ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΟΥΣΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΒΡΕΦΩΝ ΚΑΙ ΝΗΠΙΩΝ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΑΤΥΠΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

-ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΒΡΕΦΟΥΣ-

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

ΣΤΑΜΟΥ ΛΕΛΟΥΔΑ,

ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

ΣΤΑΜΤΣΗ ΕΥΑΝΘΙΑ, Α.Μ.: 39/06

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

2010

ΣΤΑΜΤΣΗ ΕΥΑΝΘΙΑ

ΜΟΥΣΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΒΡΕΦΩΝ ΚΑΙ ΝΗΠΙΩΝ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΑΤΥΠΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

-ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΒΡΕΦΟΥΣ-

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

2010

Στο Σεβασμιώτατο Γέροντά μου,

Μητροπολίτη Σάμου και Ικαρίας κ.κ. Ευσέβιο,

τον πνευματικό μου Πατέρα και Διδάσκαλο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

Αντί προλόγου……6

Εισαγωγή……7

Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. Μουσική συμπεριφορά βρεφών και νηπίων …… 10
   1.1. Επίδραση της πρώιμης μουσικότητας στη γενικότερη κοινωνικο-συναισθηματική και γνωστική ανάπτυξη του ατόμου …….……11
   1.2. Συμβολή της πρώιμης ενασχόλησης με τη μουσική αγωγή στη μουσική αντίληψη και μουσική συμπεριφορά του νηπίου……..15
   1.3. Θεωρίες για τη γνωστική ανάπτυξη με εφαρμογή στη μουσική ανάπτυξη του παιδιού……...16
   1.4. Στάδια της μουσικής ανάπτυξης και συνοδές μουσικές συμπεριφορές…….....17
   1.5. Συμβολή της οικογένειας και του μουσικοπαιδαγωγού στην ανάπτυξη της μουσικότητας…….....21
2. Μουσική προπαιδεία - Άτυπη μουσική διδασκαλία……..23
3. Μεθοδολογία - Ερευνητικά εργαλεία…….....26

Β. ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΥΡΗΜΑΤΑ / ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

4. Καταγραφή-μελέτη περίπτωσης παιδιού
   4.1. 1η Καταγραφή ……...30
   4.2. 2η Καταγραφή ……...54

4.3. 3η Καταγραφή …… ……..81

4.4. 4η Καταγραφή …….113

4.5. 5η Καταγραφή …….143

Γ. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΩΝ ΒΡΕΦΟΥΣ

5. Συμπεράσματα - Προτάσεις για την εκπαίδευση…….169

5.1 Μουσική Ανάπτυξη……...169

5.2 Κοινωνικοποίηση – Κοινωνική Αλληλεπίδραση – Συναισθηματική Εκφραστικότητα……172

5.3 Γνωστική Ανάπτυξη και Δημιουργικότητα……...174

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ……...179

Αντί προλόγου...

Φτάνοντας στο σημείο της ολοκλήρωσης της πτυχιακής μου εργασίας θεώρησα υποχρέωσή μου να παραθέσω τις ευχαριστίες μου για τα πρόσωπα που συνετέλεσαν, ώστε να γίνει η προσπάθεια μου όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη.

Καταρχήν οφείλω να ευχαριστήσω την υπεύθυνη καθηγήτρια της πτυχιακής εργασίας κα. Λελούδα Στάμου, Επίκουρη Καθηγήτρια του τμήματος Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, για τις τόσο σημαντικές παρατηρήσεις της και τους προβληματισμούς που βοήθησαν στην αποσαφήνιση της θεματικής ενότητας που θα αποτελούσε το βασικό πυρήνα του ερευνητικού προβληματισμού, αλλά και για το γεγονός ότι ήταν πάντα διαθέσιμη με την παροχή συμβουλών, την ενίσχυση της προσπάθειας και την ενθάρρυνση για την υλοποίηση του ερευνητικού στόχου.

Επιπρόσθετα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη μητέρα του βρέφους που παρατηρήσαμε, καθώς και όλη την οικογένεια, για την εξαιρετική συνεργασία και τη διακριτή συμβολή της στην όσο το δυνατόν πιο άρτια παρουσίαση των αποτελεσμάτων.

Ευχαριστούμε τέλος και πάνω απ' όλα το Θεό που μας βοήθησε και μας αξίωσε να δούμε ολοκληρωμένη τη μικρή αυτή προσπάθεια.

Ε.Σ.

Εισαγωγή

Πριν την εισαγωγή μας στην κύρια ανάλυση του θέματος, θα ήταν σκόπιμο να αναφέρουμε τα πεδία που αποτέλεσαν τα σημεία προβληματισμού για τη συγγραφή της παρούσας πτυχιακής εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, η πτυχιακή αυτή εργασία έχει ως θεματική της τη μουσική συμπεριφορά που παρουσιάζουν βρέφη και νήπια στα πλαίσια της άτυπης μουσικής διδασκαλίας. Στόχος μας είναι να παρουσιάσουμε, μέσα από τη μελέτη μιας εξατομικευμένης περίπτωσης (case study), την επίδραση της πρώιμης ενασχόλησης με τη μουσική αγωγή στη γενικότερη μουσική αντίληψη και μουσική συμπεριφορά του βρέφους, καθώς επίσης και στον τρόπο με τον οποίο συμβάλλει στην ολόπλευρη ανάπτυξή του. Συνεπώς, η μουσική αγωγή, τα αναπτυξιακά στάδια (τόσο τα γνωστικά και συναισθηματικά, όσο και τα μουσικά) από τα οποία διέρχεται η εξελικτική πορεία του παιδιού και οι τρόποι διδασκαλίας αποτελούν τις τρεις βασικές υποενότητες της παρούσας εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα, θα αναφερθούμε στη σημαντικότητα των πρώτων χρόνων της ζωής του ανθρώπου και θα ανιχνεύσουμε τον τρόπο με τον οποίο η πρώιμη ενασχόληση με τη μουσική επηρεάζει τα μουσικά επιτεύγματα (music achievement) και διαμορφώνει τη μουσική δεκτικότητα (music aptitude) του ανθρώπου. Θα επισημάνουμε επίσης και τη συμβολή της μουσικής στη γενικότερη εξέλιξή του ατόμου, τόσο στο γνωστικό τομέα, όσο και στον ψυχοκινητικό, και κοινωνικοσυναισθηματικό.

Επιπρόσθετα, προκειμένου να μελετήσουμε την επίδραση της «πρώιμης μουσικότητας» (Custodero, L., 2007) στη μουσική ανάπτυξη του παιδιού, θα αναφερθούμε στη θεωρία για τη Γνωστική Ανάπτυξη που θεμελιώθηκε από τον J. Piaget (1969). Η σύντομη αυτή αναφορά γίνεται με σκοπό να υποβοηθηθεί η κατανόηση τόσο των σταδίων της μουσικής εξέλιξης του νηπίου, όσο και της γενικότερης μουσικής συμπεριφοράς που αυτό παρουσιάζει.

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να επισημάνουμε ότι, αν και οι απόψεις του Piaget για τη νηπιακή ηλικία αμφισβητούνται όλο και περισσότερο, εμείς περιοριστήκαμε στην καταγραφή αυτής της θεωρίας για δυο κυρίως λόγους. Αφ’ ενός διότι η παρούσα εργασία δεν έχει στόχο της το λειτουργικό διαχωρισμό των θεωρητικών καταγραφών που σημειώθηκαν στο χώρο της Εξελικτικής Ψυχολογίας. Αφετέρου επειδή η περιγραφή του συγκεκριμένου θεωρητικού υπόβαθρου έγινε με κριτήριο ότι αποτέλεσε το θεμέλιο λίθο, πάνω στον οποίο στηρίχθηκαν οι επόμενοι

θεωρητικοί και βάσει αυτού, είτε εξέφρασαν τις προσωπικές τους θεωρητικές αρχές, είτε απλώς εισήγαγαν κάποια στοιχεία, τα οποία διαπίστωσαν ότι έλειπαν από την πρακτική εφαρμογή του (Cole, & Cole, 2002). Επιπλέον, θα επισημανθούν οι μουσικές συμπεριφορές βρεφών και νηπίων καθώς και οι σχετικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί για τη μελέτη της μουσικής τους ανάπτυξης. Στη συνέχεια θα αναλύσουμε τα βασικά στοιχεία της άτυπης μουσικής διδασκαλίας σε βρέφη και νήπια και θα γίνει λόγος για τον τρόπο με τον οποίο υποβοηθείται η ανάπτυξη της μουσικότητας από την ενεργή συμμετοχή του γονιού, αλλά και από τον ίδιο το μουσικοπαιδαγωγό.

Στο πλαίσιο του κυρίως μέρους της εργασίας αυτής, θα περιγράψουμε τα χαρακτηριστικά του βρέφους που μελετήθηκε και της συνοδού του, του εκπαιδευτικού πλαισίου μέσα στο οποίο σημειώθηκαν οι καταγραφές και θα γίνει περιγραφή των ερευνητικών εργαλείων με τα οποία συλλέχθηκαν τα στοιχεία αυτά.

Στο κεφάλαιο των ερευνητικών ευρημάτων-καταγραφών θα παρουσιαστεί μια σειρά αναλυτικών καταγραφών που πραγματοποιήθηκαν σε ένα χώρο μουσικής διδασκαλίας στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Οι καταγραφές αυτές περιέχουν μαγνητοσκοπημένα μουσικά μαθήματα που παραδόθηκαν σε μια τάξη μουσικής αγωγής βρεφών/νηπίων. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζουμε τη μουσική συμπεριφορά που επιδεικνύει ένα βρέφος ηλικίας 18 μηνών σε πέντε συνεχόμενα μαθήματα, προκειμένου να ερευνηθεί η επίδραση της μουσικής αγωγής αλλά και ειδικότερα της άτυπης μουσικής διδασκαλίας στη μουσική συμπεριφορά και ανάπτυξη του βρέφους που μελετάται.

Σε επόμενο κεφάλαιο, θα γίνει η ερμηνεία και συζήτηση των ευρημάτων/καταγραφών που παρουσιάστηκαν και του τρόπου με τον οποίο η συμπεριφορά του βρέφους, όπως αυτή διαφαίνεται από τις καταγραφές, διαφοροποιήθηκε εξελικτικά από την 1^{η} έως και την 5^{η} καταγραφή.

Στο σημείο αυτό θα ήταν καλό να επισημάνουμε ότι, εκτός από το παρόν δακτυλογραφημένο κείμενο, μέρος της πτυχιακής εργασίας αποτελούν και δυο DVD που περιλαμβάνουν όλα τα μαγνητοσκοπημένα μαθήματα.

Ενδεχομένως, η ποσότητα των καταγραφών να μην επαρκεί για την πλήρη τεκμηρίωση των στοιχείων που παρουσιάζονται σε θεωρητικό επίπεδο. Ωστόσο, θα θέλαμε να ελπίζουμε ότι και η συγκεκριμένη εργασία μπορεί να αποτελέσει έναυσμα για περαιτέρω μελέτη σε έναν ανεξερεύνητο χώρο στην Ελλάδα και να συμβάλει επικουρικά -έστω και υπό περιορισμούς- στη γενικότερη επιστημονική προσπάθεια.

Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε μια κριτική σύνοψη των ευρημάτων και θα γίνει σύγκριση των συμπερασμάτων που προέκυψαν με τη βιβλιογραφία.

Τέλος, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι η ενασχόληση με το συγκεκριμένο θέμα μας φάνηκε ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και αυτό αποτέλεσε το κίνητρο για την επιλογή της συγκεκριμένης θεματολογίας. Κατά την προσωπική μας άποψη η αξία της πρώιμης ενασχόλησης με τη μουσική είναι μεγάλη. Καθώς επίσης και η αξιοποίηση του όποιου μουσικού δυναμικού (είτε μικρό είτε μεγαλύτερο) φέρει κάθε παιδί, είναι γεγονός ιδιαίτερης σημασίας. Τα παραπάνω τεκμηριώνονται και από σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα. Σύμφωνα με αυτά τα ευρήματα, η έκθεση του βρέφους σε ένα πλούσιο μουσικά περιβάλλον επηρεάζει άμεσα τη μελλοντική μουσική του εξέλιξη (Στάμου, 2006α).

Γενικότερα, θα συμφωνήσουμε με την άποψη ότι «από εκπαιδευτική σκοπιά η μουσική μπορεί να αποτελέσει είτε μέσο είτε σκοπό για την επίτευξη των αναμενόμενων αποτελεσμάτων, που θα συμβάλουν στην ολόπλευρη και ισόρροπη ανάπτυξη του παιδιού» (Καρτασίδου- Στάμου, 2006β).

Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. ΜΟΥΣΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΒΡΕΦΩΝ ΚΑΙ ΝΗΠΙΩΝ

Διάφοροι μελετητές έχοντας ως στόχο να ερμηνεύσουν τις γνωστικές δραστηριότητες και διαδικασίες της ανθρώπινης συμπεριφοράς, περιγράφουν ποικίλα θεωρητικά μοντέλα. Προκειμένου να αρθούν τα αδιέξοδα και οι ατέλειες των θεωριών αυτών, αλλά και για να γίνει ορατή η βασιμότητα των δεδομένων, αναζητούνται και μελετώνται οι νευροβιολογικές βάσεις της συμπεριφοράς του ατόμου (Κολιάδης, 2002). Με τον ίδιο τρόπο εργάζονται και οι ερευνητές στο χώρο της μουσικολογίας, καθώς η μουσική αποτελεί προϊόν του εγκεφάλου και συνεπώς απόρροια των διεργασιών του.

Ο εγκέφαλος και γενικότερα το νευρικό σύστημα αποτελεί την ακρογωνιαία βάση και το θεμελιώδες μέσο με το οποίο ο άνθρωπος αποκτά την ικανότητα να προσλαμβάνει, να κωδικοποιεί, να συγκρατεί και να ανταποκρίνεται στα περιβαλλοντικά σήματα-ερεθίσματα, για να πετύχει την προσαρμογή και την επιβίωσή του (Κολιάδης, 2002). Κατά συνέπεια η γνώση του σχηματισμού του εγκεφάλου είναι ιδιαίτερης σημασίας για να κατανοήσουμε την ικανότητά του να αναδιοργανώνεται αντιδρώντας σε εξωτερικές επιδράσεις.

Ήδη από την τέταρτη εβδομάδα της κύησης είναι δυνατόν να αναγνωρισθούν σε πρωτόγονη μορφή κύριες περιοχές του εγκεφάλου (Society for Neuroscience, 1996). Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ένας πλήρως ανεπτυγμένος εγκέφαλος περιέχει περίπου 200 δισεκατομμύρια νευρώνες - εγκεφαλικά κύτταρα. Τελικά, ο εγκέφαλος παράγει διπλάσιο αριθμό κυττάρων από αυτά που θα κρατήσει (Στάμου, 2006β).

Στόχος των κυττάρων αυτών είναι η δημιουργία συνάψεων με άλλα κύτταρα, με σκοπό τη δημιουργία καναλιών επικοινωνίας και δικτύων που εξυπηρετούν εξειδικευμένες λειτουργίες (Society for Neuroscience, 1996). Ωστόσο η ύπαρξη και η επιβίωση των συνάψεων αυτών εξαρτάται και από την αλληλεπίδραση τους με το περιβάλλον (Στάμου, 2006β).

Ο ρόλος του περιβάλλοντος δεν περιορίζεται μόνο στο να πυροδοτεί απλώς την πραγματοποίηση του έμφυτου δυναμικού του παιδιού, αλλά έχει τη δυνατότητα να «αλλάζει την ίδια τη δομή του ατόμου» όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Piaget (Piaget, 1973, σ. 156 στο Cole, 2002α). Παράλληλα, όπως σημειώνεται σε κάποιες έρευνες (π.χ. Teachout, 2006), υπάρχει πιθανά ένα χρονικό σημείο στα πλαίσια της

τυπικής ανάπτυξης του εγκεφάλου (ίσως με τη συμπλήρωση του πρώτου έτους), μετά το οποίο η επενέργεια των μουσικών ερεθισμάτων αξιοποιείται με ευκολία από τον εγκέφαλο που έχει επιτύχει ένα επίπεδο ωριμότητας, για την επίτευξη υψηλότερης μουσικής επίδοσης. Κατά συνέπεια οι δυο αυτοί παράγοντες (η βιολογική υποδομή και το περιβάλλον) παίζουν αμοιβαίο ρόλο στην ανάπτυξη του εγκεφάλου, αλλά και γενικότερα του όλου ανθρώπου.

Οι επιστήμονες εντοπίζουν στη ζωή του ανθρώπου περιόδους που είναι ιδιαίτερα κρίσιμες για την αναπτυξιακή του πορεία. Κατά τις περιόδους αυτές ο εγκέφαλος έχει τη δυνατότητα να ανασυγκροτήσει ή να ενισχύσει το δυναμικό του μεταβάλλοντας ή καταργώντας συνδέσεις μεταξύ των εγκεφαλικών κυττάρων (Στάμου, 2006β). Η περίοδος αυτή οριοθετείται από την αρχή της ζωής μέχρι και το δωδέκατο (12) έτος της ηλικίας του νεαρού ατόμου και φέρει σημαντική ευθύνη για τη μελλοντική του εξέλιξη (Στάμου, 2008).

1.1. Επίδραση της πρώιμης μουσικότητας στη γενικότερη κοινωνικοσυναισθηματική και γνωστική ανάπτυξη του ατόμου

Σχετικά με τη μουσική, έχει επικρατήσει από πολλούς ερευνητές η άποψη, ότι η μουσική ικανότητα υπάρχει μέσα σε κάθε άνθρωπο (Turner, 2007· Στάμου, 2006α). Όπως ο άνθρωπος γεννάται με την ικανότητα της ομιλίας και έχει το δυναμικό να μάθει τη γλώσσα που του καθορίζει το άμεσο περιβάλλον, έτσι γεννάται και με τα μέσα να αντιδρά στη μουσική που του καθορίζει το οικείο του περιβάλλον (Hodges, 1989).

Ειδικότερα η παιδική ηλικία είναι μια ιδιαίτερα μουσική περίοδος (Custodero, 2007). Το παιδί ήδη από το προγενετικό του περιβάλλον έχει τη ικανότητα να ανταποκρίνεται σε ήχους. Η επίδραση της ανθρώπινης φωνής το βοηθά να συνηθίζει και να αποτυπώνει τους ήχους, τους τόνους, τους ρυθμούς της μητρικής γλώσσας και κατ' επέκταση της μουσικής του κουλτούρας (DeCasper, Spence 1986· DeCasper,1994 στο Cole, 2002). Ίσως θα ήταν δύσκολο να δοθεί μια σαφής και ξεκάθαρη απάντηση για την εμβρυϊκή μάθηση. Ωστόσο, θετικές ενδείξεις, που προκύπτουν από δεδομένα ερευνών όπως αυτές των Salk L., (1973)· Hepper, (1992) (Cole & Cole, 2002) κ.ά., οδήγησαν κάποιους ψυχολόγους να προάγουν εντατικά προγράμματα παροχής ερεθισμάτων στο έμβρυο (Walmsley & Margolis, 1987 στο Cole, 2002).

Μελέτες έχουν αποδείξει ότι νεογνά τα οποία, κατά τη διάρκεια της κυοφορίας τους, εκτέθηκαν σε συγκεκριμένο κομμάτι μουσικής, αντέδρασαν διαφορετικά από ομάδα νεογνών τα οποία δεν είχαν ακούσει το συγκεκριμένο κομμάτι κατά τη διάρκεια της κυοφορίας τους. Αυτό αποτελεί και ένα από τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται για να ισχυροποιηθεί η άποψη ότι το έμβρυο ακούει και αποτυπώνει τα ακουστικά ερεθίσματα (Cole, 2002, Sandra Franzia, αχρ.).

Όπως προαναφέρθηκε, η βρεφική και η νηπιακή ηλικία είναι περίοδοι αυξημένης σημαντικότητας για τον αναπτυσσόμενο άνθρωπο (Στάμου, 2006α). Τα πρώτα ερεθίσματα στα οποία αντιδρούν τα βρέφη και τα οποία εμπλέκουν ενστικτωδώς στις δραστηριότητες τους, είναι οι ήχοι. Από έρευνες που πραγματοποίησε ο Moog (1976), κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα βρέφη ανταποκρίνονται πρώτα στον ήχο των λέξεων, μετά αντιλαμβάνονται το ρυθμό και αργότερα τη μελωδία. Επίσης από άλλες έρευνες γίνεται γνωστό ότι η αντίδραση των βρεφών στον ήχο είναι μια από τις πιο ανεπτυγμένες ικανότητές τους (Στάμου, 2006α).

Η μουσική θεωρείται μια από τις πιο εύκολες δραστηριότητες που μπορεί να μοιραστεί ένα βρέφος με τους γύρω του (Trevarthen, 2007). Πιο συγκεκριμένα, νεογέννητα μπορούν να διακρίνουν διαφορές στην ένταση και στο τονικό ύψος, να αναγνωρίσουν με αγαλλίαση έναν αγαπημένο τους σκοπό ή τη φωνή της μητέρας τους, να εντοπίσουν από που προέρχεται ένας ήχος κ.ά. (Trevarthen, 2007· Στάμου, 2006β).

Τα τελευταία χρόνια διάφοροι επιστήμονες διατυπώνουν την άποψη ότι οι μουσικές εμπειρίες του βρέφους είναι σημαντικές για «την απαρχή της ανθρώπινης επικοινωνίας» (Trevarthen, 2007). Ειδικότερα, η ομιλία την οποία χρησιμοποιούν οι μητέρες όταν απευθύνονται στο νεογέννητο παιδί τους, χαρακτηρίζεται από μια τάση επανάληψης, γεγονός που την καθιστά ιδιαίτερα προβλέψιμη. Επίσης, έχει πολύ συχνά το χαρακτηριστικό της μουσικής δομής, δηλαδή του έντονου ρυθμού και της διαδοχής του τονικού ύψους (Turner, 2007).

Αυτή η μουσική ομιλία που παράγει η μητέρα όταν επικοινωνεί με το παιδί της, υπάρχουν ενδείξεις ότι κατευθύνεται από το ίδιο το βρέφος. Αυτό συμβαίνει, διότι παρουσιάζει μια έμφυτη ετοιμότητα εναρμόνισης με τις κινήσεις και τους ήχους της (Papoušek,1996 στο Trevarthen, 2007).

Κατ’ αυτόν τον τρόπο ένα βρέφος, ακόμη και αν είναι πρόωρο, μπορεί να δημιουργήσει μια «γραμμή επικοινωνίας και συναισθηματικής συναλλαγής» με τη

μητέρα του μέσα από την έμφυτη τάση που έχουν και οι δύο να συμμετέχουν σε μια μουσική επικοινωνία μέσω των κινήτρων για μουσικότητα (Trevarthen, 2005· Trevarthen & Reddy, 2007 · Στάμου, 2006α). Επιπρόσθετα, η μουσική φαίνεται ότι υποβοηθά την ανάπτυξη της βλεμματικής επαφής, γεγονός που δηλώνει την παρουσία εστιασμένου ενδιαφέροντος μεταξύ βρεφών που βρίσκονται στον ίδιο χώρο, αλλά και μεταξύ βρεφών και συνοδού (Custodero, 2007).

Σημαντικό είναι σύμφωνα με την Custodero (2007) το γεγονός ότι, η ενασχόληση με τη μουσική υποβοηθά την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου. Μέσα από τις πρώιμες μουσικές εμπειρίες τίθονται τα θεμέλια της μουσικής ανάπτυξης, η οποία ενδέχεται να συμβάλει στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του νεαρού ατόμου και να ενισχύσει τη θετική του εξέλιξη (όπ.π).

Απ' ότι έχει παρατηρηθεί, ακόμη και το νεαρό άτομο χρησιμοποιεί τη μουσική εντάσσοντας την στα πλαίσια ενός σκοπού. Για να γίνουμε πιο σαφείς, το παιδί χρησιμοποιεί τη μουσική για να εκφράσει τις ανάγκες του, για να επικοινωνήσει, για να εναρμονιστεί και να νιώσει πιο οικείο ένα περιβάλλον κ.λ.π.. Αυτή η ικανότητα έκφρασης μέσω της μουσικής, εμπλουτίζοντας το νοητικό και συναισθηματικό υπόβαθρο της ανθρώπινης προσωπικότητας με εναλλακτικούς τρόπους δραστηριότητας, επηρεάζει κατ' επέκταση και τη δυνατότητα που θα έχουμε ως ενήλικοι να αναζητούμε διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης δύσκολων καταστάσεων, όπως για παράδειγμα της αρνητικής κριτικής (Custodero, 2007).

Επιπρόσθετα, η μουσική είναι μια δίοδος που παρέχει τη δυνατότητα έκφρασης ή/και κατανόησης των διάφορων συναισθημάτων. Πιο συγκεκριμένα, η μουσική διευκολύνει την άμεση, μη λεκτική αλλά δομημένη και γνήσια εξωτερίκευση των συναισθημάτων, των σκέψεων, αλλά και της προσωπικής άποψης ακόμα και ατόμων που παρουσίαζαν προβλήματα στην εκφραστικότητα (Taylor, 2001). Άλλωστε, όπως δηλώνει η McClellan, η πρωταρχική έλξη που ασκείται μέσω της μουσικής στον άνθρωπο είναι όχι μόνο σωματική μέσω των μοριακών ωστικών κυμάτων που μεταφέρονται με τον αέρα στο άτομο, μέσω του σώματός του, αλλά και συναισθηματική, διότι δημιουργεί διαθέσεις, στις οποίες ο καθένας αποκρίνεται σε υποσυνείδητο επίπεδο (Στάμου 2006β).

Επιπλέον, η μουσική εκτέλεση ενός τραγουδιού από ένα βρέφος ενισχύει την αυτοεκτίμησή του (self esteem), πράγμα πολύ σημαντικό για την μετέπειτα ενήλικη ζωή, ιδιαίτερα όταν ξεκινά από την βρεφική ηλικία (Trevarthen, 2007). Η αυτοεκτίμηση, όπως ορίζεται από τους αναπτυξιολόγους, αντιπροσωπεύει τη

συναισθηματική πλευρά της έννοιας του εαυτού και αναφέρεται στην ολοκληρωμένη άποψη που έχει κάποιος για την αξία του ως άτομο (Harter, 1999 στο Πλατσίδου, 2006), δηλαδή στην ιδέα που έχει το άτομο για τον εαυτό του και είναι ένας ιδιαίτερα κρίσιμος παράγοντας για τη σωστή διαμόρφωση της προσωπικότητας.

Πιο συγκεκριμένα ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος έζησε στην παιδική του ηλικία, επηρεάζει την αναγνώριση και την κατανόηση του εαυτού, καθώς και του κόσμου και κατ' επέκταση την πεποίθηση του ατόμου ότι ανήκει σε μια ομάδα (Custodero, 2007). Για τον παραπάνω λόγο θεωρείται ιδιαίτερης σημασίας η συμβολή της μουσικής σε αυτό το επίπεδο.

Τα αποτελέσματα που προκύπτουν από πρόσφατες έρευνες υποδηλώνουν τη συμβολή της μουσικής και στο γνωστικό τομέα (Teachout, 2006). Δηλαδή η πρώιμη ακρόαση της μουσικής, βοηθά στην ανάπτυξη και την καλλιέργεια των γνωστικών ικανοτήτων. Αυτό συμβαίνει επειδή ακούγοντας, ονομάζοντας ή συγκρίνοντας μουσικές μελωδίες, ενεργοποιούνται περιοχές του εγκεφάλου που συνδέονται άμεσα με τις γνωστικές λειτουργίες όπως η μνήμη, η προσοχή κ.ά. (Κόνιαρη, 2001). Κάθε μουσική δραστηριότητα, όμως, φαίνεται ότι έχει μια μοναδική επιρροή στην αντιληπτική και γνωστική λειτουργία του εγκεφάλου (Schellenberg, 2001, 2003).

Το παραπάνω ερευνητικό εύρημα θεμελιώνεται στην πεποίθηση ότι και τα δυο ημισφαίρια του ανθρώπινου εγκέφαλου είναι εξίσου υπεύθυνα για την επεξεργασία της μουσικής πληροφορίας (Schellenberg, 2001, 2003). Έτσι λοιπόν, όταν ενεργοποιείται το αριστερό ημισφαίριο (κυρίως για την επεξεργασία της μελωδίας - Teachout, 2006) από ένα μουσικό ερέθισμα, ενεργοποιούνται όπως είπαμε και οι γνωστικές λειτουργίες, οι οποίες εδράζονται κατά κύριο λόγο εκεί. Βέβαια η γενική αυτή άποψη, ότι το αριστερό ημισφαίριο εμπλέκεται περισσότερο στην επεξεργασία της μελωδίας, ενώ το δεξί στην επεξεργασία του ρυθμού, έχει προοδευτικά δώσει τη θέση της σε λεπτομερέστερες μεθοδολογίες (χρήση EEG, fMRI, PET tomography κ.λ.π.), με σκοπό τον εντοπισμό των συγκεκριμένων περιοχών του εγκεφάλου που εμπλέκονται στη μουσική εκμάθηση. Για παράδειγμα, διαπιστώθηκε ότι τελείως διαφορετικές περιοχές δραστηριοποιούνται για τη μουσική παρασημαντική, απ' ότι για τη γλωσσική (Shon et al, 2002). Παράλληλα, φαίνεται ότι η πρώιμη μουσική εκπαίδευση επιδρά πολύ θετικά σε πολλούς τομείς γνωστικής ανάπτυξης (Teachout, 2006).

Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο να αναφέρουμε ότι είναι απαραίτητη η ύπαρξη μεγαλύτερης ποσότητας ερευνητικών ευρημάτων, με σκοπό να

κατανοήσουμε σαφέστερα την επίδραση που ασκεί η μουσική εκπαίδευση στη γνωστική, συναισθηματική και εν γένει ανάπτυξη του ατόμου (Teachout, 2006).

1.2. Συμβολή της πρώιμης ενασχόλησης με τη μουσική αγωγή στη μουσική αντίληψη και μουσική συμπεριφορά του νηπίου.

Η πρώιμη έκθεση του ατόμου σε μουσικά ερεθίσματα εκτός από τη διευκόλυνση που παρέχει σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης εξέλιξης, όπως προαναφέρθηκε, βοηθά ιδιαίτερα την ανάπτυξη του μουσικού δυναμικού που έχει ο κάθε άνθρωπος. Με άλλα λόγια διευρύνει και αξιοποιεί τη μουσική δεκτικότητα (music aptitude) του νεαρού ατόμου και καθορίζει τα μουσικά επιτεύγματα (music achievement) που θα παρουσιάσει στο μέλλον (Στάμου, 2006α, 2008).

Τα πρώιμα μουσικά ερεθίσματα που θα δεχτεί το νεαρό άτομο είναι σημαντικά για την ανάπτυξη της μελλοντικής του ικανότητας να κατανοεί και να χειρίζεται τη μουσική. Όσο περνά ο καιρός η δυνατότητα του περιβάλλοντος να επηρεάσει το μουσικό δυναμικό του ατόμου, μειώνεται. Το γεγονός αυτό εξαρτάται και συνδέεται στενά με την πλαστικότητα του εγκεφάλου, η οποία ακολουθεί μια φθίνουσα πορεία καθώς μεγαλώνει ο άνθρωπος (Στάμου, 2006α, 2006β). Κατά συνέπεια σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των νευρικών δικτύων που είναι υπεύθυνα για την επεξεργασία της μουσικής, διαδραματίζει η ηλικία έναρξης εκμάθησης της μουσικής, αλλά και οι διαφορετικοί τύποι μουσικής εκπαίδευσης.

«Οι πρώτες μουσικές εμπειρίες αλλά κυρίως τα τραγούδια με τα οποία μεγαλώνει ένα παιδί- ταχταρίσματα, νανουρίσματα, παιγνιοτράγουδα, ρίμες– αποθηκεύονται στη μνήμη και δομούν τη μουσική σκέψη. Έτσι το παιδί μαθαίνει να εκφράζεται με τη μουσική, αυτοσχεδιάζει δικές του μελωδίες και ρίμες, εξοικειώνεται ακουστικά με τον τονικό χώρο και ασκεί τη φωνή του» (Καραδήμου – Λιάτσου, 2003, σελ. 128).

Σημαντικό είναι και το γεγονός ότι όσο περισσότερο και ποικιλότροπα μουσικά εκπαιδευμένος είναι ένας άνθρωπος, τόσο μεγαλύτερη και αρμονικότερη είναι η συνεργασία των δυο ημισφαιρίων κατά την ακρόαση της μουσικής (Κόνιαρη, 2001).

Η σταθεροποίηση του μουσικού δυναμικού επέρχεται μετά το πέρας του ένατου έτους της ηλικίας του ατόμου. Αυτό σημαίνει ότι το περιβάλλον δεν μπορεί πλέον να επηρεάσει το μουσικό του δυναμικό (Στάμου, 2006β) μετά το έτος αυτό. Το άτομο χρησιμοποιεί από την ηλικία αυτή και μετά, το υπάρχον (σταθεροποιημένο) μουσικό δυναμικό του για να μάθει μουσική και να παράγει μουσικά επιτεύγματα. Βέβαια

αυτό δεν πρέπει να αποτρέπει την προσπάθεια ενός ατόμου που είναι μεγαλύτερο από το ενδεδειγμένο χρονικό όριο.

1.3. Θεωρίες για τη γνωστική ανάπτυξη με εφαρμογή στη μουσική ανάπτυξη του παιδιού

Έχοντας ως στόχο μας στη συγκεκριμένη υποενότητα να ασχοληθούμε και να αναπτύξουμε τα στάδια της μουσικής εξέλιξης του ατόμου θεωρήσαμε σκόπιμο να αναφερθούμε σε πρωταρχικό επίπεδο στη θεωρία που θεμελιώθηκε από τον J. Piaget για τη Γνωστική Ανάπτυξη.

Ο Piaget υποστήριξε ότι η γνωστική εξέλιξη ακολουθεί προκαθορισμένα διαδοχικά στάδια, από τα οποία περνούν όλα τα παιδιά. Με αυτή την έννοια οι διεργασίες της αναπτυξιακής αλλαγής είναι οι ίδιες για όλες τις ομάδες των ανθρώπων ανεξαρτήτως φύλλου και φυλής. Είναι με άλλα λόγια πανανθρώπινες εμπεριέχοντας το χαρακτηριστικό γνώρισμά της οικουμενικότητας (Cole & Cole, 2002, τομ. α΄). Τα τέσσερα στάδια της Γνωστικής Εξέλιξης του Piaget μας βοηθούν να κατανοήσουμε τα στάδια της μουσικής εξέλιξης του ατόμου.

Τα στάδια αυτά είναι τα ακόλουθα: το στάδιο της αισθητηριοκινητικής νόησης (0-2), το στάδιο της προλογικής νόησης (2-6), το στάδιο της συγκεκριμένης λογικής νόησης (6-12) και τέλος το στάδιο της τυπικής νόησης (12-19) (Cole & Cole, 2002, τόμ. β΄).

Συνοψίζοντας, η θεωρία του Piaget αποτέλεσε τη βάση για έρευνες στον τομέα της Ψυχολογίας της Μουσικής. Για παράδειγμα η αρχή της διατήρησης συνέβαλε σημαντικά στην εκπόνηση ερευνών πάνω σε αυτό το αντικείμενο. Πιο συγκεκριμένα οι Swanwick και Tillman (1986) αντλώντας τη θεωρητική υποστήριξη από τη θεωρία του Piaget και συμπληρώνοντας τα στοιχεία από την έρευνα του Moog (1967) ανέπτυξαν ένα μοντέλο που περιγράφει τα χαρακτηριστικά της μουσικής συμπεριφοράς των παιδιών από τη γέννηση έως και την ενηλικίωση τους (Swanwick και Tillman, 1986).

Άλλες θεωρίες δίνουν έμφαση στο γεγονός ότι η εκμάθηση της μουσικής από τα παιδιά γίνεται ακολουθώντας ένα φυσικό και αβίαστο τρόπο που ομοιάζει με την εκμάθηση της μητρικής τους γλώσσας (Στάμου, 2009α · Καραδήμου-Λιάτσου, 2003).

Αναμφίβολα τα παιδιά γεννιούνται με τη γενετική προδιάθεση να ασχοληθούν με τη γλώσσα και να επικοινωνήσουν με τους ανθρώπους γύρω τους (Cole & Cole,

2002β). Η κατάκτηση της γλώσσας από τα νεογέννητα ακολουθεί μια αναπτυξιακή πορεία από την παθητική ακρόαση των λέξεων στη χρήση συμβόλων, την ανάγνωση και τη γραφή.

Τα βρέφη σε ένα πρώτο επίπεδο απλώς ακούν τη γλώσσα που χρησιμοποιείται στο οικείο τους περιβάλλον οργανώνοντας με αυτό τον τρόπο ένα ακουστικό λεξιλόγιο (Cole & Cole, 2002β). Το περιεχόμενο του λεξιλογίου αυτού καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από τον πλούτο του περιβάλλοντος (Στάμου, 2008). Εξελικτικά, η πορεία που σημειώνεται διαγράφει μια μετάβαση από τους λαρυγγικούς ήχους, στο βάβισμα και από το βάβισμα στη διατύπωση λέξεων με ιδιότυπο νόημα. Κατά την περίοδο αυτή το παιδί πειραματίζεται με τους ήχους της γλώσσας για να περάσει από τον ιδιότυπο-ακατανόητο λόγο στη λανθασμένη μίμηση χωρίς, όμως, να μπορεί να διακρίνει την ύπαρξη λάθους. Έπειτα, το παιδί μέσα από την συνειδητοποίηση του σωστού και του λάθους οδηγείται στη ορθή μίμηση παράγοντας αναγνωρίσιμες από το περιβάλλον του λέξεις. Τελικά ακολουθεί μια προσπάθεια δημιουργικής χρήσης των λέξεων με σκοπό τη δημιουργία ολοκληρωμένων προτάσεων για να περάσει στην ικανότητα χρήσης του γραπτού λόγου και στην ανάγνωση κειμένων (Στάμου, 2008· Cole & Cole, 2002β).

Η παραπάνω σκέψη αποτέλεσε τη θεωρητική βάση της εργασίας του Sh. Suzuki (1973), της θεωρίας Μουσικής Μάθησης του Gordon (2003) αλλά και πολλών άλλων θεωρητικών της μουσικής.

1.4. Στάδια της μουσικής ανάπτυξης και συνοδές μουσικές συμπεριφορές

Η θεωρία Μουσικής Μάθησης που εισήγαγε ο Gordon (2003) παρέχει ένα θεωρητικό υπόβαθρο για την κατανόηση της μουσικής ανάπτυξης των παιδιών. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία η μουσική μάθηση ακολουθεί τον τρόπο ανάπτυξης της μητρικής μας γλώσσας και διέρχεται από τρία (3) βασικά στάδια: το στάδιο της προσαρμογής, το στάδιο της μίμησης και το στάδιο της αφομοίωσης (Στάμου, 2009α).

Στάδιο της Προσαρμογής (0 έως 2-4 ετών) :

Σε αυτό το εισαγωγικό επίπεδο της μουσικής ανάπτυξης, το παιδί καλό είναι να εκτίθεται σε μια πληθώρα μουσικών δεδομένων. Τα ακούσματα αυτά πρέπει να έχουν

μια ποικιλομορφία στη μελωδία, και στο ρυθμό και να παρουσιάζονται με τρόπο παιγνιώδες και επαναλαμβανόμενο ώστε να προκαλούν το ενδιαφέρον του μικρού παιδιού. Τα δεδομένα αυτά είναι πολύ σημαντικά διότι με αυτό τον τρόπο μπορεί η μουσική να προκαλέσει το ενδιαφέρον του μικρού παιδιού (Καραδήμου-Λιάτσου, 2003) και να πυροδοτήσει το «μουσικό πειραματισμό ή φλυαρία» (music babble) του βρέφους (Στάμου, 2009α). Επιπρόσθετα, η επανάληψη των μουσικών μοτίβων βοηθά το παιδί να εξοικειωθεί με τα συγκεκριμένα μουσικά ερεθίσματα και κατά συνέπεια να εμπιστεύεται τον εαυτό του όταν εμπλέκεται σε μουσικά δρώμενα αλλά και κατά την προσπάθεια μουσικής εκτέλεσης ενός τραγουδιού, που θα επιχειρήσει με την εισαγωγή του σε επόμενο στάδιο (Trevarthen, 2002).

Στάδιο της Μίμησης (2-4 έως 3-5 ετών) :

Σε αυτό το στάδιο το παιδί μέσα από τη συνεχόμενη ακρόαση των μουσικών ερεθισμάτων οδηγείται σταδιακά από την τυχαία φωνητική απόκριση στη σωστή μίμηση σύντομων μελωδικών μοτίβων. Σε πρωταρχικό επίπεδο δεν πρέπει να αναμένεται από το παιδί μια άρτια μουσική εκτέλεση. Το βρέφος αρχικά ίσως δε θα έχει τη δυνατότητα διαφοροποίησης του λάθους από το σωστό. Ωστόσο η διαρκής επανάληψη των μουσικών ερεθισμάτων θα το οδηγήσει στη σωστή απόδοση της τονικότητας, του παλμού της μουσικής αλλά και στη βίωση του μέσα από το σώμα. Στη συνέχεια αναμένεται ο συγχρονισμός της αναπνοής και της κίνησης με το τραγούδι γεγονός που σηματοδοτεί τη μετάβαση στο στάδιο της αφομοίωσης (Στάμου, 2009α).

Στάδιο της Αφομοίωσης (3-5 έως 4-6 ετών):

Το στάδιο της αφομοίωσης είναι το τελευταίο επίπεδο της μουσικής ανάπτυξης του παιδιού. Σε αυτή τη φάση τα παιδιά κινούνται πιο ευέλικτα σε θέματα τονικότητας και ρυθμού και είναι σε θέση να συντονίσουν την κίνηση και τη φωνή με την αναπνοή τους σε ποικίλες τονικότητες και μέτρα (Gordon, 2003 στο Στάμου, 2009α). Επιδεικνύουν, δηλαδή, μια μουσική ετοιμότητα, η οποία τους παρέχει τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε προγράμματα τυπικής μουσικής διδασκαλίας (Στάμου, 2008). Πριν από την κατάκτηση αυτού του σταδίου τα παιδιά δεν πρέπει να εισάγονται στην τυπική μουσική διδασκαλία διότι είναι ακόμα ανώριμα (immature)

για την ενασχόληση με τη μουσική σε ένα πιο θεωρητικό και αφηρημένο επίπεδο (Στάμου,2008, 2009α · Καραδήμου-Λιάτσου, 2003).

Είναι γεγονός ότι ανάλογα με την ηλικία στην οποία βρίσκεται το παιδί παρουσιάζει ανάλογες μουσικές συμπεριφορές. Κατά καιρούς έχει σημειωθεί μια προσπάθεια να καταγραφούν και να ομαδοποιηθούν οι μουσικές αποκρίσεις που επιδεικνύουν βρέφη, νήπια και παιδιά. Στη συνέχεια της εργασίας μας επιχειρούμε μια προσπάθεια συνοπτικής παρουσίασης των συμπεριφορών αυτών αναφορικά με την ηλικία.

Βρεφική ηλικία (0 – 1 έτος)

Τα γενικά χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου είναι ότι τα βρέφη ανταποκρίνονται σε μουσικά ερεθίσματα εκδηλώνοντας αυξημένη προσοχή, κίνηση, μίμηση και εξερεύνηση ήχων (Στάμου, 2008· Custodero, 2007· Καραδήμου –Λιάτσου, 2003, Moog, 1976). Πιο συγκεκριμένα, τους αρέσει να τους τραγουδούν τραγούδια που περιέχουν έκπληξη. Επιπλέον, μια ευχάριστη απασχόληση είναι η ακρόαση νανουρίσματος, η οποία συνοδεύεται από κάποια κίνηση. Επιπλέον, έχουν την περιέργεια να ανακαλύψουν την προέλευση ενός ήχου και έχουν την τάση να ακουμπούν τα χείλη του ενήλικα που τους τραγουδά. Όταν κρατούν τα χέρια ενός ενήλικα, συνήθως πηδούν ασυντόνιστα, ενώ πειραματίζονται με παλαμάκια (Trevarthen, 2007). Τέλος, απορροφώνται από διάφορα κουρδιστά παιχνίδια με έντονα χρώματα, διάφορα σχήματα και ήχους (Στάμου, 2008).

Προσχολική ηλικία (1 – 5 ετών)

Τα γενικά χαρακτηριστικά της μουσικής συμπεριφοράς των παιδιών προσχολικής ηλικίας είναι: ο αυθόρμητος φωνητικός αυτοσχεδιασμός, η μίμηση τραγουδιών του οικείου περιβάλλοντος και η σταδιακή ανάπτυξη του ρυθμικού συντονισμού (Moog, 1976). Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού φτιάχνουν δικά τους αυτοσχέδια τραγούδια ή τα συνδυάζουν με άλλα τραγούδια που έχουν μάθει (Custodero, 2007). Επιπρόσθετα τους αρέσει να εξερευνούν ήχους από διάφορα μουσικά όργανα και να μιμούνται τις κινήσεις κάποιου άλλου. Επίσης, τους ενθουσιάζει το παιχνίδι με παιχνίδια κουκλάκια. Επιπλέον, χρησιμοποιούν συχνά διάφορα αντικείμενα ως πηγές για το ηχητικό τους παιχνίδι (όπ.π.).

Στα τετράχρονα παιδιά αναπτύσσεται εξελικτικά η αίσθηση της τονικότητας, έχουν περισσότερο ανεπτυγμένη τη φαντασία και τραγουδούν πιο εύκολα και ευχάριστα ένα τραγούδι που ανταποκρίνεται στο δικό τους φωνητικό εύρος. Επίσης συμμετέχουν με χαρά σε τραγούδια που περιέχουν εκφραστικές κινήσεις και εντυπωσιάζονται από τις ομοιοκαταληξίες των στίχων (Στάμου 2008, Καραδήμου-Λίατσου, 2003).

Τα πεντάχρονα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν βασικές μουσικές έννοιες, τους αρέσει η δραματοποίηση, είναι σε θέση να ξεχωρίσουν μεγάλα σύνολα ακούγοντας ή βλέποντας τα, ανταποκρίνονται καλύτερα στον παλμό με κινήσεις, επίσης τους ενθουσιάζει η εκτέλεση της μουσική όταν βρίσκονται μόνοι τους ή όταν συμμετέχουν σε κάποια ομάδα (Custodero, 2007).

Σχολική ηλικία (5-10 ετών)

Στην ηλικία αυτή τα παιδιά αρχίζουν να συνειδητοποιούν έννοιες και τα συστατικά της μουσικής όπως είναι ο ρυθμός, το τέμπο, η μελωδία και τέλος η αρμονία. Επιπλέον, παρατηρείται μια διαρκώς αυξανόμενη ικανότητα διάκρισης των μουσικών στυλ (Ρεράκη, 2005).

Θα ήταν καλό, όμως, να διευκρινίσουμε ότι η κατηγοριοποίηση αυτή είναι περισσότερο μια προσπάθεια διευκόλυνσης των μελετητών και όχι μια αναμφισβήτητη πανάκια (Στάμου, 2008). Αυτό συμβαίνει γιατί τις εκάστοτε παρατηρούμενες μουσικές συμπεριφορές καθορίζει σημαντικά ο παράγοντας της διαφορετικότητας. Κάθε άτομο έχει το δικό του ρυθμό ανάπτυξης. Το γεγονός αυτό πρέπει να γίνεται απόλυτα σεβαστό από τους ενηλίκους που ασχολούνται με την μουσική εκπαίδευση των παιδιών με σκοπό να αποφευχθούν λάθη με σημαντική επίδραση στην όλη πορεία του ατόμου.

Πιο συγκεκριμένα οι εσωτερικοί ρυθμοί είναι καταγεγραμμένοι στο γενετικό υλικό (DNA) κάθε όντος και βρίσκονται σε συνάρτηση με το νευρικό σύστημα, τις ορμόνες κ.λ.π., ενώ καθημερινά δέχονται τις επιδράσεις του περιβάλλοντος.. Αυτό σημαίνει ότι η διαφορετικότητα στο ρυθμό εκμάθησης οφείλεται στο κληρονομικό δυναμικό σε συνάρτηση με τις περιβαλλοντικές επιδράσεις, οι οποίες μπορεί να είναι θετικές αλλά και πολύ συχνά αρνητικές. Για παράδειγμα, θετικά θα συμβάλουν η ενθάρρυνση, τα πλούσια και ενδιαφέροντα ερεθίσματα κ.ο.κ., ενώ η απόρριψη, οι επιπλήξεις, οι περιορισμοί στη διεύρυνση των ενδιαφερόντων κ.λ.π. μπορούν να

αναχαιτίσουν ή και να αναστείλουν την καλλιέργεια της προσωπικής έκφρασης, με πολλά επακόλουθα στο γενικότερο ψυχισμό (Παυλίδου, 2007).

1.5. Συμβολή της οικογένειας και του μουσικοπαιδαγωγού στην ανάπτυξη της μουσικότητας

Το νεογέννητο βρέφος από τη χρονική στιγμή της γέννησης του αναζητά την αρμονία της διασύνδεσης με τη μητέρα αλλά και με τους υπόλοιπους σημαντικούς ενηλίκους του περιβάλλοντός του (Trevarthen, 2007). Η αναπτυσσόμενη αυτή επικοινωνιακή σχέση είναι εξαιρετικά σημαντική διότι προσδιορίζει στο μεγαλύτερο βαθμό τον αυτοκαθορισμό του νεαρού ατόμου, την ανάπτυξη του εγκεφάλου αλλά και τη γενικότερη ανάπτυξη του (Vygotsky, 1978 στο Στάμου, 2009β).

Οι γονείς σε όλες τις κοινωνίες και ανεξάρτητα από το πολιτισμικό πλαίσιο που προσδιορίζει τη κοινωνία στην οποία μεγαλώνουν τα παιδιά τους, ενδιαφέρονται κυρίως για την υλοποίηση τριών στόχων. Ειδικότερα, ενδιαφέρονται για την εξασφάλιση της υγείας και της ασφάλειας των παιδιών τους (*στόχος επιβίωσης*), για την εκμάθηση δεξιοτήτων και την απόκτηση διάφορων προσόντων που θα βοηθήσουν το παιδί να ανταπεξέλθει οικονομικά στην ενήλική του ζωή (*οικονομικός στόχος*) και για την αφομοίωση των βασικών πολιτισμικών αξιών της κοινωνίας τους (*πολιτισμικός στόχος*). Η πραγματοποίηση αυτών και άλλων πρόσθετων στόχων ακολουθεί μια ιεραρχική δομή. Κατ' αρχήν, οι γονείς ενδιαφέρονται κυρίως για τη σωματική υγεία και ασφάλεια των παιδιών τους. Μετά την εξασφάλιση αυτού του στόχου κατευθύνουν τις πρακτικές ανατροφής τους και προς άλλους (Cole & Cole, 2002) τομείς επιδρώντας είτε άμεσα είτε έμμεσα στην κοινωνικοποίηση των παιδιών αλλά και στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους.

Η συμβολή των γονέων στη μουσική εξέλιξη των παιδιών τους είναι πολύ μεγάλη. Οι γονείς αποτελούν τους πρώτους φορείς μουσικότητας ήδη από τη στιγμή που το παιδί βρίσκεται στο εμβρυϊκό περιβάλλον. Στη συνέχεια τα τραγούδια που λένε στο νεογέννητο παιδί -νανουρίσματα, παιγνιοτράγουδα κ.ά.- βοηθούν ιδιαιτέρα τη μελλοντική μουσική συμπεριφορά που αυτό θα εκδηλώσει. Επίσης, η *επικοινωνιακή μουσικότητα* που αναπτύσσεται μεταξύ του βρέφους και του ενήλικα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αποτελεί το πρώτο επίπεδο μουσικής συναλλαγής αλλά και μάθησης που οδηγεί στο λεγόμενο «musical parenting» (Στάμου, 2009α). Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η πρώιμη φωνοποίηση, τα γουργουρίσματα,

το διερευνητικό φωνητικό παιχνίδι, το ψέλλισμα και οι πρώτες λέξεις του παιδιού μπορεί, με την διακριτική συμβολή του γονέα να καταλήξουν σε εκτέλεση τραγουδιών (Trevarthen, 2007).

Από πληθώρα ερευνών έχει φανεί ότι η ενθαρρυντική και η υποστηρικτική στάση των γονέων για την ενασχόληση των παιδιών τους με τη μουσική είναι ένας από τους πιο καθοριστικούς παράγοντες που επηρεάζουν την εμφάνιση υψηλών μουσικών επιδόσεων. Έχει αποδειχθεί ότι στο υπόβαθρο των υψηλών μουσικών επιδόσεων που εμφάνισαν ορισμένα παιδιά, είναι οι γονείς. Οι συγκεκριμένοι γονείς παρ' όλο που δεν είχαν οι ίδιοι κάποια ιδιαίτερη σχέση με τη μουσική, ωστόσο εμπλέκονταν ενεργά στην εκμάθηση της μουσικής είτε καθορίζοντας τον τρόπο μελέτης, είτε ελέγχοντας τα παιδιά τους μετά το διάβασμα ή γενικότερα επιβλέποντας και ενθαρρύνοντας τη μουσική πρόοδο τους (Manturzewska, 1990 στο Στάμου, 2006α, 2006β).

Σημαντικό ρόλο στη μουσική ανάπτυξη του παιδιού, παίζει και ο ίδιος ο μουσικοπαιδαγωγός. Ο μουσικοπαιδαγωγός μπορεί θετικότερα να προάγει τη μουσική ανάπτυξη των παιδιών διότι έχει επίγνωση των αναπτυξιακών σταδίων από τα οποία διέρχεται η μουσική εξέλιξη αλλά και των μουσικών συμπεριφορών που παρατηρούνται σε κάθε επίπεδο (Στάμου, 2009α). Για να υπάρξει ολοκληρωμένη μουσική αγωγή, χρειάζεται ο μουσικοπαιδαγωγός να κατανοεί την αληθινή φύση της μουσικής, ως μια αισθητική εμπειρία και να συμμετέχει ενεργά στην απόλαυση της συγκίνησης που προκαλούν η μουσική επινόηση και διασκέδαση των παιδιών (Trevarthen, 2007). Βασική προϋπόθεση της επιτυχημένης παρέμβασης από μέρους του δασκάλου είναι η επίγνωση των κύριων εννοιών που αποτελούν τα βασικά στοιχεία της μουσικοπαιδαγωγικής (Καραδήμου-Λιάτσου, 2003). Θα πρέπει επίσης να είναι ευρηματικός, να ανακαλύπτει και να αναπτύσσει σταδιακά την έμφυτη μουσική ικανότητα κάθε παιδιού.

Τα παραπάνω αποτελούν μια πολύ συνοπτική παρουσίαση των χαρακτηριστικών που πρέπει να έχει ένας μουσικοπαιδαγωγός αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αυτός διευρύνει τη μουσική ικανότητα των μαθητών του μέσα από την «παράδοση» μουσικών δραστηριοτήτων που ίσως καταφέρουν να εμπλέξουν το παιδί σε μια εμπειρία ροής (flow experience).

Η εμπειρία ροής είναι η κατάσταση που βιώνει ένα άτομο όταν είναι σχεδόν απόλυτα συγκεντρωμένο και δοσμένο σε αυτό που κάνει σε μια δεδομένη στιγμή ξεχνώντας τον περιβάλλοντα χώρο και χρόνο (Στάμου, 2009α). Ακόμη και τα μικρά

παιδιά μπορούν να βιώσουν τέτοιου είδους εμπειρίες πολύ πιθανόν και κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού. Η επιτυχία των μουσικών μαθημάτων θα είναι, κατά την γνώμη μας, να αποτελέσουν σταδιακά μια εμπειρία ροής για κάθε παιδί.

2. Μουσική προπαιδεία- Άτυπη μουσική διδασκαλία

Η αγάπη για τη μουσική και η διάθεση για μουσικές εμπειρίες και δραστηριότητες είναι η βασικότερη προϋπόθεση για τη μουσική μάθηση. Το παιδί, έχει από τη γέννηση του, τη διάθεση να ασχοληθεί με οτιδήποτε παράγει ήχο καθώς και να στρέψει την προσοχή του σε ένα ηχητικό ερέθισμα, να το διακρίνει και να το συγκρατήσει στη μνήμη του. Στην εποχή μας, όμως, έχει παρατηρηθεί ότι η διάθεση για ενασχόληση με τη μουσική έχει υποτονίσει και ότι σημειώνεται μια άμβλυνση στην ακουστική οξύτητα του ανθρώπου λόγω της παρουσίας αδιαφοροποίητων ακουστικών ερεθισμάτων αλλά και των θορύβων που μας περιβάλλουν (Καραδήμου-Λιάτσου, 2003). Για αυτόν το λόγο η ανάπτυξη της ακουστικής αντίληψης και της μουσικής συμπεριφοράς πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο μάθησης ήδη από την βρεφική ηλικία. Ο συγκεκριμένος προβληματισμός σε συνδυασμό με τη πεποίθηση για τη φθίνουσα πορεία που ακολουθεί η πλαστικότητα του εγκεφάλου, οδήγησε στη δημιουργία προγραμμάτων που αναφέρονται σε παιδιά πρώιμης παιδικής ηλικίας (early childhood).

Στα παραπάνω στοιχεία βασίζεται η επιστημονική θέση της *πρώιμης μουσικής εκπαίδευσης*. Γενικότερα η μουσική προπαιδεία έχει ως στόχο της την ανάδυση του μουσικού δυναμικού του ατόμου και την καλύτερη δυνατή αξιοποίησή του ανεξάρτητα από το μουσικό δυναμικό που παρουσιάζεται.

Ειδικότερα, η μουσική προπαιδεία ασχολείται με τη διδασκαλία της μουσικής στη νεαρή ηλικία, δηλαδή, στην ηλικία των 0 έως 8 ετών, όπως ορίζεται από την παγκόσμια ερευνητική κοινότητα. Η μουσική προπαιδεία μπορεί να πραγματοποιηθεί στο σπίτι, στο νηπιαγωγείο, σε βρεφονηπιακούς και παιδικούς σταθμούς, σε ωδεία ακόμα και σε ιδρύματα και σε χώρους εκπαίδευσης ή φύλαξης ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Παλαιότερα η μουσική προπαιδεία παρεχόταν σε ασυνείδητο επίπεδο από το οικογενειακό περιβάλλον του παιδιού. Μέσα από τα νανουρίσματα ή τις μουσικές συναθροίσεις των μελλών της οικογένειας το παιδί εισαγόταν στην πρώιμη μουσική ενασχόληση. Στις μέρες μας το ρόλο αυτό αναλαμβάνουν κυρίως ειδικοί

μουσικοπαιδαγωγοί αλλά και οι γονείς σε συνειδητό πλέον επίπεδο. Οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτήν τη μετάβαση ποικίλουν από την έλλειψη χρόνου ενασχόλησης της μητέρας με το παιδί μέχρι και τη διαρκή εξέλιξη του επιστημονικού κλάδου που ασχολείται αποκλειστικά με την εκπαίδευση των βρεφών και των νηπίων (Στάμου, 2008).

Οποιαδήποτε ενασχόληση με την μουσική σε αυτήν την ηλικία, πρέπει να είναι βιωματική και να έχει χαρακτήρα παιχνιδιού. Γιατί μέσα από το παιχνίδι το παιδί συμμετέχει και εκφράζεται συνολικά με το σώμα, τη ψυχή και το νου μέσα σε μια ατμόσφαιρα χαράς και εμπιστοσύνης ενεργοποιώντας όλες τις δημιουργικές του δυνατότητες. Το παιδί κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού κινητοποιεί όλες του τις ικανότητες για το σκοπό που έχει θέσει και έτσι ωθείται σε μια αξιοθαύμαστη προσπάθεια που πηγάζει από τον ενθουσιασμό του παιχνιδιού (Martenot, 1970 στο Καραδήμου-Λιάτσου, 2003).

Μέσω των μουσικών παιχνιδιών, τα παιδιά καλούνται να αντιληφθούν, να εκφραστούν και να αναπτύξουν την κατανόηση όλων των στοιχείων της μουσικής, με πειραματισμούς της φωνής, του λόγου, των μουσικών οργάνων, της κίνησης και του αυτοσχεδιασμού, συμμετέχοντας μ' αυτό τον τρόπο ενεργά με όλη τους την ύπαρξη.

Επίσης, η συμμετοχή του παιδιού πρέπει να είναι φυσική και αβίαστη. Ο δάσκαλος παρεμβαίνει μόνο όταν το παιδί γίνεται εμπόδιο στη διεξαγωγή του μαθήματος. Επιπλέον, ενθαρρύνονται οι μουσικές αποκρίσεις χωρίς να απαιτούνται και χωρίς να υποδεικνύεται άμεσα το λάθος. Ακόμη δίνεται έμφαση στην χρήση της μουσικής χωρίς λόγια και χωρίς την συνοδεία κάποιου μουσικού οργάνου ή ηχογραφημένης μουσικής. Οι δραστηριότητες αλλάζουν γρήγορα και υπάρχει μια ποικιλία μεταξύ υψηλής και χαμηλής ενέργειας δραστηριοτήτων. Παρέχονται ευκαιρίες για ηχητική εξερεύνηση αλλά και για συνεχιζόμενη μουσική διδασκαλία μέσω ηχογραφημένου υλικού στο σπίτι (Στάμου 2008, 2009α).

Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι ορισμένα απ' εκείνα που εμπεριέχονται στην *άτυπη μουσική διδασκαλία.*

Η άτυπη μουσική διδασκαλία (informal musical learning) είναι η μορφή διδασκαλίας που γίνεται με παιγνιώδη τρόπο σε ένα περιβάλλον που δεν είναι υποχρεωτική η συμμετοχή του παιδιού. Είναι απαραίτητη για παιδιά που δεν έχουν φτάσει ακόμα στην μουσική (μελωδική και ρυθμική) ετοιμότητα, για παιδιά που δεν μπορούν να τραγουδήσουν σωστά αλλά και για παιδιά που ενώ έχουν αναπτύξει μουσική ετοιμότητα, ωστόσο δεν είναι κοινωνικά έτοιμα να εισαχθούν σε ένα πιο

αφαιρετικό επίπεδο μουσικής διδασκαλίας που θα απαιτείται η εμπλοκή στη μουσική παρασημαντική και στην ανάγνωση (Στάμου 2008, 2009α). Σε αυτό το σημείο θα ήταν καλό να αναφέρουμε ότι πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν πως η εκμάθηση της μουσικής γραφής και ανάγνωσης δεν πρέπει να αρχίζει νωρίτερα από την ηλικία των 8 – 9 χρόνων ενός παιδιού (Ανδρούτσος, 1995).

Κατά τη διάρκεια διεξαγωγής μαθημάτων στα πλαίσια της άτυπης μουσικής διδασκαλίας το παιδί συνοδεύεται από έναν ενήλικα, συνήθως έναν από τους δυο γονείς σε ένα ευχάριστο περιβάλλον. Ο γονιός καλείται σε ενεργητική και αβίαστη συμμετοχή με σκοπό να αποτελέσει πρότυπο μίμησης για το παιδί του. Μέσα από αυτή τη συμμετοχή ο γονέας αντιλαμβάνεται τον τρόπο που ακολουθεί η μουσική εκπαίδευση του παιδιού του αλλά συχνά βελτιώνει και τις προσωπικές του μουσικές δυνατότητες. Το σημαντικότερο, όμως, κατά τη γνώμη μας, είναι ότι αναπτύσσεται μια ιδιαίτερη σχέση ανάμεσα στο γονέα και το παιδί του έχοντας ως βάση αυτήν την κοινή εβδομαδιαία εμπειρία (Ανδρούτσος, 1995). Με άλλα λόγια η εκδήλωση της μουσικότητας μέσα στα πλαίσια του «μαθήματος» βοηθά να δομηθεί η εμπιστοσύνη στην ευγένεια και στην προθυμία που έχει ο άλλος να μοιραστεί πλάνα δραστηριοτήτων και ανακαλύψεων (Trevarthen, 2007) και να αποτελέσουν οι εμπειρίες αυτές «εμπειρίες δόμησης σχέσεων» (Custodero, 2007).

3. Μεθοδολογία – Ερευνητικά εργαλεία

Είναι γεγονός ότι με το πέρασμα των χρόνων και την εξέλιξη όλων των επιστημονικών κλάδων αναπτύχθηκαν πολλές θεωρίες με σκοπό την ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ωστόσο, το εκάστοτε θεωρητικό πλαίσιο δημιουργούσε ένα ανάλογο υπόβαθρο βάσει του οποίου πορευόταν η υλοποίηση και η εφαρμογή τους σε πρακτικό επίπεδο. Για τη διερεύνηση της βασιμότητας των εν λόγω επιστημονικών υποθέσεων θεωρήθηκε ιδιαίτερα σημαντικός ο διάλογος μεταξύ θεωρίας και πράξης ώστε από τον συγκερασμό των εξερχόμενων δεδομένων που προέρχονται και από τις δυο πλευρές, να παρουσιάζονται βάσιμες πληροφορίες σχετικά με οποιοδήποτε επιστημονικό αντικείμενο. Πιο συγκεκριμένα, κάθε θεωρητική υπόθεση υποχρεούται να συνοδεύεται από την αντίστοιχη έρευνα. «Η έρευνα είναι η διαδικασία βάσει της οποίας οι επιστήμονες συλλέγουν στοιχεία για να λύσουν τις αντιπαραθέσεις και να λύσουν, να αμφισβητήσουν ή να υποστηρίξουν τις υπάρχουσες θεωρίες» (Cole & Cole, 2002β, σελ. 19,).

Τα τελευταία χρόνια οι επιστήμονες έχουν τελειοποιήσει πολλές τεχνικές συλλογής δεδομένων σχετικά με την ανάπτυξη των παιδιών. Μεταξύ των πιο διαδεδομένων και ευρέως χρησιμοποιούμενων είναι οι αυτό-αναφορές, οι παρατηρήσεις, τα πειράματα και οι κλινικές συνεντεύξεις. Ωστόσο, καμία τεχνική δεν έχει τη δυνατότητα να απαντήσει με πληρότητα σε όλα τα ερωτήματα σχετικά με την ανθρώπινη ανάπτυξη. Για τον λόγο αυτό απαιτείται συνήθως ένας συνδυασμός δυο ή και περισσότερων μεθόδων, διότι η καταλληλότητα καθεμιάς εξαρτάται και από το υπό μελέτη θέμα (Cole & Cole, 2002β, σελ. 19,).

Στην παρούσα ερευνητική εργασία μελετάται ένα βρέφος 18 μηνών, σε μια αίθουσα μουσικής αγωγής για βρέφη και νήπια και η ερευνητική μεθοδολογία που ακολουθήθηκε είναι αυτή της παρατήρησης.

Η παρατήρηση είναι ο πιο φυσικός τρόπος συλλογής δεδομένων και αντικειμενικών πληροφοριών. Τέτοιου είδους έρευνες εκτείνονται από το ψυχοφυσιολογικό επίπεδο ερμηνείας έως και το κοινωνικοπολιτισμικό. Γενικότερα, η μέθοδος της παρατήρησης διευκόλυνε τη μελέτη της συμπεριφοράς και της ανάπτυξης των παιδιών σε πολλαπλά επίπεδα, διότι περιορίζεται σημαντικά η πιθανότητα να προκύψουν δεοντολογικά προβλήματα κάθε είδους, όπως συμβαίνει στη μεθοδολογία που ακολουθούν τα ερευνητικά πειράματα. Ωστόσο, το πρόβλημα που παρουσιάζεται σε αυτό τον τύπο έρευνας είναι η ενδεχόμενη αλλαγή της στάσης

των ερευνητικών υποκειμένων λόγω του ότι γνωρίζουν ότι παρατηρούνται (Hayes, 1998).

Τα είδη της παρατήρησης καθορίζονται από τον τρόπο με τον οποίο επιλέγουν να την πραγματοποιήσουν οι εκάστοτε ερευνητές. Πιο συγκεκριμένα οι πιο διαδεδομένες μορφές παρατήρησης είναι η φυσική παρατήρηση, κατά την οποία το άτομο γνωρίζει ότι παρατηρείται, η συγκαλυμμένη παρατήρηση κατά την οποία τα υποκείμενα της έρευνας δε γνωρίζουν ότι παρατηρούνται. Η μέθοδος του ημερολογίου, η οποία αποτελεί ένα είδος έμμεσης παρατήρησης κατά την οποία τα ίδια τα ερευνητικά υποκείμενα καταγράφουν συγκεκριμένα συμβάντα που ενδιαφέρουν τον ψυχολόγο. Η συμμετοχική παρατήρηση, επίσης, αποτελεί μια επιπλέον προσέγγιση, κατά την οποία ο ερευνητής συμμετέχει, όπως και όλοι, στις δραστηριότητες της παρατηρούμενης ομάδας. Τέλος, η έμμεση και η κλινική παρατήρηση είναι δύο ερευνητικά μέσα που αποτελούν πηγή πολύτιμων πληροφοριών (Hayes, 1998).

Στη συγκεκριμένη ερευνητική προσπάθεια ακολουθήσαμε τη μέθοδο της φυσικής παρατήρησης, κατά την οποία γνώριζαν οι παρατηρούμενοι ότι καταγράφονται οι συμπεριφορές τους. Βέβαια θα πρέπει να υποσημειώσουμε ότι το συγκεκριμένο βρέφος δε γνώριζε άμεσα τον λόγο της παρουσίας μας δεδομένου του περιορισμού που θέτει η συγκεκριμένη ηλικία ως προς την αντίληψη και τη κατανόηση αυτής της ενέργειας. Ωστόσο, η παρουσία μας δεν πέρασε απαρατήρητη δεδομένου ότι πολλές φορές φαίνεται να κοιτά προς το μέρος της κάμερας με την οποία σταδιακά εξοικειώθηκε. Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι, κατά τη γνώμη μας θα ήταν καλό να ακολουθηθεί η μεθοδολογία της συγκαλυμμένης παρατήρησης, ωστόσο δεν μας έδινε τη συγκεκριμένη δυνατότητα η διαμόρφωση του ερευνητικού χώρου.

Το βρέφος που παρατηρείται είναι ένα αγόρι με καστανόξανθα σγουρά μαλλιά, ονομάζεται Άγγελος και έχει κανονικό βάρος και ύψος σύμφωνα με τις θεωρούμενες ως ενδεικτικές τυπικές μετρήσεις. Από την όλη του συμπεριφορά φαίνεται ότι είναι ένα παιδί εκφραστικό στα συναισθήματά του, τα οποία τα εκδηλώνει χωρίς δισταγμό ανεξάρτητα αν πρόκειται για συναισθήματα χαράς, ενθουσιασμού ή πλήξης και ανίας. Επιπρόσθετα, φαίνεται ότι παίρνει πρωτοβουλίες και προσπαθεί να «εφευρίσκει» τρόπους ώστε να κάνει τις ανιαρές γι' αυτόν δραστηριότητες, ενδιαφέρουσες.

Ο παρευρισκόμενος συνοδός του στο μάθημα, είναι κάθε φορά η μητέρα του παιδιού, η οποία συμμετέχει ενεργά στο πρόγραμμα μουσικής μαζί με το βρέφος.

Η μητέρα / συνοδός, είναι μετρίου αναστήματος, περίπου 35 ετών και φαίνεται άνθρωπος δραστήριος, κεφάτος, κοινωνικός και με μεγάλη αγάπη προς τη μουσική. Αυτό ιδιαίτερα διακρίνεται από την ενεργή συμμετοχή της σε όλες τις δραστηριότητες που πραγματοποιούνταν κάθε φορά στο μάθημα, καθώς και από τον ενθουσιασμό της στα μουσικά ερεθίσματα που παρείχε η δασκάλα. Επιπρόσθετα θα λέγαμε ότι κινητοποιούσε σε πολλές περιπτώσεις τον Άγγελο με ποικίλους τρόπους και ιδιαίτερα με τη συμμετοχή της. Για τον λόγο αυτόν η θέση της στη ροή της εκπαιδευτικής διαδικασίας ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Η παρουσία και η συμμετοχή της ενίσχυαν συνεχώς την προσπάθεια του παιδιού για μάθηση, εξερεύνηση και πειραματισμό. Το βοηθούσαν να γίνεται σταδιακά πιο δημιουργικό, ευρηματικό αλλά και κοινωνικό, αλληλεπιδρώντας διαδοχικά με περισσότερα πρόσωπα μέσα στη μουσική αίθουσα.

Σε κάθε παρακολούθηση στην αίθουσα διδασκαλίας, υπήρχαν και άλλοι συμμετέχοντες που ήταν σταθερά παρόντες. Το τμήμα αυτό ασχολούνταν με τη εισαγωγική εκμάθηση βασικών μουσικών εννοιών, όπως του ρυθμού, της τονικότητας κ.λπ. σε ένα πρωταρχικό επίπεδο. Το μάθημα υλοποιούνταν μέσα από την παρουσίαση και εφαρμογή μουσικοκινητικών δραστηριοτήτων. Πρόκειται για ένα Πρότυπο Πρόγραμμα Μουσικής Αγωγής Βρεφών και Νηπίων και αφορά κυρίως παιδιά ηλικίας 0-5 χρονών. Τα άτομα που συμμετείχαν στην άτυπη εκπαιδευτική διαδικασία ήταν η δασκάλα κα. Λ. Στάμου, Επίκουρη Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και Επιστημονική Υπεύθυνη του Πρότυπου αυτού Προγράμματος, ο συνεργάτης της, κος. Χ. Γερμένογλου, Μουσικός και Καθηγητής Κρουστών ο οποίος συμμετέχει διδακτικά στο Πρόγραμμα αυτό και δώδεκα (12) περίπου παιδιά διαφόρων προσχολικών ηλικιών, τα οποία συνοδεύονταν από ένα συνοδό, που κατά κύριο λόγο ήταν ο ένας από τους δυο γονείς.

Η αίθουσα ήταν ευρύχωρη και φωτεινή, κατάλληλη για την υλοποίηση χορευτικών και κινητικών δραστηριοτήτων. Το πάτωμα ήταν ξύλινο και σε κάθε μάθημα όλοι οι συμμετέχοντες τοποθετούσαν τα παπούτσια τους στον προθάλαμο της αίθουσας. Αυτό γινόταν για πρακτικούς λόγους όπως για παράδειγμα για να έχουν τη δυνατότητα να κινούνται άνετα και ελεύθερα στην αίθουσα διδασκαλίας, αλλά και για να μπορούν να ανταποκρίνονται θετικότερα στα μουσικά ερεθίσματα είτε αυτά είναι ρυθμικά, είτε κινητικά.

Υπήρχε ποικιλία μουσικών οργάνων με ιδιαίτερη έμφαση στα όργανα Orff όπως για παράδειγμα χρησιμοποιούνταν μαράκες, ξυλάκια, κουδουνάκια, νταούλι, ντέφι, τύμπανο, μεταλλόφωνο και μαντήλες.

Όλη η διαδικασία μελέτης έγινε μέσω της βιντεοσκόπησης με τη χρήση βιντεοκάμερας. Πραγματοποιούνταν κάθε εβδομάδα, ημέρα Τετάρτη, για 45 λεπτά και συνεχώς στις συγκεκριμένες ώρες αυτής της ημέρας με ώρα έναρξης 18:30 και λήξης 19:15. Αρχικά, είχαμε θέσει σαν ανώτερο όριο καταγραφών το έκτο μάθημα. Ωστόσο, επειδή το παιδί τη έκτη ημέρα ήταν άρρωστο οι καταγραφές που παρουσιάζονται στην παρούσα εργασία είναι πέντε. Πριν τη διαδικασία της βιντεοσκόπησης, η ερευνήτρια παρευρίσκονταν στο χώρο πέντε λεπτά πριν και προετοίμαζε το σχετικό ερευνητικό εργαλείο, ώστε να είναι έτοιμο κατά την διαδικασία της εγγραφής. Για την ανάλυση και καταγραφή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε και ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής.

1η Καταγραφή - μάθημα Τετάρτη 18 – 03 – 09, ώρα 6:30 μ.μ.

Καταγραφή του Άγγελου ηλικίας 1,5 έτους, σε αίθουσα διδασκαλίας μουσικής για βρέφη και νήπια, στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

Αναλυτική καταγραφή:

1ο Επεισόδιο:

Η δασκάλα (στο εξής δ.) δίνει στο μεταλλόφωνο τη δεσπόζουσα και την τονική για το τραγούδι χαιρετισμού «Παιδιά γεια χαρά». Ο Άγγελος κάθεται μπροστά από τη μητέρα/συνοδό και κοιτάζει με έμφαση τη δασκάλα. Μπροστά από τον Άγγελο εκείνη τη στιγμή μιλάει ένα κοριτσάκι και ο Άγγελος το κοιτάζει. Ωστόσο, την προσοχή του προσελκύει ένας από τους υπόλοιπους συνοδούς, που ακούγεται να λέει κάτι. Έτσι το βλέμμα του κατευθύνεται προς τα αριστερά. Έπειτα φαίνεται να στρέφει το βλέμμα του ξανά στο μέρος που βρίσκεται το μεταλλόφωνο, ενώ αμέσως μετά παίρνει βαθιά ανάσα και ξεφυσάει (σαν μικρός αναστεναγμός). Μετά βλέπει προς τον παρατηρητή, έπειτα βλέπει πάλι τη δ. και, τη στιγμή που γυρίζει προς τα δεξιά το κεφάλι του κοιτάζοντας το κοριτσάκι που είναι δίπλα του, ξεκινά το τραγούδι χαιρετισμού, όπου όλοι στο ρυθμό του χτυπούν τα χέρια τους πάνω στα γόνατά τους.

Είναι αξιοσημείωτο που στο στίχο *παιδιά γεια χαρά,* ο Άγγελος σηκώνει το δεξί του χέρι για να χαιρετίσει κι αυτός, όχι όμως για πολύ γιατί συνεχίζει να παρατηρεί τους γύρω του. Αμέσως ακολουθεί ο προσωπικός χαιρετισμός στο κάθε παιδί. Ο Άγγελος συνεχίζει να παρατηρεί τη δ. και τα παιδιά. Μας έκανε εντύπωση το γεγονός ότι σε αυτή τη φάση του προσωπικού χαιρετισμού στρέφει μερικές φορές το βλέμμα προς το μέρος που βρίσκονται τα παιδιά που χαιρετά η δ.. Στο τέλος του τραγουδιού στη δεσπόζουσα, σηκώνουν τα χέρια τους και στην τονική τα κατεβάζουν. Ο Άγγελος γυρίζει ελαφρώς το βλέμμα στη μητέρα του, βλέποντας την κίνηση των χεριών της και στην τονική (στο παμ), γυρίζει το βλέμμα του σε ένα κοριτσάκι που ακούγεται πιο πολύ.

Γενικότερα θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ένα παιδί που αντιδρά γρήγορα στους ήχους που παράγει το περιβάλλον γύρω του. Γενικότερα όλα τα ηχητικά ερεθίσματα φαίνεται να προσελκύουν την προσοχή του - είτε ομιλίας είτε μουσικής. Θα μπορούσαμε να πούμε, ενδεχομένως, ότι χαρακτηρίζεται και από μια διάθεση «εξερεύνησης» αφού επιδιώκει να ανιχνεύσει την πηγή προέλευσης του ήχου. Ίσως,

όμως, είναι ακόμη και σε μια φάση προσαρμογής αν σκεφτούμε ότι είναι η τέταρτη φορά που επισκέπτεται το ωδείο. Επιπρόσθετα, θα θέλαμε να σχολιάσουμε ότι η παρουσία του παρατηρητή δεν πέρασε απαρατήρητη, του προσέλκυσε το ενδιαφέρον και μάλιστα τον κοίταξε προβληματισμένος.

Γενικότερα σε όλο αυτό το επεισόδιο η έκφραση του προσώπου του ήταν η ίδια, δηλαδή βλέμμα σοβαρό και παρατηρητικό. Μια μικρή διαφοροποίηση, ίσως, υπήρξε στο τέλος της δραστηριότητας. Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι κοιτάζει με μια μικρή εκδήλωση ευχαρίστησης ή ενθουσιασμού. Η όλη στάση του σώματός του μου έδινε την εντύπωση ότι ήταν λίγο σφιγμένος καθώς ακουμπά με τον ώμο τη μητέρα του.

2ο Επεισόδιο:

Ξεκινά μελωδικά από τη δ. το τραγούδι «Περιστεράκι πέταξε». Η μητέρα/συνοδός (προφανώς και οι άλλοι συνοδοί με τα παιδιά τους), στο ρυθμό του τραγουδιού κάνει τη λικνιστική κίνηση αριστερά - δεξιά με τα χέρια ανοιχτά, μιμούμενη την κίνηση ενός πουλιού που πετάει. Στην αρχή της λικνιστικής κίνησης, η μητέρα με το χέρι της ακουμπά τον ώμο του Άγγελου, σαν να του λέει να κινηθεί κι αυτός όπως όλοι οι άλλοι. Ο Άγγελος όμως αγνοεί την προτροπή της μητέρας του.

Το βλέμμα του Άγγελου σ' αυτό το τραγούδι λίγο αλλάζει. Κοιτάζει πάλι προσεκτικά, αλλά ανοίγει ελαφρώς το στόμα του και αυτό κάνει την έκφρασή του λίγο πιο έντονη. Δείχνει ενδιαφέρον, γιατί το βλέμμα του δεν είναι απαθές και αδιάφορο.

Σταματά η μελωδία του τραγουδιού και αρχίζει το ρυθμικό μέρος. Όλοι χτυπούν τα πόδια τους ρυθμικά. Το βλέμμα του Άγγελου γίνεται ακόμη πιο έντονο και αυτό φαίνεται από το άνοιγμα του στόματός του και το συνοφρύωμα των φρυδιών του. Σ' αυτό το σημείο κοιτάζει έντονα τη δ., στην ουσία το βλέμμα του μαγνητίζεται επάνω της, σαν να κάνει κάτι πολύ σπουδαίο, αγνοώντας τους χτύπους των ποδιών των άλλων συνοδών και των παιδιών, ακόμα και της μητέρας του. Δε δίνει σημασία ούτε στον ρυθμικό χτύπο που νιώθει κάποια στιγμή στην πλάτη του από τη μητέρα. Ωστόσο, δεν παρατηρείται κάποια κίνηση από το ίδιο το παιδί. Στο σημείο αυτό σταματά το ρυθμικό μέρος και ξεκινά πάλι το μελωδικό.

Ο Άγγελος συνεχίζει να παρατηρεί, όχι όμως τόσο έντονα όσο στο ρυθμικό μέρος. Τη στιγμή που η δ. δίνει τη δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού, όπου

όλοι σηκώνουν τα χέρια τους (δείχνοντας την δεσπόζουσα), ο Άγγελος σηκώνει κι αυτός ψηλά το αριστερό χέρι του και τη στιγμή που το κατεβάζει, όπως όλοι (δείχνοντας την τονική), αφήνει στο πρόσωπό του ένα ελαφρό μειδίαμα.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να σχολιάσουμε τη θετική επιρροή που ασκεί η εναλλαγή δραστηριοτήτων. Και πιο συγκεκριμένα η εναλλαγή των ρυθμικών μοτίβων, των τονικοτήτων και της μελωδίας. Και αυτό γιατί η εκδήλωση της συμμετοχικότητας καθορίζεται σε ένα μεγάλο ποσοστό και από τις προτιμήσεις των ίδιων των παιδιών. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα από τις αντιδράσεις των νηπίων απέναντι σε κάθε δραστηριότητα. Τα παιδιά με τη σωματική αλλά και τη λεκτική συμπεριφορά τους εκφράζουν την αρέσκεια ή την απαρέσκεια τους σε μια δραστηριότητα, όπως έκανε ο Άγγελος στη συγκεκριμένη περίπτωση. Επιπρόσθετα θα θέλαμε να εστιάσουμε για λίγο τη προσοχή μας στη συμμετοχή της μητέρας, η οποία προσπαθεί να τον ενεργοποιήσει με διακριτικό τρόπο, όμως χωρίς επιμονή.

3ο Επεισόδιο:

Στη συνέχεια, η δ. λέει ένα μελωδικό τραγούδι (χωρίς λόγια) και συνοδεύουν όλοι χτυπώντας στα γόνατά τους τον παλμό. Ο Άγγελος παρατηρεί αρκετή ώρα το κοριτσάκι με το συνοδό που είναι στα δεξιά του. Εκείνη τη στιγμή μιμείται την κίνησή τους, δείχνοντας ότι έχει αρχίσει να προσαρμόζεται.

Τώρα η δ. αρχίζει να μοιράζει τα ξυλάκια. Ένα κορίτσι πηγαίνει πρώτο κοντά της. Η δ. της λέει μικρά μελωδικά μοτίβα, ενώ ο Άγγελος παρατηρεί τους γύρω του. Αυτή τη στιγμή συνοφρυώνει πολύ έντονα τα φρύδια του, σαν να θέλει να δείξει ότι κάτι τον ενόχλησε. Αμέσως όμως χαλαρώνει πάλι την έκφρασή του προσώπου του. Βλέπει το κοριτσάκι που εκείνη τη στιγμή περνάει από μπροστά του με τα ξυλάκια στα χέρια της. Ο Άγγελος παρατηρεί με τον ίδιο τρόπο όλα τα παιδιά που παίρνουν ξυλάκια από τη δ.. Προς το παρόν το βλέμμα του παραμένει ίδιο. Δηλαδή, δεν κάνει κάτι ιδιαίτερο, δε βγάζει ούτε επιφωνήματα ούτε κάνει κάποια έκφραση στο πρόσωπο ώστε να δείξει τα συναισθήματά του. Τη στιγμή που η δ. φωνάζει τον Άγγελο να πάρει ξυλάκια, η έκφραση του παραμένει η ίδια, ωστόσο κινείται αμέσως για να πάρει κι αυτός τα δικά του. Ίσως δυσκολεύεται να σηκωθεί επειδή είναι μικρός, γι' αυτό πηγαίνει καθιστός προς το καλάθι με τα ξυλάκια. Βλέπει και τη μητέρα του που παίρνει κι εκείνη τα δικά της και προσπαθεί να κινηθεί (καθιστά πάντοτε), προς τα πίσω στη θέση του. Φαίνεται όμως ότι δεν τον ενδιαφέρει τόσο να πάει πίσω, όσο τα

ξυλάκια που κρατάει. Κάποια στιγμή τα σηκώνει, όχι πολύ ψηλά και αμέσως τα κατεβάζει μιμούμενος ίσως την κίνηση που κάνουν όλοι με τα χέρια τους, όταν η δ. λέει τη δεσπόζουσα και την τονική στο τέλος κάθε τραγουδιού. Μετά από αυτό, κοιτώντας πάλι ο Άγγελος προς τα δεξιά, παίζει με τα ξυλάκια ανάμεσα στα πόδια του, κουνώντας συγχρόνως το σώμα του. Έπειτα πηγαίνει καθιστός λίγο πιο πίσω κοντά στη μητέρα του, ενώ γυρίζει πάλι το κεφάλι του στα δεξιά. Εκείνη τη στιγμή λέει η δ. το μελωδικό μοτίβο της δεσπόζουσας (σολ) και της τονικής (ντο) σ' ένα από τα παιδιά και ο Άγγελος σηκώνει με τα χέρια τα ξυλάκια, τα κουνάει και κατεβάζοντας τα χτυπάει στο πάτωμα και στρέφει ξανά το βλέμμα του στο συνοδό που κάθεται στα δεξιά του. Κινεί για λίγο το σώμα του για να βολευτεί καλύτερα.

Η δ. ρωτάει τα παιδιά αν έχουν καμιά ιδέα για τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να κουνήσουν όλοι μαζί τα ξυλάκια. Ακούγονται αρκετά παιδιά που λένε τη γνώμη τους. Ο Άγγελος τώρα κοιτάζει τα παιδιά που είναι στα αριστερά του. Στην αρχή της δραστηριότητας, δηλαδή μόλις ξεκινούν να τα χτυπάνε όλοι μπροστά από το σώμα τους, ο Άγγελος δείχνει ότι πρόκειται να συμμετάσχει κι εκείνος. Στη συνέχεια, όμως, ακουμπά τα ξυλάκια στο πάτωμα και γυρίζει ελαφρώς το κεφάλι στη μητέρα του. Εκείνη του δείχνει ότι συμμετέχει στη δραστηριότητα, προσπαθώντας έμμεσα να τον ενεργοποιήσει, ο Άγγελος όμως κάνει μια κίνηση αποστροφής. Αυτό σε συνάρτηση με την όλη στάση του σώματός του, δηλαδή το ελαφρύ σήκωμα των ώμων του, το σούφρωμα των χειλιών του και την ταυτόχρονη κίνηση του αριστερού του χεριού και ποδιού, μας δίνει τη εντύπωση ότι μάλλον θέλει να της πει με τον τρόπο του να σταματήσει. Δεν κουνάει τα ξυλάκια, όμως συνεχίζει να παρατηρεί.

Καθώς ακούγεται η δεσπόζουσα (σολ), σηκώνουν όλοι τα ξυλάκια και ενώ στην τονική (ντο) τα κατεβάζουν, ο Άγγελος γυρίζει λίγο το κεφάλι και βλέπει τα χέρια της μητέρας του που εκείνη τη στιγμή τα κατεβάζει. Αμέσως μετά το επαναλαμβάνουν και τότε ο Άγγελος σηκώνει τα ξυλάκια και στο πρόσωπό του διαγράφεται ένα χαμόγελο (6΄28΄΄). Ένδειξη, κατά τη γνώμη μας, ότι του άρεσε αυτό το σημείο και ότι ικανοποιήθηκε από την πορεία της δικής του συμμετοχής. Τη στιγμή που όλοι τα κατεβάζουν στη τονική, κάνει και εκείνος την ίδια κίνηση

Στη συνέχεια όλοι μαζί, κουνούν τα ξυλάκια στο πάτωμα, όπως όταν πλάθουμε κάτι. Ο Άγγελος βλέπει την κίνηση της μητέρας του. Στρέφει μετά το βλέμμα του στην κάμερα και κοιτάζει. Τη στιγμή όμως που ακούγονται να λένε όλοι σολ - μι - ντο κάνοντας με τα ξυλάκια ανοδική κίνηση (στο σολ), μεσαία (στο μι) και καθοδική (στο ντο), ο Άγγελος παρ' όλο που δεν τα κινεί ανοίγει λίγο το στόμα του και

χαμογελάει. Αυτό επαναλαμβάνεται ακόμη μια φορά, αλλά τώρα ο Άγγελος κοιτάζει στα αριστερά, χωρίς να εκφράζεται με ιδιαίτερο τρόπο.

Τώρα χτυπάνε τα ξυλάκια με άλλον τρόπο. Ο Άγγελος παρατηρεί. Όταν ακούγεται από μερικούς η δεσπόζουσα κι ανεβάζουν τα χέρια ψηλά, ο Άγγελος χαμογελάει δείχνοντας ένα ενθουσιασμό και όταν τα κατεβάζουν ο Άγγελος βλέπει τα δικά του ξυλάκια και του συνοδού που βρίσκεται στα δεξιά του και προσπαθεί να τα τοποθετήσει όπως τα έχει κι αυτός, δηλαδή, οι βάσεις και από τα δυο ξυλάκια να ακουμπούν η μία στην άλλη. Επαναλαμβάνεται η ανοδική - μεσαία - καθοδική κίνηση των χεριών (με σολ - μι - ντο), ενώ ο Άγγελος παρατηρεί τους γύρω του. Σ' αυτό το σημείο φαίνεται να χαλαρώνει λίγο η έκφραση του προσώπου του. Δεν είναι πολύ σφιγμένος. Φτάνει λοιπόν η σειρά του και η δ. τον ρωτάει με ποιόν τρόπο να παίξουν τα ξυλάκια τους. Εκείνος κουνάει με αργές κινήσεις το αριστερό του πόδι, ίσως γιατί νιώθει αμηχανία, γνωρίζοντας ότι αυτή τη στιγμή είναι το κέντρο της προσοχής. Στρέφει για λίγο το βλέμμα στην κάμερα (7΄51΄΄), έπειτα βλέπει πάλι γύρω του και μόλις ακούγεται (μελωδικά πάντοτε) το σολ - μι - ντο, σουφρώνει τη μύτη του και ανοίγει το στόμα, ενώ στη συνέχεια υψώνει κι αυτός τα ξυλάκια κοιτάζοντας προς τα αριστερά.

Ακολουθεί διαφορετική κίνηση με αυτά τα ίδια μουσικά αντικείμενα. Τα τοποθετούν στο πάτωμα με απόκλιση το ένα από το άλλο, προσποιούμενοι πάλι ότι πλάθουν κάτι. Ο Άγγελος για πολύ λίγη ώρα, κοιτάζει με ιδιαίτερη προσοχή απέναντι. Αυτό φαίνεται επειδή σηκώνει λίγο το κεφάλι του, παρατηρώντας έντονα και με προσοχή την κίνηση κάποιου. Έπειτα γυρίζει και βλέπει τα χέρια της μητέρας του και προσπαθεί με τα ξυλάκια του να αποδώσει την προηγούμενη κίνηση που έκαναν όλοι μαζί. Δηλαδή οι βάσεις και από τα δυο ξυλάκια να ακουμπούν κατά τη διάρκεια που τα χτυπάνε. Μόλις όμως αντιλαμβάνεται ότι ακούγεται να λένε σολ - μι - ντο, υψώνει με τα χέρια τα ξυλάκια του και τα κατεβάζει, ενώ συγχρόνως ανοίγει το στόμα του εκδηλώνοντας μια ευχαρίστηση. Επαναλαμβάνεται το άκουσμα σολ - μι - ντο για δεύτερη φορά. Ο Άγγελος παρατηρεί τους άλλους και ενώ στο ντο έχουν κατεβάσει τα χέρια τους, εκείνος σηκώνει το δεξί του χέρι με το ξυλάκι. Αυτή η συμπεριφορά μας οδηγεί να στην άποψη ότι το παιδί είναι ακόμα σε ένα στάδιο προσαρμογής, κατά το οποίο δεν πρέπει να αναμένεται πλήρη σωστή κινητική ή φωνητική απόκριση.

Στη συνέχεια, ακούγεται από τη δ. ένα μελωδικό τραγούδι (χωρίς λόγια μόνο με παμ-παμ) και με τα ξυλάκια χτυπούν όλοι ακολουθώντας το ρυθμό του. Κινεί κι ο

Άγγελος τα δικά του και μάλιστα στο ρυθμό. Ίσως τον βοηθάει και η κίνηση του σώματός του. Τα κατεβάζει και τα χτυπά στο πάτωμα. Είναι πολύ σπουδαίο που ενώ η ίδια διαδικασία έγινε αρκετές φορές πιο πριν και ο Άγγελος έδινε λίγες μουσικές αποκρίσεις, τώρα προχώρησε περισσότερο, συνδυάζοντας μαζί και κίνηση. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρατηρείται μια σταδιακή βελτίωση, ακόμα και κατά τη διάρκεια του ίδιου μαθήματος. Φαίνεται ότι πιο πριν παρατηρούσε για να περάσει εξελικτικά από την λανθασμένη, στη σωστή ρυθμική απόκριση. Στο επαναλαμβανόμενο μελωδικό μοτίβο σολ - μι – ντο, ο Άγγελος απλά κουνούσε τα πόδια του.

Έπειτα ακολουθεί διαφορετική κίνηση για τη μελωδία του τραγουδιού. Δηλαδή κρατούν στα χέρια τα ξυλάκια και συνεχώς τα γυρίζουν. Ο Άγγελος σ' αυτό το σημείο υψώνει τα ξυλάκια του και τα κατεβάζει, δείχνοντας μ' αυτόν τον τρόπο τη δεσπόζουσα και την τονική. Στο πρόσωπό του διαγράφονται έντονες εκφράσεις, όπως το χαμόγελο και το σούφρωμα της μύτης του. Ακούγεται να λένε όλοι το σολ - ντο και έπειτα το σολ - μι - ντο. Τη δεύτερη φορά, ο Άγγελος κοιτάζει στα αριστερά ένα παιδάκι και κάνει κι αυτός την αντίστοιχη κίνηση με τα χέρια (ανοδική - μεσαία - καθοδική), ενώ συγχρόνως χαμογελά. Μόλις παίρνει το βλέμμα του από εκεί, στρέφεται πάλι μπροστά και ανεβοκατεβάζει το δεξί του πόδι στο ρυθμό του τραγουδιού. Τα ξυλάκια τα αφήνει από τα χέρια του, γιατί πιάνει το πόδι του και το ανεβοκατεβάζει. Δείχνει χαρούμενος. Έπειτα χαμογελά πάλι για πολύ λίγο, πιάνει τα ξυλάκια τα σηκώνει και τα κατεβάζει. Μόλις το κάνει αυτό, τότε έρχεται η σειρά που λένε όλοι σολ - μι - ντο και πρέπει να κάνουν αυτή την κίνηση. Τώρα ο Άγγελος παρατηρεί και κουνάει τα πόδια του.

Όλα τα παιδιά πηγαίνουν να δώσουν στη δ. τα ξυλάκια τους και ο Άγγελος τα παρατηρεί. Η μητέρα του κάνει κι αυτή το ίδιο και ύστερα γυρίζει το βλέμμα της στον Άγγελο. Εκείνος πλησιάζει το καλάθι καθιστός για να αφήσει τα ξυλάκια. Επειδή όμως, απλώνοντας τα χεράκια του, για να τα αφήσει δε φτάνει αρκετά το καλάθι, γυρίζει και την κοιτάζει. Εκείνη τον σπρώχνει πιο κοντά. Αφήνει τα ξυλάκια και χαμογελά σ' ένα κοριτσάκι που εκείνη τη στιγμή στέκεται μπροστά του (11΄41΄΄). Βλέπουμε σε αυτή τη φάση και τη σταδιακή κοινωνικοποίηση του παιδιού. Ενώ στην αρχή απλά παρατηρεί τα υπόλοιπα παιδιά, τώρα εκφράζεται μέσα από την εκδήλωση ενός κοινωνικού χαμόγελου, το οποίο αποτελεί προσπάθεια και απόπειρα επικοινωνίας.

4ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Ο Άγγελος ακούει τον ήχο από τα κουδουνάκια κι ενώ ακόμα κάθεται, χαμογελάει και δείχνει ότι αυτό που ακολουθεί του αρέσει. Παρατηρεί τα παιδιά που πηγαίνουν στη δ. για να πάρουν τα κουδουνάκια τους. Τον σηκώνει η μητέρα του από το πάτωμα και μόλις τον πλησιάζει η δ. για να του δώσει τα κουδουνάκια, εκείνος απλώνει αμέσως το χέρι του για να τα πάρει. Αφού τα κρατήσει, κάνει μια μικρή κίνηση με το χέρι του στο ρυθμό του τραγουδιού «Λεμονάκι μυρωδάτο». Το τραγούδι αυτό εκτελείται από τη δ. μελωδικά χωρίς λόγια. Στη θέση των στίχων λέει απλά παμ- παμ. Αυτό γίνεται για να μη διασπάται η προσοχή τους στα λόγια και να δίνουν περισσότερο βάση στη μελωδία. Όλοι κινούνται κυκλικά στο χώρο. Ο Άγγελος κρατάει τη μητέρα του από το χέρι και κινούνται κι αυτοί όπως και όλοι. Συνεχίζει να παρατηρεί τους άλλους. Τα κουδουνάκια απλώς τα κρατάει.

Σταματάει το μελωδικό μέρος και αρχίζει το ρυθμικό. Τώρα δεν κινούνται κυκλικά όπως πριν, αλλά ο καθένας στη θέση που βρίσκεται χτυπά ρυθμικά τα πόδια στο πάτωμα. Ο Άγγελος δίνει λίγες ρυθμικές αποκρίσεις. Χτυπά το πόδι του στο πάτωμα και κάνει μια μικρή λικνιστική κίνηση με το σώμα. Στο σημείο αυτό (13΄ 24΄΄) κουνάει έντονα πάνω - κάτω τα κουδουνάκια, συνοδεύοντας τα με λικνιστικές κινήσεις.

Ξεκινά πάλι το μελωδικό μέρος. Τώρα είναι πιο άνετος, γιατί κατά τη διάρκεια της συλλογικής κίνησης, ο Άγγελος κουνάει έντονα τα κουδουνάκια του και οι κινήσεις του σώματός του παρουσιάζουν μεγαλύτερη κινητικότητα και ζωντάνια συγκριτικά με την προηγούμενη κίνηση του απλού βηματισμού. Συνεχίζουμε να παρατηρούμε μια σταδιακή εξέλιξη στη συμμετοχικότητα αλλά και στην απόδοση του παιδιού. Η παρατήρηση αυτή θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι σημαντική ιδιαίτερα όταν αναλογιστούμε ότι αυτή η θετική εξέλιξη γίνεται μόνο με το πέρασμα από τη μια δραστηριότητα στην άλλη. Το γεγονός αυτό υποσημειώνει τη δεκτικότητα που έχει η φύση του μικρού παιδιού.

Αναφορικά με το ρυθμικό μέρος, παρατηρεί τους γύρω του και συνεχίζει την λικνιστική κίνηση του σώματός του, κουνώντας τα κουδουνάκια και χτυπώντας το πόδι του στο πάτωμα όπως κάνουν και οι υπόλοιποι. Σταματά όμως τις κινήσεις του όταν ακούει και βλέπει ένα αγοράκι που εκείνη τη στιγμή περνάει από μπροστά του, να φωνάζει την μητέρα του.

Στο μελωδικό μέρος πάλι, συνεχίζει να κουνά τα κουδουνάκια ενώ τα παρατηρεί πολύ έντονα, σαν να τα περιεργάζεται. Βλέπει για λίγο το αγοράκι που πάλι φωνάζει την μητέρα του και μετά από αυτό τους παρατηρεί όλους. Έπειτα κοιτάζει έντονα τα κουδουνάκια του καθώς τα κινεί πέρα δώθε. Η επισήμανση από τη δ. της δεσπόζουσας και της τονικής σηματοδοτεί το τέλος της συγκεκριμένης δραστηριότητας. Ο Άγγελος έχει προσηλωμένο το βλέμμα του στα παιδιά που είναι ακριβώς απέναντί του, κουνάει για τελευταία φορά πάνω - κάτω τα κουδουνάκια και παρακολουθεί τα παιδιά που πηγαίνουν να δώσουν ο καθένας τα κουδουνάκια του στη δ..

(15΄ 54΄΄) Ο Άγγελος κοιτάζει το καλάθι όπου τοποθετούνται τα κουδουνάκια και απλώνει το χεράκι του για να τα αφήσει. Εκείνη ακριβώς τη στιγμή μπαίνει μπροστά του ένα αγοράκι και κάνει μια μικρή κίνηση για να τα πάρει από το χέρι του, αλλά εκείνος τραβάει απότομα πίσω το χέρι του θέλοντας να τα αφήσει ο ίδιος στο καλάθι. Μόλις τα ρίχνει μέσα σ' αυτό, χαμογελάει και τραβάει τη μητέρα του από το χέρι.

5ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Ακούγεται η δ. με δυνατή φωνή να λέει τον «μανάβη». Ο Άγγελος την κοιτάζει ξαφνιασμένα κι ενώ η μητέρα του ακόμα κάθεται, εκείνος κοιτάζει τη δασκάλα και τον δάσκαλο απορροφημένα. Η μητέρα του τον τραβάει σιγά - σιγά από το χέρι προς το μέρος της για να καθίσει κι αυτός. Ο Άγγελος όμως δεν ξεκολλάει το βλέμμα του από πάνω τους.

Στο τραγούδι «ο μανάβης μας περνάει», κάθονται αντικριστά, πιάνουν τα χέρια και κινούν τα σώματά τους στο ρυθμό της μελωδίας μπρος - πίσω. Αν και η μητέρα βάζει τον Άγγελο να καθίσει απέναντί της πιάνοντάς του τα χεράκια, εκείνος συνεχίζει να μην της δίνει σημασία και να παρατηρεί με προσοχή τους δασκάλους. Μόλις αρχίζει η μητέρα να κινείται μαζί με τον Άγγελο μπρος - πίσω όπως όλοι, εκείνος τραβάει απότομα το δεξί του χέρι αφήνοντας το από της μητέρας του και γυρίζει λίγο το κορμί του για να βλέπει καλύτερα τους δασκάλους. Η μητέρα συνεχίζει να κινείται για λίγο μόνη, παρ' όλο που ο Άγγελος δεν την προσέχει. Όλη αυτή την ώρα κοιτάζει έντονα με ανοιχτό το στόμα τους δασκάλους. Δεν ακούει και δεν προσέχει κανέναν από τους συνοδούς και τα παιδιά τους που είναι γύρω του. Τον ενδιαφέρει μόνο αυτό που κάνουν οι δάσκαλοι.

Η δ. τραγουδά την δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού, ο Άγγελος συνεχίζει να την βλέπει, ενώ η μητέρα πιάνει πάλι το αριστερό του χέρι και το σηκώνει. Αντίστοιχα στην τονική του το κατεβάζει. Το ίδιο γίνεται ακόμη μια φορά, μόνο που στο τέλος όταν ακούγεται η τονική και η μητέρα του κατεβάζει το χεράκι, εκείνος το τραβάει «λέγοντας» της μ' αυτό τον τρόπο να του το αφήσει. Έπειτα προσπαθεί να βολευτεί ανάμεσα στα πόδια της μητέρας του, η οποία τον βάζει να καθίσει καλά. Η δεσπόζουσα και τονική ακούγονται επιπλέον τρεις φορές.

Στη συνέχεια η δ. επαναλαμβάνει με δυνατή φωνή τον «μανάβη». Ακούγονται πρώτα καθαρά τα λόγια του μανάβη, δηλαδή «έχω ωραία φρέσκα φρούτα....ο μανάβης» και ο Άγγελος σ' αυτό το άκουσμα ανοίγει αρκετά το στόμα του, φαίνεται πολύ απορροφημένος, αφού αγνοεί όλους τους άλλους ακόμα και την μητέρα του, προσέχοντας μόνο τη δ. Μόλις αρχίζει μελωδικά το τραγούδι και πρέπει όλοι να κινηθούν όπως πριν, η μητέρα πιάνει τον Άγγελο από τους ώμους (αφού τώρα δεν κάθονται αντικριστά) και τον κουνάει μπρος - πίσω. Εκείνος όμως σηκώνει τους ώμους του για να διώξει μ' αυτό τον τρόπο τα χέρια της μητέρας του και να της «πει» για μια ακόμη φορά ότι δεν θέλει. Η μητέρα παρ' όλα αυτά συνεχίζει κι έτσι ο Άγγελος σκύβει μπροστά για να της «ξαναπεί» να απομακρύνει τα χέρια της.

Το βλέμμα του τώρα πηγαίνει για λίγο στους άλλους, αλλά ξαναγυρίζει στη δ. που τραγουδά. Τη στιγμή που ακούγονται η δεσπόζουσα και η τονική, η μητέρα πάλι του ανεβοκατεβάζει το χέρι το οποίο γίνεται ακόμη τρεις φορές. Στην τέταρτη όμως τραβάει το χέρι του και κουνάει νευρικά τα πόδια για να την κάνει να σταματήσει. Σ' αυτό το σημείο στρέφει το βλέμμα στα δεξιά.

Για τρίτη φορά η δ. επαναλαμβάνει με βροντερή φωνή τα λόγια του μανάβη. Ο Άγγελος αυτή τη φορά δεν την κοιτάει τόσο έντονα και ξαφνιασμένα. Η μητέρα τον πιάνει από τους ώμους και τον κινεί μπρος – πίσω, ανάλογα με τον ρυθμό της μελωδίας. Ο Άγγελος πάλι σηκώνει τους ώμους σαν ένδειξη ότι δεν θέλει, ενώ κοιτάζει τη δ. Η μητέρα του συνεχίζει να τον κουνά μπρος - πίσω, αυτή τη φορά όμως ο Άγγελος δεν αντιδρά. Έπειτα ακούγονται δυο φορές η δεσπόζουσα και η τονική από τη δ. και την τρίτη φορά η μητέρα του πιάνει το χεράκι και το ανεβοκατεβάζει. Ο Άγγελος δεν τραβάει απότομα το χέρι και προσπαθεί να βολευτεί καλύτερα, ενώ ακούγεται το διάστημα δεσπόζουσας και τονικής (σολ – ντο) ακόμη δυο φορές από τη δασκάλα.

Για λίγη ώρα επικρατεί παύση από τους δασκάλους (προφανώς ετοιμάζονται για άλλη δραστηριότητα). Ο Άγγελος βλέπει στα δεξιά τους συνοδούς με τα παιδιά

τους, ενώ η μητέρα του χαϊδεύει το κεφαλάκι και τον γέρνει πίσω στην αγκαλιά της. Ο συνοδός στα αριστερά του Άγγελου, χαϊδεύει κι εκείνος το κεφαλάκι του και ο Άγγελος γυρίζει και τον κοιτάζει. Έπειτα σηκώνεται από την αγκαλιά της μητέρας του και παρατηρεί τον δ., που κάτι λέει με συνοδεία το τύμπανο.

6ο Επεισόδιο:

Δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Ο δάσκαλος ή η δασκάλα πριν το τραγούδι «Τα τρία μυρμηγκάκια» κάνει μια ρυθμική εισαγωγή στο τύμπανο. Ο Άγγελος κοιτάζει με προσοχή το δ. και τους χτύπους στο τύμπανο. Ξεκινά το τραγούδι από τη δ., σηκώνονται όλοι και η μητέρα πιάνει τον Άγγελο από τα χέρια για να τον σηκώσει. Όλοι κινούνται ρυθμικά και κυκλικά στο χώρο. Ο Άγγελος κρατά από το χέρι την μητέρα και περπατά βλέποντας τους άλλους. Στο σημείο αυτό σταματά ο καθένας στη θέση που βρίσκεται, πιάνοντας με το ένα χέρι τη μύτη (ώστε να αλλάξει η χροιά της φωνής), μιμούμενοι τη φωνή του μικρότερου μυρμηγκιού. Μπροστά στον Άγγελο στέκεται ένα κοριτσάκι, το οποίο εκείνος παρατηρεί. Έπειτα γυρίζει το κεφάλι του και βλέπει ξαφνιασμένα, με ανοιχτό το στόμα, το δάσκαλο.

Αμέσως πάλι όλοι αρχίζουν να κινούνται ρυθμικά και κυκλικά στην αίθουσα, ενώ ο Άγγελος μένει για λίγο ακίνητος στη θέση που βρισκόταν κοιτάζοντας τον δάσκαλο. Η μητέρα προσπαθεί να τον κουνήσει μαζί της, αλλά εκείνος κοιτάζει σαν σαστισμένος. Τη στιγμή αυτή μένουν όλοι στη θέση που βρίσκονται, ενώ ακούγεται ο δ. που τους μιλάει ψιθυριστά. Ο Άγγελος τον παρατηρεί πολύ προσεκτικά και γυρίζει λίγο να δει τον διπλανό του.

Στη συνέχεια, προσπαθούν να κινηθούν όλοι στις μύτες των ποδιών τους, «για να μην ξυπνήσουν τον ελέφαντα», όπως τους είπε ο δάσκαλος. Ο Άγγελος καθώς περπατά μαζί με τη μητέρα του, τους παρατηρεί. Έπειτα πιάνουν πάλι τη μύτη τους ώστε να αλλάξει η χροιά της φωνής, ενώ διακρίνεται η μητέρα του που σκύβει από πάνω του για να του δείξει ότι κι εκείνη συμμετέχει. Ο Άγγελος σηκώνει το κεφάλι του και την βλέπει. Μετά, κοιτάζει τον δ. και καθώς κινούνται πάλι όλοι ήσυχα και κυκλικά, ο Άγγελος κάνει μια μικρή κίνηση. Σηκώνει λίγο το αριστερό του χέρι και πόδι όπως και οι άλλοι, δείχνοντας ότι περπατά στις μύτες των ποδιών. Καθώς όμως περπατά, βλέπει την κίνηση των ποδιών της μπροστινής του (μιας συνοδού).

Έπειτα ακούγεται ο δ. που βαθαίνει τη φωνή του, λέγοντας ότι θα περπατήσουν δυνατά για να «ξυπνήσουν» τον ελέφαντα, τον ρινόκερο και τον ιπποπόταμο. Τη

στιγμή που ξεκινούν να βηματίζουν δυνατά και ρυθμικά, ο Άγγελος κοιτάζει έντονα με το βλέμμα «καρφωμένο» στο δάσκαλο. Κάποια στιγμή σταματούν για να πιάσουν πάλι τη μύτη τους, ενώ ο Άγγελος γυρίζει προς τα αριστερά το κεφάλι του για να δει το κοριτσάκι με την ριγέ φούξια μπλούζα. Μετά στρέφει το βλέμμα του μπροστά, κοιτάζοντας με πολλή προσοχή. Δηλαδή, το στόμα είναι ανοιχτό και τα μάτια κοιτάζουν έντονα και επίμονα αυτό που του τραβάει την προσοχή.

Στη συνέχεια, αφού βηματίζουν για πολύ λίγο, ο Άγγελος βλέπει τα παιδάκια που περνούν από μπροστά του και μόλις ακούγεται από τη δ. η δεσπόζουσα (το σολ) και σηκώνουν όλοι τα χέρια τους, σηκώνει κι ο Άγγελος το αριστερό του χεράκι και «σπάζει» λίγο την έκφρασή του μ' ένα μικρό χαμόγελο. Αυτό επαναλαμβάνεται ακόμη δυο φορές. Ο Άγγελος κοιτάζει τη δ. και στο τέλος αφήνει το δεξί του χέρι με το οποίο κρατά τη μητέρα του και την πιάνει με το αριστερό.

7^{ο} Επεισόδιο:

Δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Αφού κάθονται όλοι κάτω, η δ. φωνάζει με τη σειρά το κάθε παιδί για να πάει κοντά της να παίξει με τα τυμπανάκια. Ξεκινά ο Άγγελος. Κοιτάζει πρώτα γύρω του και μετά κάθεται μπροστά από τη μητέρα του. Βλέπει για λίγο απέναντι και μόλις ακούει το όνομα του από τη δ., στρέφει το κεφάλι του προς το μέρος της, απλώνοντας το χέρι για να πάρει τη μπαγκέτα. Οι υπόλοιποι με τα χέρια τους ενισχύουν τον παλμό του τραγουδιού. Ξεκινά να παίζει στο τύμπανο, ενώ κοιτάζει δεξιά - αριστερά. Σταματά για λίγο και παρατηρεί τη μπαγκέτα που κρατά. Έπειτα συνεχίζει άλλοτε να χτυπάει στο τύμπανο και άλλοτε παρατηρώντας τους άλλους. Μόλις τελειώνει, τον χειροκροτούν όλοι και ο Άγγελος βλέποντας τη δ., αφήνει την μπαγκέτα. Τον χαϊδεύει λίγο στο κεφάλι και έπειτα φωνάζει άλλο παιδί.

Όσο η δ. απλώνει το χέρι της για να δώσει τη μπαγκέτα στην Ελένη, ο Άγγελος παρατηρεί αυτή τη σκηνή και η ματιά του μένει στη μπαγκέτα (22΄28΄΄). Όση ώρα παίζει η Ελένη, ο Άγγελος βλέπει με προσοχή το τύμπανο, ενώ κάποια στιγμή η ματιά του φεύγει και δείχνει σαν να έχει χαθεί. Η μητέρα χτυπάει με το χέρι της στην πλάτη του Άγγελου τον παλμό του τραγουδιού, ενώ εκείνος κοιτάζει τους γύρω του και το τύμπανο που βρίσκεται μπροστά του, όχι όμως με τόση προσοχή όσο πριν. Μετά, βλέπει τη δ., που χειροκροτεί την Ελένη, ενώ τώρα φωνάζει κοντά της άλλο κοριτσάκι, τη Θεοδώρα.

Ο Άγγελος κοιτάζει το κοριτσάκι που πλησιάζει και καθώς η δ. σηκώνει τη

μπαγκέτα για να της τη δώσει, σηκώνει το χέρι του και ο Άγγελος, ενώ παρατηρεί στη συνέχεια τη Θεοδώρα, που παίρνει τη μπαγκέτα και παίζει. Μόλις τελειώνει, τη χειροκροτούν όλοι και ο Άγγελος κοιτάζει πάλι τη δ.. Εκείνη τότε φωνάζει το επόμενο παιδί, ενώ ο Άγγελος γυρίζει για να δει το παιδί που πλησιάζει.

Καθώς ξεκινά να παίζει το παιδάκι στο τύμπανο, ο Άγγελος βλέπει μια εκείνο και μια τη μπαγκέτα που κρατά. Πριν ακόμα τελειώσει το παιδί να παίζει, ο Άγγελος στρέφει το βλέμμα του απέναντι και παραμένει αρκετή ώρα εκεί, κοιτάζοντας τη συνοδό με το κοριτσάκι της που φοράει φούξια μπλούζα. Στο μεταξύ η μητέρα του Άγγελου με το χέρι της χτυπάει στην πλάτη του τον παλμό του τραγουδιού. Εκείνος όμως συνεχίζει να έχει το βλέμμα του στη συνοδό με το κοριτσάκι της. Δυστυχώς σ' αυτό το σημείο έχει γυρισμένη την πλάτη του στην κάμερα κι έτσι δεν φαίνονται οι εκφράσεις του προσώπου του. Τη στιγμή όμως που σηκώνεται ο βοηθός δ., ο Άγγελος γυρίζει και στρέφει το βλέμμα επάνω του.

8ο Επεισόδιο:

Δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Κάθονται όλοι κάτω όπως και πριν και η δ. ξεκινά να λέει μελωδικά το τραγούδι «Οι νότες είναι εφτά», ενώ χτυπάει τα χέρια της ρυθμικά πάνω στα γόνατά της. Ο Άγγελος την κοιτάζει σοβαρός, σουφρώνει λίγο τα φρύδια του και γυρίζει κατόπιν το βλέμμα στη μητέρα του που ακολουθεί και εκείνη τη ρυθμική κίνηση της δ.. Έπειτα η δ. λέει την «κλίμακα του ντο» ανεβάζοντας διαδοχικά πρώτα το ένα χέρι και μετά το άλλο, δημιουργώντας την οπτική αίσθηση της ανάβασης σε μια σκάλα. Ο Άγγελος την παρατηρεί πολύ σοβαρός (25΄15΄΄).

Στη συνέχεια, λέει η δ. για δεύτερη φορά την «κλίμακα του ντο», αλλά αυτή τη φορά χτυπάει τα πόδια ρυθμικά στο πάτωμα. Το ίδιο κάνουν όλοι. Ο Άγγελος που είναι δίπλα στη δ., κοιτάζει την κίνηση των ποδιών της, γυρίζει έπειτα το κεφάλι του μπροστά, πιάνει με το δεξί του χέρι το πόδι και το ανεβοκατεβάζει. Στρέφει μετά πάλι τη ματιά του στη δ., την οποία παρατηρεί με μεγάλη προσήλωση.

Μετά από αυτό, επαναλαμβάνουν όλοι την «κλίμακα του ντο» και κινούν τα χέρια τους με διαφορετικό τρόπο, ο οποίος δεν διακρίνεται στην κάμερα. Ο Άγγελος βλέπει τη δ. μετά όμως στρέφει το βλέμμα απέναντι. Πιάνει πάλι με το δεξί του χέρι το πόδι και το ανεβοκατεβάζει. Προσπαθεί να μιμηθεί την προηγούμενη κίνηση.

Ακολουθεί άλλος τρόπος για την «κλίμακα του ντο». Κινούν τα χέρια τους σαν ένα αεροπλάνο. Ο Άγγελος παρατηρεί και τους δυο δασκάλους. Μετά γυρίζει προς τη

μητέρα του προσπαθώντας να βολευτεί καλύτερα. Κάθεται στην αγκαλιά της και βλέπει τους άλλους που κινούν εναλλάξ τα χέρια προς τα κάτω, δείχνοντας την καθοδική κλίμακα του ντο. Ο Άγγελος σ' αυτό το σημείο σηκώνει λίγο το δεξί του χέρι, αμέσως όμως το κατεβάζει. Έπειτα γέρνει στην αγκαλιά της μητέρας του. Στη συνέχεια παρατηρεί τη δ., που κάνει κάτι διαφορετικό με τα χέρια της. Μετά γυρίζει και κοιτάζει μπροστά.

Τελειώνει αυτή η δραστηριότητα λέγοντας όλοι την οκτάβα, υψώνοντας και χαμηλώνοντας αντίστοιχα τα χέρια. Η μητέρα του Άγγελου χαϊδεύει το κεφαλάκι του, παίρνοντας τα μαλλιά του πίσω. Το ίδιο κάνει κι ο Άγγελος αμέσως μετά. Με τα χεράκια του σπρώχνει πίσω τα μαλλιά, κοιτάζοντας την Ελένη που βρίσκεται στα αριστερά του.

9^{ο} Επεισόδιο (31'.00'') :

Δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Η δ. ετοιμάζεται να δώσει μαντήλες. Η μητέρα σηκώνει τον Άγγελο και εκείνος κοιτάζει έντονα τη δ. που τραγουδά μια μελωδία. Μετά γυρίζει και πιάνει το χέρι της μητέρας του και βλέπει για λίγο το κοριτσάκι που παίρνει τη μαντήλα, ενώ παράλληλα, καθώς περπατά με τη μητέρα του, έχει στραμμένο το βλέμμα γύρω του. Μόλις φωνάζει η δ. τον Άγγελο για τη μαντήλα, του λέει μικρά μελωδικά μοτίβα, όπως και στους άλλους. Εκείνος όμως δεν της αποκρίνεται, βλέπει τη μαντήλα και σηκώνοντας το δεξί του χέρι, το φέρνει κοντά στο πρόσωπο του. Ήταν έτοιμος να απλώσει το χέρι του αλλά το μάζεψε.

Αφού πάρει τη μαντήλα στο χέρι του, τη βλέπει και αρχίζει να την κουνάει πέρα δώθε και να την κάνει κύκλους με το χέρι του. Ενώ κοιτάζει τα άλλα παιδιά, του πέφτει η μαντήλα από το χέρι και σκύβει να την πάρει. Καθώς την κουνάει, του ξαναφεύγει από το χέρι. Σκύβει αμέσως να την πάρει. Αφού την κρατήσει πάλι με λαχτάρα, τη σηκώνει ψηλά με το χέρι του και του ξαναπέφτει για τρίτη φορά. Τη στιγμή όμως που σκύβει, με το χέρι του ταιριάζει τα μαλλιά του, γιατί προφανώς τον ενοχλούν και μετά την πιάνει. Μόλις το κάνει αυτό, την κουνάει πέρα δώθε ενώ αρχίζει να κινείται πιο ζωηρά κάνοντας κύκλους. Είναι σημαντικό ότι σε όλη τη χρονική διάρκεια που πραγματοποιείται η παραπάνω περιγραφή δεν έχει αφήσει το χέρι της μητέρας του. Ίσως να νιώθει μεγαλύτερη σιγουριά και εμπιστοσύνη με αυτόν τον τρόπο. Δείχνει, ωστόσο, να το διασκεδάζει γιατί δυο φορές ακόμα ρίχνει με ορμή την μαντήλα στο πάτωμα, τη σηκώνει πάλι και ενώ ετοιμάζεται για τρίτη φορά να την

πετάξει, βγάζει μια μικρή κραυγή. Είναι η πρώτη φορά που δίνει φωνητική απόκριση. Μετά συνεχίζει να την κουνάει πέρα δώθε κάνοντας κύκλους γύρω από την μητέρα, κοιτάζει τα άλλα παιδάκια και την ξαναπετάει κάτω. Σκύβει να τη σηκώσει και την στιγμή που αρχίζει να κάνει πάλι κύκλους, κοιτάζει στην κάμερα και ανοιγοκλείνει το στόμα του.

Έπειτα ξεκινά η δ. να τραγουδά μελωδικά χωρίς τη χρήση στίχων, ο Άγγελος την κοιτάζει, ενώ κουνάει ζωηρά το σώμα του και τη μαντήλα. Στο πρόσωπο του διαγράφεται ένα ελαφρό μειδίαμα. Κατά τη διάρκεια αυτής της μελωδίας, ο Άγγελος δείχνει χαρούμενος, ευχαριστημένος, δε σταματά να κουνά τη μαντήλα μέχρι τη στιγμή που του πέφτει από το χέρι και, κρατώντας πάντα τη μητέρα του από το χέρι, σκύβει και την πιάνει. Τη στιγμή που η δ. ανεβοκατεβάζει τη φωνή της με glissando, ο Άγγελος κοιτάζει πρώτα προς τα παιδιά και μετά στρέφει το βλέμμα του προς το μέρος της δ., την οποία κοιτάζει με θαυμασμό.

Έπειτα αρχίζει πάλι η ίδια μελωδία από τη δ. και ο Άγγελος ξεκινά πάλι να κουνά το σώμα του και τη μαντήλα, η οποία του πέφτει και σκύβει να την πάρει. Αυτή τη στιγμή το βλέμμα του είναι στραμμένο προς τα παιδιά. Η πλάτη του είναι στραμμένη προς την κάμερα και έτσι δεν μπορούμε να διακρίνουμε τις εκφράσεις του προσώπου του.

Μόλις σκύβει να ξαναπιάσει τη μαντήλα που του φεύγει από το χέρι, η δ. ξεκινά να τραγουδά πάλι την ίδια μελωδία. Ο Άγγελος στρέφει και την κοιτάζει, όχι όμως όπως πριν. Τη βλέπει με προσοχή σουφρώνοντας λίγο τα φρύδια του. Μετά παίρνει το βλέμμα του από πάνω της και το στρέφει προς τη μεριά των παιδιών, ενώ κουνά το σώμα του και σκύβει για να ξαναπιάσει ακόμα μια φορά τη μαντήλα.

Όταν η δ. ανεβοκατεβάζει πάλι την φωνή της με glissando, ο Άγγελος κοιτάζει τα παιδιά και κουνά με το χέρι του πάνω-κάτω τη μαντήλα. Κάποια στιγμή, γυρίζει το κεφάλι του προς το μέρος της δ. και ενώ εκείνη ξεκινά για τέταρτη φορά να τραγουδά την ίδια μελωδία, ο μικρός την παρατηρεί για λίγο κι έπειτα στρέφεται ξανά προς το μέρος των παιδιών, συνεχίζοντας να κουνά την μαντήλα του (33΄40΄΄). Αφού του ξαναπέφτει από το χέρι και σκύβει να την πάρει, συνεχίζει πάλι να κουνά το κορμί του, ενώ προχωρά με τη μητέρα του λίγο πιο πέρα.

Η δ. συνεχίζει για πέμπτη φορά το τραγούδι αυτό, ο Άγγελος απλά την παρατηρεί, χωρίς καθόλου να κινείται. Κρατώντας τη μητέρα από το χέρι κουνιέται στο ρυθμό της μελωδίας, ενώ κάποια στιγμή πάει να χάσει την ισορροπία του. Αυτό φαίνεται από το παραπάτημα και από το ξαφνικό άνοιγμα του στόματος του. Μετά η

μητέρα τον βοηθά να κρατήσει καλά την μαντήλα, το οποίο προσπαθεί έπειτα και ο ίδιος.

Στη συνέχεια, σηκώνει το κεφάλι του αντικρίζοντας κάποιον απέναντι του, ενώ διακόπτεται αμέσως το βλέμμα του από το Ραμόν, που εκείνη τη στιγμή περνά από μπροστά του φωνάζοντας τη μητέρα του. Ο Άγγελος κοιτάζει σταθερά και επίμονα προς το μέρος του. Επανέρχεται όμως πάλι, μόλις ακούγεται το ανεβοκατέβασμα της φωνής της δ.. Ο Άγγελος παίζει με τη μαντήλα κουνώντας την πάνω-κάτω, σουφρώνει έντονα τα χείλη και μόλις του φεύγει από το χέρι, σκύβει και την πιάνει.

Τώρα όλοι λέγοντας την λέξη «παμ», πρέπει να πετάξουν στο πάτωμα τη μαντήλα. Ο Άγγελος αυτή τη στιγμή δεν κινείται, αλλά φαίνεται να παρατηρεί με πολλή προσοχή προφανώς κάποιον από τους συνοδούς που βρίσκεται εκείνη τη στιγμή δίπλα του. Σηκώνει με το δεξί του χέρι τη μαντήλα (ενώ συνεχίζει να παρατηρεί το συνοδό) και την πετάει κάτω, στο πάτωμα. Μόλις το κάνει αυτό, το βλέμμα του φαίνεται ξαφνιασμένο και όταν σηκώνεται με τη μαντήλα στο χέρι, χαμογελάει κοιτάζοντας τον συνοδό και εκφράζοντας έτσι τη χαρά για τη συμμετοχή του. Έπειτα γυρίζει και περπατά προς τη μητέρα του (34΄36΄΄).

Στη συνέχεια, ακούγεται ρυθμικός χτύπος και ενώ ο Άγγελος κοιτάζει γύρω του, η μητέρα του τον πιάνει και τον βάζει να καθίσει όπως κάνουν όλοι. Ο Άγγελος απλώνει μπροστά του τη μαντήλα και βλέποντας, προφανώς τη δ. με βλέμμα προσοχής, χτυπάει τα χέρια του πάνω στη μαντήλα όπως όλοι (35΄00΄΄). Αυτό γίνεται όμως για πολύ λίγο, γιατί αμέσως παίρνει με το δεξί του χέρι τη μαντήλα, τη σηκώνει, την τινάζει μια φορά απότομα και συνεχίζει έπειτα να την παίζει. Κοιτάζει προς το μέρος της δ. όπου εκείνη τη στιγμή, τραγουδάει το τραγούδι «σ' αγαπώ, σ' αγαπώ».

Ο Άγγελος στο σημείο αυτό παίζει πολύ με τη μαντήλα του. Την ακουμπάει στο κεφάλι του, ενώ οι εκφράσεις του προσώπου του είναι πολύ έντονες. Χαμογελά, κλείνει αρκετά τα μάτια του, ενώ σουφρώνει έντονα τη μύτη και τα χείλη. Έπειτα, πετάει μπροστά στα πόδια του τη μαντήλα και χαμογελά ευχαριστημένος. Στη συνέχεια, κοιτάζει προς τα αριστερά του, προφανώς κάποιον από τους συνοδούς και ενώ για λίγο το ύφος του γίνεται σοβαρό, ξαφνικά πετάει πάλι με μανία τη μαντήλα στο πάτωμα και χαμογελά κοιτάζοντας προς το συνοδό. Η μητέρα σπρώχνει τη μαντήλα του Άγγελου προς το μέρος του και εκείνος την πιάνει, κοιτάζοντας πότε το συνοδό και πότε το Ραμόν που κάθεται μπροστά του. Σηκώνει με το χέρι του τη μαντήλα και στο πρόσωπο του διακρίνονται έντονα οι εκφράσεις του. Σουφρώνει έντονα τη μύτη και τα χείλη, ενώ τα μάτια του είναι λίγο κλειστά. Σ' αυτό το σημείο

δείχνει ότι αυτό που κάνει τον ευχαριστεί και τον χαροποιεί πάρα πολύ, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό, αφού μας γνωστοποιεί τα συναισθήματά του και τις προτιμήσεις του. Πετάει τη μαντήλα στο πάτωμα και μετά την πιάνει και την ξαναπετάει με έντονο τρόπο προς το μέρος του συνοδού, που είναι στα αριστερά του. Μόλις το κάνει αυτό, πιάνει τη μαντήλα, ενώ κοιτάζει το συνοδό χαρούμενα και γλυκά αφού το πρόσωπο του λάμπει. Κουνά μάλιστα το χέρι του παιχνιδιάρικα δεξιά- αριστερά. Όλες αυτές οι αποκρίσεις του Άγγελου, γίνονται παράλληλα με τη μουσική.

Έπειτα το ύφος του γίνεται πάλι σοβαρό, σηκώνει με τα χέρια του τη μαντήλα και εκείνη τη στιγμή τον πιάνει η μητέρα του και τον φέρνει πιο κοντά της. Σ' αυτό το σημείο ο Άγγελος φαίνεται σκεφτικός, σουφρώνει έντονα το στόμα του και αφηρημένος (35΄45΄΄) όπως είναι, στρέφει λίγο τη ματιά του στο Ραμόν και αμέσως μετά στο συνοδό στα αριστερά του. Το βλέμμα του τώρα είναι σοβαρό. Ακούγεται η δ., που τελειώνει την δραστηριότητα βάζοντας την μαντήλα της στο κέντρο της αίθουσας, λέγοντας ταυτόχρονα το όνομα της σε σολ - μι, όπως για παράδειγμα «με λένε Άγγελο».

Ο Άγγελος βλέπει προς το μέρος της με πολλή προσοχή, ενώ σηκώνει με το αριστερό του χέρι την μαντήλα, κάνοντας προφανώς την κίνηση αυτή που κάνουν όλοι για να τοποθετήσουν τις μαντήλες τους στο κέντρο. Μετά όμως μαζεύει το χέρι του, ενώ κοιτά πρώτα γύρω του και μετά τη μητέρα του, η οποία κρατώντας εκείνη τη στιγμή κουβαριασμένη την μαντήλα, του τη δείχνει. Ο Άγγελος κουνά δεξιά αριστερά τη μαντήλα του και η μητέρα του πιάνει το χέρι δίνοντας του τη μαντήλα της, ενώ με το άλλο της το χέρι του δείχνει το σημείο που πρέπει να πάει για να την αφήσει (36΄13΄΄).

Τον σκουντάει λίγο στον ώμο, για να του δώσει να καταλάβει ότι πρέπει να σηκωθεί ή να κινηθεί με κάποιο τρόπο, ώστε να αφήσει κι αυτός όπως όλοι τη μαντήλα. Κουνά λίγο το σώμα του μπρος- πίσω, δείχνοντας ότι θα πάει προς το μέρος αυτό. Σταματά, όμως, και απλώς κοιτάζει με προσοχή προς το μέρος όπου συγκεντρώνουν όλοι τις μαντήλες. Αυτό γίνεται για πολύ λίγο, γιατί μετά προσηλώνεται σε κάποιο άλλο σημείο. Δείχνοντας αφηρημένος σηκώνει το χέρι με τη μαντήλα, την αφήνει να ξεδιπλωθεί και τελικά να πέσει στο πάτωμα. Μετά την πιάνει και την κουνάει, όχι όμως δυνατά, δείχνοντας απλώς ότι την παίζει. Παρατηρεί γύρω του τα άτομα που κάνουν αυτή τη διαδικασία.

Η συνοδός με τα ξανθά μαλλιά ενός άλλου παιδιού που κάθεται μπροστά από τον Άγγελο, δείχνει με το δάχτυλο της το μέρος οπού μαζεύονται οι μαντήλες. Ο

Άγγελος την παρατηρεί. Τότε η μητέρα του τραβώντας τον προσπαθεί να τον οδηγήσει πιο κοντά στο μέρος αυτό. Ο Άγγελος κρατά απλωμένη τη μαντήλα του μπροστά από το πρόσωπο του. Μετά την κατεβάζει και γυρίζει το κεφάλι του στα αριστερά, εκεί όπου προηγουμένως καθόταν η συνοδός με τα ξανθά μαλλιά. Έπειτα, γυρίζει ξανά το κεφάλι του μπροστά και αρχίζει να κουνά το σώμα του μπρος-πίσω για να πλησιάσει τις μαντήλες. Δεν σηκώνεται από το πάτωμα, αλλά με καθιστό τρόπο κινείται προς το κέντρο της αίθουσας.

Ακούγεται η δ. που λέει μελωδικά το όνομα του κάθε παιδιού, όπως για παράδειγμα «με λένε Άγγελο». Εκείνος κοιτάζει το παιδί που στέκεται όρθιο μπροστά του και μετά πάλι τις μαντήλες. Ωστόσο, δεν σταματά να κινείται για να τις φτάσει. Μόλις το κάνει αυτό, απλώνει το χέρι του και την αφήνει μαζί με τις άλλες. Ρίχνει μια γρήγορη ματιά στη δ. και φεύγοντας προς τα πίσω διαγράφεται στο πρόσωπο του ένα χαμόγελο ευτυχίας και ικανοποίησης. Δαγκώνει τα χείλη του και κοιτάζει πότε δεξιά και πότε αριστερά. Διακρίνεται ένα χέρι που του χαϊδεύει το κεφάλι. Μετά, το ύφος του γίνεται σοβαρό και σηκώνεται όρθιος. Κοιτάζει έντονα κάποιον, δεν φαίνεται ακόμα ποιος είναι, ώσπου αρχίζει ο Άγγελος να περπατά απλώνοντας το χέρι του. Τελικά ήταν η μητέρα του. Την βλέπει και ελαφρώς χαμογελά. Κάθεται στην αγκαλιά της και εκείνη τον ταιριάζει για να καθίσει πιο καλά. Ο Άγγελος έχει ανοιχτό το στόμα του και κοιτάζει κάποιον. Έπειτα στρέφει το βλέμμα του πάλι μπροστά. Τότε φαίνεται η μητέρα του που σκύβει το κεφάλι της στο δικό του και πιάνοντας του τα χέρια από τους αγκώνες, τα κουνάει παιχνιδιάρικα πάνω κάτω. Του δίνει γρήγορα ένα φιλί και σηκώνει το κεφάλι της.

10^{ο} Επεισόδιο (37΄32΄΄):

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Ακούγεται ο δ., που παίζει στα τύμπανα ένα ρυθμικό σχήμα. Ο Άγγελος έχει σηκώσει λίγο το αριστερό του χέρι, το έχει κοντά στο στήθος του και η παλάμη του είναι ανοιχτή με τα δάχτυλα προς τα πάνω. Η μητέρα του με τα χέρια της παίζει ρυθμικά στην πλάτη του. Ο Άγγελος κοιτάζει προσεκτικά τον δάσκαλο. Μετά από λίγη ώρα, κατεβάζει το χέρι του και συνεχίζει να βλέπει με προσοχή.

Ακούγεται η δ. που τραγουδά μόνο τη μελωδία, χωρίς τα λόγια, το τραγούδι «Σαν τον καραγκιόζη». Όλοι με τα χέρια τους χτυπούν τον ρυθμό στα γόνατα τους. Ο Άγγελος παρατηρεί κι έπειτα γυρίζει το κεφάλι του προς τη μεριά της μητέρας του.

Δεν την βλέπει, αλλά προσπαθεί να βολευτεί στην αγκαλιά της. Τρεις φορές αναπηδά για να καθίσει καλύτερα. Την τρίτη φορά τον πιάνει από την μέση και τον βάζει να καθίσει στο πάτωμα, ανάμεσα στα πόδια της. Εκείνος, ενώ κοιτούσε συνεχόμενα μπροστά, χωρίς να γνωρίζουμε το υποκείμενο του ενδιαφέροντός του, μετά στρέφει γρήγορα το βλέμμα του, προφανώς προς την μεριά του δ. κι έπειτα πάλι μπροστά.

Καθιστός όπως είναι, προσπαθεί να κινηθεί προς το κέντρο της αίθουσας, όπου υπάρχουν κρουστά όργανα. Πιο αναλυτικά στο κέντρο, είναι τοποθετημένο ένα νταούλι και γύρω του βρίσκονται κάποια τύμπανα. Εκείνη τη στιγμή κάθεται μπροστά του ένα κοριτσάκι με μωβ μπλούζα. Ο Άγγελος την παρατηρεί για λίγο και όταν εκείνη φεύγει, ο μικρός βλέπει πάλι μπροστά του, κουνώντας δεξιά και αριστερά το αριστερό του πόδι. Έπειτα, καθιστός όπως είναι, κινείται προς τα τύμπανα. Μόλις τα πλησιάσει αρκετά, απλώνει τα δυο του χέρια και αρχίζει αμέσως να χτυπάει πάνω σε αυτά. Μετά σταματά για λίγο, πλησιάζει πιο κοντά τους διότι πριν τεντωνόταν και τα πόδια του δεν έφταναν ικανοποιητικά. Έπειτα ξεκινά πάλι να χτυπά και με τα δυο του χέρια. Ένα στο καθένα.

Στη συνέχεια σταματά πάλι, κοιτάζει προς τη μεριά του δ. και αρχίζει να απομακρύνεται. Η μητέρα του παρ' όλα αυτά δεν τον αφήνει, τον σπρώχνει με το αριστερό της χέρι από πίσω πηγαίνοντας τον στα τύμπανα, ενώ με το δεξί της χέρι χτυπά μια φορά πάνω στο τύμπανο. Ο Άγγελος ρίχνει μια γρήγορη ματιά στο κοριτσάκι με την μωβ μπλούζα που κρατά το ντέφι και είναι δίπλα του και ξεκινά πάλι με τα δυο του χέρια να χτυπά στα τύμπανα. Μετά από λίγο, απομακρύνει τα χέρια του από αυτά και χτυπά πάνω στο ένα μια φορά το δεξί του χέρι. Κοιτάζει γύρω του και αρχίζει ξανά να χτυπά με τα δυο του χέρια. Σταματά για λίγο, χωρίς να πάρει τα χέρια του από πάνω τους, παρατηρεί κάποιον στα δεξιά και συνεχίζει να χτυπά. Έπειτα σταματά, κατεβάζει τα χέρια του από τα τύμπανα και βλέπει προσεκτικά προς τα δεξιά. Στο σημείο αυτό είναι αδύνατον να δούμε την έκφραση του, γιατί έχει την πλάτη στραμμένη στην κάμερα. Φαίνεται πάντως ότι κάτι τον έχει απορροφήσει, καθώς μένει εντελώς ακίνητος. Τότε η μητέρα του για να τον κάνει να παίξει πάλι στα τύμπανα, χτυπά με το δεξί της χέρι το ένα από αυτά.

Ο Άγγελος, ενώ βλέπει την κίνηση της, ωστόσο δε δίνει σημασία. Φαίνεται ότι αυτό που βλέπει έχει προσελκύσει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον του. Έτσι, η μητέρα του επαναλαμβάνει την ίδια κίνηση. Τότε ο Άγγελος σαν να επανέρχεται αρχίζει πάλι να συμμετέχει χτυπώντας τα τύμπανα με πιο μεγάλη ένταση και με τα δυο του χέρια. Κοιτάζει πάλι στα δεξιά του κι αυτούς που προφανώς παίζουν στα δικά τους ντέφια

και μετά βλέπει το κοριτσάκι με την μωβ μπλούζα που κάθεται μπροστά του κρατώντας το ντέφι της. Εκείνη τότε του δίνει το ντέφι της, ο Άγγελος απλώνει το χέρι του και το παίρνει, ενώ εκείνη παίρνει τα τύμπανα που είχε πριν ο Άγγελος. Ο μικρός βάζει το ντέφι ανάμεσα στα πόδια του, αρχίζει να χτυπά πάνω σ' αυτό όχι δυνατά, ίσα που το ακουμπά, ενώ το βλέμμα του είναι απέναντι. Και στο συγκεκριμένο σημείο είναι αδύνατον να καταγράψουμε την έκφραση του, για τον ίδιο λόγο. Αυτό συνεχίζεται για λίγη ώρα. Ο Άγγελος, μια φορά χτυπά το ντέφι και μια φορά όχι. Ενώ συνεχίζει να το κάνει αυτό, στρέφει λίγο το κεφάλι του στα αριστερά που είναι το κοριτσάκι με τη μωβ μπλούζα και το γυρίζει πάλι μπροστά, τη στιγμή που ακούγεται από ένα δεύτερο κορίτσι μια κραυγή.

Στη συνέχεια, αφού παίξει για λίγο ακόμα το ντέφι, γυρίζει μαζί μ' αυτό στη μητέρα του. Την κοιτά για λίγο και βάζει το ντέφι μπροστά στα πόδια της. Εκείνος γυρίζει το σώμα του για να καθίσει καλύτερα, αλλά τη στιγμή που το κάνει αυτό, απομακρύνει με τα χέρια του το ντέφι και κάθεται αυτός μπροστά στα πόδια της (40΄08΄΄). Αρχίζει με τα δυο του χέρια να χτυπά πάνω στο ντέφι, έπειτα το πιάνει και το ταιριάζει ανάμεσα στα πόδια του και συνεχίζει να χτυπά πάνω σ' αυτό. Κοιτάζει πότε μπροστά και πότε δεξιά. Έπειτα σταματά η δ. το τραγούδι, ενώ κάποιοι ακούγονται που χειροκροτούν. Ο Άγγελος συνεχίζει να χτυπά στο ντέφι, αλλά φαίνεται λίγο αφηρημένος. Σηκώνει το δεξί του χέρι και πιάνει το μάγουλο του, ενώ με το αριστερό του χέρι χτυπά μια φορά το ντέφι. Η μητέρα του με το δεξί της χέρι χτυπά το ντέφι, ο Άγγελος βλέπει αυτό που κάνει και το χτυπά μια φορά με τα δυο του χέρια. Κοιτάζει στα αριστερά, η μητέρα του δείχνει με το χέρι της τη δ. και εκείνος γυρίζει το βλέμμα του πάλι μπροστά, όταν η δ. λέει το όνομα του. Ο Άγγελος σηκώνει το ντέφι για να το πάρει η δασκάλα. Στη συνέχεια, ακούγεται ένα παιδί που κλαίει και ο Άγγελος γυρίζει και το κοιτάζει. Παραμένει σ' αυτή τη θέση λίγη ώρα, κουνάει λίγο το αριστερό του πόδι και ξεκινά τη δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται στη συμπεριφορά του Άγγελου αυτό που οι ψυχολόγοι ονομάζουν ενσυναίσθηση (empathy). Πιο συγκεκριμένα η ενσυναίσθηση είναι η συμμετοχή στη συναισθηματική εμπειρία ενός τρίτου προσώπου (Cole & Cole, 2002). Πιστεύεται ευρύτερα ότι συμβάλλει πολύ θετικά στη μετέπειτα ένταξη του ανθρώπου στο κοινωνικό σύνολο (Eisenberg, 1992). Επιπρόσθετα, το παιδί μπορεί να νιώσει ενσυναίσθηση για ένα άλλο πρόσωπο σε οποιαδήποτε ηλικία (Hoffman,1975) γεγονός το οποίο παρατηρούμε στη φάση που περιγράψαμε.

11^{ο} Επεισόδιο (40’52’’):

Ακούγεται η δ./ο δ., που παίζει στις μαράκες ένα ρυθμικό σχήμα. Ο Άγγελος στην αρχή δεν κοιτάζει προς το μέρος τους, αλλά η μητέρα του δείχνει με το δάχτυλο της το μέρος όπου στέκονται οι δάσκαλοι και τον χτυπάει ρυθμικά με τα χέρια της στην πλάτη. Εκείνος βλέπει τη δ. που παίζει τις μαράκες.

Η δ. ξεκινά το τραγούδι του «Ρωμαίου». Η μητέρα, συνεχίζει να τον χτυπάει ρυθμικά στην πλάτη, ενώ ο Άγγελος παρατηρεί τη δ.. Τότε η μητέρα τον σηκώνει, ενώ εκείνος γυρίζει και την κοιτάζει. Κρατώντας τον η μητέρα από το χέρι και χορεύοντας στον ρυθμό, ο Άγγελος παρατηρεί τους γύρω του. Πότε στρέφει το βλέμμα του στη δ. και πότε τους υπόλοιπους. Μετά αφήνει για αρκετή ώρα το βλέμμα του στη δ., ενώ η μητέρα κρατώντας τον από το χέρι, προχωρά μαζί του προς το μέρος της. Μόλις φτάσουν αρκετά κοντά της, ο Άγγελος σταματά και βλέπει το κορίτσι με τη ροζ μπλούζα που περνά από μπροστά του, κρατώντας στο χέρι της μια μαράκα. Την παρατηρεί για αρκετή ώρα, άσχετα αν εκείνη έχει ήδη απομακρυνθεί. Η μητέρα, δείχνει στον Άγγελο με το δάχτυλο της τη δ., αλλά εκείνος δεν της δίνει καμία σημασία (41΄56΄΄).

Ο Άγγελος συνεχίζει να βλέπει τα παιδιά. Τότε διακρίνεται το χέρι του δ. που το απλώνει, δίνοντας και στον Άγγελο μια μαράκα. Με την κίνηση αυτή, ο μικρός ξαφνιασμένος γυρίζει το κεφάλι και απλώνει το χέρι του για να την πάρει. Την κοιτάξει για λίγο και αρχίζει να την κουνάει ρυθμικά πάνω-κάτω. Η έκφραση του είναι σοβαρή και χαμογελά μόνο στιγμιαία. Συνεχίζοντας να είναι σοβαρός, εξερευνά τη μαράκα του. Μετά στρέφει το βλέμμα στη δ. και μετά πάλι στη μαράκα. Το ύφος του δείχνει ότι την περιεργάζεται. Έπειτα γυρίζει το κεφάλι του στα αριστερά, βλέποντας τους συνοδούς και τα παιδιά. Κουνάει πάνω-κάτω τη μαράκα συνεχίζοντας να παρατηρεί πότε τους άλλους και πότε τη δασκάλα.

Αφού κοιτάξει λίγο τη μαράκα, την κουνά δυο φορές προς τα κάτω, αλλά ο συγκεκριμένος τρόπος φαίνεται ότι δυσκολεύει τη σταθερή λαβή του οργάνου. Ο μικρός έχει λίγο ανοιχτό το στόμα του. Γυρίζει και κοιτάζει το χέρι της μητέρας του και το πιάνει καλύτερα. Κουνά ακόμα μια φορά τη μαράκα και αρχίζει να περπατά ανάμεσα από τους άλλους προς το κέντρο της αίθουσας, τραβώντας από το χέρι και τη μητέρα. Χτυπάει πάνω-κάτω τρεις φορές τη μαράκα του κι έχει ήδη γυρίσει το σώμα του σε άλλο μέρος, παρατηρώντας κάποιον συνοδό. Η μητέρα τότε γονατίζει δίπλα του, ο Άγγελος την κοιτά για λίγο, μετά στρέφει το βλέμμα του πάλι στη

μαράκα του. Ωστόσο, τη στιγμή που σηκώνεται όρθια η μητέρα και χορεύει στο ρυθμό του τραγουδιού, ο Άγγελος δείχνει λίγο ότι ταράζεται. Την κοιτάζει έντονα και απλώνει το χέρι του για να του το κρατήσει. Βέβαια η έκφραση του προσώπου του δε διακρίνεται καθαρά, γιατί φαίνεται στην κάμερα το προφίλ του, αλλά η όλη στάση του σώματός του μαρτυρεί το παραπάνω.

Μόλις πιαστεί πάλι από το χέρι της αρχίζει να κουνά τη μαράκα, ενώ έχει μετακινηθεί λίγο από το σημείο που βρισκόταν πριν. Αφού κοιτάξει λίγο προς τη δ., σκύβει και χτυπά μια φορά τη μαράκα στο πάτωμα. Μετά σηκώνει το σώμα του και τη κουνάει μια φορά με ορμή προς τα κάτω. Ξανακοιτά προς το μέρος της δ., ενώ το χέρι στο οποίο έχει το όργανο, είναι κατεβασμένο. Μετά υψώνει το χέρι του με τη μαράκα, το κρατά λίγη ώρα σηκωμένο, ενώ κοιτάζει μια φορά τη δ. και μια φορά τους άλλους. Την κουνά μια φορά, ενώ λικνίζει ελαφρά το σώμα του προς τα εμπρός.

Ακούγεται η δ. που λέει πάλι τη μελωδία αυτού του τραγουδιού και ο Άγγελος, καθώς την κοιτά, σουφρώνει έντονα τα φρύδια του. Εκείνη πλησιάζει το Ραμόν και του δίνει μια μαράκα και ο μικρός παρατηρεί αυτή την κίνηση της. Ακόμα και κατά τη διάρκεια που επιστρέφει στη θέση της, ο Άγγελος συνεχίζει να τη βλέπει. Μένει λίγο ακίνητος και μετά σκύβει λίγο το σώμα του μπροστά. Αμέσως σηκώνεται, κουνά λίγο τη μαράκα του, ενώ το βλέμμα του μένει προσηλωμένο στα δεξιά, χωρίς να γνωρίζουμε το υποκείμενο του ενδιαφέροντός του. Κατεβάζει το χέρι του και μετά σκύβει το σώμα του μπροστά και ξανασηκώνεται. Το βλέμμα του συνεχίζει να το έχει στα δεξιά. Δεν κρατά όμως αυτό για πολύ. Στρέφει το κεφάλι του μπροστά και αρχίζει να προχωρά με τη μητέρα του προς την κάμερα. Κουνά το όργανο του και υψώνει τη ματιά του στην κάμερα. Σουφρώνει λίγο τα φρύδια του και γυρίζει το σώμα του αλλού. Έχει ήδη σταθεί σε άλλο μέρος, στην γωνία της αίθουσας, πάντοτε μαζί με τη μητέρα του. Στο σημείο αυτό φαίνεται που ακουμπά τη μαράκα στο πάτωμα, σηκώνει το σώμα του, ξανασκύβει, ακουμπώντας πάλι το όργανο στο πάτωμα και τη στιγμή που σηκώνεται, υψώνει ψηλά το δεξί του χέρι που έχει και το όργανο (43΄52΄΄).

Το κρατά αρκετή ώρα ψηλά και όταν ακούγεται η δ. που λέει την τονική του τραγουδιού, ο Άγγελος σκύβει και χτυπά δυο φορές τη μαράκα στο πάτωμα. Έπειτα στρέφει το βλέμμα του στα δεξιά σ' έναν συνοδό. Πηγαίνει προς το μέρος του κρατώντας από το χέρι τη μητέρα του, αλλά δεν τον πλησιάζει πολύ. Στέκεται σ' ένα σημείο, τον κοιτάζει, κατεβάζει το χέρι του, δεν κουνάει πολύ το όργανο, μετά κάνει λίγα βήματα προς τα εμπρός και ανεβοκατεβάζει τη μαράκα. Κοιτάζει γρήγορα στην

κάμερα και καθώς στρέφει αλλού το βλέμμα του, κρατάει το όργανο δίπλα στο κεφάλι του. Το φέρνει και το ακουμπά πρώτα στο μάγουλο και μετά στα χείλη του. Καθώς το απομακρύνει από το στόμα του, βγάζει τη γλώσσα του την οποία αμέσως μαζεύει.

Αρχίζει να περπατά μαζί με τη μητέρα του προς το κέντρο της αίθουσας. Έπειτα σταματά, ρίχνει μια γρήγορη ματιά στην κάμερα και ακουμπά τη μαράκα στο μέτωπο του. Μετά γυρίζει το σώμα του και κάνει λίγα βήματα πιο πέρα μαζί με τη μητέρα του. Εκείνος σταματά και στέκεται για λίγο, αλλά η μητέρα τον πιάνει από το χέρι και τον οδηγεί προς το μέρος της δ., η οποία μαζεύει τις μαράκες. Ο Άγγελος κουνά δυνατά τη μαράκα με το χέρι του και τη στιγμή που γυρίζει το κεφάλι του προς τον δ. που κρατά το καλάθι, σκουντάει με το κεφάλι του πάνω στην πλάτη του Ραμόν. Μετά, αφήνει το όργανο μέσα στο καλάθι και καθώς βλέπει τον δ. που απομακρύνεται, ελαφρώς χαμογελά. Ωστόσο η δ. έχει ήδη ξεκινήσει το νανούρισμα που σηματοδοτεί το τέλος του μαθήματος (44΄58΄΄).

12ο Επεισόδιο:

Δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Ακούγεται το νανούρισμα «Ρόδισεν η ανατολή». Η μητέρα του Άγγελου γονατίζει και, καθώς εκείνος γυρίζει προς το μέρος της, της χαμογελά. Ταυτόχρονα κάθονται κάτω μαζί και η μητέρα απλώνει το χέρι της στον Άγγελο. Εκείνος έτσι όπως κάθεται, έχει την πλάτη του στη μητέρα. Γυρίζει λίγο το κεφάλι του στο μέρος της, αλλά η ματιά του στρέφεται προς την κάμερα. Τότε τον πιάνει η μητέρα με τα δυο της χέρια από την μέση και τον βάζει στην αγκαλιά της. Εκείνος στην αρχή με το ένα του χέρι κι έπειτα με το άλλο ακουμπά τα χείλη του. Η μητέρα στο ρυθμό του νανουρίσματος λικνίζει το σώμα της δεξιά αριστερά, έχοντας στην αγκαλιά της τον Άγγελο. Τότε σκύβει το κεφάλι της και τον βλέπει. Εκείνος τεντώνει τα πόδια του, δεν έχει πάρει ακόμα τα χέρια από τα χείλη του, ενώ φαίνεται ότι σουφρώνει τα φρύδια του, ανεβοκατεβάζει τα πόδια του και η μητέρα ακουμπά στοργικά το κεφάλι της στο δικό του (45΄26΄΄).

Συνεχίζει η μητέρα να κουνιέται λικνιστά στο ρυθμό του νανουρίσματος, ενώ ο Άγγελος με το χέρι του τρίβει τα μάτια του σαν ένδειξη χαλάρωσης. Αυτό κρατά λίγη ώρα, κάποια στιγμή χασμουριέται και αρχίζει να τρίβεται. Αμέσως μετά όμως με τα χέρια του, σπρώχνει τα μαλλιά του πίσω και σηκώνεται από την αγκαλιά της, ενώ εκείνη τον χαϊδεύει στην πλάτη. Ο Άγγελος κάθεται στα πόδια της, όχι στην αγκαλιά

της, ενώ φαίνεται ότι σουφρώνει τη μύτη και το στόμα του. Έχει προφίλ στην κάμερα κι έτσι δεν μπορώ να το διακρίνω καθαρά.

Όσο η δ. τους μιλά δίνοντας τους οδηγίες για το επόμενο μάθημα, ο Άγγελος κοιτάζει στα δεξιά του. Στο σημείο αυτό δεν διακρίνουμε το πρόσωπό του κι κατά συνέπεια είναι δύσκολη η καταγραφή των εκφράσεών του. Μετά ο μικρός γέρνει στην αγκαλιά της μητέρας του και εκείνη χαϊδεύει το κεφάλι του. Έπειτα από λίγο όμως σηκώνεται και απομακρύνεται. Τότε ακούγεται από τη δ. το τραγούδι αποχαιρετισμού «παιδιά γεια χαρά».

13^{ο} Επεισόδιο:

Η δ. τραγουδά το τραγούδι «παιδιά γεια χαρά» και όπως στην αρχή του μαθήματος έτσι και τώρα, χτυπάνε όλοι με τα χέρια τους στα γόνατα τον ρυθμό του τραγουδιού. Ο Άγγελος βλέπει προς το μέρος της δ. και κάθεται μπροστά από τα πόδια της μητέρας του. Δεν κάνει καμία κίνηση, όπως οι άλλοι, απλά παρατηρεί. Εκείνη τη στιγμή, περνάει από δίπλα του ένα αγοράκι με μαύρη μπλούζα και ο Άγγελος το παρατηρεί έντονα. Τώρα κάθεται πάλι πιο κοντά στη μητέρα του, συγκεκριμένα μπροστά στα πόδια της, ενώ παρατηρεί τους άλλους. Ο ίδιος δεν κάνει καμία κίνηση αποχαιρετισμού, μόνο βλέπει.

Μόλις η δ. στον προσωπικό χαιρετισμό αναφέρει το όνομα του, εκείνος την κοιτάζει αλλά χωρίς ιδιαίτερη έκφραση. Μετά η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα (σολ), τη μεσαία (μι) και την τονική (ντο) του τραγουδιού. Ο Άγγελος γυρίζει προς τη μητέρα του, αλλά ενώ φαίνεται ότι θα καθίσει στην αγκαλιά της, δεν το κάνει. Στηρίζει το ένα του χέρι στο γόνατο της και πιάνει τα χείλη του. Έτσι τελειώνει η πρώτη καταγραφή (47΄48΄΄).

<u>Γενικός σχολιασμός:</u>

Παρατηρήθηκε ότι στην 1^{η} αυτή καταγραφή, ο Άγγελος ήταν συγκρατημένος στις κινήσεις και στις εκφράσεις του προσώπου του. Δεν εξωτερίκευε τα συναισθήματα που του δημιουργούσε η μουσική. Δε συμμετείχε ενεργά, αλλά παρατηρούσε έντονα όλες τις δραστηριότητες από την έναρξη έως τη λήξη τους. Στη δραστηριότητα με τις μαντήλες ήταν λίγο πιο συμμετοχικός και αυτό φάνηκε από τις κινήσεις του, που ήταν πιο άνετες στο χώρο της αίθουσας. Το βλέμμα του

εστιάζονταν αρκετά έντονα στη δασκάλα που τραγουδούσε, καθώς επίσης και στη μητέρα που συμμετείχε. Παρατηρούσε τις κινήσεις της μητέρας του, σε συνάρτηση με αυτές της δασκάλας. Δεν αλληλεπιδρούσε με την υπόλοιπη ομάδα, αλλά αντιθέτως παρατηρήθηκε μια «προσκόλληση» στη μητέρα.

Ωστόσο, βλέπουμε ότι προοδευτικά παρατηρείται μια θετικότερη συμμετοχή από τη πρώτη δραστηριότητα μέχρι και την τελευταία. Στη φάση αυτή θα θέλαμε να επισημάνουμε την ιδιαίτερη αξία αλλά και συμβολή της συμμετοχής της μητέρας αλλά και των άλλων ενηλίκων και των παιδιών. Τα άτομα αυτά μαζί με τους υπεύθυνους δασκάλους αποτελούν πρότυπα προς μίμηση, ενισχύοντας τη συμμετοχικότητα και τη σωστή απόκριση στα μουσικά ερεθίσματα. Με αυτόν τον τρόπο το παιδί και το περιβάλλον συμμετέχουν από κοινού σε μια αμφίπλευρη διαδικασία, κατά την οποία και οι δύο μαζί καθορίζουν τη δόμηση τόσο της μουσικής αλλά και της γενικότερης ανάπτυξης του παιδιού.

2η καταγραφή – μάθημα, Τετάρτη 01-04-09, ώρα 6:30 μ.μ.

Καταγραφή του Άγγελου ηλικίας 1,5 έτους, σε αίθουσα διδασκαλίας μουσικής για βρέφη και νήπια, στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

Αναλυτική καταγραφή:

1ο Επεισόδιο:

Η δασκάλα, δίνει στο μεταλλόφωνο τη δεσπόζουσα και την τονική για το τραγούδι χαιρετισμού «παιδιά γεια χαρά». Ο Άγγελος κάθεται μπροστά από τη μητέρα του, παρατηρώντας τη δασκάλα και τους γύρω του. Με το δάχτυλο του δεξιού του χεριού, ακουμπά τα χείλη του και μόλις γυρίζει το κεφάλι του προς το μέρος της δ., στο πρόσωπο του διαγράφεται αμυδρά ένα χαμόγελο, το οποίο αμέσως χάνεται. Παρατηρεί με προσήλωση κάποιον που βρίσκεται απέναντι του και με το δεξί του χέρι συνεχίζει να πιάνει το στόμα και τη μύτη. Ακούγεται το τραγούδι χαιρετισμού. Ο Άγγελος παραμένει σ' αυτή τη στάση κοιτάζοντας πρώτα μπροστά και μετά αριστερά και δεξιά του. Η μητέρα με το ξεκίνημα του τραγουδιού, χτυπάει με τα χέρια της τον ρυθμό στους ώμους του Άγγελου. Εκείνος δεν αντιδρά και γέρνει πίσω στην αγκαλιά της. Όταν ακολουθεί ο προσωπικός χαιρετισμός και η δασκάλα χαιρετά τον Άγγελο, εκείνος γυρίζει το βλέμμα του πάνω της, ανέκφραστα. Ξαπλωμένος όπως είναι, σηκώνει το χέρι του για να χαιρετήσει. Κοιτάζει γρήγορα στην κάμερα και μετά πάλι μπροστά. Κατά διαστήματα, σηκώνει την παλάμη του χεριού και χαιρετάει πολύ παθητικά. Φαίνεται απορροφημένος και δεν χτυπά καθόλου το ρυθμό πάνω στα γόνατά του. Η ματιά του είναι στο πάτωμα, ενώ σηκώνει την παλάμη ως ένδειξη χαιρετισμού.

Μόλις ακούγεται η δ. που χαιρετά τη Γεωργία και πηγαίνει σε άλλο παιδί, ο Άγγελος, ενώ κοιτά ακόμα κάτω, αρχίζει να κουνάει το χέρι του όπως όλοι και φαίνεται σαν να αρχίζει να ενεργοποιείται. Σηκώνεται από την αγκαλιά της μητέρας του και καθιστός, προσπαθεί να βολευτεί καλύτερα. Κοιτάζει γύρω του, στην κάμερα και μόλις βολευτεί σηκώνει το χέρι και αρχίζει να χαιρετάει. Η έκφραση του όλη αυτή την ώρα, είναι σοβαρή. Μόλις η δ. ακούγεται να χαιρετά την Κωνσταντίνα, ο Άγγελος κουνά πιο ζωηρά το χεράκι του και χαμογελά. Όταν όμως στρέφει το βλέμμα στην κάμερα, σοβαρεύει, σουφρώνει λίγο τα χείλη, παίρνει τη ματιά του από την κάμερα, αμέσως όμως την ξανακοιτά και σταματά να κουνά το χέρι. Φαίνεται ότι ενδεχομένως ενοχλείται από την παρουσία της κάμερας. Αυτό είναι απόλυτα

φυσιολογικό, αν σκεφτούμε ότι τα περισσότερα παιδιά πρέπει να νιώσουν εξοικείωση με έναν άνθρωπο ή ένα περιβάλλον, ώστε να μπορούν να νιώθουν σίγουρα για τον εαυτό τους και να εκδηλώνονται μουσικά χωρίς ντροπή (Trevarthen, 2002). Πιάνει το στόμα και παρατηρεί πρώτα τη δ. και μετά τους άλλους που με το ανεβοκατέβασμα των χεριών τους, δείχνουν τη δεσπόζουσα (σολ) και την τονική (ντο) του τραγουδιού.

Τη δεύτερη φορά, βλέποντας τους ο Άγγελος, κατεβάζει κι αυτός στην τονική τα χέρια του στο πάτωμα. Η δ. ξαναλέει μελωδικά τη δεσπόζουσα (σολ), και προφανώς σηκώνουν όλοι τα χέρια, το ίδιο κάνει και ο Άγγελος, η δασκάλα συνεχίζει λέγοντας μελωδικά τη νότα (μι) και ο Άγγελος παρατηρώντας τους άλλους, μιμείται την κίνηση τους αφήνοντας το χέρι σηκωμένο στο ύψος του σαγονιού. Τέλος, ακούγεται η τονική (ντο) και ο Άγγελος βλέποντας ότι και οι άλλοι κατεβάζουν τα χέρια στο πάτωμα, κάνει το ίδιο. Δεν τα ακουμπά όμως κάτω. Τη στιγμή που αποκρινόταν κινητικά, συγχρόνως χαμογελούσε. Είναι μια προσπάθεια απόκρισης στο ερέθισμα που δόθηκε. Το συγκεκριμένο σημείο υπογραμμίζει την αξία ύπαρξης ενός ή πολλών προτύπων συμπεριφοράς. Ισχυροποιεί, επίσης, την πεποίθηση ότι το παιδί μαθαίνει μέσα από τη μίμηση και την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον (Cole & Cole, 2002). Έπειτα σηκώνει τα χέρια του δείχνοντας τη δεσπόζουσα όπως όλοι και τη στιγμή που τα κατεβάζει, χαμογελά. Θεωρούμε πολύ σημαντικό το γεγονός ότι, όταν ένα βρέφος αποκρίνεται σε ένα μουσικό ερέθισμα με μια αλληλουχία πράξεων του σώματός του, είναι πολύ υπερήφανο για τη συμβολή του αυτή (Trevarthen, 2007). Το συναίσθημα αυτό ενισχύει, όπως είχαμε επισημάνει και στο θεωρητικό μέρος, το αυτοσυναίσθημα του παιδιού και κατ' επέκταση την υγιή διαμόρφωση του εαυτού.

Έπειτα, γυρίζει το κεφάλι στα δεξιά. Η δασκάλα επαναλαμβάνει ακόμη μια φορά το ίδιο, ο Άγγελος όμως αυτή τη φορά δεν αποκρίνεται και συνεχίζει να έχει το κεφάλι γυρισμένο στα δεξιά.

2^{ο} Επεισόδιο: (1΄57΄΄)

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Ακούγεται το τραγούδι «περιστεράκι πέταξε». Ο Άγγελος στρέφει το βλέμμα στη δασκάλα, σηκώνει το δεξί του χέρι φέρνοντας το κοντά στα χείλη, ενώ η μητέρα πιάνοντας τον από τους ώμους, τον λικνίζει στο ρυθμό του τραγουδιού. Εκείνος, έχοντας τώρα το βλέμμα του αλλού κι όχι στη δασκάλα, με το χέρι του σπρώχνει το χέρι της μητέρας, γιατί φαίνεται ότι αυτό που κάνει τον ενοχλεί. Η μητέρα όμως δεν παίρνει τα χέρια από τους ώμους του

κι ο Άγγελος αυτή τη φορά, σηκώνει τους ώμους του θέλοντας να απομακρύνει τα χέρια της από πάνω του. Εκείνη όμως συνεχίζει να τον ακουμπά. Το παιδί στρέφει το βλέμμα του προς τη δασκάλα και με το δεξί χέρι ωθεί προς τα πίσω το χέρι της μητέρας του. Αυτή τη φορά η αντίδραση ήταν πιο έντονη από τις δυο προηγούμενες. Δεν εκφράστηκε στο πρόσωπο, αλλά στάση του σώματός του αυτό μαρτυρούσε την δυσαρέσκεια του σε αυτή την κίνηση.

Στη συνέχεια, γυρίζει το σώμα προς τη μητέρα του, αλλά διακόπτεται όταν η δ. απαγγέλει ρυθμική ακολουθία στο ίδιο μέτρο. Με τα χέρια της χτυπά πάνω στα γόνατα, όπως και πριν, ενώ στη θέση των στίχων του τραγουδιού, τοποθετεί ουδέτερη συλλαβή τραγουδώντας την ρυθμικά «παμ-παμ». Ο Άγγελος την κοιτά για λίγο ξαφνιασμένα, αλλά γυρίζει πάλι προς τη μητέρα. Εκείνη τον πιάνει από την μέση, και αφού μείνει για πολύ λίγο όρθιος, τον βάζει να καθίσει στην αγκαλιά της. Ο Άγγελος παρατηρεί και σηκώνει τα χέρια φέρνοντας τα στο στόμα. Γίνεται για λίγο μια μικρή παύση εκ μέρους της δασκάλας κι αρχίζει ξανά το ρυθμικό μέρος του τραγουδιού. Ο Άγγελος κοιτάζοντας την δ., κατεβάζει τα χέρια του, γέρνει πίσω το σώμα του στο στήθος της μητέρας και χαμογελά. Έπειτα γυρίζει το σώμα του και ξαπλώνει στην αγκαλιά της.

Η δασκάλα τραγουδά τώρα μελωδικά το τραγούδι χωρίς όμως τους στίχους. Ο Άγγελος στρέφει το κεφάλι και τη βλέπει. Η μητέρα τον σηκώνει από την θέση που βρίσκεται, βάζοντας τον να κάθεται ανάμεσα στα πόδια της. Ό Άγγελος κοιτά τη δασκάλα και στρέφει έπειτα τη ματιά του στο πάτωμα. Πιάνει με το δεξί του χέρι το πόδι, ενώ φαίνεται ότι αφαιρέθηκε ο νους του. Ακουμπά με το χέρι το μάγουλο του κι έπειτα τη μύτη, ενώ ανοίγει λίγο το στόμα. Καθώς βλέπει τους άλλους που κατεβάζουν τα χέρια τους στην τονική του τραγουδιού, κατεβάζει κι αυτός το χέρι από το πρόσωπο του και χαμογελά. Μόλις όλοι τα ανεβάζουν, βλέποντας τους ο Άγγελος κάνει το ίδιο. Αντίστοιχα, μόλις τα κατεβάζουν, εκείνος κάνει την ίδια κίνηση, αλλά δεν τα χαμηλώνει τελείως. Το βλέμμα του το έχει στη δ. και ελαφρώς χαμογελά.

Καθώς εξακολουθεί να τη βλέπει, τρίβει τα δυο του χέρια και χαμογελά περισσότερο. Σουφρώνει λίγο τα φρύδια του, ανοίγει το στόμα. Οι εκφράσεις του αυτές γλυκαίνουν πολύ το πρόσωπο του. Στην τονική ο Άγγελος κοιτά προς το μέρος της δασκάλας σουφρώνοντας έντονα τα χείλη. Έπειτα η δ., ετοιμάζεται να δώσει ξυλάκια κι ο Άγγελος σοβαρεύει κοιτάζοντας την με προσήλωση.

3° Επεισόδιο: (3΄ 45΄΄)

Καθώς η δασκάλα φωνάζει κοντά της με τη σειρά κάθε φορά και από ένα παιδί, λέει μελωδικά μοτίβα, περιμένοντας να αποκριθούν κι έπειτα τους δίνει τα ξυλάκια. Ο Άγγελος παρατηρεί όλο την παραπάνω διαδικασία. Έπειτα γυρίζει για λίγο το βλέμμα στα αριστερά κι έπειτα πάλι μπροστά. Κοιτάζει κάποιον με σοβαρή έκφραση, χωρίς να μπορούμε να εντοπίσουμε ποιον. Σου δίνει την εντύπωση ότι κάτι άλλο τον απασχολεί. Παρατηρούμε συνεχώς το γεγονός ότι υπάρχουν κάποιες στιγμές που αφαιρείται (4΄10΄΄).

Έχει το στόμα λίγο ανοιχτό και, μόλις κοιτάζει τη δασκάλα που έχει κοντά της τα όργανα, αρχίζει να απομακρύνεται από τη μητέρα του, πλησιάζοντας περισσότερο τη δ. Καθιστός όπως είναι, σταματά για λίγο, έπειτα φαίνεται ότι θα αρχίσει πάλι να κινείται αλλά το μετανιώνει, κοιτάζει δεξιά-αριστερά και επιστρέφει πίσω στη μητέρα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τον διακρίνει μια ανασφάλεια όταν απομακρύνεται από τη μητέρα, γεγονός το οποίο μπορεί να δικαιολογήσει εν μέρει και η μικρή ηλικία του παιδιού.

Αφού σταθεί πάλι μπροστά στα πόδια της, κοιτά τη δασκάλα, ενώ ρίχνει μια γρήγορη ματιά στην κάμερα. Έπειτα στρέφεται ξανά μπροστά στη δ. και ξανά στην κάμερα. Το βλέμμα του είναι σοβαρό χωρίς να παραμένει σ' ένα σημείο. Στη συνέχεια, ακούγονται προφανώς από κάποιο παιδί τα ξυλάκια που χτυπά στο πάτωμα κι ο Άγγελος στρέφει το κεφάλι προς τη δεξιά πλευρά στην βρισκόταν το παιδί. Μετά γυρίζει ξανά το κεφάλι του μπροστά, παρατηρώντας κάποιον με προσοχή. Σηκώνει το χέρι και τρίβει το πρόσωπο του. Καθώς εξακολουθεί να παρατηρεί αυτούς που βρίσκονται απέναντι και δεξιά του, με το χέρι συνεχίζει να πιάνει το στόμα του. Παραμένει σ' αυτή την θέση λίγη ώρα ακόμα και στη συνέχεια κατεβάζει το χέρι και γυρίζει το σώμα προς τη μητέρα. Εκείνη του πιάνει το χέρι και ο Άγγελος σηκώνεται.

Αρχίζει να κατευθύνεται προς το μέρος της δ., τραβώντας τη μητέρα του από το χέρι. Μόλις πλησιάσει αρκετά, αφήνει το χέρι της μητέρας, στέκεται λίγο μπροστά από το καλάθι με τα ξυλάκια και μετά γυρίζει πίσω στη μητέρα του. Της ξαναπιάνει το χέρι και την τραβάει μαζί του στην δασκάλα. Εκείνη του λέει μικρά μελωδικά μοτίβα, ο Άγγελος όμως παίρνει από τα χέρια της τα ξυλάκια και κατευθύνεται με τη μητέρα ξανά στη θέση τους.

Μόλις φτάσουν, η μητέρα κάθεται κάτω κι ο Άγγελος βλέπει τη δασκάλα και μετά κάθεται ανάμεσα στα πόδια της μητέρας. Στρέφει το βλέμμα του στα δεξιά και φαίνεται ότι απορροφάται από κάτι, γιατί και τα ξυλάκια τα κρατάει παθητικά, μηχανικά χωρίς να τα επεξεργάζεται όπως το συνηθίζει. Η μητέρα πιάνει το δεξί του χέρι με το ξυλάκι, ακουμπώντας το στο άλλο και μετά του το αφήνει. Ο Άγγελος συνεχίζει να παρατηρεί. Σταματά όταν η μητέρα τον σκουντά χωρίς να θέλει. Εκείνη τη στιγμή περνάει δίπλα του ένα κοριτσάκι με κόκκινη μπλούζα που βρίσκεται στα δεξιά του Άγγελου. Εκείνος παρατηρεί και αυτήν την κίνηση.

Τότε φαίνεται η μητέρα του, που σκύβει στο αυτί και κάτι του ψιθυρίζει. Εκείνος κοιτάζει τα ξυλάκια του, τις βάσεις των οποίων ακουμπά μεταξύ τους. Έπειτα γυρίζει το κεφάλι στα δεξιά και μόλις η δ. λέει ότι θέλει να ακούσει ιδέες για τον τρόπο που θα χτυπήσουν όλοι τα ξυλάκια, ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι και τη βλέπει. Μετά τοποθετεί κάθετα το ένα ξυλάκι στο πάτωμα και με τη βάση του άλλου ακουμπά στο πρώτο. Κατά τη διάρκεια αυτής της κίνησης βλέπει τα ξυλάκια και σουφρώνει τα χείλη.

Ωστόσο, η δ. ξεκινά να τραγουδά μια μελωδία και όλοι χτυπάνε στο ρυθμό τις βάσεις από τα ξυλάκια. Ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι του στα δεξιά, βλέποντας τη διπλανή του, και αρχίζει κι αυτός να κάνει την ίδια κίνηση. Βλέπει τα ξυλάκια του με και χαμογελά ευχαριστημένος.

Ακούγεται η δ. που τραγουδά τη δεσπόζουσα (σολ), τη μεσαία νότα (μι) και την τονική (ντο) κινώντας τα χέρια στο ανάλογο ύψος. Ο Άγγελος παρατηρεί βάζοντας το ένα ξυλάκι στο στόμα του. Βλέποντας τον η μητέρα του κατεβάζει το χέρι από το στόμα. Τότε εκείνος αρχίζει να χτυπά τις βάσεις από τα ξυλάκια του, ενώ η δασκάλα αρχίζει να τραγουδά πάλι την ίδια μελωδία. Ο Άγγελος όσο τα χτυπά, τόσο χαίρεται. Κοιτάζει στην κάμερα και μετά πάλι μπροστά.

Μόλις σκύβει το κεφάλι και βλέπει τα ξυλάκια του, σουφρώνει έντονα τα χείλη και τεντώνοντας αρκετά το αριστερό του χέρι, τοποθετεί κάθετα το ξυλάκι στο πάτωμα. Με το άλλο ξυλάκι προσπαθεί να ακουμπήσει το απομακρυσμένο, αλλά επειδή είναι αρκετά μακριά μαζεύει πίσω και τα δυο του χέρια. Σουφρώνει λίγο τα χείλη και σηκώνοντας τα ξυλάκια γυρίζει στα δεξιά. Ο τρόπος που τα κρατάει φαίνεται ότι τον δυσκολεύει. Γι' αυτό, τη στιγμή που γυρίζει το σώμα του, του φεύγει το ένα ξυλάκι και κυλάει στο πάτωμα. Ο Άγγελος αμέσως το βλέπει και κινείται μπουσουλώντας για να το πάρει. Μόλις το πλησιάσει αρκετά, σταματά, κοιτάζει τη δ. και εκείνη το σπρώχνει προς το μέρος του. Το παίρνει, την κοιτάζει ενώ συγχρόνως

χαμογελά και πηγαίνει πίσω στη θέση του. Προσπαθεί να βολευτεί, ενώ ρίχνει μια γρήγορη ματιά στην κάμερα. Φαίνεται ότι ανοιγοκλείνει το στόμα του, σαν να λέει κάτι. Έπειτα στρέφει το κεφάλι του μπροστά και παρατηρεί τους άλλους που χτυπάνε στο πάτωμα τα ξυλάκια με διαφορετικό τρόπο.

Τη στιγμή που η δασκάλα λέει την τονική της μελωδίας του τραγουδιού, ο Άγγελος καθώς συνεχίζει να παρατηρεί, σηκώνει με το δεξί του χέρι το ξυλάκι και το ακουμπά στα χείλη του. Έπειτα το απομακρύνει από το στόμα και ακουμπά τη βάση του ενός στο άλλο, ενώ συγχρόνως χαμογελά. Αμέσως μετά χτυπάει δυνατά το ξυλάκι στο πάτωμα. Αυτό μπορεί ενδεχομένως είναι μια ρυθμική απόκριση. Η μητέρα του όμως σκύβει το κεφάλι της στο δικό του και με το χέρι της πιάνει το χέρι του Άγγελου για να τον κάνει να σταματήσει. Εκείνος όμως συνεχίζει να το χτυπά στο πάτωμα, κοιτάζοντας μπροστά και σουφρώνοντας πάλι έντονα τα χείλη. Τότε η μητέρα, πιάνει ξανά το χέρι του για να τον σταματήσει κι εκείνος συνεχίζει, λιγότερο όμως αυτή τη φορά.

Η δασκάλα απευθύνεται στον Άγγελο, για να (υπο)δείξει εκείνος έναν άλλο τρόπο ρυθμικής χρήσης του μουσικού αυτού αντικειμένου. Καθώς την κοιτάζει ο μικρός, σουφρώνει τα χείλη έντονα, ακουμπά κάτω και τα δυο ξυλάκια και σηκώνει τους ώμους του σαν ένδειξη ντροπής (9΄26΄΄). Όλοι λοιπόν κουνάνε τα ξυλάκια στο πάτωμα, όπως όταν πλάθουμε κάτι. Ο Άγγελος, στρέφει και κοιτάζει την κίνηση των χεριών της μητέρας του. Μετά παρατηρεί κάποιον που βρίσκεται απέναντι του και μιμείται κι αυτός την ίδια κίνηση. Στο πρόσωπο του διαγράφεται ένα μικρό χαμόγελο και έπειτα γυρίζει το κεφάλι και βλέπει ξανά τα χέρια της μητέρας του. Μιμείται μαζί της αυτή την κίνηση.

Στη συνέχεια η δασκάλα λέει τη δεσπόζουσα, τη μεσαία νότα και την τονική του τραγουδιού, κάνοντας όλοι τις ανάλογες κινήσεις. Ο Άγγελος όμως συνεχίζει να κουνάει τα ξυλάκια του όπως πριν. Μετά τα σηκώνει από το πάτωμα κρατώντας τα στα χέρια, τα κοιτάζει έντονα σουφρώνοντας τα χείλη και ακουμπά τις βάσεις μεταξύ τους. Μετά ξαφνικά σηκώνει τα χέρια όσο πιο ψηλά μπορεί, δείχνοντας τη δεσπόζουσα. Στην περίπτωση αυτή οι εκφράσεις του προσώπου του με εκπλήσσουν. Είναι πολύ έντονες. Ανοίγει αρκετά τα μάτια και το στόμα, παίρνοντας βαθιά ανάσα. Είναι σαν να θέλει να τραβήξει την προσοχή, δείχνοντας ότι μπορεί να καταφέρει κι αυτός να κάνει αυτά που κάνουν όλοι. Στην τονική του τραγουδιού, κατεβάζει τα χέρια του και η έκφραση του δείχνει ικανοποίηση.

Έπειτα κοιτάζει τη δασκάλα και καθώς ετοιμάζεται να ακουμπήσει τις βάσεις από τα ξυλάκια μεταξύ τους, τελικά τα απομακρύνει και τα ακουμπά κάτω δίπλα στα πόδια του. Ένα σε κάθε μεριά. Κατόπιν στρέφει το κεφάλι στα δεξιά, παρατηρώντας κάποιον και αμέσως γυρίζει πάλι μπροστά. Ξεκινούν τότε όλοι και χτυπούν κάθετα τα ξυλάκια στο πάτωμα. Ο Άγγελος βλέποντας τους, κάνει κι αυτός το ίδιο. Μετά σταματά λίγο και ακουμπά τη μια βάση στην άλλη, τοποθετώντας τα δηλαδή το ένα πάνω στο άλλο. Καθώς τα βλέπει, σουφρώνει πολύ έντονα το στόμα.

Έπειτα κοιτάζει προς τη δασκάλα και αμέσως μετά στα δεξιά, ενώ αρχίζει να χτυπά τα ξυλάκια όπως γινόταν λίγο πριν από όλους. Αποκρίνεται ρυθμικά, ενώ όλοι έχουν σταματήσει και δείχνουν τώρα τη δεσπόζουσα και τονική του τραγουδιού. Ο Άγγελος βλέποντας προς την δ. και κρατώντας τα ξυλάκια κάθετα στο πάτωμα, σουφρώνει τόσο έντονα τα φρύδια και το στόμα, που με αυτή του την έκφραση δείχνει ότι κάτι δεν του αρέσει (10΄33΄΄). Αυτό γίνεται, θα λέγαμε, στιγμιαία.

Μετά κοιτάζει στην κάμερα έχοντας σουφρώσει ελάχιστα τα φρύδια και σκύβει ελαφρώς το κεφάλι στον ώμο του. Γυρίζει έπειτα το βλέμμα μπροστά, σουφρώνει λίγο το στόμα κι ενώ η δ. λέει τη δεσπόζουσα και τονική, ο Άγγελος χτυπά τα ξυλάκια στο πάτωμα. Μετά σταματά, ανοίγει το στόμα κι ενώ ξεκινούν όλοι να κουνάνε τα ξυλάκια στο ρυθμό του τραγουδιού με διαφορετικό τρόπο, ο Άγγελος προσπαθεί να βολευτεί καλύτερα. Μόλις τακτοποιηθεί, ρίχνει μια ματιά στη δασκάλα και ανοίγει το στόμα, έτσι ώστε η κάτω γνάθος να τεντώνεται προς τα έξω. Στη συνέχεια κοιτάζει τα ξυλάκια του και κρατώντας τα, προσπαθεί να ακουμπήσει τις βάσεις μεταξύ τους αλλά τελικά αλλάζει γνώμη. Αρχίζει να τα χτυπά κάθετα στο πάτωμα, όπως έκανε και πριν.

Κάποια στιγμή του πέφτει το αριστερό ξυλάκι, το πιάνει, όμως, πάλι και συνεχίζει να τα χτυπά. Στρέφει το βλέμμα στη δ. κι έπειτα σταματά γυρίζοντας το κεφάλι στα δεξιά.

Τώρα τα χτυπάνε όλοι με διαφορετικό τρόπο. Ο Άγγελος παρατηρεί και προσπαθεί να μιμηθεί τη κίνηση. Επειδή, όμως, μάλλον του φαίνεται δύσκολο, τα χτυπάει με τον προηγούμενο τρόπο, δηλαδή κάθετα στο πάτωμα. Η μητέρα φέρνει τα δικά της ξυλάκια μπροστά στο πρόσωπο του παιδιού θέλοντας να δείξει την κίνηση που πρέπει να εκτελέσει κι αυτός. Εκείνος όμως, ενώ γυρίζει το κεφάλι προς την πλευρά που είναι τα χέρια της μητέρας του, δε βλέπει την κίνηση που του δείχνει και συνεχίζει να τα χτυπάει με τον ίδιο τρόπο.

Η δασκάλα τραγουδά τη δεσπόζουσα του τραγουδιού και ο Άγγελος βλέποντάς τη, σηκώνει τα χέρια, όπως προφανώς κάνουν και οι άλλοι, της χαμογελά και τα κατεβάζει πριν από τους άλλους, χτυπώντας τα λίγο στο πάτωμα.

Έπειτα τα αφήνει μπροστά από τα πόδια του και, καθώς τα ξαναπιάνει, αρχίζει να τα κυλάει εμπρός-πίσω στο πάτωμα, όπως όταν πλάθουμε κάτι. Τη στιγμή που το κάνει αυτό, χαίρεται πάρα πολύ, κοιτάζει προς τη δασκάλα, της χαμογελά πολύ γλυκά ενώ βγάζει λίγο τη γλώσσα του. Ανασηκώνει τα πόδια του και καθώς το βλέμμα του είναι προσηλωμένο στην δ., σταματά οποιαδήποτε κίνηση και έκφραση.

Η δασκάλα τους λέει ότι πρέπει να τα βάλουν στο καλάθι όσο πιο ήσυχα μπορούν κι ο Άγγελος παρατηρεί τα παιδιά που πλησιάζουν το καλάθι, το οποίο βρίσκεται στο κέντρο της αίθουσας. Καθώς η δασκάλα τραγουδά τη μελωδία, χωρίς τους στίχους όπως έκανε σε όλη τη δραστηριότητα, πρέπει όλοι να κινηθούν προς το καλάθι κυλώντας τα ξυλάκια με τα χέρια. Ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι στα δεξιά και βλέπει τον τρόπο που κινείται η μητέρα του. Το ίδιο προσπαθεί να κάνει κι αυτός. Κινείται μπουσουλώντας μαζί με τη μητέρα του και μόλις πλησιάσει αρκετά το καλάθι, σηκώνεται και πηγαίνει σ' αυτό, όπου τοποθετεί μέσα τα ξυλάκια. Φεύγοντας πίσω στη θέση του, έχει ένα αμυδρό μειδίαμα στο πρόσωπο και καθώς επιταχύνει, το βήμα του γίνεται πιο ζωηρό. Μόλις κάθεται η μητέρα κάτω, τον πιάνει και τον φέρνει μπροστά της, γιατί εκεί που στάθηκε πριν δεν φαινόταν στην κάμερα. Σε όλη αυτή τη δραστηριότητα, οι εκφράσεις του προσώπου του ήταν έντονες και εμφανείς. Έδειχναν καθαρά τη χαρά και τον ενθουσιασμό του για το μάθημα, αλλά και για την προσωπική του θετική συμμετοχή.

4ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Ακούγεται από τη δ. ο ρυθμικός χτύπος από τα κουδουνάκια. Ο Άγγελος την παρατηρεί (13΄15΄΄). Η δασκάλα ξεκινά το τραγούδι «Λεμονάκι μυρωδάτο» τραγουδώντας μόνο τη μελωδία, ενώ στη θέση των στίχων λέει με ουδέτερη συλλαβή «παμ-παμ». Αυτό γίνεται για να δώσει έμφαση στη μελωδία και να μην αποσπάται η προσοχή των παιδιών από τα λόγια (Στάμου, 2008, 2009α και Καραδήμου-Λιάτσου, 2003).

Η μητέρα πιάνει και σηκώνει τον Άγγελο από το πάτωμα, ενώ εκείνος κοιτάζοντας τη δασκάλα απλώνει το χέρι για να του δώσει κουδουνάκια. Μόλις τα κρατήσει, γυρίζει και πιάνει το χέρι της μητέρας του, κουνάει παιχνιδιάρικα τα

κουδουνάκια και αναπηδάει, δείχνοντας ότι χορεύει όπως και οι άλλοι. Μετά σταματά λίγο βλέποντας τη συνοδό που βρίσκεται στα δεξιά του.

Έπειτα ακολουθώντας τη δασκάλα, ξεκινούν να κινούνται κυκλικά στο χώρο στο ρυθμό του τραγουδιού. Ο Άγγελος κρατώντας τη μητέρα από το χέρι ακολουθεί τον κύκλο. Κουνάει χαρούμενα τα κουδουνάκια, όχι όμως για πολύ, γιατί στρέφει αριστερά το κεφάλι παρατηρώντας κάποια συνοδό που μιλάει. Ωστόσο συνεχίζουν όλοι να κινούνται στον κύκλο, ο Άγγελος κουνά τα κουδουνάκια, βλέπει προς την κάμερα και καθώς συνεχίζει να κινείται, το βλέμμα του πέφτει στη συνοδό που βρίσκεται μπροστά του.

Εξακολουθούν για λίγο ακόμη και το βλέμμα του Άγγελου στρέφεται στη δ., τη στιγμή που εκείνη λέει το ρυθμικό μέρος του τραγουδιού. Σταματάνε όλοι επιτόπου και στο ισχυρό μέρος του τραγουδιού, χτυπάνε δυνατά το πόδι στο πάτωμα. Ο Άγγελος έπειτα παρατηρεί τον/τη συνοδό που βρίσκεται δεξιά από τη μητέρα του. Μετά όμως γυρίζει πάλι το κεφάλι στη δ. και σε μια άλλη συνοδό. Όταν όμως αλλάζει η χροιά της φωνής της δασκάλας, ο Άγγελος στρέφει το κεφάλι του και την παρατηρεί με προσοχή. Στη συνέχεια κοιτάζει τη μητέρα του, της οποίας κρατά το χέρι. Εκείνη τη στιγμή στέκεται μπροστά του ένα κοριτσάκι με φούξια μπλούζα κι ο Άγγελος το κοιτά (14΄43΄΄). Έπειτα σηκώνει τον αριστερό του ώμο και γυρίζει το κεφάλι στα αριστερά, κοιτάζοντας ένα άλλο κοριτσάκι που χορεύει.

Ακούγεται για δεύτερη φορά η δ., η οποία κλείνοντας με το χέρι τη μύτη της, αλλάζει τη χροιά της φωνής. Ο Άγγελος την κοιτάζει με προσοχή. Όταν όμως στο ισχυρό μέρος του τραγουδιού χτυπάνε όλοι το πόδι τους στο πάτωμα, ο Άγγελος γυρίζει και βλέπει το μπροστινό του κοριτσάκι. Ειδικότερα παρατηρεί την κίνηση του ποδιού της.

Στη συνέχεια, τραγουδά η δασκάλα τη μελωδία και κινούνται πάλι όλοι κυκλικά. Ο Άγγελος κρατώντας τη μητέρα του από το χέρι, κουνά χαρούμενα τα κουδουνάκια και ελαφρώς χαμογελά. Καθώς κινείται στον κύκλο μαζί με τη μητέρα του, κάποιες στιγμές αναπηδά προσπαθώντας να χορέψει όπως οι άλλοι. Φαίνεται ότι με αυτόν τον τρόπο επιχειρεί να εξωτερικεύσει το ρυθμό που βιώνει. Καθώς πλησιάζει προς την κάμερα, ρίχνει μια γρήγορη ματιά στη συνέχεια και στο διπλανό μας κύριο, που τυχαίνει να μαγνητοσκοπεί και εκείνος. Καθώς απομακρύνεται, γυρίζει πάλι το κεφάλι μπροστά κουνώντας χαρούμενα τα κουδουνάκια.

Τη στιγμή που σταματούν όλοι και η δ. λέει το ρυθμικό μέρος του τραγουδιού, στο οποίο πρέπει να χτυπήσουν στο ισχυρό όλοι το πόδι τους στο πάτωμα, η

απόκριση του παιδιού δε φαίνεται, γιατί μπροστά του στέκεται μια συνοδός που τον κρύβει. Μετακινούμαστε όμως με την κάμερα και τον βλέπουμε τη στιγμή που χτυπά κι αυτός το πόδι του και μάλιστα σωστά. Έπειτα παρατηρεί κάποιους μπροστά του. Σκύβει η μητέρα και του λέει στο αυτί, προφανώς, να χτυπήσει τα κουδουνάκια στο πάτωμα όπως και οι άλλοι. Αυτό το συμπεραίνουμε γιατί εκείνη τη στιγμή ο Άγγελος ρίχνει μια ματιά στα κουδουνάκια του και κοιτάζοντας με προσήλωση κάποιον στα αριστερά, πάει να σκύψει, αλλά το μετανιώνει και στρέφεται στη μητέρα του, της οποίας κρατά το χέρι.

Μόλις της πιάσει το χέρι, κάνει λίγα βήματα μπροστά παρατηρώντας τη συνοδό που βρίσκεται μπροστά του. Έπειτα, πηγαίνει προς τα πίσω, στρέφει το κεφάλι αριστερά και κουνά έντονα τα κουδουνάκια. Επιπλέον, αναπηδά ελαφρώς, ανοιγοκλείνοντας λίγο τα χείλη. Κατόπιν γυρίζει το βλέμμα μπροστά, κουνώντας με ένταση τα κουδουνάκια. Στη συνέχεια όμως σταματά και τα επεξεργάζεται. Και σε αυτό το σημείο διακρίνεται έντονα η διάθεση του να παρατηρεί αυτό που γίνεται. Αφ' ενός γιατί αποτελεί για τον ίδιο μια πηγή μάθησης, αφ' ετέρου γιατί μπορεί να υπάρχει κάποια μικρή διστακτικότητα ή ντροπή. Τα συναισθήματα αυτά πολύ συχνά «υπαγορεύουν» στο άνθρωπο, ακόμα και στη μικρή ηλικία, την αποφυγή κάποιων ενεργειών, ιδιαίτερα σε πολυπληθή και άγνωστο περιβάλλον, ώστε να μην προκαλέσουν την αρνητική κριτική.

Στην συνέχεια η δ., ξεκινά να τραγουδά πάλι τη μελωδία του τραγουδιού και ο Άγγελος αρχίζει να κουνά τα κουδουνάκια του ζωηρά, χοροπηδώντας λίγο και ανοίγοντας πολύ το στόμα. Η αλήθεια είναι ότι μας ξάφνιασε, γιατί τέτοια έκφραση δεν την ξαναπαρατηρήσαμε. Υποθέτουμε ότι δείχνει μ' αυτό τον τρόπο την μεγάλη του χαρά.

Έπειτα, κινούνται κυκλικά στο ρυθμό της μελωδίας. Το γεγονός αυτό φαίνεται να πραγματοποιείται και από τον Άγγελο. Περπατά ζωηρά βιώνοντας το ρυθμό. Έχει λίγο ανοιχτό το στόμα και συγχρόνως κουνά τα κουδουνάκια. Κάποια στιγμή ακούγεται ένα παιδάκι που γκρινιάζει κι ο Άγγελος στρέφει το κεφάλι του και το βλέπει χωρίς να γνωρίζουμε ποιο είναι. Συνεχίζουν να κινούνται στον κύκλο κι ο Άγγελος τώρα χαμογελά. Καθώς σταματάνε όλοι στη θέση που βρίσκονται, ο Άγγελος κοιτά τη δασκάλα που είναι μπροστά του και σκύβει χτυπώντας μια φορά τα κουδουνάκια στο πάτωμα (16΄53΄΄). Είναι μια σωστή απόκριση στο ερέθισμα που δίνει η δασκάλα, γιατί τη στιγμή που ακούγεται από εκείνη το «παμ», ο Άγγελος δείχνει την τονική.

Μετά σηκώνεται, κοιτάζοντας απέναντι ένα κοριτσάκι που λέει «παμ» και με το δάχτυλο του παίζει με το κουδουνάκι. Πηγαίνοντας προς τη μητέρα, αρχίζει να βήχει. Μόλις συνέρχεται, παρατηρεί πάλι απέναντι κάποιον ή συνοδό ή παιδί, δεν μπορούμε να διευκρινίσουμε, και αμέσως μετά τη δασκάλα, η οποία λέει «την κλίμακα του ντο». Αρχίζει ξανά να βήχει, μετά χασμουριέται και γυρίζει το κεφάλι στα αριστερά. Έπειτα, κοιτάζει πάλι μπροστά και ακούγεται η δ. που τραγουδά το διάστημα της οκτάβας από το ντο 3^{ου} διαστήματος, στο μεσαίο ντο. Ο Άγγελος της ρίχνει μια γρήγορη ματιά και αρχίζει να κουνά έντονα τα κουδουνάκια. Σταματά τη στιγμή που η δασκάλα λέει μελωδικά «την κλίμακα του ντο». Ο μικρός την παρατηρεί, χωρίς να κάνει καμία κίνηση, ενώ η μητέρα, κρατώντας το χέρι του το σηκώνει, δείχνοντας του και σωματικά την ανοδική πορεία της κλίμακας. Αντίστοιχα του το κατεβάζει, τη στιγμή που η δ. κατεβάζει απότομα τη φωνή της.

Ο Άγγελος όλη αυτή την ώρα παρατηρεί προς το μέρος της δασκάλας. Μετά φέρνει το χέρι του κοντά στο πρόσωπο και συνεχίζει να την κοιτά, ενώ εκείνη λέει στα παιδιά να τοποθετήσουν τα κουδουνάκια στο ντέφι που κρατά και τραγουδά το διάστημα της οκτάβας. Ο Άγγελος βλέπει το ντέφι όπου τοποθετούνται τα κουδουνάκια και απλώνει το χέρι να αφήσει και τα δικά του. Μαζεύονται όμως ξαφνικά αρκετά παιδάκια για τον ίδιο λόγο και ο Άγγελος σταματά. Κοιτά κάτω κι έπειτα τα αφήνει μέσα στο ντέφι. Μόλις το κάνει αυτό χαμογελά και στρέφει το κεφάλι στα αριστερά, κοιτάζοντας κάποιο παιδάκι που ακούγεται να γκρινιάζει. Προχωρά μαζί με τη μητέρα πηγαίνοντας να καθίσουν σε μια γωνιά της αίθουσας. Ακούγεται η δασκάλα που μιμείται τη φωνή του μανάβη λέγοντας «έχω ωραία φρέσκα φρούτα, λαχανικά». Ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι και την βλέπει.

5^{ο} Επεισόδιο: (18’25’’)

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Κάθονται όλοι στο πάτωμα σε ζευγάρια, αντικριστά ο ένας με τον άλλον. Ο Άγγελος, κοιτάζοντας προς τη δασκάλα, βάζει τα χέρια του στο πρόσωπο κάνοντας μικρά βήματα προς τα πίσω. Έπειτα κατεβάζει τα χέρια του, ενώ η μητέρα απλώνει τα δικά της, τον πιάνει και τον βάζει στην αγκαλιά της.

Ενώ η μητέρα κουνά λικνιστά το σώμα της στο ρυθμό του τραγουδιού έχοντας και τον Άγγελο στην αγκαλιά της, πλησιάζει η δασκάλα δίνοντας τα χέρια της στον Άγγελο, με σκοπό να σχηματίσουν ένα αντικριστό ζευγάρι. Η μητέρα παρατηρεί αυτό

που γίνεται και με το χέρι της πιάνει το χέρι του μικρού δίνοντας το στη δασκάλα. Εκείνος όμως αντιδρά έντονα, μαζεύοντας γρήγορα τα χέρια του και φέρνοντας τα όσο πιο κοντά γίνεται στο στήθος του. Αμέσως γυρίζει το σώμα προς τη μητέρα νιώθοντας ασφάλεια. Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να επισημάνουμε τη σωστή, κατά τη γνώμη μας, τοποθέτηση της δασκάλας, η οποία βλέποντας την αντίδραση του παιδιού απομακρύνεται κατευθείαν. Το γεγονός αυτό είναι σημαντικό γιατί ακόμη και το μικρό παιδί αποτελεί προσωπικότητα ξεχωριστή, με προτιμήσεις, με δισταγμούς και φοβίες κ.λπ.. Όλα αυτά πρέπει να γίνονται σεβαστά από τους ενήλικες που έχουν σχέση με αυτή την ηλικία, γιατί με τον τρόπο αυτόν μεταδίδονται πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία στη φάση αυτή αφομοιώνονται και στη συνέχεια εξωτερικεύονται ως μαθημένη συμπεριφορά.

Το ύφος του όλη αυτή την ώρα είναι πολύ σοβαρό. Έπειτα στρέφεται πάλι μπροστά, η μητέρα στρέφει το κεφάλι της στο δικό του και συνεχίζουν να κουνιούνται λικνιστά σύμφωνα με το τραγούδι. Προσπαθεί να βολευτεί καλύτερα στην αγκαλιά της μητέρας, όμως, πριν από αυτή τη κίνηση, βλέπει γρήγορα την κάμερα κι έπειτα κάθεται κοιτάζοντας πάλι μπροστά. Παρατηρεί με προσοχή κι όταν η δασκάλα επαναλαμβάνει πάλι τα λόγια του μανάβη «έχω ωραία φρέσκα φρούτα…», ο Άγγελος δε γυρίζει το βλέμμα του στη μεριά της. Εκείνη τη στιγμή η μητέρα σκύβει το κεφάλι της και τον βλέπει.

Καθώς συνεχίζουν να κουνιούνται λικνιστά, η μητέρα πιάνει τα χέρια του Άγγελου κουνώντας τα κι αυτά στο ρυθμό του τραγουδιού. Εκείνος σηκώνει το αριστερό του πόδι και το έχει ψηλά για αρκετή ώρα. Το βλέμμα του εξακολουθεί να είναι προσηλωμένο απέναντι, χωρίς και πάλι να γνωρίζουμε το υποκείμενο ενδιαφέροντος.

Έπειτα ο Άγγελος, «τινάζει» το σώμα του και η μητέρα σηκώνει το κεφάλι της. Ο μικρός ακόμα συνεχίζει να κοιτάζει με τον ίδιο τρόπο και προς το ίδιο μέρος. Η μητέρα του κρατά τα χέρια και τα σηκώνει εναλλάξ, όταν η δασκάλα λέει τη δεσπόζουσα (σολ) και την τονική (ντο) του τραγουδιού. Αφού του τα ανεβοκατεβάζει για λίγο, ο μικρός «τινάζει» πάλι το σώμα του και κάθεται στο πάτωμα ανάμεσα στα πόδια της.

Ενώ ο Άγγελος έχει το βλέμμα του στα δεξιά, η μητέρα ξαναπιάνει τα χέρια του και τα ανεβοκατεβάζει εναλλάξ, τη στιγμή που ακούγεται από τη δασκάλα η δεσπόζουσα και η τονική. Ο Άγγελος, συνεχίζει να παρατηρεί έχοντας το βλέμμα απέναντι. Ακούγεται η δασκάλα που τραγουδά «κάτω από ένα μαρουλάκι…» και

όλοι στο ρυθμό του τραγουδιού χτυπάνε τα χέρια τους στους μηρούς. Ο Άγγελος, χτυπά κι αυτός τα χέρια στα πόδια του ανέκφραστα. Έπειτα σταματά, κοιτάζοντας με προσήλωση προς το μέρος που βρίσκεται η δ.. Βολεύεται καλύτερα στη θέση του, πιάνει το πόδι του, αμέσως όμως το αφήνει και συνεχίζει να κοιτάζει προς τη δασκάλα. Εκείνη τη στιγμή η μητέρα, χτυπά μια φορά πάνω στους ώμους του. Ο Άγγελος μένει απαθής σ' αυτό το ερέθισμα κοιτάζοντας ακόμα προς το ίδιο μέρος.

Ακούγεται η δ. που ανεβοκατεβάζει με glissando γρήγορα τη φωνή της. Ο μικρός ακουμπά τα χέρια του στο στόμα λίγο φοβισμένα και, κατεβάζοντάς τα, παρατηρεί με πολλή προσοχή τη δ.. Έπειτα στρέφει για λίγο το βλέμμα στα δεξιά και μετά ξανά στην δ.. Την παρατηρεί απορροφημένα, ενώ εκείνη ξεκινά να τραγουδά για δεύτερη φορά, χτυπώντας τα χέρια στα πόδια. Όταν στο ίδιο τραγούδι, χτυπάνε τώρα τα πόδια στο πάτωμα, η μητέρα με το χέρι της χτυπά το ρυθμό στη πλάτη του, ενώ εκείνος συνεχίζει να βλέπει προς τη δασκάλα.

Προσπαθεί να βολευτεί καλύτερα και κοιτάζει αλλού. Καθώς κοιτάζει προς την κάμερα, σουφρώνει τα χείλη του. Μετά γυρίζει στα γρήγορα το βλέμμα προς τη δ. και τη στιγμή που κάθεται πιο κοντά στη μητέρα, κοιτάζει πάλι στην κάμερα. Ακούγεται η δ. που ανεβοκατεβάζει τη φωνή της με σφύριγμα που κάνει με το στόμα. Ο Άγγελος σουφρώνει για λίγο έντονα τα χείλη ως ένδειξη προσοχής και αμέσως μετά κρατώντας το χέρι της μητέρας, χαμογελά.

Συνεχίζει να παρατηρεί τη δασκάλα και καθώς εκείνη ξεκινά το τραγούδι για άλλη μια φορά, ο Άγγελος ακουμπά τα χέρια του στα πόδια και τα μαζεύει φέρνοντας τα κοντά στο στήθος του. Μετά σοβαρεύει και ακίνητος όπως είναι, βλέπει τη δασκάλα. Έπειτα με τα χέρια του πιάνει τα πόδια της μητέρας προσπαθώντας ξανά να βολευτεί στη θέση του καλύτερα. Καθώς το κάνει αυτό, χαμογελά και μόλις πάρει τη θέση του, αρχίζει κι αυτός όπως όλοι να χτυπά τα χέρια στους μηρούς. Πάντοτε φυσικά με συνοδεία το τραγούδι. Φαίνεται πάντως, ότι δεν χτυπά τα χέρια του παθητικά, αλλά βιώνει σε αρκετά ικανοποιητικό βαθμό του ρυθμό του τραγουδιού, τον οποίο αποδίδει με την κίνηση. Βέβαια ο ρυθμός των χεριών του σε κάποια σημεία είναι πιο γρήγορος από το ρυθμό του τραγουδιού. Στη φάση αυτή όμως της αφομοίωσης το παιδί δεν μπορεί να διαφοροποιήσει τη σωστή από τη λανθασμένη απόκριση. Επιπρόσθετα, θα χαρακτηρίζαμε ως σωστή τη στάση της μητέρας, γιατί δεν επεμβαίνει με σκοπό να τον διορθώσει. Άλλωστε, όπως είναι γνωστό, οι λανθασμένες αποκρίσεις των παιδιών σε αυτή τη φάση πρέπει να υποδηλώνονται

μόνο έμμεσα (Στάμου, 2009α). Η έκφραση του είναι χαλαρή, καθώς παρουσιάζεται έχοντας στο πρόσωπο ένα ελαφρύ μειδίαμα.

Μετά σταματά να κουνά τα χέρια του, δε χαμογελά πλέον και κοιτάζοντας προς τα αριστερά, χτυπά μια φορά ξανά τα χέρια στα πόδια του. Όταν η δ. ανεβοκατεβάζει με glissando γρήγορα τη φωνή της, ο Άγγελος στρέφει το κεφάλι του ξαφνιασμένα προς το μέρος της, δείχνοντας ότι εκείνη τη στιγμή αυτό το ηχητικό ερέθισμα ήταν απρόσμενο. Ακίνητος καθώς είναι, την παρατηρεί. Όταν όμως εκείνη ξεκινά να τραγουδά χτυπώντας πάλι τα χέρια στα γόνατα, ο Άγγελος χαμογελά, δείχνοντας ότι αυτό του είναι γνώριμο και αρχίζει κι εκείνος να τα χτυπά πολύ έντονα (21’36’’). Αμέσως μετά ακουμπά μια φορά τα χέρια στο πάτωμα και κατευθείαν με το δεξί χέρι του πιάνει το πόδι και το ανεβοκατεβάζει δυο φορές. Οι υπόλοιποι χτυπάνε τα χέρια στο πάτωμα, αλλά ο μικρός επαναλαμβάνει την προηγούμενη κίνηση. Στο σημείο αυτό φαίνεται ότι ο Άγγελος απομνημονεύει και χρησιμοποιεί ιδέες που παρουσιάστηκαν σε προηγούμενη χρονική φάση, εντάσσοντάς τες στα δικά του πλαίσια.

Έπειτα σταματά οποιαδήποτε κίνηση, κοιτάζοντας ξανά προς τη δ.. Ανοίγει τα χέρια του ακουμπώντας τα στα πόδια της μητέρας του, ξαπλώνει, αλλά αμέσως σηκώνεται. Γυρίζει το σώμα του προς τα δεξιά, αλλά για να το κάνει αυτό, ανασηκώνεται λίγο από τη θέση του. Καθισμένος ανάμεσα στα πόδια της μητέρας του, έχει το βλέμμα του στραμμένο προφανώς προς το μέρος της δ.. Γυρίζει στα γρήγορα το βλέμμα του στα αριστερά και μετά πάλι προς το μέρος της. Ακούγεται ένα παιδάκι που γκρινιάζει, αλλά δεν μπορούμε να εντοπίσουμε αν προσελκύει την προσοχή του παιδιού, γιατί η πλάτη του είναι στραμμένη προς την κάμερα. Έπειτα γυρίζει το σώμα του προς τα αριστερά, πηγαίνοντας λίγο πιο κοντά στη μητέρα του. Παρατηρεί προς το μέρος της δ., η οποία ετοιμάζεται για την επόμενη δραστηριότητα ενώ η μητέρα τον χαϊδεύει την πλάτη. Στην εκδήλωση αυτής της αγάπης της, ο μικρός απαντά με ένα γλυκό χαμόγελο.

6^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Ακούγεται ο ήχος της μαράκας (22΄30΄΄). Ο Άγγελος κοιτάζει προς το μέρος της δ., η οποία ξεκινά ένα τραγούδι, ενώ η μητέρα πιάνει το χέρι του ανεβοκατεβάζοντας το στο ρυθμό του τραγουδιού

και τότε το παιδί σηκώνεται όρθιο. Η δασκάλα αρχίζει να τραγουδά από το τραγούδι «του Ρωμαίου» μόνο τη μελωδία, χωρίς τους στίχους. Ο Άγγελος την παρατηρεί, μέχρι τη ώρα που σηκώνεται όρθια και η μητέρα. Κρατώντας του το χέρι, το κουνά στο ρυθμό της μελωδίας. Εκείνος βλέπει προς τα δεξιά και όταν γλιστράει το χέρι του μέσα από το χέρι της μητέρας, γυρίζει λίγο το κεφάλι προς το μέρος της και το ξανακρατά.

Στη συνέχεια στρέφεται προς τη δασκάλα και αρχίζει να περπατά προς το μέρος της, κρατώντας τη μητέρα από το χέρι. Μόλις την πλησιάσει αρκετά, σταματά, τη βλέπει, ενώ η μητέρα συνεχίζει να κουνά το χέρι του στο ρυθμό του τραγουδιού. Τώρα η δ. τραγουδά το ίδιο τραγούδι προσθέτοντας τους στίχους. Ο Άγγελος παρατηρεί πρώτα τη δασκάλα και μετά στρέφεται προς τα παιδιά που βρίσκονται στα δεξιά του, τα οποία τρέχουν σε κύκλο. Η μητέρα με το ξεκίνημα του τραγουδιού, χορεύει επιτόπου στο ρυθμό του, κουνώντας ξανά το χέρι του Άγγελου. Εκείνος συνεχίζει να βλέπει τα παιδιά που τρέχουν κυκλικά γύρω από το Ραμόν.

Μετά από λίγο, γυρίζει το κεφάλι του προς τη δ. κι εκείνη τη στιγμή περνάει από μπροστά του ένα κοριτσάκι και κατά λάθος τον σκουντά. Εκείνος τότε κλείνει τα μάτια του και σηκώνει λίγο το χέρι, για να κρατήσει την ισορροπία του. Καθώς απομακρύνεται το κοριτσάκι, ο Άγγελος συνεχίζει να το βλέπει. Έπειτα γυρίζει προς τη μητέρα, πιάνοντας με το άλλο του το χέρι το δικό της.

Κοιτάζει τη δ. αλλά το βλέμμα του προσανατολίζεται σε ένα κοριτσάκι με φούξια μπλούζα που εκείνη την ώρα στάθηκε δίπλα του. Έπειτα σηκώνει το χέρι τεντώνοντας λίγο το κορμί του και μετά το ακουμπά στο στόμα. Εκείνη τη στιγμή η δ. απευθύνεται στον Άγγελο, λέγοντάς του σύντομα μελωδικά μοτίβα. Εκείνος δεν αποκρίνεται φωνητικά, μόνο την κοιτάζει και χαμογελά. Η δασκάλα συνεχίζει να του τραγουδά μελωδικά μοτίβα επάνω στην τονική ή δεσπόζουσα της κλίμακας, αλλά εκείνος παίρνει το βλέμμα του από πάνω της, κοιτάζοντας κάτω και μετά μπροστά. Ενδεχομένως να ντρέπεται να τραγουδήσει, γιατί με αυτήν τη πράξη γνωρίζει ότι θα γίνει το κέντρο της προσοχής.

Η δ. δεν του δίνει μαράκα, διότι ίσως το ξέχασε και συνεχίζοντας το μάθημα απευθύνεται στη Νόννη. Ο Άγγελος βλέποντας το παραπάνω συμβάν σοβαρεύει απότομα το ύφος του, γιατί ίσως ξαφνιάστηκε ή στενοχωρήθηκε. Έχει τον αντίχειρά του στο στόμα, κοιτάζει τη δ. και μετά στα δεξιά προφανώς κάποιο παιδί. Μετά κοιτάζει πάλι προς τη δ. και με μικρά βήματα πλησιάζουν μαζί με τη μητέρα προς το μέρος της.

Απλώνει το χέρι του για να του δώσει η δασκάλα τη μαράκα, αλλά εκείνη τη στιγμή περνάει από μπροστά του ένα αγοράκι με κόκκινη μπλούζα. Ο Άγγελος μαζεύει λίγο το χέρι του, αλλά αμέσως πάλι το απλώνει πιάνοντας τη μαράκα που του δίνει εκείνη τη στιγμή η δασκάλα (24΄41΄΄). Μόλις την κρατήσει, την κουνά πάνω κάτω δυο φορές, ανοίγει το στόμα του και προσπαθεί να την κρατήσει λίγο καλύτερα. Κοιτάζει προς τα δεξιά έχοντας ακόμα ανοιχτό το στόμα και χτυπά τη μαράκα πάνω στο πόδι του. Έπειτα την κουνά για λίγο ακόμα πάνω-κάτω. Σταματά για λίγο και στη συνέχεια κοιτάζοντας τη δ., σηκώνει με το χέρι του τη μαράκα ακουμπώντας τη στο πρόσωπο και αμέσως μετά την κατεβάζει (25΄00΄΄). Φαίνεται πάντως ότι δυσκολεύεται λίγο στο χειρισμό της μαράκας συγκριτικά με άλλα όργανα. Η παραπάνω διαπίστωση προέρχεται και από τη μορφή του προσώπου του και ιδιαίτερα από τον τρόπο που ανοίγει το στόμα. Όλα αυτά μας δίνουν την εντύπωση ότι δυσκολεύεται στο χειρισμό της μαράκας. Ενδεχομένως δεν ανακάλυψε ακόμα τον τρόπο σύλληψης που θα τον διευκολύνει.

Μετά από λίγο, γυρίζει το κεφάλι στα δεξιά και σηκώνει με το χέρι του τη μαράκα. Την κουνά, όχι όμως έντονα. Μόλις που φαίνεται. Κατόπιν στρέφεται προς τη δ. και αμέσως στρέφει το βλέμμα του στα δεξιά, ακουμπώντας ξανά τη μαράκα στο πρόσωπο.

Ξεκινά η δασκάλα να τραγουδά μόνο τη μελωδία του ίδιου τραγουδιού. Ο Άγγελος βλέποντας προς τη δ. αρχίζει να χαμογελά ανοίγοντας αρκετά τα μάτια και το στόμα. Ταυτόχρονα ανασηκώνεται στις μύτες των ποδιών, δείχνοντας με αυτό τον τρόπο ότι χορεύει όπως και οι άλλοι και ταυτόχρονα κουνά τη μαράκα του. Καθώς γυρίζει το κεφάλι στα δεξιά, μαζί με αυτές τις ρυθμικές και εκφραστικές αποκρίσεις, η χαρά του γίνεται ακόμα πιο μεγάλη. Η έκφραση του προσώπου του γίνεται πάρα πολύ έντονη. Αν και βλέπουμε το προφίλ του, ωστόσο μπορούμε να διακρίνουμε τα τις εκφράσεις του προσώπου του. Γελά, ανοίγοντας πολύ το στόμα, τα μάτια του κλείνουν λίγο και η μύτη του είναι σουφρωμένη αρκετά (25΄18΄΄). Αμέσως χαλαρώνει το πρόσωπό του, σηκώνει τη μαράκα, την κοιτάζει και καθώς σκύβει, τη χτυπά μια φορά στο πάτωμα δείχνοντας έτσι την τονική. Έπειτα σηκώνεται, γυρίζει το κεφάλι δεξιά, κοιτάζοντας το συνοδό με το μαύρο παντελόνι. Στο σημείο αυτό η συμμετοχή του στη δραστηριότητα είναι ενεργή και δραστήρια. Χαίρεται με τη ζωηρή μελωδία που τραγουδά η δ. και με το χορευτικό που τη συνοδεύει.

Ακούγεται η δ. που τραγουδά ξανά με τον ίδιο τρόπο αυτό το τραγούδι ενώ ο Άγγελος στρέφει το κεφάλι στο μέρος της και ελαφρώς χαμογελά. Κουνά μια φορά τη

μαράκα και αρχίζει να περπατά προς το κέντρο της αίθουσας κοντά στη δασκάλα. Όλη αυτή την ώρα δεν έχει αφήσει καθόλου το χέρι της μητέρας του.

Έπειτα σταματά και κοιτάζει τη δ. που επαναλαμβάνει το τραγούδι. Προχωράει προς τα πίσω με μικρά βήματα, ενώ μπροστά του τρέχουν παιδάκια. Ο Άγγελος ανοιγοκλείνει γρήγορα τα βλέφαρα, προφανώς γιατί φοβάται. Κάνει ακόμη λίγα βήματα προς τα πίσω κι όταν η δασκάλα τραγουδά ξανά τη μελωδία, ο Άγγελος καθώς την κοιτά, σουφρώνει λίγο τα χείλη και σηκώνει τη μαράκα φέρνοντάς τη στο ύψος του κεφαλιού. Έπειτα την κατεβάζει κοιτάζοντας τώρα στα δεξιά, ενώ ανοίγει συγχρόνως το στόμα του. Μου δίνει την εντύπωση ότι προσπαθεί να δείξει τη δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού. Προσπαθεί να την κρατήσει καλύτερα, την κοιτάζει, αλλά τελικά του πέφτει από το χέρι και σκύβει να την πιάσει. Την κρατά ανάποδα με τα δυο του χέρια και σηκώνεται όρθιος. Τη βάζει στο στόμα του, γυρίζει το κεφάλι στη μητέρα και απλώνοντας το χέρι του, πιάνει το δικό της.

Καθώς παρατηρεί με προσοχή τη δασκάλα που τραγουδά έχοντας λίγο ανοιχτό το στόμα του, η μητέρα πιάνει τη μαράκα του και τη γυρίζει για να την κρατήσει σωστά. Εκείνος μόλις την πιάσει, προσπαθεί να την κρατήσει καλύτερα, γιατί είναι έτοιμη να του ξαναφύγει από το χέρι. Όσο το κάνει αυτό, ανοίγει αρκετά το στόμα. Παρατηρήσαμε ότι κάθε φορά που προσπαθεί να εκτελέσει ένα έργο, μια δραστηριότητα ή μια εντολή το πρόσωπό του παίρνει την ίδια έκφραση.

Έπειτα βλέπει προς τη δασκάλα και κατόπιν στρέφεται στα δεξιά, κοιτάζοντας προφανώς κάποιο παιδί. Ωστόσο σηκώνει με το χέρι του τη μαράκα, την ακουμπά στο μάγουλό του κι έπειτα τη φέρνει στο στόμα. Στη συνέχεια προχωρεί μπροστά μερικά βήματα και ακουμπά τη μαράκα στο άλλο μάγουλο (26΄36΄΄). Κοιτάζει στα δεξιά και μετά γυρίζει το βλέμμα του στη δ.. Κρατά τη μαράκα καλύτερα, για να μη του γλιστρήσει από το χέρι και την ακουμπά κάτω από το σαγόνι του. Έπειτα τη φέρνει στο ύψος του κεφαλιού του και, καθώς κατεβάζει το χέρι του, προσπαθεί να την κρατήσει πάλι καλά.

Τελικά σκύβει, την ακουμπά στο πάτωμα, την πιάνει καλύτερα, ενώ κοιτάζει απορροφημένος προς τα αριστερά. Μετά σηκώνεται και βλέπει προς το μέρος της δ.. Κουνά μια φορά τη μαράκα του, την ακουμπά στο στόμα, ενώ η μητέρα με το χέρι της, την απομακρύνει. Μόλις η μητέρα το κάνει αυτό, εκείνος σουφρώνει έντονα το στόμα και τα φρύδια δείχνοντας ότι ενοχλήθηκε από αυτή την κίνηση. Έπειτα προχωράει προς το κέντρο της αίθουσας, όπου βρίσκεται το καλάθι με τις υπόλοιπες μαράκες.

Μόλις το πλησιάσει αρκετά, σκύβει και βάζει μέσα σε αυτό τη μαράκα του με δύναμη. Θα λέγαμε κάπως νευριασμένα. Την κοιτάζει κι η μητέρα που τον κρατά από το χέρι, τον τραβάει για να πάνε πάλι πίσω στη θέση τους. Εκείνος αφήνει το χέρι της μητέρας και κοιτάζει το Ραμόν που παίρνει ξανά τη μαράκα. Η δ. την παίρνει από το χέρι του, βάζοντάς την ξανά στο καλάθι. Ο Άγγελος παρατηρεί αυτό που γίνεται κι έτσι η δ. απομακρύνεται με το καλάθι για να ξεκινήσει την επόμενη δραστηριότητα.

Ο Άγγελος κοιτά τη δ. και μετά απέναντί του προς τα παιδιά και τρίβει τα χέρια του. Τα φέρνει στο στόμα του και καθώς γυρίζει πίσω το κεφάλι του, τρέχει χαρούμενα προς τη μητέρα του. Ακούγεται ο ήχος από κουδουνάκια και μόλις ο Άγγελος πλησιάζει τη μητέρα του, ανοίγει τα χέρια και η μητέρα του τα κρατάει. Γυρίζει έπειτα το σώμα του μπροστά και η μητέρα κρατώντας τους αγκώνες του, τον κουνάει πάνω-κάτω. Εκείνος κάθεται κάτω και η μητέρα τον φιλάει στο μάγουλο.

Γίνεται μικρή παύση εκ μέρους της δασκάλας και μόλις εκείνη παίρνει τη θέση της, ξεκινά το επόμενο επεισόδιο. Η μητέρα σε αυτή τη φάση βρίσκεται πίσω από τον Άγγελο.

7^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Η δασκάλα τραγουδά τη μελωδία από το τραγούδι «Σαν τον καραγκιόζη». Συγχρόνως συνοδεύει ρυθμικά με το τύμπανο. Ακούστηκε πριν λίγα δευτερόλεπτα και μάλλον συμπτωματικά ο ήχος από τα κουδουνάκια.

Ο Άγγελος παρατηρεί σοβαρός τη δ. προσπαθώντας μάλλον να καταλάβει τι θα ακολουθήσει, αλλά όταν όλοι χτυπάνε με τα χέρια τους το ρυθμό του τραγουδιού πάνω στα γόνατά τους, εκείνος μιμείται αυτή την κίνηση και χαμογελά, δείχνοντας ότι του είναι γνώριμη αυτή η δραστηριότητα. Καθώς συνεχίζει να τα χτυπά στα γόνατα, η χαρά του γίνεται πιο μεγάλη. Αυτό φαίνεται από το ότι το χτύπημα γίνεται πιο έντονο αλλά και από τις εκφράσεις του προσώπου του. Αν και βλέπουμε το προφίλ του, ωστόσο διακρίνονται τα φρύδια του που είναι σουφρωμένα και τα χείλη του που είναι προς τα μέσα. Σταματά λίγο νωρίτερα από τους άλλους, κοιτάζοντας λίγο στα αριστερά και μετά πάλι μπροστά προς τη δασκάλα (28΄05΄΄).

Ακούγεται η δασκάλα που τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού και όλοι αντίστοιχα ανεβοκατεβάζουν τα χέρια τους. Ο Άγγελος απλώς

τους παρατηρεί. Τώρα με τη σειρά ένα-ένα παιδί καλούνται από τη δ. να παίξουν στα τύμπανα, και οι υπόλοιποι να συνοδεύουν ρυθμικά με χτύπους στα γόνατα.

Καθώς λοιπόν παίζει στα τύμπανα η Μυρτώ, ο Άγγελος παρατηρεί. Πιάνει τα πόδια του, αλλά δε δίνει καμιά ρυθμική απόκριση. Καθώς προσπαθεί να βολευτεί καλύτερα, κοιτάζει στην κάμερα κι έπειτα τον πιάνει η μητέρα του και τον βάζει στην αγκαλιά της. Η μητέρα χτυπά το ρυθμό του τραγουδιού στα γόνατά της, εκείνος όμως ξαπλώνει. Η μητέρα χαϊδεύει τα μαλλιά του κι εκείνος κατεβαίνει από την αγκαλιά της και κάθεται στο πάτωμα μπροστά στα πόδια της. Με το χέρι του διώχνει τα μαλλιά από το μέτωπό του, κοιτάζει μια φορά στην κάμερα και με το δάχτυλο του χεριού του, ακουμπά τα χείλη του. Φαίνεται αφηρημένος κι όταν όλοι χειροκροτούν το παιδάκι που έπαιξε στα τύμπανα, γυρίζει κι ο Άγγελος απότομα το κεφάλι του μπροστά και χειροκροτά κι εκείνος (29΄04΄΄).

Στη συνέχεια αρχίζουν ξανά όλοι να συνοδεύουν ρυθμικά το τραγούδι με χτύπους στα γόνατα. Ο Άγγελος βλέποντας τους χαμογελά και αρχίζει να χτυπά πρώτα τα χέρια του στο πάτωμα και μετά στα γόνατα. Έπειτα σταματά νωρίτερα από τους άλλους, συνεχίζει να χαμογελά και με ανοιχτά τα χέρια, λικνίζει το σώμα του δεξιά κι αριστερά. Μετά σταματά, κοιτά στην κάμερα και με το χέρι του διώχνει τα μαλλιά από το μέτωπό του. Το ίδιο μετά κάνει η μητέρα στον Άγγελο.

Μετά από αυτό ο Άγγελος, ξανακοιτά στην κάμερα κι έπειτα σηκώνεται όρθιος. Τη στιγμή που βλέπει προς τη δασκάλα, ακούγεται από κάποιον χειροκρότημα κι ο Άγγελος κάνει το ίδιο. Βλέπει πάλι στην κάμερα, ανοίγει το στόμα και κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας του. Ενώ και πάλι συνοδεύουν όλοι ρυθμικά χτυπώντας παλαμάκια το τραγούδι, ο Άγγελος παρατηρεί προς το μέρος όπου βρίσκεται το παιδάκι που παίζει στα τύμπανα.

Στο τέλος όλοι χειροκροτούν και ο Άγγελος σηκώνεται όρθιος βγάζοντας τη γλώσσα. Έπειτα κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας, κοιτάζει στα δεξιά του κι όταν όλοι ξανά συνοδεύουν ρυθμικά το τραγούδι, εκείνος ανοίγει το στόμα και χτυπά ρυθμικά τα πόδια στο πάτωμα. Έπειτα σταματά, η μητέρα τον ταιριάζει στην αγκαλιά της και εκείνος κοιτάζει κάποιον στα δεξιά. Μετά βάζει το χέρι στο κεφάλι και σταυρώνει τα πόδια (30΄24΄΄). Όταν όλοι συνοδεύουν ρυθμικά με παλαμάκια το τραγούδι που λέει η δασκάλα, ο Άγγελος χαμογελά και χτυπά για πολύ λίγο τα χέρια στα γόνατα.

Καθώς προσπαθεί να καθίσει καλύτερα στην αγκαλιά της μητέρας, εκείνη τον πιάνει και τον βάζει στο πάτωμα μπροστά στα πόδια της. Μόλις παίρνει θέση, αρχίζει

να χτυπά ρυθμικά τα χέρια στα γόνατα. Στρέφει το κεφάλι στα αριστερά και η έκφρασή του είναι ενθουσιώδης. Χαμογελά με ανοιχτό το στόμα, ενώ τα μάτια του ανοίγουν αρκετά. Τη στιγμή εκείνη στρέφει το κεφάλι του μπροστά και σουφρώνει το στόμα. Όταν όλοι χειροκροτούν, κάνει το ίδιο κι ο Άγγελος για μια φορά μόνο, ενώ συγχρόνως χαμογελά.

Εκείνη τη στιγμή η δασκάλα καλεί στα τύμπανα τον Άγγελο. Εκείνος την βλέπει κι ενώ για μια στιγμή φαίνεται διστακτικός, τελικά κινείται μπουσουλώντας γρήγορα. Μόλις τα πλησιάσει, σηκώνεται όρθιος, τα βλέπει, σηκώνει τους ώμους του και σκύβει και τα πιάνει. Προσπαθεί να τα μετακινήσει, αλλά επειδή δυσκολεύεται, κοιτά τη μητέρα και η δ. τον βοηθάει, σπρώχνοντάς τα μπροστά στη μητέρα του.

Εκείνη βάζει τα χέρια της στα τύμπανα δείχνοντας του τον τρόπο που θα παίξει, και ο Άγγελος παίρνει θέση μπροστά στα πόδια της. Χτυπά μια δυο φορές πάνω σε αυτά, αλλά κοιτάζει τη δ. και σταματά. Σηκώνει τους ώμους δείχνοντας ότι ντρέπεται, γιατί νιώθει ότι όλοι τον κοιτούν. Έπειτα τα σπρώχνει πρώτα με τα χέρια και μετά με τα πόδια, ενώ η μητέρα με το χέρι της, χτυπά μια φορά πάνω στο ένα τύμπανο. Βλέποντας την ο Άγγελος ξεθαρρεύει και αρχίζει να τα χτυπά κι αυτός. Στο σημείο αυτό η μητέρα λειτουργεί σαν «το σημείο έναρξης» που ενθαρρύνει τον Άγγελο να κινητοποιηθεί. Όντως, παρατηρούμε ότι τα αποτελέσματα είναι θετικά. Έπειτα σταματά κι όταν όλοι τον χειροκροτούν, εκείνος χαμογελά (31΄42΄΄).

Εκείνη τη στιγμή πλησιάζει κοντά του ένα παιδάκι με άσπρο μπλουζάκι και γυρίζει τα τύμπανα στη μεριά του. Η κίνηση αυτή όμως δεν άρεσε στο μικρό και τα ξαναγυρνά στη δική του μεριά. Τότε η δ. τα παίρνει από μπροστά του δίνοντάς τα σε άλλο παιδί και ο Άγγελος τη βλέπει, βάζοντας το δάχτυλο στο στόμα. Μένει ακίνητος σε αυτή τη στάση παρατηρώντας το παιδί που παίζει. Η μητέρα πιάνει με το χέρι της τον ώμο του, αλλά εκείνος μπουσουλάει προς τα τύμπανα που προς στιγμήν είναι ελεύθερα. Τα πιάνει, κοιτά τη δ., ενώ η μητέρα με το χέρι της τον ακουμπά στο παντελόνι. Η δ. τα δίνει σε ένα παιδί που δεν έπαιξε, ενώ ο Άγγελος σηκώνεται όρθιος έχοντας το χέρι στο στόμα και κοιτάζοντας τα τύμπανα κινείται κάνοντας μικρά βήματα προς τα πίσω.

Μόλις πλησιάζει την μητέρα, κάθεται στην αγκαλιά της. Το χέρι δεν το έχει απομακρύνει από το στόμα και δείχνει ότι είναι στεναχωρημένος. Επιθυμούσε να συνεχίζει το παιχνίδι με τα τύμπανα. Έπειτα σηκώνεται όρθιος, ενώ βλέπει προς το μέρος που στέκεται η δασκάλα. Μετά στρέφει το βλέμμα στα δεξιά κι όταν ακούγεται η δ. που τραγουδά την *κλίμακα του ντο*, γυρίζει και την κοιτάζει. Βάζει το δάχτυλο

στο στόμα και κατόπιν γυρίζει προς τη μητέρα του. Σκύβει, της πιάνει το χέρι και μόλις εκείνη σηκώνεται, την τραβά να προχωρήσουν προς τη δ., η οποία είναι έτοιμη για την επόμενη δραστηριότητα.

8ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Ο Άγγελος κρατώντας τη μητέρα από το χέρι, κοιτά τη δασκάλα και τα παιδιά που τρέχουν να πάρουν μαντήλες έχοντας το δάχτυλο του στο στόμα. Μετά η μητέρα τον αφήνει από το χέρι, εκείνος κοιτάζει τα παιδιά που παίρνουν από μία μαντήλα και απλώνει πάλι το χέρι του στη μητέρα για να τον κρατήσει και να προχωρήσουν μαζί.

Καθώς περπατά, βλέπει τα παιδιά και συνεχίζει να κινείται μαζί με τη μητέρα προς τη δ.. Αφού φτάσει αρκετά κοντά της με το χέρι του διώχνει τα μαλλιά από το μέτωπο του. Η δ. δίνει το καλάθι με τις μαντήλες στον Άγγελο κι εκείνος απλώνει το χέρι και πιάνει μία από αυτές. Μόλις την κρατήσει, αρχίζει να την κουνά πάνω-κάτω και με τη μητέρα προχωρούν πάλι πίσω στη θέση τους.

Την κουνά με φόρα δεξιά-αριστερά και τη ρίχνει κάτω. Σκύβει για να την πιάσει και τότε ακούγεται η δ. που τραγουδά μια ζωντανή, γρήγορη μελωδία χωρίς στίχους. Ο Άγγελος γυρίζει και τη βλέπει, ενώ δεν κουνά τώρα την μαντήλα με τόση ένταση όπως πριν. Κατόπιν στρέφεται και κοιτάζει προφανώς τα παιδιά που βρίσκονται απέναντι από αυτόν. Όταν η δασκάλα λέει να τραγουδήσουν τα παιδιά μαζί της, ο Άγγελος δεν την κοιτά, αλλά καθώς κουνά αργά τη μαντήλα, χτυπά μια φορά το δεξί του πόδι στο πάτωμα, δείχνοντας τη ρυθμική του απόκριση στο ερέθισμα (35΄02΄΄). Μετά σταματά για λίγο, παρατηρεί και αρχίζει να την κουνά ξανά πάνω-κάτω με ορμή, ενώ ανοίγει λίγο το στόμα.

Τη στιγμή που ανεβοκατεβάζουν όλοι τη φωνή τους ρίχνοντας στο πάτωμα τη μαντήλα, η μητέρα του Άγγελου αφήνοντας του το χέρι, κάνει την ίδια με όλους κίνηση, και ο μικρός την κοιτάζει. Έπειτα, απλώνει το χέρι στη μητέρα του για να το κρατήσει και μόλις γίνει αυτό, κουνά τη μαντήλα και σκύβει για να την ακουμπήσει στο πάτωμα. Καθώς σηκώνεται, υψώνει το χέρι με τη μαντήλα ψηλά. Έπειτα το κατεβάζει, το κοιτά και μόλις κάνει έναν κύκλο το χέρι του, πέφτει η μαντήλα κάτω στο πάτωμα.

Μόλις σκύβει για να την πιάσει, γλιστράει, χάνει την ισορροπία του και πέφτει κι αυτός (35΄36΄΄). Τον βοηθάει η μητέρα του να σηκωθεί. Αρχίζει να κουνά τη

μαντήλα κάνοντας κύκλους με το χέρι του και μόλις του ξαναπέφτει, σκύβει και την πιάνει. Μετά την μαζεύει στα χέρια του και πιάνει το χέρι της μητέρας του. Καθώς την τραβά προς το κέντρο της αίθουσας, κουνά με έντονο και γρήγορο τρόπο πάνω-κάτω τη μαντήλα. Έπειτα, την κρατά ψηλά και αρχίζει πάλι να την κουνά, κάνοντας με το χέρι του κύκλους.

Μόλις αρχίζει το γρήγορο μέρος της μελωδίας από τη δ., ο Άγγελος αρχίζει να κουνά τη μαντήλα του με δύναμη, ενώ συγχρόνως χτυπά τα πόδια στο πάτωμα, μιμούμενος την κίνηση που κάνουν όλοι. Έπειτα ξεκινά να την κινεί πάλι κυκλικά στο αργό μέρος του τραγουδιού, όπως κάνει και η δ. (36΄15΄΄).

Με το χέρι του σηκώνει τη μαντήλα, την κοιτάζει κι έπειτα σκύβει και την ακουμπά μια φορά στο πάτωμα. Φαίνεται ότι μιμείται την κίνηση για την τονική. Όταν σηκώνεται, ξεκινά πάλι το γρήγορο μέρος της μελωδίας κι ο Άγγελος κινείται πιο ζωηρά κουνώντας συγχρόνως τη μαντήλα, ενώ χαμογελά. Σταματά, όμως, κοιτάζοντας προς τη δ. σαν απορροφημένος. Τότε η μητέρα, βάζει τη μαντήλα της στο κεφάλι του Άγγελου κι εκείνος επανέρχεται. Γυρίζει το κεφάλι του μπροστά, αλλά δεν προσέχει και του πέφτει η μαντήλα από το χέρι. Δεν σκύβει να την πιάσει αμέσως, αλλά γυρίζει ξανά το κεφάλι στη δ. παρατηρώντας την.

Έπειτα σκύβει, την πιάνει κι όταν σηκώνεται χαμογελά. Κοιτά μια φορά στην κάμερα και μετά πάλι προς τη δασκάλα. Τώρα οι εκφράσεις του είναι πολύ έντονες. Καθώς κουνά με δύναμη τη μαντήλα, σουφρώνει πολύ το στόμα, ενώ το έχει ανοιχτό. Επίσης τα μάτια του είναι λίγο κλειστά. Πηγαίνει στη μητέρα, αλλά στρέφει ξανά το σώμα του προς τη δ.. Όταν στην τονική της μελωδίας τινάζουν όλοι τις μαντήλες τους προς τα κάτω, κάνει το ίδιο κι ο Άγγελος. Σταματά όμως, κοιτά τη δ. και μετά το βλέμμα του στρέφεται προς τα δεξιά. Δεν φαίνεται να παρατηρεί κάποιον συγκεκριμένα. Η όψη του δείχνει ότι έχει αφαιρεθεί. Κρατά ψηλά τη μαντήλα και μετά τη φέρνει κάτω από το σαγόνι.

Διακρίνονται οι συνοδοί που κάθονται στο πάτωμα, έχοντας απλώσει μπροστά στα πόδια τους τις μαντήλες και χτυπάνε ρυθμικά, ακολουθώντας το ρυθμό που δίνει η δ.. Ο Άγγελος κοιτάει προς το μέρος της δ. κι έπειτα στρέφεται στα δεξιά. Τη στιγμή που το κάνει αυτό, αρχίζει ξαφνικά να κουνά με ορμή τη μαντήλα. Την κίνηση αυτή συνοδεύει και με το σώμα του. Καθώς αποκρίνεται με αυτόν τον τρόπο, ακούγεται μια μικρή κραυγή, που πιστεύουμε ότι προέρχεται από τον Άγγελο (37΄23΄΄).

Συνεχίζει να παίζει με τη μαντήλα, τη ρίχνει κάτω, σκύβει και την πιάνει, την ξαναρίχνει κι αυτή τη φορά στο πόδι της συνοδού με τη μαύρη ζακέτα. Σκύβει και την ξαναπιάνει κι όταν σηκώνεται κοιτάζει τη συνοδό, η οποία κουνά το πόδι της και του χαμογελά.

Μετά, καθώς κουνά χαρούμενα τη μαντήλα περπατώντας μπροστά από τη μητέρα του, δείχνει χαρούμενος. Σουφρώνει λίγο το στόμα και τα μάτια του είναι λίγο κλειστά. Ενώ όλοι κάθονται έχοντας απλωμένες τις μαντήλες και συνοδεύοντας ρυθμικά πάνω σ' αυτές, ακούγεται από την δ. ένα τραγούδι. Ο Άγγελος είναι όρθιος και τριγυρνώντας, παίζει με τη μαντήλα του, όσο ακούγεται από τη δ. το ρυθμικό μέρος.

Ρίχνει δυο φορές κάτω τη μαντήλα, σκύβει για να την πιάσει και μετά σκύβει και την ακουμπά μια φορά στο πάτωμα. Όταν σηκώνεται, παίζει λίγο ακόμα με τη μαντήλα κουνώντας την πέρα-δώθε, την ξαναρίχνει με ορμή στο πάτωμα ακόμα δυο φορές και μετά καθώς την κρατά τρέχει πίσω απ' τη μητέρα του, κρατά για λίγο ψηλά τη μαντήλα, ενώ χαμογελά. Ανοίγει το στόμα, ενώ από το χαμόγελο του, τα μάτια του είναι λίγο κλειστά. Μόλις φτάνει στη μητέρα, γλιστράει και πέφτει κάτω. Οι αποκρίσεις του αυτές γίνονται κατά τη διάρκεια που η δ. τραγουδά.

Είναι πολύ σπουδαίο πάντως, που ενώ όλοι είναι καθισμένοι στο πάτωμα, ο Άγγελος κάνει κάτι διαφορετικό. Είναι όρθιος, παίζει με τη μαντήλα και τρέχει πότε προς το κέντρο της αίθουσας και πότε μπροστά από τη μητέρα. Αυτό μου δίνει να καταλάβω, ότι το μάθημα ή καλύτερα η δραστηριότητα αυτή, του είναι πολύ ευχάριστη. Έκανε τον Άγγελο να χαλαρώσει, να χαρεί, να νιώσει λίγο πιο ελεύθερος και να αισθανθεί το περιβάλλον πιο οικείο .

Καθώς λοιπόν η μητέρα τον πιάνει, τον βάζει να καθίσει μπροστά από τα πόδια της. Εκείνη τη στιγμή για αλλαγή, χτυπάνε όλοι ρυθμικά «στράκες». Ο Άγγελος σηκώνει το κεφάλι βλέποντας τα χέρια της μητέρας του, ενώ στρέφει το κεφάλι του ξανά μπροστά. Συνεχίζει να παίζει ζωηρά τη μαντήλα του, κουνώντας τη δυνατά με το χέρι και ρίχνοντας την με ορμή στα πόδια του.

Τη στιγμή που η δασκάλα ανεβοκατεβάζει τη φωνή της με glissando, ο Άγγελος σηκώνεται και παίζει με τη μαντήλα. Μετά σταματά και παρατηρεί τη δ., που στην τονική του τραγουδιού, ρίχνει τη μαντήλα στο πάτωμα. Ο Άγγελος κάνοντας μερικά βήματα προς τα πίσω, γλιστράει και πέφτει κάτω. Έπειτα, ακούγεται η δασκάλα που λέει μελωδικά το όνομα της, για παράδειγμα «με λένε Άγγελο» και αφήνει τη μαντήλα της στο κέντρο της αίθουσας. Ο Άγγελος κρατώντας τη μαντήλα, την κουνά

με ορμή, ενώ σουφρώνει το στόμα. Μετά σταματά έχοντάς τη στο χέρι, ενώ παρατηρεί τα παιδιά που αφήνουν τις μαντήλες τους στο κέντρο της αίθουσας και λένε το καθένα το όνομα του.

Στη συνέχεια, η μητέρα τον σπρώχνει στην πλάτη, για να αφήσει κι αυτός τη δική του, αλλά αντιδρά, μένοντας στο σημείο που βρίσκεται, έχοντας συγχρόνως ανοιχτό το στόμα του. Η μητέρα μετά, δείχνει με το χέρι της το σημείο εκείνο που πρέπει να πλησιάσει κι αυτός και αμέσως ξεκινούν να προχωρούν μαζί. Ο Άγγελος μπουσουλάει και μόλις φτάνει στις μαντήλες, απλώνει το χέρι του αφήνοντας τη δική κοντά στις άλλες. Έπειτα σηκώνεται και παρατηρεί τις μαντήλες που μαζεύει από το πάτωμα η δασκάλα. Κινείται προς το μέρος της αλλά σταματά, βάζοντας τα χέρια στο στόμα. Εκείνη τη στιγμή η δασκάλα φωνάζει τη Νόννη κι ο Άγγελος γυρίζει και την κοιτάζει. Η δασκάλα ξεκινά το επόμενο επεισόδιο.

9ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Ο Άγγελος είναι όρθιος και ακούγεται η δ., που απαγγέλει ρυθμικά τους εξής στίχους: «βασιλικόν εφύτεψα σε μαρμαρένια γλάστρα..». Ο μικρός την κοιτάζει και προχωρά λίγα βήματα πίσω στη μητέρα. Βάζει τα χέρια στο στόμα, σουφρώνει τα χείλη, χαμογελά και κάθεται στην αγκαλιά της (40΄48΄΄).

Καθώς λοιπόν η δασκάλα τραγουδά αυτούς τους στίχους, χτυπάνε όλοι στο ρυθμό του, τα χέρια τους στα γόνατα. Ο Άγγελος σκύβει και ακουμπά τις παλάμες του στο πάτωμα, ενώ το βλέμμα του είναι στραμμένο στη δ.. Μόλις σηκώνεται, βλέπει την κίνηση των χεριών της (ίσως και κάποιου άλλου) και μιμείται κι αυτός χτυπώντας τα χέρια του στα γόνατα. Έπειτα κάθεται στο πάτωμα μπροστά στα πόδια της μητέρας και συνεχίζει να χτυπά τα χέρια στα γόνατα.

Τώρα εναλλακτικά, χτυπάνε όλοι τα χέρια τους με διαφορετικό τρόπο. Αφού τα σηκώνουν, παίζουν ρυθμικά με τα δάχτυλα «στράκες». Ο Άγγελος βλέποντας προς τη δ., μιμείται αυτήν την κίνηση. Επειδή όμως είναι μικρός και δεν μπορεί να σχηματίσει «στράκες», απλώς ανοιγοκλείνει τα δάχτυλα των χεριών του, προσπαθώντας να μιμηθεί την κίνησή τους (41΄20΄΄). Έπειτα σταματά, γυρίζει το κεφάλι στα δεξιά, κοιτάζει το κοριτσάκι με τη φούξια μπλούζα και το ξαναστρέφει στη δασκάλα.

10^{ο} Επεισόδιο:

Ακούγεται η δασκάλα που ξεκινά να τραγουδά το νανούρισμα «Ρόδισεν η ανατολή». Η μητέρα παίρνει τον Άγγελο και τον βάζει στην αγκαλιά της. Εκείνος, όμως, σουφρώνει έντονα το στόμα και τα φρύδια και κατεβαίνει από την αγκαλιά της, δείχνοντας την άρνησή του. Η μητέρα του δίνει ένα φιλί, του χαϊδεύει το κεφάλι κι εκείνος ξαπλώνει στα πόδια της. Έπειτα τον σηκώνει. Είναι πλέον όρθιος, αλλά μέσα στην αγκαλιά της. Τον ξαναφιλά, όμως το βλέμμα του είναι αλλού στραμμένο. Κοιτάζει κάποιον ή κάτι μπροστά του. Έπειτα χαμογελά, αφήνοντας στο πρόσωπο του ένα μειδίαμα και αρχίζει να λικνίζει το σώμα του. Το ίδιο έκανε πριν η μητέρα του όταν τον είχε καθισμένο στην αγκαλιά της και φαίνεται ότι αυτή την κίνηση επαναλαμβάνει και ο ίδιος.

Στη συνέχεια, στρέφει το κεφάλι προς το μέρος της δ. και μετά στα δεξιά. Έπειτα κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας του, σουφρώνει πάλι έντονα το στόμα και τα φρύδια και τη στιγμή που ρωτάει η δ. αν είναι όλοι έτοιμοι για το τραγούδι αποχαιρετισμού, ο Άγγελος την κοιτάζει, χαμογελά, σηκώνει το δεξί χέρι του και χαιρετάει. Το γεγονός αυτό δηλώνει ότι γνωρίζει πως το συγκεκριμένο τραγούδι, σηματοδοτεί το τέλος του μαθήματος.

11^{ο} Επεισόδιο:

Πριν ακόμα ξεκινήσει το τραγούδι η δ., ο Άγγελος χτυπά τα χέρια στα γόνατα και σηκώνει για δεύτερη φορά το χέρι και χαιρετάει προς το μέρος της. Τότε ξεκινά το τραγούδι αποχαιρετισμού «παιδιά γεια χαρά». Ο Άγγελος γελά και κουνά με πολλή χαρά τα δυο του χέρια. Μετά από λίγο σταματά, και προσπαθεί να βολευτεί καλύτερα.

Η δ. απευθύνει τώρα προσωπικό χαιρετισμό στο κάθε παιδί. Πρώτος είναι ο Άγγελος. Μόλις ακούει το όνομα του, βλέπει τη δ. αλλά δεν αποκρίνεται ούτε εκφραστικά, ούτε κινητικά. Μόλις συνεχίζει αναφέροντας το όνομα του δεύτερου, και του τρίτου παιδιού, ο Άγγελος σηκώνει ξανά το χέρι του και χαιρετά. Έπειτα στρέφει για λίγο το βλέμμα στην κάμερα, ενώ συνεχίζει να χαιρετάει. Μετά πάλι σταματά, σουφρώνοντας έντονα το στόμα. Ανοιγοκλείνει λίγο τα χείλη κι έπειτα ρίχνει γρήγορες ματιές στην κάμερα.

Αφού στραφεί πάλι μπροστά κοιτάζοντας προς τη δ., ξεκινά να χαιρετά. Σταματά, βάζοντας το χέρι στα χείλη κι ενώ βλέπει την δ., χαμογελά και ανεβοκατεβάζει ρυθμικά το πόδι του. Στη δεσπόζουσα και τονική του τραγουδιού, ο Άγγελος κουνά πέρα δώθε τα πόδια του, ενώ κοιτά τη δ., έχοντας σουφρώσει έντονα το στόμα και τα φρύδια. Φαίνεται σαν θυμωμένος. Δεν κρατά όμως η έκφραση του αυτή για πολύ. Χτυπά μια φορά τα χέρια στα γόνατα και μετά σηκώνει τα χέρια ψηλά και τα κατεβάζει ακουμπώντας τα στο πάτωμα. Δείχνει μ' αυτό τον τρόπο, την δεσπόζουσα και την τονική.

Ενώ οι υπόλοιποι συνεχίζουν ακόμη δυο φορές να ανεβοκατεβάζουν τα χέρια τους στο σολ και στο ντο, ο Άγγελος χτυπά μια φορά τα χέρια στα γόνατα, σουφρώνει το στόμα και κουνά πέρα-δώθε τα πόδια.

Έπειτα παραμένοντας καθιστός, βλέπει την δ.. και με αυτόν τον τρόπο τελειώνει η δεύτερη καταγραφή.

Γενικός σχολιασμός:

Παρατηρήθηκε ότι το παιδί σταδιακά νιώθει πιο οικείο το περιβάλλον, συγκριτικά με την προηγούμενη καταγραφή. Αρχίζει να παίρνει πρωτοβουλίες, να γίνεται πιο εκφραστικό και να εξωτερικεύει τα συναισθήματά του. Δε διστάζει να εκφράσει τον πηγαίο ενθουσιασμό του που προέρχεται από τα μουσικά ερεθίσματα, καθώς αυτός εκδηλώνεται με την παράλληλη παρουσίαση κάποιων μουσικών δραστηριοτήτων, ιδιαίτερα όσων είναι υψηλής ενέργειας.

Επιπλέον, πειραματίζεται περισσότερο με τα όργανα που τους δίνει κάθε φορά η δασκάλα όπως ξυλάκια, κουδουνάκια, μαράκες. Επιθυμεί να τα πιάσει, να τα επεξεργαστεί και να πειραματιστεί με αυτά ανακαλύπτοντας τον ήχο που παράγει το κάθε όργανο άλλα και η κάθε κίνηση. Υπάρχουν στιγμές που προσηλώνει έντονα το βλέμμα του στη δ.. Το γεγονός αυτό μαζί με τη σταδιακή μουσική κινητοποίηση του παιδιού θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ιδιαίτερης σημασίας. Και αυτό γιατί αποδεικνύεται έμπρακτα ότι ο αρχικός σκοπός της μουσικής προπαιδείας σταδιακά επιτυγχάνεται. Η ποικιλία των μουσικών ερεθισμάτων, αλλά και οι συνοδευτικές μουσικοκινητικές δραστηριότητες φαίνεται ότι έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον του παιδιού και τη διαδοχικά πιο θετική εμπλοκή του στα μουσικά δρώμενα. Το παραπάνω αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη μουσικής συμπεριφοράς.

Επίσης, δεν παρατηρήθηκε ιδιαίτερη αλληλεπίδραση με την υπόλοιπη ομάδα. Αυτό βέβαια δικαιολογείται αν λάβουμε υπόψη μας τη θεωρία του Piaget, κατά την οποία τα παιδιά αυτής της ηλικίας τείνουν να αντιλαμβάνονται τον κόσμο με επίκεντρο τον εαυτό τους και παραμένουν ακόμα επικεντρωμένα στις δικές τους ενέργειες (Cole & Cole, 2002). Παρατηρεί, ωστόσο, έντονα όλο το περιβάλλον και ιδιαίτερα τη δασκάλα και τη μητέρα. Νιώθει κοντά στη μητέρα ασφάλεια, σιγουριά και αυτοπεποίθηση, γι' αυτό και δεν απομακρύνεται από κοντά της.

3η καταγραφή - μάθημα Τετάρτη 29-04-09, ώρα 6:30 μ.μ.

Καταγραφή του Άγγελου, ηλικίας 1,5 έτους, σε αίθουσα διδασκαλίας μουσικής για βρέφη και νήπια, στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

Αναλυτική καταγραφή:

1ο Επεισόδιο:

Η δασκάλα δίνει στο μεταλλόφωνο τη δεσπόζουσα και την τονική για το τραγούδι χαιρετισμού «παιδιά γεια χαρά». Ο Άγγελος κάθεται μπροστά από τα πόδια της μητέρας του και βλέπει τη δασκάλα. Ξεκινά το τραγούδι και όλοι χτυπάνε ρυθμικά τα χέρια τους στα γόνατα. Ο Άγγελος βλέποντας τη δ., χαμογελά και αρχίζει να χτυπά κι αυτός τα χέρια του στα γόνατα. Ταυτόχρονα από τη χαρά του ανεβοκατεβάζει το δεξί του πόδι. Σταματά όμως προσπαθώντας να βολευτεί καλύτερα, ανοίγει το στόμα και το βλέμμα του στρέφεται στην κάμερα. Γενικότερα παρατηρούμε μια πολύ θετική αλληλεπίδραση με τη δ., γεγονός πολύ σημαντικό αφού αυτή αποτελεί το κύριο μουσικό πρότυπο.

Έπειτα η μητέρα του τον βάζει στην αγκαλιά της. Μόλις πάρει τη θέση του, αρχίζει να κουνά δυνατά πάνω-κάτω τα χέρια και τα πόδια του. Όταν η δ. απευθύνει προσωπικό χαιρετισμό ξεκινώντας από τον Άγγελο, εκείνος σταματά να κουνιέται, τη βλέπει και της χαμογελά. Καθώς η δ. χαιρετά το δεύτερο και το τρίτο παιδάκι, ο Άγγελος αρχίζει πάλι να κουνά με τον ίδιο τρόπο τα μέλη του, ενώ συγχρόνως χαμογελά. Δείχνει ιδιαίτερα χαρούμενος για το μάθημα που ξεκινά.

Στη συνέχεια, χοροπηδά μια φορά στην αγκαλιά της μητέρας του και γυρίζει το κεφάλι στα δεξιά. Κατόπιν κατεβαίνει από την αγκαλιά της και κάθεται στο πάτωμα μπροστά στα πόδια της. Τότε αρχίζει να χτυπά με πάθος τα χέρια του στα πόδια, ενώ από τη χαρά και τον ενθουσιασμό του, κουνιέται ολόκληρος. Καθώς στρέφεται χαμογελαστός προς τη δ., σηκώνει τα χέρια του και χαιρετά, ενώ κατά διαστήματα κουνά- πέρα δώθε το δεξί του πόδι.

Λίγο πριν ολοκληρώσει το τραγούδι η δ., ο Άγγελος την κοιτά και συνεχίζει να χαμογελά. Μετά αρχίζει να λικνίζει το σώμα του δεξιά- αριστερά. Μόλις βλέπει τη δασκάλα που σηκώνει τα χέρια στη δεσπόζουσα, ενώ στην τονική τα κατεβάζει, κάνει κι αυτός το ίδιο. Ο μικρός επαναλαμβάνει αυτή την κίνηση των χεριών του ακόμη μια φορά και την τρίτη φορά, κουνά πέρα δώθε τα πόδια, χαμογελά και προχωρά

καθιστός πίσω προς τη μητέρα. Βλέπει το ανεβοκατέβασμα των χεριών της κι έπειτα σηκώνει το βλέμμα του στη δ.

2ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Ο Άγγελος, μπρούμυτα όπως κάθεται δίπλα από τη μητέρα του, κοιτά τη δ. και χαμογελά, ενώ εκείνη ξεκινά το τραγούδι «Περιστεράκι πέταξε». Καθώς όλοι λικνίζουν τα σώματά τους, ο Άγγελος δεν απομακρύνει ακόμα το βλέμμα του από τη δ., ενώ η μητέρα τον πιάνει και τον βάζει να κάθεται καλά μπροστά από τα πόδια της.

Έπειτα ακολουθώντας όλοι τη δ., χτυπάνε τα χέρια τους στα γόνατα σύμφωνα με το ρυθμό του τραγουδιού. Ο Άγγελος βλέποντας την δ. αρχίζει να χαμογελά και να χτυπά κι αυτός τα χέρια του στα γόνατα. Φαίνεται ότι αυτή η κίνηση του έγινε οικεία και κάθε φορά που βλέπει να εκτελείται από όλους, συμμετέχει κι αυτός με χαρά.

Στη συνέχεια στο ρυθμό του τραγουδιού (5/8) χτυπάνε όλοι παλαμάκια. Ο Άγγελος βλέπει προς τη δ. και προσπαθεί να μιμηθεί την κίνησή της. Σηκώνει τα χέρια και καθώς τα κατεβάζει, χτυπά μια φορά παλαμάκια. Σταματά, όμως, και την παρατηρεί. Του είναι ακόμα δύσκολο, να συντονίσει ταυτόχρονα τα δυο του χέρια μπροστά από τον κεντρικό άξονα του σώματός του. Γι' αυτό το λόγο, απλά παρατηρεί. Έπειτα στρέφει το κεφάλι στα δεξιά και βλέπει τους συνοδούς και τα παιδιά που χτυπάνε παλαμάκια.

Τώρα η δ., απομονώνοντας τη μελωδία, τραγουδά μόνο το ρυθμικό μέρος του τραγουδιού σε ρυθμό 5/8. Στη θέση των στίχων, λέει την ουδέτερη συλλαβή «παμ παμ». Ακολουθώντας την όλοι, χτυπάνε ρυθμικά το πόδι στο πάτωμα. Ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι προς την πλευρά της και παρατηρώντας την με προσοχή μιμείται την κίνηση που κάνει με το πόδι της. Συγχρόνως ανοιγοκλείνει το στόμα λέγοντας κι αυτός *παμ παμ*. Έπειτα σταματά, γυρίζει το κεφάλι αριστερά, βλέποντας την κίνηση του ποδιού της μητέρας του. Τακτοποιείται καλύτερα μπροστά στα πόδια της και καθώς η δασκάλα τραγουδά ξανά τη μελωδία του τραγουδιού, χωρίς τους στίχους, ο Άγγελος την κοιτά, χαμογελά και λικνίζει το σώμα του δεξιά αριστερά, μιμούμενος τη δ. και όλους τους άλλους. Προσπαθεί να βολευτεί ξανά και το βλέμμα του πηγαίνει πάλι στη μητέρα που λικνίζει το σώμα της. Εκείνη τον πιάνει και τον βάζει στην αγκαλιά της.

Όλοι τώρα στη δεσπόζουσα σηκώνουν τα χέρια και αντίστοιχα στην τονική τα κατεβάζουν. Ο Άγγελος βλέποντας προς τη δ. χαμογελά και ανεβοκατεβάζει γρήγορα τα χέρια. Μετά σταματά και στρέφει το κεφάλι στα δεξιά.

3ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Η δασκάλα ξεκινά να τραγουδά την κλίμακα του ντο με το εξής τραγουδάκι «Οι νότες είναι εφτά…». Η μητέρα βάζει τον Άγγελο να καθίσει στο πάτωμα μπροστά στα πόδια της. Ακολουθώντας όλοι τη δ., χτυπούν εναλλάξ ρυθμικά τα πόδια στο πάτωμα. Ο Άγγελος στρέφει το κεφάλι στα δεξιά και παρατηρεί. Όταν η δ. ολοκληρώνει την ανοδική κίνηση της κλίμακας, ο μικρός γυρίζει και τη βλέπει, σηκώνοντας το αριστερό του χέρι. Μιμείται την ανοδική κίνηση των χεριών που κάνουν όλοι (3’40’’). Στη συνέχεια σηκώνει το δεξί του χέρι, το κατεβάζει και μετά το ξανασηκώνει κρατώντας το ψηλά. Καθώς το κατεβάζει, ακουμπά τα δάχτυλα στα χείλη.

Η δ. αρχίζει να τραγουδά το ίδιο τραγούδι, χτυπώντας μια φορά παλαμάκια και μια φορά τα χέρια στα γόνατα. Ο Άγγελος βλέποντας τη, χαμογελά και αρχίζει να χτυπά κι αυτός τα χέρια του στα πόδια, ενώ από τη χαρά του κουνιέται ολόκληρος. Κατόπιν σταματά, γυρίζει το κεφάλι στα δεξιά και αμέσως αριστερά στην κάμερα. Μετά στρέφει ξανά το κεφάλι στα δεξιά, παρατηρώντας τη συνοδό με το τζην παντελόνι. Σηκώνει μια φορά το δεξί του χέρι και, τη στιγμή που το κατεβάζει, το χτυπά πάνω στο άλλο.

Στη συνέχεια γυρίζει το βλέμμα στη δ. παρατηρώντας τη για λίγη ώρα. Όταν εκείνη τραγουδά την κλίμακα αλλάζοντας τη χροιά της φωνής της, ο Άγγελος την βλέπει, χαμογελά και χτυπά το πόδι στο πάτωμα (4’40’’). Η αλλαγή αυτή αποτελεί ένα σημείο το οποίο προσελκύει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον του παιδιού. Μετά σταματά, κοιτάζει στην κάμερα και μετά πάλι τη δ. και συγχρόνως σηκώνει μια φορά το πόδι. Καθώς στρέφει το βλέμμα στα δεξιά, σηκώνει μια φορά ψηλά τα χέρια. Μετά τα κατεβάζει και βάζει το δάχτυλο του δεξιού του χεριού στο στόμα. Γέρνει πίσω και ξαπλώνει στην αγκαλιά της μητέρας, εκείνη του χαϊδεύει το κεφάλι και ο μικρός της χαμογελά. Τον πιάνει από τα μπράτσα για να τον σηκώσει, αλλά εκείνος ξαναπέφτει πίσω στην αγκαλιά της.

Έπειτα γυρίζει το σώμα του και κάθεται οκλαδόν δίπλα στη μητέρα του και μπροστά από το κοριτσάκι με τη φούξια μπλούζα. Μόλις πάρει θέση, ανεβοκατεβάζει

μια φορά τα χέρια, έχοντας το βλέμμα στη δ.. Καθώς εκείνη τραγουδά την υψηλότερη νότα της κλίμακας, δηλαδή το άνω ντο, και την χαμηλότερη, δηλαδή το κάτω ντο, υψώνοντας και κατεβάζοντας αντίστοιχα τα χέρια, ο Άγγελος την παρατηρεί. Έχει λίγο ανοιχτό το στόμα και συνεχίζει να τη βλέπει, καθώς εκείνη ετοιμάζεται για το επόμενο επεισόδιο.

4ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Ακούγεται ο ήχος από τα κουδουνάκια. Ο Άγγελος κοιτάζει στα δεξιά και έπειτα τη δ., ενώ η μητέρα τον σηκώνει όρθιο. Ρίχνει το βλέμμα του στη δ., η οποία χτυπά ρυθμικά τα κουδουνάκια σε μέτρο 7/8, ενώ έχει το χέρι του στο στόμα. Όρθιος όπως στέκεται, χτυπά αρκετά ικανοποιητικά ρυθμικά το πόδι στο πάτωμα (6΄10΄΄). Σταματά όμως, παρατηρώντας με σοβαρό ύφος τη δασκάλα και τους συνοδούς που βρίσκονται στα δεξιά του.

Ξεκινά η δ. με το τραγούδι «Λεμονάκι μυρωδάτο», τραγουδώντας μόνο τη μελωδία. Ο Άγγελος εξακολουθεί να έχει το χέρι στο στόμα. Κινείται λίγα βήματα δεξιά, συνεχίζοντας να παρατηρεί. Τότε τον πλησιάζει η μητέρα και με το χέρι της ακουμπά την πλάτη του, για να κινηθεί προς το μέρος της δ. και να πάρει κουδουνάκια. Εκείνος όμως παραμένει ακίνητος στη θέση του ακουμπώντας το χέρι στη μύτη και το στόμα, ενώ γυρίζει και βλέπει το κοριτσάκι με τη φούξια μπλούζα που εκείνη τη στιγμή περνάει από μπροστά του κρατώντας τα κουδουνάκια της.

Αμέσως ο Άγγελος κοιτά προς τη δασκάλα, η οποία έχει φτάσει αρκετά κοντά του και είναι έτοιμη να του δώσει κουδουνάκια. Εκείνος χαμογελά απλώνοντας το χέρι του. Μόλις τα κρατήσει στο χέρι του αρχίζει να τα κουνά, ενώ από τη χαρά του ανοίγει το στόμα και κάνει κύκλους.

Όλοι τώρα στο ρυθμό του τραγουδιού και με τα κουδουνάκια στα χέρια, κινούνται κυκλικά στο χώρο της αίθουσας. Ο Άγγελος βλέπει τη μητέρα του και τρέχει κοντά της. Πιάνει το χέρι της και καθώς προχωρά μαζί της, κουνά με το χέρι του τα κουδουνάκια και γελά με ανοιχτό το στόμα.

Αφού ολοκληρώσουν ένα γύρο χορεύοντας κυκλικά μέσα στην αίθουσα, σταματούν ο καθένας στη θέση που βρίσκεται και χτυπούν το πόδι στο πάτωμα, κάθε φορά που έρχεται το ισχυρό μέρος της μελωδίας του τραγουδιού (7΄15΄΄). Ο Άγγελος παρατηρεί τη μητέρα του προσπαθώντας να μιμηθεί την κίνησή της. Έτσι ανασηκώνεται στις μύτες των ποδιών του. Έπειτα σταματά, στρέφει το κεφάλι του

προς το κέντρο της αίθουσας όπου βρίσκεται η δ. και μετά δεξιά, προφανώς σε κάποιο συνοδό. Αρχίζει να ανοιγοκλείνει το στόμα του λέγοντας *παμ παμ*, κουνώντας μια φορά τα κουδουνάκια. Ταυτόχρονα αναπηδά στις μύτες των ποδιών του, μιμούμενος τους άλλους που χτυπάνε το πόδι στο ισχυρό μέρος του τραγουδιού.

Μετά σταματά οποιαδήποτε κίνηση, κοιτάζοντας προς το κέντρο της αίθουσας. Έχει τεντωμένο το δεξί του χέρι προς τη μητέρα, περιμένοντας να του το κρατήσει. Ακολουθούν τώρα όλοι τη δασκάλα και λένε ψιθυριστά το ρυθμικό μέρος του τραγουδιού με *παμ-παμ*. Ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι στη μητέρα του και πιάνει το χέρι της. Όταν στρέφεται ξανά μπροστά κοιτάζοντας προς το κέντρο της αίθουσας, ανοιγοκλείνει το στόμα του λέγοντας *παμ-παμ*, ενώ κουνά συγχρόνως τα κουδουνάκια.

Μετά από λίγη ώρα σταματά να ανοιγοκλείνει το στόμα του, αλλά συνεχίζει να κουνά τα κουδουνάκια γυρίζοντας το κεφάλι μια δεξιά και μια αριστερά. Κρατώντας τα κουδουνάκια μπροστά στο πρόσωπό του και κουνώντας τα δυνατά, στρέφεται ξαφνικά και τα κοιτάζει με έκπληξη. Γουρλώνει τα μάτια και ανοίγει το στόμα. Ίσως βρήκε κάτι πιο ελκυστικό από τις προηγούμενες φορές, δεδομένου ότι το ίδιο μουσικό όργανο το έχει κρατήσει αρκετές φορές (8΄00΄΄). Αμέσως αρχίζει να τα κουνά δυνατά, συνεχίζοντας να έχει ανοιχτό το στόμα.

Στη συνέχεια η δ. τραγουδά ξανά τη μελωδία του τραγουδιού, ενώ κινούνται όλοι χορεύοντας κυκλικά στην αίθουσα. Ο Άγγελος κρατώντας τη μητέρα από το χέρι, παρατηρεί προς τα αριστερά έχοντας ανοιχτό το στόμα. Πριν ολοκληρώσουν ένα κύκλο στην αίθουσα, ο Άγγελος κουνά τα κουδουνάκια και ελαφρώς χαμογελά. Ενώ συνεχίζουν να κινούνται κυκλικά στην αίθουσα χορεύοντας στο ρυθμό του τραγουδιού, ο Άγγελος κρατώντας τη μητέρα από το χέρι, απλώς παρατηρεί τους μπροστινούς του.

Σταματούν επιτόπου και η δ. επαναλαμβάνει το ρυθμικό μέρος του τραγουδιού. Χτυπάνε όλοι το πόδι στο πάτωμα κάθε φορά που έρχεται το ισχυρό μέρος του τραγουδιού. Η δ. στέκεται ακριβώς μπροστά στον Άγγελο. Εκείνος αφήνει το χέρι της μητέρας του, παρατηρώντας την κίνηση του ποδιού της δ.. Μιμείται τη δ., χτυπώντας μια φορά το πόδι του στο πάτωμα. Αμέσως γυρίζει το κεφάλι βλέποντας τη συνοδό με το τζην παντελόνι που βρίσκεται στα αριστερά της δ.. Κοιτάζει την κίνηση του ποδιού αυτής της συνοδού και μιμούμενος κάνει το ίδιο. Χτυπά τέσσερις φορές το πόδι στο πάτωμα. Φαίνεται ότι η συγκεκριμένη συνοδός του κάνει εντύπωση, διότι συμμετέχει ενεργά και ίσως πιο δυναμικά από τους υπόλοιπους. Και

από το σημείο αυτό αντιλαμβανόμαστε τη σημαντική συμβολή των ενήλικων προτύπων για την ανάπτυξη της μουσικής συμπεριφοράς των μικρών παιδιών.

Κατόπιν στρέφει το κεφάλι κοιτάζοντας μια φορά τη δ. και κρατώντας τη μητέρα από το χέρι, προχωρά μερικά βήματα προς το κέντρο της αίθουσας. Αφού σταθεί, γυρίζει το βλέμμα στα αριστερά κοιτάζοντας κάποιον με προσοχή. Η μητέρα τον αφήνει από το χέρι, ενώ ο Άγγελος παραμένει στη θέση του έχοντας το βλέμμα του στα αριστερά. Έπειτα αρχίζει να κουνά τα κουδουνάκια, ενώ αμέσως γυρίζει το σώμα προς τη μητέρα και κατευθύνεται κοντά της. Μόλις πιάνει το χέρι της, κοιτάζει μια φορά τη δ. και τραβώντας τη μητέρα από το χέρι, προχωρά μερικά βήματα προς το κέντρο της αίθουσας. Κοιτάζει κάποιον μπροστά του κουνώντας συγχρόνως τα κουδουνάκια του. Μετά σταματά να τα κουνά κάνοντας προς τα πίσω μικρά βήματα. Η στάση του σώματός του δείχνει ότι είναι σφιγμένος (9΄17΄΄). Έπειτα, σηκώνοντας το χέρι ψηλά, πετά με ορμή τα κουδουνάκια στο πάτωμα. Αμέσως σκύβει, τα πιάνει κι όταν σηκώνεται κοιτάζει προς τα αριστερά. Δεν στέκεται όμως όρθιος και κάθεται στο πάτωμα. Όσο αποκρίνεται μ' αυτό τον τρόπο, ακούγεται από τη δ. το ρυθμικό μέρος του τραγουδιού.

Έπειτα σηκώνεται, η δ. αρχίζει να τραγουδά ξανά τη μελωδία και όλοι χορεύουν κυκλικά στην αίθουσα, σύμφωνα με το ρυθμό του τραγουδιού. Ο Άγγελος βλέπει ότι αυτό του είναι γνώριμο και το δείχνει με το βλέμμα του και το χαμόγελό του και την αναπήδηση με μικρά φυσικά βήματα. Παραμένει, όμως, στη θέση του, κουνά τα κουδουνάκια, ενώ συγχρόνως χαμογελά. Η χαρά του είναι έκδηλη και προσπαθώντας να βιώσει το ρυθμό του τραγουδιού, αναπηδά με τον δικό του τρόπο.

Ξαφνικά όμως, διαπιστώνει ότι δεν είναι δίπλα στη μητέρα του και γυρίζει προς τα πίσω για να την ψάξει. Η έκφραση του προσώπου του δείχνει μόνο φόβο και αγωνία. Πλησιάζει, όμως, η μητέρα κοντά του και πιάνοντάς του το χέρι, εντάσσονται στον κύκλο. Ο Άγγελος νιώθοντας πλέον ασφάλεια, κουνά πάνω κάτω τα κουδουνάκια, ενώ συγχρόνως χαμογελά. Δεν φαίνεται όμως καθαρά το πρόσωπό του γιατί είναι μακριά και η φορά που έχει η κυκλική κίνηση δεν διευκολύνει την πλήρη καταγραφή των εκφράσεων. Όταν όμως πλησιάζει προς την κάμερα μαζί με τη μητέρα ολοκληρώνοντας τον κύκλο, το προσωπάκι του λάμπει από χαρά! Κοιτάζει στην κάμερα και χαμογελά (9΄54΄΄).

Κατόπιν η δ. τελειώνει το τραγούδι και όλοι πλέον σταματούν, παίρνοντας ο καθένας τη θέση του στην αίθουσα. Ο Άγγελος κρατά το χέρι της μητέρας και κοιτάζει προς το κέντρο της αίθουσας. Η μητέρα χαϊδεύει το μέτωπό του κι ο

Άγγελος κουνά μια φορά τα κουδουνάκια. Έπειτα κοιτάζει προς τα παιδιά που αφήνουν τα κουδουνάκια τους μέσα στο καλάθι. Σιγά- σιγά αρχίζει να κατευθύνεται μαζί με τη μητέρα προς τη δ., η οποία κρατάει το καλάθι με τα κουδουνάκια.

Μόλις πλησιάζουν κοντά της, εκείνη απλώνει το ντέφι (κι όχι το καλάθι τελικά) στον Άγγελο, μέσα στο οποίο υπάρχουν τα κουδουνάκια των άλλων παιδιών. Ο Άγγελος απλώνει το χέρι για να αφήσει τα κουδουνάκια. Ταυτόχρονα κοιτάζει τη δ. και χαμογελά. Αφήνει το χέρι της μητέρας παραμένοντας στη θέση του, ενώ συνεχίζει να παρατηρεί τη δ., που ετοιμάζεται για την επόμενη δραστηριότητα.

5ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Η δασκάλα μαζί με τον κ. Χρήστο, έχοντας ο καθένας από ένα τύμπανο, κάθονται κάτω, χτυπάνε σε ρυθμό 7/8 το τραγούδι «Λεμονάκι μυρωδάτο» και τραγουδούν τη μελωδία του.

Ο Άγγελος φαίνεται ότι νιώθει πιο άνετα, είναι μια από τις λίγες φορές που δεν αναζητά τη συνοδεία της μητέρας του. Το γεγονός αυτό μας εκπλήσσει. Είναι ο μοναδικός που στέκεται ακριβώς μπροστά στον κ. Χρήστο κοιτάζοντάς τον. Η όλη του στάση δηλώνει προσμονή. Ίσως περιμένει να τον καλέσουν να παίξει στο τύμπανο.

Καθιστός όπως είναι, χαμογελά και κουνά το σώμα του, ενώ γυρίζει αμέσως το κεφάλι του προς τα αριστερά. Έπειτα το στρέφει λίγο πιο πίσω, κοιτάζοντας για αρκετή ώρα κι αυτούς που κάθονται στο πίσω μέρος της αίθουσας. Καθώς όμως ο Άγγελος στρέφει ξανά το κεφάλι του μπροστά, κοιτάζοντας τους δασκάλους που συνεχίζουν να παίζουν στα τύμπανα, βήχει και χαμογελά.

Στη συνέχεια στρέφει το σώμα του προς τα δεξιά. Εκείνη τη στιγμή περνάει από μπροστά του μια συνοδός με τζην παντελόνι και ριγέ φούξια κάλτσες. Ο Άγγελος την παρατηρεί όσο προχωρά πίσω στη θέση της. Γυρίζει έπειτα την πλάτη του στους δασκάλους, αλλά όταν η δ. λέει ότι θα παίξουν τώρα όλοι με τη σειρά στα τύμπανα, ο Άγγελος γυρίζει αμέσως το κεφάλι του προς το μέρος της και την κοιτάζει. Ρίχνει μια ματιά και στον δ., ενώ περνάει από μπροστά του ένα κοριτσάκι, πηγαίνοντας στο τύμπανο που κρατάει η δ.

Ο Άγγελος σηκώνεται, με το χέρι του πιάνει τη μύτη και κινείται προς τη μητέρα. Επειδή πίστευε ότι θα την εύρισκε στην προηγούμενη θέση τους. Διαπιστώνει όμως ότι δεν βρίσκεται εκεί και ξαφνιάζεται. Γυρίζει το κεφάλι του στα

αριστερά, βλέπει τη μητέρα και τρέχει κοντά της. Μόλις φτάνει κοντά της, εκείνη τον πιάνει και τον βάζει να καθίσει μπροστά στα πόδια της. Δυστυχώς το φως του ήλιου αντανακλά στο πρόσωπό του και μας δυσκολεύει στο να διευκρινίσουμε πλήρως τις εκφράσεις του.

Είναι γεγονός ότι από τη στιγμή που παρατηρούμε συστηματικά τη συμπεριφορά του Άγγελου στα πλαίσια της πτυχιακής μας, ήταν η πρώτη φορά που προσέγγισε μόνος του το χώρο όπου βρίσκονταν οι δάσκαλοι. Η στάση αυτή αλλά και το βλέμμα της προσμονής που τον χαρακτήριζε, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι προφανώς η συγκεκριμένη δραστηριότητα τον ενθουσιάζει ιδιαίτερα και ενδεχομένως να του αρέσει πολύ και η επαφή με το συγκεκριμένο μουσικό όργανο. Επιπρόσθετα είναι ένα παιδί που πολύ δύσκολά αποχωρίζεται τη μητέρα του, είτε για λόγους ντροπής, δειλίας και ανασφάλειας είτε γιατί απλά είναι πολύ μικρός. Λαμβάνοντας υπόψη μας τα παραπάνω, θα θέλαμε να εκφράσουμε έναν προβληματισμό μας. Μήπως στη συγκεκριμένη φάση θα ήταν σκόπιμο οι δάσκαλοι να ενισχύσουν την επιθυμία που εκδηλώνει σωματικά ο Άγγελος; Ενδεχομένως αν του έδιναν την ευκαιρία να παίξει με τα τύμπανα τη στιγμή που στεκόταν μπροστά τους, αυτό θα ενίσχυε τη μουσική του αναζήτηση και ίσως τον παρακινούσε να κινητοποιείται πιο συχνά μόνος, προωθώντας μια σταδιακή ανεξαρτητοποίηση. Βέβαια κατανοούμε το γεγονός ότι είναι αρκετά τα παιδιά και ότι είναι δύσκολο αφ' ενός να τα παρατηρείς συστηματικά και συνεχόμενα όλα και αφ' ετέρου να αλλάζεις την ροή του προγράμματος σύμφωνα με τη συμπεριφορά τους. Επιπρόσθετα, η ένταση που προκύπτει από τη διεξαγωγή και το συντονισμό της δραστηριότητας ενδεχομένως να αποτρέπει την άμεση παρατήρηση και ανάλυση της συμπεριφοράς των παιδιών. Ωστόσο θεωρούμε ότι είναι ιδιαίτερα απαραίτητη η ύπαρξη μιας ευέλικτης «διδακτικής» συμπεριφοράς.

Στη συνέχεια ο Άγγελος, στρέφει το κεφάλι στα αριστερά, χαμογελά και κουνά ελαφρώς το σώμα του στο ρυθμό του τραγουδιού. Έπειτα σοβαρεύει το ύφος του κι όταν όλοι χειροκροτούν τα παιδιά που μόλις τελείωσαν από τα τύμπανα, χειροκροτά κι ο Άγγελος, ενώ συγχρόνως χαμογελά. Κατόπιν κοιτάζει προς τη δ., ενώ κάθεται στα πόδια της μητέρας κι όταν ακούγεται από κάποιο άλλο παιδί ρυθμικός χτύπος στα τύμπανα, ο Άγγελος χτυπά πρώτα το ένα πόδι στο πάτωμα κι έπειτα και τα δυο μαζί, ενισχύοντας κι αυτός όπως όλοι, τον παλμό του τραγουδιού.

Ταυτόχρονα με τα πόδια, ο Άγγελος κουνά και το κεφάλι (12΄15΄΄). Έπειτα σταματά, σηκώνεται, χτυπά μια φορά ρυθμικά το χέρι στο μηρό του και κοιτάζοντας

τα παιδιά που παίζουν στα όργανα, σουφρώνει τα φρύδια και βάζει το δάχτυλό του στο στόμα. Έπειτα δείχνει για λίγη ώρα να αφαιρείται, γιατί η προσοχή του διασπάται και το βλέμμα του στρέφεται προς τα κάτω. Δεν φαίνεται να εστιάζει σε κάποιον κι όταν όλοι χειροκροτούν τα παιδιά που έπαιξαν στα τύμπανα, ο Άγγελος συνεχίζει να είναι αφηρημένος.

Όταν ο δ. καλεί τη Γεωργία στο τύμπανο, ο Άγγελος κοιτάζει για λίγο προς το δάσκαλο και μετά τη Γεωργία που πλησιάζει στα τύμπανα. Μετά έχοντας το χέρι στο στόμα, κάθεται στα πόδια της μητέρας κοιτάζοντας προς τα δεξιά του. Βγάζει λίγο τη γλώσσα του και αμέσως σουφρώνει τα χείλη.

Έπειτα κατεβαίνει από τα πόδια της και κάθεται στο πάτωμα μπροστά της. Καθώς όλοι ενισχύουν με τα χέρια τους τον παλμό του τραγουδιού, ο Άγγελος κοιτάζοντας προς το δ. σουφρώνει έντονα τα φρύδια δείχνοντας ότι κάτι δεν του αρέσει. Με το χέρι του πιάνει το πόδι, ενώ η μητέρα με το χέρι της, χτυπά στην πλάτη του τον παλμό του τραγουδιού.

Ο Άγγελος γυρίζει το σώμα του προς τα δεξιά και απλώνει το χέρι του στη μητέρα. Εκείνη το κρατάει κι ο Άγγελος κοιτάζοντας το κοριτσάκι με τη φούξια μπλούζα, τραβάει τη μητέρα από το χέρι, θέλοντας να μετακινηθούν σε άλλο σημείο.

Η μητέρα αφήνει το χέρι της, αλλά ο Άγγελος το απλώνει πάλι και την ξαναπιάνει. Την τραβάει ξανά, ενώ εκείνος προχωρεί καθιστός προς τα πίσω φτάνοντας μπροστά από τη συνοδό με τη μαύρη ζακέτα. Η μητέρα αφήνει πάλι το χέρι της κι εκείνος αντιδρά κουνώντας μια φορά δυνατά πάνω-κάτω το χέρι. Έπειτα κοιτάζει τη μητέρα, απλώνει το χέρι του, ενώ η συνοδός με τη μαύρη ζακέτα, του δείχνει με το χέρι της να πάει κοντά στη μητέρα του.

Καθώς στέκεται τώρα μπροστά στη μητέρα του, ο Άγγελος πιάνει το χέρι της, σηκώνεται όρθιος και τραβάει τη μητέρα του για να μετακινηθούν σε άλλο σημείο. Είναι λίγο μουτρωμένος κι ενώ η μητέρα δείχνει ότι σηκώνεται, τελικά μένει γονατιστή, ενισχύοντας με τα χέρια της τον παλμό του τραγουδιού. Ίσως φαντάζεται ότι ο Άγγελος το έχει μετανιώσει, αυτό όμως δε συμβαίνει. Μόλις βλέπει ότι η μητέρα δε σηκώνεται, αντιδρά βγάζοντας μια μικρή κραυγή. Έτσι, την αναγκάζει να σηκωθεί κι εκείνος χτυπά μια φορά το πόδι στο πάτωμα (14’16’’). Κοιτάζει μια φορά τη συνοδό με την πράσινη μπλούζα που κάθεται ακριβώς μπροστά του και του χαμογελά. Έπειτα γυρίζει το κεφάλι στον δ. τη στιγμή που εκείνος φωνάζει στο τύμπανο τη Ζωή. Κατόπιν στρέφει το κεφάλι του στα δεξιά κοιτάζοντας προφανώς κάποιον συνοδό ή κάποιο παιδί. Σουφρώνει αρκετά το στόμα και με το δάχτυλό

πιάνει το άνω χείλος του. Έπειτα στρέφει το βλέμμα στους δ., σουφρώνοντας έντονα το στόμα. Συγχρόνως λυγίζει τα γόνατά του και κάθεται κάτω.

Όταν η δ. ρωτάει αν έπαιξε ο Άγγελος στο τύμπανο, η μητέρα τον πιάνει και τον σηκώνει. Ο Άγγελος χαμογελά κοιτάζοντας προς τον δ. και τρέχει με λαχτάρα να παίξει στο τύμπανο. Φαίνεται ότι μέχρι τώρα περίμενε τη σειρά του.

Πιάνει χωρίς δεύτερη σκέψη τη μπαγκέτα και αρχίζει να χτυπά με δύναμη πάνω σε αυτό. Η έκφρασή του είναι χαρωπή, όχι όμως έντονα. Κοιτάζει μια φορά το δάσκαλο και μια φορά προς τα αριστερά. Η μητέρα με το χέρι της χτυπά στην πλάτη του τον παλμό του τραγουδιού. Πιστεύουμε ότι η συμπεριφορά αυτή ενισχύει θετικά την αντίληψη του ρυθμού, γιατί το χτύπημα στο συγκεκριμένο σημείο συμβάλλει θετικά στην αντίληψη του παλμού. Στη συνέχεια πιάνει με το άλλο του χέρι τη μπαγκέτα, την κοιτάζει και ρίχνει μια ματιά στο δάσκαλο, σαν να του λέει ότι ξεκινά πάλι να παίζει. Αυτή τη φορά όμως χτυπά πάνω στο τύμπανο πιο γρήγορα και πιο νευρικά.

Μόλις τελειώνει το τραγούδι, αφήνει τη μπαγκέτα από το χέρι και κοιτάζοντας το δάσκαλο, κάθεται κάτω. Το βλέμμα του δείχνει ότι προσμένει επιβράβευση. Αφού τελειώσει και το άλλο παιδί που έπαιζε συγχρόνως με τον Άγγελο, χειροκροτούν όλοι κι ο Άγγελος σκύβει το κεφάλι ως ένδειξη ντροπής, ενώ αμέσως μετά το σηκώνει και χειροκροτά κι αυτός. Δεν απομακρύνεται από το δάσκαλο και καθιστός όπως είναι, περιμένει να του δώσει ξανά τη μπαγκέτα.

Έπειτα κοιτάζει τη δ. και, τη στιγμή που αρχίζει να παίζει στο τύμπανο του δ. ένα άλλο παιδί, ο Άγγελος στρέφεται και το κοιτά. Κατόπιν κινείται με τρόπο που γλιστρά το σώμα του προς τα πίσω και όταν γυρίζει το κεφάλι απέναντι βλέποντας τη μητέρα, μπουσουλάει γρήγορα προς το μέρος της και φτάνοντας αρκετά κοντά της, σηκώνεται και τρέχει προς αυτήν. Ακουμπά πάνω στον βραχίονά της και χαμογελά.

Στέκεται λίγη ώρα μπροστά της έχοντας γυρισμένη την πλάτη του. Κοιτάζει κάποιον μπροστά, αλλά από το φως του ήλιου που πέφτει στο πρόσωπό του, δεν μπορώ να διακρίνω καμιά έκφρασή του. Μετά από λίγη ώρα περνάει από μπροστά του φωνάζοντας ένα κοριτσάκι με κόκκινη μπλούζα. Ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι και το κοιτάζει, ενώ το ίδιο πάλι κοριτσάκι σκύβει μπροστά του. Ο Άγγελος καθιστός στα γόνατα όπως είναι, το παρατηρεί και πάλι.

Τότε ακούγεται από τον δ. ρυθμικός χτύπος στο νταούλι, δίνοντας το σύνθημα για την έναρξη της επόμενης δραστηριότητας.

6^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Ο Άγγελος ακούγοντας το ρυθμικό χτύπο στο νταούλι, σηκώνεται, χαμογελά και στρέφεται στην αγκαλιά της μητέρας του. Εκείνη τον παίζει, δείχνοντας του πολύ τρυφερότητα (16’27’’). Το παιδί γυρίζει το κεφάλι του μπροστά και χαμογελάει. Κάθεται στα πόδια της, αλλά εκείνη τον σηκώνει, γιατί τώρα η δ. ξεκινά το τραγούδι «τα τρία μυρμηγκάκια». Ακολουθώντας την όλοι, κινούνται κυκλικά στην αίθουσα στο ρυθμό του τραγουδιού.

Η μητέρα κρατά τον Άγγελο από το χέρι, ακολουθώντας τη δ.. Αφού περπατήσουν πολύ λίγο, ο Άγγελος δυσανασχετεί σουφρώνοντας έντονα τα φρύδια και τσιρίζοντας, γεγονός που μάλλον δείχνει απαρέσκεια για τη συγκεκριμένη δραστηριότητα. Έχουν βγει πλέον από τον κύκλο κι ο Άγγελος φαίνεται να μην έχει καμιά διάθεση για να επανέλθει. Στο σημείο αυτό δυσανασχετεί και θυμώνει, διότι ίσως είναι ακόμη «μαγνητισμένος» από την προηγούμενη δραστηριότητα, η οποία του έδινε τη δυνατότητα να παίζει στο τύμπανο. Ή ενδεχομένως να ένιωσε ότι διήρκεσε λίγο.

Ακούγεται η δ., που τραγουδά αλλάζοντας τη χροιά της φωνής της, πιάνοντας με το χέρι τη μύτη της. Το ίδιο κάνουν όλοι. Η μητέρα του Άγγελου σκύβει το κεφάλι της, δείχνοντας του ότι κι εκείνη πιάνοντας τη μύτη της, μιμείται τη φωνή του μικρού μυρμηγκιού. Προσπαθεί με κάποιον τρόπο να τον επαναφέρει. Ο Άγγελος όμως θυμώνει, έχοντας σουφρώσει τα φρύδια και το στόμα του και προσπαθεί να κινηθεί προς τα πίσω. Τραβώντας τη μητέρα από το χέρι, απομακρύνεται λίγα βήματα ακόμη. Έπειτα σταματά, βάζει το χέρι στο στόμα και κοιτάζει προς τα άτομα, όπου εκτελείται η δραστηριότητα.

Καθώς λοιπόν η δ. ξεκινά πάλι να τραγουδά, ενώ όλοι την ακολουθούν κινούμενοι κυκλικά στην αίθουσα στο ρυθμό του τραγουδιού, ο Άγγελος, ενώ προς στιγμήν δείχνει ότι θα συμμετάσχει κι αυτός προς ανακούφιση και της μητέρας του, τελικά αρνείται, μένοντας στην αρχική του απόφαση, η οποία είναι να πλησιάσει τα όργανα.

Ακουμπά το χέρι του στον τοίχο, πλησιάζοντας με μικρά βήματα το καλάθι με τα όργανα που βρίσκονται πάνω στο τραπέζι. Η μητέρα προς στιγμήν αφήνει το χέρι του, δείχνοντας με το δάχτυλό της τους άλλους. Ο Άγγελος σηκώνεται στις μύτες των ποδιών για να δει και να φτάσει το καλάθι. Η μητέρα τον πιάνει από τα χέρια για να τον απομακρύνει, αλλά εκείνος αντιστέκεται τραβώντας τα χέρια κοντά στο στήθος

του. Σηκώνεται ξανά στις μύτες των ποδιών του κοιτάζοντας το καλάθι κι έπειτα προχωρά λίγα βήματα μπροστά. Η μητέρα δεν τον κρατά πλέον από το χέρι κι ο Άγγελος απλώνοντας τα χέρια του, την κοιτάζει παρακλητικά, θέλοντας να της κρατήσει το χέρι.

Τελικά ο Άγγελος προχωρά λίγα βήματα ακόμη, φτάνοντας στο ηχείο του CD-player, που βρίσκεται πάνω σε ένα τραπέζι. Σηκώνεται στις μύτες των ποδιών του και τεντώνοντας το χέρι του, ακουμπά το ηχείο. Φαίνεται ότι θέλει να εξερευνήσει όλα τα πράγματα που υπάρχουν στην αίθουσα.

Η μητέρα τότε τον πιάνει από τα μπράτσα και τον πηγαίνει προς τους άλλους για να ακολουθήσει κι αυτός τη δραστηριότητα. Ο Άγγελος όμως, κρατώντας τα χέρια της μητέρας του, κοιτάζει προς την κάμερα και αρνείται για μια ακόμη φορά να συμμετάσχει στη δραστηριότητα. Βλέποντας τη μητέρα που τον πηγαίνει προς τον κύκλο, σουφρώνει τα φρύδια του και αρχίζει να τσιρίζει (18΄03΄΄)! Κοιτάζει ξανά μια φορά στην κάμερα τσιρίζοντας λιγότερο τώρα και τραβώντας τη μητέρα από το χέρι, κατευθύνεται με γοργό βήμα προς το τραπέζι όπου βρίσκεται το καλάθι με τα όργανα. Σκεφτόμαστε ότι είναι αδύνατον να επανέλθει στη δραστηριότητα, αν δεν κρατήσει στο χέρι του το όργανο που τόσο επιθυμεί.

Έπειτα σταματά κοιτάζοντας προς τη δ., σουφρώνει λίγο τα χείλη του και γυρίζοντας το σώμα του, πιάνει το χέρι της μητέρας του. Κατευθύνεται προς το ηχείο, έχοντας όμως το βλέμμα στα δεξιά, όπου βρίσκονται τα όργανα. Αφήνει το χέρι της μητέρας του και, σηκώνοντας το δεξί του χέρι δείχνει προς τα όργανα, ενώ συγχρόνως κατευθύνεται προς τα εκεί. Μόλις φτάσει το τραπέζι, σηκώνεται στις μύτες των ποδιών του και τεντώνοντας το αριστερό του χέρι, προσπαθεί να φτάσει τις μαράκες.

Τότε πλησιάζει κοντά του η μητέρα και ο Άγγελος περιμένοντας από εκείνη να του δώσει το όργανο που εκείνος δεν φτάνει, ανασηκώνεται ξανά στις μύτες των ποδιών του. Η μητέρα πιάνει και δίνει στον Άγγελο μια μαράκα. Εκείνος τότε κρατώντας την στο χέρι, αρχίζει να την κουνά πάνω-κάτω. Κατόπιν σταματά, την παρατηρεί και πιάνει το χέρι της μητέρας του. Χαμογελά ανοίγοντας το στόμα του, ενώ κουνά συγχρόνως τη μαράκα. Τώρα δείχνει ότι είναι έτοιμος να ενταχθεί στο σύνολο. Χτυπά μια φορά το πόδι του στο πάτωμα και παρατηρεί προς το μέρος της δ.. Τότε σκύβει η μητέρα το κεφάλι της, δείχνοντας στον Άγγελο ότι πιάνοντας τη μύτη της, μπορεί και μιλάει όπως το *μικρό μυρμηγκάκι* του τραγουδιού. Ο Άγγελος κοιτάζει

τη μητέρα και κρατώντας της το χέρι, αρχίζει να κατευθύνεται προς τους άλλους, κουνώντας ταυτόχρονα και τη μαράκα.

Φτάνοντας όμως κοντά τους σταματά, κοιτάζει προς τη δ. και έπειτα στην κάμερα, ενώ κουνά τη μαράκα που κρατά. Αρχίζει να περπατά προς τους άλλους, αλλά βλέποντας κάποιον συνοδό με μαύρο τζην να περνάει εκείνη τη στιγμή από μπροστά του, σταματά κοιτάζοντας τον με προσοχή. Έπειτα με τη μητέρα εντάσσονται κι αυτοί στον κύκλο. Ο Άγγελος για μια στιγμή αφήνει το χέρι της, αλλά αμέσως το ξανακρατά. Αρχίζει να κουνά τη μαράκα του, ενώ παρατηρεί τη δ., που ρωτάει τα παιδιά με ποιόν άλλο τρόπο θα περπατήσουν «τα μυρμηγκάκια» της του τραγουδιού.

Καθώς γονατίζουν όλοι δείχνοντας ότι κολυμπούν, ο Άγγελος παρατηρεί για λίγο τη δ. Έπειτα σκύβει και χτυπά δυνατά τη μαράκα στο πάτωμα. Η μητέρα με το χέρι της τον σταματά κι εκείνος σηκώνεται και στέκεται για λίγη ώρα με τη μαράκα στο χέρι. Αμέσως όμως κάθεται στα γόνατα, χτυπώντας ξανά δυνατά τη μαράκα στο πάτωμα. Γυρίζει το κεφάλι στα αριστερά και βλέποντας τη μητέρα του, σηκώνεται όρθιος.

Η μητέρα σταματά μένοντας από πίσω του, ενώ ο Άγγελος κάθεται στα γόνατα, χτυπώντας με το χέρι του δυνατά τη μαράκα στο πάτωμα. Η μητέρα σταματά το χέρι του και εκείνος κάθεται κάτω, έχοντας στραμμένο το βλέμμα του στα δεξιά.

Τότε διακρίνεται η δ., η οποία τον πλησιάζει σιγά-σιγά παίρνοντας του τη μαράκα από το χέρι, με πολύ γλυκό και όμορφο τρόπο, έτσι ώστε ο Άγγελος δεν αντιδρά. Την παρατηρεί και μένοντας στο ίδιο σημείο, αρχίζει να σουφρώνει τα φρύδια του, δείχνοντας ότι δεν του άρεσε που του πήρε το όργανο. Παρατηρεί για αρκετή ώρα προς το μέρος όπου βρίσκεται η δ. κι όταν εκείνη λέει στη Σοφία να κλαίει με τρόπο ώστε να τραγουδά ταυτόχρονα τη δεσπόζουσα (σολ), τη μεσαία νότα (μι) και την τονική (ντο) του τραγουδιού, δείχνοντας της μάλιστα και τον τρόπο, ο Άγγελος, βλέποντας και τους άλλους να γελούν, χαμογελά,.

Έπειτα, σηκώνεται όρθιος. Πιάνει το χέρι της μητέρας κι όταν πάλι σηκώνεται, της το τραβάει με σκοπό να την σηκώσει. Δυσανασχετεί και η έκφραση του προσώπού του δείχνει, ότι θέλει να πραγματοποιήσει αυτό που σκέφτηκε. Ίσως θέλει να ξαναπάρει το όργανο. Εκείνη τη στιγμή όμως κάθονται δίπλα τους μια συνοδός με ξανθά μαλλιά, μαζί με το αγοράκι της. Το βλέμμα του μικρού προσκολλάται στο αγόρι με τη γκρι μπλούζα, ενώ ακούγεται η δ., που ξεκινά την επόμενη δραστηριότητα.

Σε όλο αυτό το επεισόδιο, ο Άγγελος με δική του πρωτοβουλία απομακρύνθηκε από το σύνολο, επιμένοντας στην επιθυμία του να κρατήσει όργανο. Μόλις το πέτυχε αυτό, εντάχθηκε ξανά στη δραστηριότητα και κουνούσε τη μαράκα όποια στιγμή ήθελε. Ενδεχομένως να προσπαθούσε να κάνει κάτι διαφορετικό από τους άλλους, ή απλά να εξέφραζε την προτίμησή του στα μουσικά όργανα. Θα θέλαμε επίσης να επισημάνουμε ότι είναι σωστή, κατά τη γνώμη μας η θέση της δ. απέναντι σε αυτή τη στάση. Δεν προσπαθεί να τον εντάξει στη δραστηριότητα με επιμονή, αλλά ούτε να του αφαιρέσει το όργανο που επιθυμούσε. Μόνο τη στιγμή που προφανώς ο θόρυβος της μαράκας κώλυε τη διεξαγωγή της δραστηριότητας, αφαίρεσε με εύσχημο τρόπο το μουσικό όργανο από τα χέρια του παιδιού. Η όλη συμπεριφορά εμπεριέχεται στα βασικά γνωρίσματα των μαθημάτων μουσικής προπαιδείας και πρέπει να χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά κάθε συνειδητοποιημένου δασκάλου (Στάμου, 2008).

7^{ο} Επεισόδιο: (20΄53΄΄)

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Καθώς ο Άγγελος παρατηρεί το αγοράκι με τη γκρι μπλούζα και τη συνοδό του που κάθονται δίπλα του, η δ. μιμείται τη φωνή του μανάβη λέγοντας «Έχω ωραία φρέσκα φρούτα, λαχανικά…».

Η μητέρα πιάνει τον Άγγελο και τον βάζει να κάθεται απέναντί της, έτσι ώστε να βλέπει ο ένας τον άλλο. Κρατάει τα χεράκια του και στο ρυθμό του τραγουδιού, λικνίζει το σώμα της μπρος πίσω, κουνώντας μαζί της και τον Άγγελο. Εκείνος έχοντας στραμμένο το κεφάλι του αριστερά, παρατηρεί τη Νόννη που είναι μουτρωμένη και αρνείται να δώσει τα χέρια της στη συνοδό της.

Όταν η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού αυτού, η μητέρα κρατώντας τα χέρια του Άγγελου, τα ανεβοκατεβάζει εναλλάξ το ένα με το άλλο, δείχνοντας αντίστοιχα τη δεσπόζουσα και την τονική. Τη στιγμή που η δ. επαναλαμβάνει ξανά τα λόγια του μανάβη, ο Άγγελος αφήνει τα χέρια της μητέρας του και γυρίζει προς τη δ., κοιτάζοντας την με προσοχή. Καθώς λικνίζουν όλα τα ζευγάρια τα σώματά τους μπρος-πίσω στο ρυθμό του τραγουδιού, ο Άγγελος παρατηρεί τη συνοδό με τα ξανθά μαλλιά που βρίσκεται στα δεξιά του.

Κατόπιν γυρίζει ξανά προς τη μητέρα του. Πιάνει τα χέρια της και αρχίζουν κι αυτοί να λικνίζονται με τον ίδιο τρόπο. Στη δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού, η μητέρα με τον Άγγελο κρατώντας ο ένας το χέρι του άλλου, ανεβοκατεβάζουν τα χέρια εναλλάξ. Εκείνη τη στιγμή ακούγεται η Σοφία που

τραγουδά γρήγορα το σολ και το ντο. Ο Άγγελος, γυρίζει το κεφάλι του στα αριστερά και την κοιτάζει, ενώ η μητέρα ανεβοκατεβάζει γρήγορα τα χέρια του μικρού.

Τώρα η δ. επαναλαμβάνει ξανά τα ίδια λόγια, αλλά χαμηλώνει την ένταση της φωνής της. Ο Άγγελος γυρίζει το σώμα του στα αριστερά, κοιτάζοντας προς το μέρος όπου βρίσκονται η Σοφία με τη Νόννη. Έπειτα γυρίζει απότομα προς τη μητέρα του και πιάνοντας της τα χέρια, αρχίζουν να κάνουν την ίδια κίνηση. Ο Άγγελος σε αυτό το σημείο φάνηκε πολύ αποφασιστικός. Σαν να ήξερε τι ήθελε να κάνει. Αμέσως λοιπόν γυρίζει το κεφάλι στα δεξιά, βλέποντας τη συνοδό με τα ξανθά μαλλιά και το αγοράκι της. Φαίνεται ότι ο Άγγελος θέλει να σιγουρευτεί ότι όλοι κάνουν το ίδιο.

Στη δεσπόζουσα και την τονική, η μητέρα ανεβοκατεβάζει το χέρι του Άγγελου, αλλά εκείνος μετά από λίγο τα τραβάει, λικνίζοντας συγχρόνως το σώμα του μπρος πίσω. Κατόπιν στρέφει ξανά το βλέμμα στα δεξιά, κοιτάζοντας τη συνοδό με τα ξανθά μαλλιά και το αγοράκι της. Έπειτα γυρίζει το σώμα, κοιτάζοντας προς το μέρος όπου βρίσκονται η Σοφία και η Νόννη.

8^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Ακούγεται η δ., που τραγουδά μια ζωντανή μελωδία, χωρίς τους στίχους. Στη θέση τους λέει *παμ-παμ*. Θέλει να δώσει έμφαση στη μελωδία και το ρυθμό της.

Η μητέρα σηκώνει τον Άγγελο κι εκείνος τρέχει προς το μέρος της δ.. Σταματά όμως στο κέντρο της αίθουσας παρατηρώντας την. Εκείνη την ώρα η δ. τραγουδά και λέει στα παιδιά ότι η προϋπόθεση για να πάρουν μαντήλες, είναι να τραγουδήσουν όταν θα τους ζητηθεί. Ο Άγγελος με το χέρι ακουμπά τη μύτη, συνεχίζοντας να παρατηρεί τη δ. Έπειτα απομακρύνει το χέρι του από τη μύτη, αλλά αμέσως το ακουμπά ξανά σ' αυτή.

Η δ. λέει μικρά μελωδικά μοτίβα σε κάποιο παιδί κι ο Άγγελος έχοντας το χέρι στη μύτη και στα χείλη, παρατηρεί προς εκείνο το μέρος. Έπειτα σκύβει απότομα ακουμπώντας τα χέρια στο πάτωμα κι όταν σηκώνεται χαμογελά και αρχίζει να τρέχει προς τη δ.. Όταν φτάνει κοντά της, σταματά, βάζει το χέρι στο στόμα και την κοιτάζει. Προχωρά κοντά της κάνοντας μερικά βήματα ακόμη κι έπειτα γυρίζει το σώμα του πίσω, βλέποντας τη μητέρα του. Τρέχει κοντά της, πιάνει το χέρι της και τραβώντας την, κατευθύνονται προς τη δ.. Ανυπομονεί να κρατήσει στο χέρι του τη μαντήλα.

Πριν φτάσουν στη δ., ο Άγγελος σταματά, κοιτάζοντας με προσοχή το αγοράκι με τη σκούρα γκρι μπλούζα που στέκεται δίπλα του. Έπειτα κοιτάζει πάλι τη δ. και τραβώντας τη μητέρα από το χέρι, προχωρά πιο κοντά της. Απλώνει το χέρι του για να την προκαλέσει να τον δει και να του δώσει μαντήλα. Όμως, αφού τη βλέπει να απευθύνεται στη Νόννη λέγοντας της μελωδικά μοτίβα, μαζεύει το χέρι του και το ακουμπά στα χείλη.

Στη συνέχεια απλώνει ξανά το χέρι του στη δ., λιγότερο αποφασιστικά αυτή τη φορά. Γυρίζει προς τη μητέρα τραβώντας της το χέρι, ενώ με την έκφραση του προσώπου του, της δείχνει ότι θέλει να προχωρήσουν προς το μέρος της. Ίσως θέλει με κάποιο τρόπο να της πει, να επέμβει κι αυτή για να του δώσει η δασκάλα μαντήλα. Δείχνει ότι δυσανασχετεί που η μητέρα μένει ακίνητη και δεν προχωρά μαζί του.

Μόλις βλέπει ότι κινείται μερικά βήματα, κοιτάζει μια φορά στην κάμερα και καθώς μετά στρέφει το κεφάλι του στην δ., αφήνει το χέρι της μητέρας. Επειδή όμως νιώθει ότι δεν της κρατά το χέρι και δεν είναι μαζί του, γυρίζει απότομα προς το μέρος της και γκρινιάζει, κουνώντας νευρικά πάνω κάτω τα χέρια του και αναπνέοντας γρήγορα και δυνατά. Είναι μια στιγμή ιδιαίτερης έντασης για τον Άγγελο (24’32’’). Η μητέρα βλέποντας τον να αντιδρά μ’ αυτό τον τρόπο, του λέει «σιγά σιγά», απλώνοντας συγχρόνως τα χέρια της. Ο Άγγελος πιάνει το χέρι της, ενώ συνεχίζει να παραπονιέται πολύ λιγότερο αυτή τη φορά.

Έπειτα κοιτάζει στο πάτωμα και μετά στρέφεται προς τη δ. Προχωρά προς το μέρος που βρίσκεται, τραβώντας ταυτόχρονα και τη μητέρα από το χέρι. Εκείνη τότε γονατίζει, φέρνοντας τον Άγγελο κοντά της.

Όταν η δασκάλα απευθύνεται σε άλλο παιδί λέγοντας του μελωδικά μοτίβα, ο Άγγελος την κοιτάζει με βλέμμα προσοχής και προσμονής. Αυτό φαίνεται και από τον τρόπο που ανασηκώνεται στις μύτες των ποδιών του, προσμένοντας να απευθυνθεί σ’ αυτόν.

Έχοντας λοιπόν το βλέμμα του στην δ., ανοίγει τα χέρια του ετοιμάζοντας να τα απλώσει σε εκείνη. Τελικά σηκώνει ψηλά το δεξί του χέρι, αλλά βλέποντας ότι απευθύνεται σε άλλον το μαζεύει, πιάνοντας τα χείλη του. Ίσως αυτή η κίνηση να δηλώνει αμηχανία. Προχωρά λίγα βήματα, αλλά σταματά κοιτάζοντας πάλι προς τη δ., ακουμπώντας με το χέρι τη μύτη του. Στη συνέχεια όμως, την πλησιάζει, θα λέγαμε, αποφασιστικά. Δε φαίνεται διστακτικός. Στέκεται ακριβώς μπροστά της και απλώνοντας το χέρι του, το ανεβοκατεβάζει. Η μητέρα, του κάνει νόημα να σταματήσει, αλλά εκείνος συνεχίζει!

Είναι μια πρωτοβουλία του μικρού που έχει σκοπό να δοκιμάσει πιο αποτελεσματικά μέσα, ώστε να εκπληρώσει την επιθυμία του (25΄40΄΄).

Στη συνέχεια κατεβάζει το χέρι του και κοιτάζοντας τη δασκάλα, ανασηκώνεται στις μύτες των ποδιών του. Με το χέρι του πιάνει τα χείλη κι όταν η δ. ετοιμάζεται να δώσει στο παιδάκι που απευθύνονταν μαντήλα, ο Άγγελος σηκώνει το χέρι του.

Η δασκάλα απευθύνεται τώρα στη Μυρτώ. Ο Άγγελος κοιτάζει την δ. και δειλά-δειλά σηκώνει το χέρι του. Η μητέρα τον πιάνει από το μπράτσο προφανώς για να τον παροτρύνει να περιμένει τη σειρά του, αλλά αμέσως πάλι τον αφήνει. Τότε διακρίνεται λίγο ο δ. που γονατίζει, έχοντας και το καλάθι με τις μαντήλες. Ο Άγγελος τον κοιτάζει, του χαμογελά και γονατίζει μπροστά του. Η όλη του στάση δείχνει έντονη ανυπομονησία και προσμονή.

Έχει ανοιχτό το στόμα του, ενώ βλέπει διακριτικά το περιεχόμενο του καλαθιού. Ταυτόχρονα, γονατιστός όπως είναι, ανασηκώνει το σώμα του κοιτάζοντας μέσα στο καλάθι. Όταν ο δ. το σηκώνει ελαφρώς από το πάτωμα, ο Άγγελος τον βλέπει και χαμογελά, ενώ κουνά το δεξί του πόδι. Έπειτα με το αριστερό του χέρι, στηρίζεται στο γόνατα του δ. και σηκώνεται όρθιος.

Ήρθε η σειρά του Άγγελου και η δ. απευθύνεται σ' αυτόν, λέγοντας του με *παμ παμ* μικρά μελωδικά μοτίβα. Δεν ονομάζει τα διαστήματα με τις νότες, γιατί είναι πιο δύσκολο να αρθρώσει την ονομασία των φθόγγων, ενώ χρησιμοποιώντας μουσικά την επαναλαμβανόμενη συλλαβή *παμ-παμ* υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες να αποκριθεί. Ο Άγγελος όμως την κοιτάζει λίγο και στη συνέχεια απομακρύνει αμέσως το βλέμμα του από αυτήν. Κοιτάζει στο πάτωμα και ως ένδειξη αμηχανίας, γονατίζει και κάθεται στο πάτωμα. Αμέσως όμως σηκώνεται κι ενώ η δασκάλα συνεχίζει να του απευθύνεται, εκείνος στέκεται ντροπαλός απέναντί της. Το κεφάλι του το έχει ελαφρώς σκυμμένο και κατά διαστήματα σηκώνει τα μάτια του βλέποντας την.

Τελικά έχοντας σκυμμένο το κεφάλι και σουφρώνοντας το στόμα, ίσως από αμηχανία, σηκώνει το χέρι του φέρνοντας το δίπλα στο κεφάλι, ενώ συγχρόνως στρέφει τη πλάτη του στη δ.. Θέλει μ' αυτό τον τρόπο να της δείξει, ότι δεν επιθυμεί να ανταποκριθεί σ' αυτά που του ζητά - αυτό μαρτυρείται και από την όλη του στάση στο χώρο (26΄22΄΄).

Ο δ. του δίνει μαντήλα κι ο Άγγελος μόλις την κρατά χαμογελά και τρέχει πίσω στη μητέρα χαρούμενος. Μόλις φτάνει κοντά της, γυρίζει χαμογελαστός και κοιτάζει τους δασκάλους.

Έπειτα η μητέρα πιάνει το χέρι του κι ο Άγγελος έχοντας την πλάτη στραμμένη προς την κάμερα, παίζει με τη μαντήλα του. Τη σηκώνει και την πετά με ορμή στο πάτωμα. Αυτό γίνεται τέσσερις φορές. Την τελευταία την πετά πιο μακριά και καθώς κάθεται στο πάτωμα, τεντώνει το χέρι του και την πιάνει. Μόλις το κάνει αυτό, σηκώνεται όρθιος με τη μαντήλα στο χέρι.

Ανασηκώνεται στις μύτες των ποδιών του και πετάει ξανά τη μαντήλα στο πάτωμα. Σκύβει για να την πιάσει και αμέσως επαναλαμβάνει την ίδια κίνηση. Την τρίτη φορά την πιάνει, σηκώνεται όρθιος και κοιτάζει προς το μέρος που είναι συγκεντρωμένοι οι περισσότεροι. Έπειτα ρίχνει κάτω τη μαντήλα και σκύβει για να την πιάσει. Όταν σηκώνεται, την κουνά πέρα-δώθε, ενώ κοιτά το Νικόλα, που εκείνη τη στιγμή αποκρίνεται μουσικά στα μελωδικά μοτίβα της δ..

Ο Άγγελος προχωρά μερικά βήματα μπροστά από τη δ.. Έπειτα γυρίζει το σώμα κι έτσι μπορούμε να δούμε το πρόσωπό του. Κοιτάζει προς τη μητέρα του και τρέχει χαμογελαστός κοντά της. Μόλις φτάνει κοντά της, γυρίζει και κοιτάζει προς το κέντρο της αίθουσας, όπου βρίσκονται σχεδόν όλοι. Ρίχνει μια φορά τη μαντήλα στο πάτωμα, σκύβει, την πιάνει κι όταν σηκώνεται, αρχίζει να γκρινιάζει, φωνάζοντας αρκετά δυνατά. Παράλληλα τραβάει και τη μητέρα από το χέρι (27΄28΄΄).

Καθώς η μητέρα σηκώνεται, ο Άγγελος γυρίζει και κοιτάζει μια φορά στην κάμερα και αμέσως μετά τη δ.. Στρέφει πάλι το κεφάλι μπροστά και με το χέρι του κουνά τη μαντήλα. Του γλιστράει, όμως, και του πέφτει κάτω. Ταιριάζει με το χέρι του τα μαλλιά κι έπειτα σκύβει, την πιάνει, αλλά επειδή με το πόδι του την πατάει, ξανασκύβει και τη σηκώνει από το πάτωμα. Μόλις την κρατήσει, την πετάει ξανά με ορμή κάτω. Σκύβει λοιπόν πάλι κι όταν σηκώνεται, την κουνάει κοιτάζοντας τη Νόννη που βρίσκεται κοντά του.

Αρχίζει η δ. να τραγουδά μια γρήγορη μελωδία χωρίς στίχους. Στη θέση αυτών, λέει απλά *παμ- παμ*. Ο Άγγελος μόλις την ακούει να τραγουδά, γυρίζει αμέσως προς το μέρος της και αρχίζει να κουνά δυνατά πάνω-κάτω τη μαντήλα και εκφράζει τον ενθουσιασμό που νιώθει μέσα από τις έντονες εκφράσεις του προσώπου του. Από τη χαρά του ανοίγει το στόμα, ενώ τα μάτια του είναι λίγο κλειστά.

Ο καθένας χορεύει στο μέρος που βρίσκεται, ακολουθώντας το ρυθμό της μελωδίας και κουνώντας ταυτόχρονα τη μαντήλα του. Ο Άγγελος κάνοντας μικρά πηδήματα προσπαθεί να χορέψει όπως οι υπόλοιποι. Κάποια στιγμή η μητέρα τον αφήνει από το χέρι και ο Άγγελος αμέσως απλώνει το χέρι του για να της το ξανακρατήσει.

Μόλις το κάνει αυτό, κουνά τη μαντήλα πέρα δώθε με ήρεμο τρόπο, όπως κάνουν όλοι. Ο Άγγελος γυρίζει το σώμα του προς τα αριστερά, βλέποντας γρήγορα τη συνοδό που βρίσκεται δίπλα του. Τα χείλη του είναι λίγο σουφρωμένα και όταν στρέφεται πάλι μπροστά, σουφρώνει έντονα το στόμα και τα φρύδια, ενώ ανοιγοκλείνει τα μάτια. Ίσως από την προσπάθεια να πει κάποια συλλαβή όπως για παράδειγμα «βου» (28΄02΄΄). Έπειτα ρίχνει στο πάτωμα τη μαντήλα και σκύβει να την πιάσει. Όταν σηκώνεται αρχίζει να την κουνά με το χέρι του, αλλά σταματά για να την πιάσει καλύτερα με τα δυο του χέρια. Αφήνει το χέρι της μητέρας του προχωρώντας μερικά βήματα πιο κοντά της και ακίνητος όπως στέκεται, παρατηρεί τα παιδιά που βρίσκονται μπροστά του.

Εκείνη τη στιγμή ακούγεται η δ. που ανεβοκατεβάζει με glissando γρήγορα τη φωνή της, από το επίπεδο της ομιλίας σε αυτό του τραγουδιού και αντίστροφα. Το κάνει αυτό για να συνειδητοποιούν σταδιακά τα παιδιά, ότι υπάρχει ένα υψηλότερο επίπεδο από αυτό που μιλάμε στην καθημερινή μας γλώσσα. Κι αυτό το υψηλότερο επίπεδο, επιτυγχάνεται με το τραγούδι.

Η μητέρα πιάνει τον Άγγελο και τον γυρίζει λίγο προς τα αριστερά. Εκείνος όμως παραμένει ακίνητος, βλέποντας τη μητέρα που σκύβει για να πάρει τη μαντήλα της. Η δ. αρχίζει τώρα να ανεβοκατεβάζει σταδιακά τη φωνή της. Ίσως για περισσότερη έμφαση, αλλά και για να δουν τα παιδιά το σταδιακό ανέβασμα και κατέβασμα της φωνής. Ο Άγγελος στρέφει τη ματιά του στη δ., κοιτάζοντας την με προσήλωση. Έχει ελαφρώς ανοιχτό το στόμα και μετά ξαφνικά πετάει με ορμή τη μαντήλα στο πάτωμα. Τη στιγμή που το κάνει αυτό, σουφρώνει το στόμα και τα φρύδια. Έπειτα σκύβει για να την πιάσει και αμέσως την ξαναπετάει. Μιμείται την κίνηση της δ., η οποία πετάει ψηλά τη μαντήλα, τη στιγμή που ανεβάζει με glissando τη φωνή της. Όταν την πιάνει στο χέρι του, την κουνά πάνω-κάτω και την ξαναρίχνει κάτω.

Καθώς σκύβει και κάθεται στα πόδια του πιάνοντας τη μαντήλα, κοιτάζει προς τα δεξιά, σουφρώνοντας έντονα το στόμα. Όταν σηκώνεται απλώνει με τα χέρια του τη μαντήλα κάτω από το σαγόνι. Δεν το υπολογίζει όμως σωστά και του πέφτει η μαντήλα κάτω. Σκύβει για άλλη μια φορά για να την πιάσει κι όταν σηκώνεται, τη διπλώνει κάτω από το σαγόνι του και αμέσως μετά την τεντώνει. Συγχρόνως κοιτάζει μπροστά του κάποιον συνοδό ή παιδί.

Αρχίζει η δ. να τραγουδά ξανά και γρήγορα τη μελωδία. Ο Άγγελος την κοιτάζει, χαμογελά και κουνά ζωηρά τη μαντήλα του πέρα-δώθε. Έπειτα σταματά

κοιτάζοντας προσεκτικά τη δ., αλλά και τη Νόννη που εκείνη τη στιγμή περνά από μπροστά του Αμέσως όμως γυρίζει τη ματιά του δεξιά, εκεί όπου βρίσκεται η Σοφία. Παρατηρεί για λίγη ώρα, ενώ χαμογελά. Φαίνεται ότι απολαμβάνει να τις βλέπει να παίζουν.

Εκείνη τη στιγμή περνάει από μπροστά του ο Νικόλας, ο οποίος για κάποιο λόγο σκύβει κάτω. Ο Άγγελος τον κοιτάζει. Σηκώνει με το χέρι του τη μαντήλα, κρατώντας την ψηλά. Καθώς συνεχίζει να βλέπει ακόμα το Νικόλα, του χαμογελά και ξεκινά να κουνά ξανά τη μαντήλα του. Του γλιστράει, όμως, από το χέρι και του πέφτει κάτω. Σκύβει να την πιάσει, αλλά την πατάει με το πόδι του. Είναι επικίνδυνο να γλιστρήσει και να πέσει και ο ίδιος, γι' αυτό τον βοηθάει η μητέρα του, η οποία παίρνει τη μαντήλα και του τη δίνει.

Η δ. επαναλαμβάνει τη μελωδία αυτή και όλοι χορεύουν επιτόπου στο ρυθμό της. Ο Άγγελος στρέφει τη ματιά του στη δ. και χαμογελά. Κουνά χαρούμενα τη μαντήλα, κάνοντας συγχρόνως μικρά πηδηματάκια. Φαίνεται ότι βιώνει έντονα αυτό που γίνεται (29΄24΄΄). Κάποια στιγμή του πέφτει μαντήλα κάτω και σκύβει για να την πιάσει. Όταν σηκώνεται, την κουνά δυο φορές απαλά κι έπειτα σταματά και κοιτάζει κάποιον μπροστά του.

Κρατώντας ψηλά τη μαντήλα στο ύψος του κεφαλιού και συγκεκριμένα πίσω από αυτό, έχει λίγο σκυμμένο το κεφάλι. Δείχνει αφηρημένος, γιατί του πέφτει η μαντήλα και το χέρι του παραμένει στο ίδιο σημείο. Σαν να επανέρχεται όμως και, σκύβοντας για να την πιάσει, κοιτά προς το μέρος της μητέρας του και χαμογελά.

Έπειτα σηκώνεται χαμογελαστός και τρέχει προς τη μητέρα. Όταν φτάνει κοντά της, βλέπει το Νικόλα που βρίσκεται μπροστά του και σοβαρεύει το ύφος του. Απλώνει το χέρι του στη μητέρα κι έπειτα γυρίζει και της το κρατά. Προχωρά μερικά βήματα κι όταν η δασκάλα ανεβοκατεβάζει με glissando τη φωνή της, ο Άγγελος στρέφει λίγο το κεφάλι του στα αριστερά και χαμογελά. Παράλληλα κουνά πάνω κάτω τη μαντήλα.

Στη συνέχεια παρατηρεί κάποιον μπροστά του και, καθώς ανασηκώνεται στις μύτες των ποδιών του, κουνά δυνατά τη μαντήλα. Ακούγονται παιδιά που μιμούνται τη δ.. Χρησιμοποιούν τη συλλαβή «ουουου…». Ο Άγγελος κουνώντας τη μαντήλα, τη στιγμή που την πετάει κάτω βγάζει ένα επιφώνημα. Ίσως προσπαθεί να μιμηθεί το ανεβοκατέβασμα της φωνής κι επειδή πιθανώς του είναι δύσκολο, περιορίζεται μόνο να φωνάξει μια φορά με τον τρόπο που αναφέραμε (29΄58΄΄).

Έπειτα σκύβει να την πιάσει και καθώς σηκώνεται, κοιτάζει προς τη δ., η οποία αλλάζοντας τη χροιά της φωνής της τραγουδά ξανά την ίδια μελωδία. Βέβαια του ξαναπέφτει η μαντήλα από το χέρι κι όταν σκύβει να την πιάσει, πατάει με το πόδι του πάνω σ' αυτήν και γλιστράει. Ευτυχώς όμως δεν χτύπησε. Αυτή τη φορά δεν σηκώνεται. Ανασηκώνει το κεφάλι κοιτάζοντας μια φορά προς το μέρος της δ. και μετά πάλι κάπου προς τα κάτω. Δε φαίνεται να εστιάζει σε κάποιον συγκεκριμένα. Έχει απλωμένη τη μαντήλα στο πάτωμα και ακουμπάει πάνω της. Προσπαθεί να προχωρήσει μπουσουλώντας πάνω σ' αυτή, αλλά επειδή γλιστράει, σταματά την προσπάθεια.

Έπειτα κοιτάζει δεξιά προς τη Σοφία η οποία παίζει με τη Νόννη. Τότε η μητέρα πλησιάζει τον Άγγελο και πιάνοντας τον από τα μπράτσα, τον σηκώνει. Εκείνος κοιτάζει τη Νόννη, η οποία εκείνη τη στιγμή δείχνει μια χορευτική φιγούρα στη Σοφία. Στη συνέχεια, κρατώντας τη μαντήλα του, γυρίζει και κοιτάζει τη Νόννη που τρέχει και μετά κάθεται κάτω.

Μετά από λίγο ο Άγγελος ρίχνει κάτω τη μαντήλα, αλλά πολύ παθητικά. Δεν σκύβει αμέσως για να την πιάσει και, όρθιος όπως είναι, την κοιτάζει. Ίσως κουράστηκε, καθώς συμμετέχει πολύ ενεργητικά στη δραστηριότητα αυτή. Ετοιμάζεται να την πατήσει, αλλά δεν το κάνει και απλά σκύβει κάτω. Κοιτάζει πάλι τη Νόννη που κάθεται κάτω κι όταν σηκώνεται απομακρύνει τη μαντήλα από το πόδι κι έπειτα την κουνά μια φορά δυνατά. Δεν την κρατά, όμως, για πολύ και την πετά μπροστά στα πόδια της Νόννης.

Όταν σκύβει να την πιάσει, πέφτει τυχαία επάνω του ο Νικόλας. Ο Άγγελος σηκώνεται, κοιτάζει μια φορά το Νικόλα, έπειτα τη μητέρα και μετά ξανά το Νικόλα. Προχωρά κοντά της και ακούγεται η δ. που, επεκτείνοντας τη δραστηριότητα αυτή, χτυπά ρυθμικά τα χέρια στο πάτωμα (31΄01΄΄).

9^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά η επέκταση της δραστηριότητας. Κάθονται όλοι κάτω κι έχοντας απλωμένες τις μαντήλες μπροστά τους, ακολουθούν τη δ. χτυπώντας ρυθμικά τα χέρια πάνω σ' αυτές. Ο Άγγελος ρίχνει κάτω τη μαντήλα και πατώντας τη με το πόδι, χάνει την ισορροπία του χωρίς όμως να πέσει. Τότε η μητέρα πιάνει τη μαντήλα του και την αφήνει μπροστά του. Ο Άγγελος όρθιος καθώς είναι, παρατηρεί προς το μέρος της δ. κι όταν η μητέρα τοποθετεί τη μαντήλα μπροστά του, σκύβει το κεφάλι

και την κοιτάζει. Βάζει δειλά το πόδι του πάνω στη μαντήλα και μετά το απομακρύνει. Έπειτα σκύβει και την πιάνει, έχοντας στραμμένο το βλέμμα προς τη δ.. Όταν σηκώνεται, κρατάει τη μαντήλα του στο χέρι, πλησιάζει λίγο ακόμη τη μητέρα του και σκύβει να πιάσει και τη δική της μαντήλα.

Ακούγεται η δ. που ξεκινά ένα παραδοσιακό τραγούδι σε ρυθμό 7/8 (2+2+3). Ο Άγγελος σηκώνει τη μαντήλα της μητέρας του και την πετά αμέσως κάτω. Βλέπει γρήγορα τη δ. κι έπειτα σκύβει και πιάνει τη μαντήλα της μητέρας του. Εκείνη την πιάνει και την σηκώνει, αλλά ο Άγγελος νομίζοντας ότι θα του την πάρει, την τραβάει από τα χέρια της. Έπειτα κρατώντας και τις δυο στα χέρια του τις κοιτάζει, ρίχνει τη δική του κάτω και την άλλη τη δίνει στη μητέρα του. Μετά σκύβει για να πιάσει τη δική του, κοιτάζει τη μητέρα του κι όταν σηκώνεται χαμογελά και με το χέρι του κουνά πάνω-κάτω τη μαντήλα.

Ακολουθώντας όλοι τη δασκάλα, χτυπάνε παλαμάκια στο ρυθμό του τραγουδιού, ενώ εκείνη απομονώνοντας τη μελωδία, δίνει έμφαση στο ρυθμικό μέρος. Ο Άγγελος είναι ο μοναδικός που είναι όρθιος. Κουνά τη μαντήλα, ενώ ταυτόχρονα χορεύει κάνοντας μικρά πηδήματα. Ενώ όλοι ακολουθούν μια συγκεκριμένη γραμμή, ο Άγγελος «προσθέτει» τη δική του σκέψη, κάνοντας κάτι διαφορετικό. Βιώνει και εξωτερικεύει το ρυθμικό μέρος χορεύοντας.

Μετά από λίγη ώρα, ρίχνει τη μαντήλα του πάνω στο πόδι της μητέρας κι έπειτα σκύβει και την σηκώνει. Τώρα έχει στραμμένο το βλέμμα στα αριστερά προς το Νικόλα. Αρχίζει να κουνά τη μαντήλα του, κάνοντάς την κύκλους με το χέρι. Κατόπιν σταματά και κοιτά το συνοδό που βρίσκεται ακριβώς απέναντι από αυτόν. Δεν μένει πολλή ώρα ακίνητος και τεντώνει τη μαντήλα μπροστά από το σώμα του. Έπειτα αρχίζει ξανά να την κουνά και, με τη δύναμη που βάζει, την πετά μπροστά στη συνοδό με τα ξανθά μαλλιά.

Έχοντας στραμμένο το βλέμμα στα αριστερά, σκύβει και πιάνει τη μαντήλα του κι όταν σηκώνεται, προχωρά στη μητέρα του. Στέκεται για λίγο δίπλα της, αλλά συνεχίζει να βλέπει τη μαντήλα της. Έτσι ρίχνει τη δική του κάτω και πιάνει της μητέρας του. Κουβαριασμένη όπως την έχει τώρα στο χέρι του, την πετά κι αυτή με ορμή στο πάτωμα. Μέχρι εδώ, όλες αυτές οι αποκρίσεις του δεν φαίνεται να έχουν κάποια σχέση με τη δραστηριότητα.

Η δασκάλα επαναλαμβάνει το μελωδικό μέρος του παραδοσιακού τραγουδιού. Ο Άγγελος συνεχίζει να παίζει με τις μαντήλες. Αρχικά, σκύβει και πιάνει τη δική του και αμέσως μετά πιάνει τη μαντήλα της μητέρας του.

Προχωρά μερικά βήματα προς το κέντρο της αίθουσας και ρίχνει κάτω τη μαντήλα της μητέρας του. Κατόπιν γυρίζει χαμογελαστός και κατευθύνεται κοντά της, δίνοντάς της τη μαντήλα του. Έπειτα τρέχει χαμογελαστός ξανά πίσω, εκεί όπου άφησε πεταμένη τη μαντήλα της μητέρας του, την πιάνει και τρέχει πάλι κοντά της. Τη ρίχνει κι αυτή μπροστά της και καθώς κάθεται στα γόνατά του, την παίζει με το χέρι του. Σηκώνεται όμως αμέσως χωρίς να κρατά καμιά, ενώ κοιτά ακριβώς απέναντί του, όπου βρίσκεται η συνοδός της Νόννης και ο συνοδός της Σοφίας. Ίσως προσπαθεί μ' αυτό τον τρόπο να κάνει κάτι το δημιουργικό στην όλη δραστηριότητα

Η μητέρα κρατώντας τη μαντήλα της στο χέρι, την κουνά προκλητικά στον Άγγελο, ώστε να του τραβήξει ξανά τη προσοχή, για να ασχοληθεί με τη μαντήλα του. Εκείνος απλώνει το χέρι του, πιάνει τη μαντήλα που του δίνει η μητέρα, αλλά καθώς την κοιτάζει, παρατηρεί ότι η συγκεκριμένη δεν είναι δική του. Έτσι τη ρίχνει κάτω και παίρνει την άλλη που του δίνει εκείνη τη στιγμή η μητέρα. Μόλις την κρατάει, κοιτάζει τη μητέρα του και κουνώντας τη μαντήλα χαμογελά κι αυτό φαίνεται έντονα στην έκφρασή του, γιατί ανοίγει αρκετά το στόμα (33΄16΄΄).

Στη συνέχεια, κρατώντας ψηλά τη μαντήλα του κοιτάζει τη δ.. Κι όταν εκείνη προχωρά στο ρυθμικό μέρος του τραγουδιού, εκείνος χαμογελά και κουνά λίγο το σώμα του. Έπειτα στρέφει το κεφάλι στο μέρος όπου βρίσκεται ο συνοδός της Σοφίας κι γυρίζει κοιτάζοντας τη συνοδό του Νικόλα, που χτυπά παλαμάκια όπως κάνουν όλοι. Η συνοδός αυτή χαμογελά στον Άγγελο κι εκείνος απλώνει τη μαντήλα του μπροστά στο πρόσωπό του, ίσως από ντροπή. Δυστυχώς δε μας επιτρέπεται η πλήρης καταγραφή της έκφρασής του, γιατί έχει την πλάτη στραμμένη προς την κάμερα.

Πέφτει η μαντήλα από το χέρι του, αλλά αμέσως σκύβει και την πιάνει. Όταν σηκώνεται, κοιτάζει ξανά τη συνοδό του Νικόλα, αλλά επειδή εκείνη τώρα δεν τον βλέπει, ο Άγγελος την προκαλεί κοιτάζοντας την έντονα και κουνώντας παράλληλα μπροστά στο πρόσωπό της τη μαντήλα του. Έπειτα προχωρά μερικά βήματα προς το κέντρο της αίθουσας, κουνώντας συγχρόνως με το χέρι του κυκλικά τη μαντήλα. Κατόπιν τη ρίχνει κάτω κι όταν σκύβει για να την πιάσει, στρέφει το κεφάλι του στη μητέρα και χαμογελά. Όταν σηκώνεται, κουνά πάλι δυνατά τη μαντήλα, την οποία και ρίχνει κάτω. Από τη συμπεριφορά του αυτή δείχνει ότι αρχίζει να παίρνει θάρρος, καθώς απομακρύνεται από τη μητέρα και αλληλεπιδρά με ολοένα και περισσότερα πρόσωπα μέσα στην τάξη.

Ακούγεται η δ., που λέει μελωδικά το όνομά της, όπως για παράδειγμα «με λένε Άγγελο», τοποθετώντας τη μαντήλα της στο κέντρο της αίθουσας. Το ίδιο

αναμένεται να γίνει από όλα τα παιδιά. Ο Άγγελος, καθιστός στα γόνατα όπως είναι, παρατηρεί τα παιδιά που αφήνουν τις μαντήλες τους στο ίδιο μέρος.

Κάποια στιγμή η Σοφία που βρίσκεται πίσω από τον Άγγελο, χάνει την ισορροπία της και πέφτει πάνω του. Εκείνος γυρίζει το κεφάλι προς το μέρος της και αμέσως σηκώνεται, κρατώντας τη μαντήλα του στο χέρι σαν να μη συνέβη τίποτα, ρίχνει τη μαντήλα στο μέρος που βρίσκονται και οι άλλες. Φωνητικά δεν αποκρίνεται.

Έπειτα γυρίζει προς τη μητέρα και τρέχει κοντά της. Παίρνει χαμογελαστός τη μαντήλα που του δίνει εκείνη και αμέσως, τρέχει και την αφήνει μαζί με τις υπόλοιπες. Κατόπιν γυρίζει πάλι τρέχοντας στη μητέρα του. Στέκεται για λίγο χαμογελαστός μπροστά της, αλλά ακούγοντας τα κλάματα της Σοφίας, γυρίζει προς το μέρος της και παρατηρεί. Μετά πλησιάζει λίγο πιο κοντά της, για να την δει καλύτερα την ώρα που αφήνει μια μαντήλα που της έδωσε η δ.. Εδώ φαίνεται ξεκάθαρα ότι ο Άγγελος αρχίζει να γίνεται πιο συμμετοχικός από προηγούμενα μαθήματα και ειδικότερα αρχίζει να συμμετέχει περισσότερο στο σύνολο της ομάδας.

Στη συνέχεια, γυρίζει και κοιτάζει τη μητέρα του. Τότε η έκφρασή του σαν να σοβαρεύει. Δεν γνωρίζουμε αν η μητέρα του είπε κάτι ή αν επηρεάστηκε από το κλάμα της Σοφίας. Ευτυχώς όμως δεν παραμένει για πολύ αυτή η έκφρασή στο πρόσωπό του και γυρίζοντας το κεφάλι, βλέπει το Νικόλα που πηδά στην αγκαλιά της συνοδού του. Στέκεται για λίγη ώρα και τους παρατηρεί.

Αμέσως μετά γυρίζει χαμογελαστός στη μητέρα του και ανοίγει τα χέρια του για να την αγκαλιάσει. Εκείνη τον παίρνει στην αγκαλιά της, δίνοντας του ένα φιλί. Ο Άγγελος κάθεται τώρα στο πάτωμα, μπροστά στα πόδια της μητέρας του. Βάζει το χέρι στο στόμα, ενώ η έκφρασή του δείχνει, ότι έχει αφαιρεθεί. Γίνεται μια μικρή παύση εκ μέρους των δασκάλων, οι οποίοι ετοιμάζονται για την επόμενη δραστηριότητα.

10^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Ο δ. αυτοσχεδιάζει ρυθμικά στα τύμπανα μια εισαγωγή, σχετικά με αυτό που πρόκειται να τραγουδήσει η δ.. Ο Άγγελος παρατηρεί με βλέμμα προσοχής το δ.. Μετά από λίγο ακούγεται η δ. που τραγουδά τη μελωδία από το τραγούδι «σαν τον καραγκιόζη», ενώ οι υπόλοιποι χτυπάνε στον ρυθμό του τραγουδιού, τα χέρια τους στα γόνατα. Ο Άγγελος συνεχίζει

να παρατηρεί για λίγη ώρα ακόμη τον κ. Χρήστο κι έπειτα κοιτάζοντας χαμογελαστός τη μητέρα, αρχίζει να χτυπά τα χέρια του στα γόνατα.

Κατόπιν ξαπλώνει στα πόδια της, αλλά εκείνη σηκώνει με το χέρι της το κεφάλι του και σκύβοντας κοντά του, κάτι του ψιθυρίζει. Τότε ο Άγγελος προχωρά μπουσουλώντας λίγο πιο μπροστά, αλλά σταματά κοιτάζοντας με ενδιαφέρον κάτι που γίνεται μπροστά του. Διακρίνεται η δ., που αφήνει δίπλα στον Άγγελο ένα ντέφι. Εκείνος το βλέπει, σηκώνεται και πηγαίνει αμέσως να το πάρει. Σκύβει, το πιάνει και κοιτάζει πρώτα δεξιά και μετά απέναντι. Έπειτα σηκώνεται όρθιος με το ντέφι στο χέρι, χτυπώντας μια φορά πάνω σ' αυτό.

Ετοιμάζεται να καθίσει κάτω, αλλά τελικά δεν το πραγματοποιεί. Είναι όρθιος και έχει στραμμένο το βλέμμα στα αριστερά. Μετά από λίγο κάθεται κάτω, τοποθετώντας ανάποδα το ντέφι. Τότε η μητέρα το γυρίζει σωστά. Ο Άγγελος αρχίζει αμέσως να το χτυπά. Επειδή όμως φαίνεται ότι δεν τον βολεύει να κάθεται, σηκώνεται όρθιος κρατώντας στο ένα χέρι το ντέφι, ενώ με το άλλο χτυπά πάνω στη μεμβράνη του.

Σταματά για πολύ λίγο κι έπειτα συνεχίζει πιο δυναμικά. Από την εσωτερική ένταση που βγάζει παίζοντας στο ντέφι, προσπαθεί να χορέψει κάνοντας μικρά πηδήματα. Δεν παραμένει σε ένα σημείο, αλλά κινείται σ' ένα μικρό χώρο μπροστά από τη μητέρα του. Κοιτάζει για λίγο στην κάμερα, ενώ από τον τρόπο που ανοίγει το στόμα, φαίνεται ότι προσπαθεί να συγχρονίσει τον χτύπημα στο ντέφι, με την κίνηση του σώματός του.

Κάποια στιγμή καθώς βρίσκεται κοντά στη συνοδό του Νικόλα, σκουντάει στο πόδι της και πέφτει κάτω. Σηκώνεται όμως αμέσως όρθιος, την κοιτάζει και συνεχίζει να χτυπά το ντέφι του, με λιγότερη ένταση αυτή τη φορά. Έπειτα σταματά, το επεξεργάζεται για πολύ λίγο και μετά συνεχίζει να παίζει σ' αυτό. Κατά διαστήματα σταματά κοιτάζοντας προς τη δ. και μετά συνεχίζει χτυπώντας το ντέφι του.

Όταν η δ. αρχίζει να τραγουδά τη μελωδία από το τραγούδι του «καραγκιόζη», ο Άγγελος αρχίζει αμέσως να παίζει στο ντέφι, ενώ ταυτόχρονα προσπαθεί να χορέψει. Η μητέρα με το χέρι της χτυπά στην πλάτη του Άγγελου, τον παλμό του τραγουδιού. Εκείνος, αφού κινηθεί λίγο ακόμα στο χώρο μπροστά από τη μητέρα του, κατόπιν πηγαίνει κοντά της κι εκείνη παίρνοντας το ντέφι του, το ακουμπά κάτω στο πάτωμα. Ο Άγγελος αρχίζει να χτυπά τώρα πάνω σ' αυτό. Κάθεται κι εκείνος στο πάτωμα και κρατώντας με το ένα χέρι το ντέφι, χτυπά με το άλλο σ' αυτό, ενώ προσπαθεί να συντονίσει και το σώμα του. Έπειτα το αφήνει κάτω, χαμογελά, ενώ

προσπαθεί να το χτυπήσει με τα δυο του χέρια. Κάτι, όμως, φαίνεται ότι δεν τον ικανοποιεί και σταματά. Έτσι σηκώνεται κρατώντας το ντέφι στο ένα χέρι, ενώ με το άλλο παίζει. Με τον τρόπο που ανοίγει το στόμα του, φαίνεται πάλι ότι προσπαθεί να συντονίσει την κίνηση του σώματός του με τον χτύπο του χεριού του.

Κάποια στιγμή σταματά απότομα και κοιτάζοντας το ντέφι, γουρλώνει τα μάτια και σουφρώνει έντονα το στόμα. Κάτι πιάνει επάνω στο ντέφι και γυρίζοντας στη μητέρα του, απλώνει το χέρι του δίνοντας της κάτι. Εκείνη αναρωτιέται για τι ακριβώς πρόκειται και, χτυπώντας με το χέρι της το ντέφι, δείχνει στον Άγγελο να συνεχίζει να παίζει. Του το βάζει λοιπόν στο πάτωμα, γονατίζει κι ο Άγγελος, αλλά με το χέρι του, το σπρώχνει μακριά από αυτόν. Με τον τρόπο αυτό δείχνει την άρνηση να ξαναπαίξει στο όργανο. Δεν μπορούμε να εικάσουμε για ποιο λόγο αντέδρασε έτσι. Ίσως καθώς έπαιζε, κάτι τον ενόχλησε σ' αυτό ή μπορεί να χτύπησε το δάχτυλό του και αυτό να αποτελεί το λόγο της άρνησης (38΄14΄΄). Όμως, στη συνέχει ο Άγγελος απλώνει το χέρι του και ξαναφέρνει κοντά του το ντέφι. Μόλις το κρατήσει, το γυρίζει ανάποδα και το επεξεργάζεται.

Η δ. επαναλαμβάνει τη μελωδία από αυτό το τραγούδι, αλλά ο Άγγελος καθώς παρατηρεί το αναποδογυρισμένο ντέφι, δεν έχει και πολύ διάθεση να παίξει μ' αυτό. Η μητέρα το γυρίζει μπροστά του σωστά και με το χέρι της χτυπά μια φορά πάνω σ' αυτό, για να δώσει με τον τρόπο αυτό ένα έναυσμα στον Άγγελο να ξεκινήσει να παίζει. Εκείνος, όμως, απλά το πιάνει και ελαφρώς το σηκώνει και κοιτάζοντας τη μητέρα, απλώνει το χεράκι του στο πρόσωπό της. Εκείνη το φιλάει και ο Άγγελος μετά το μαζεύει.

Από την παραπάνω κίνηση μπορούμε να συμπεράνουμε ένα πιθανό χτύπημα του παιδιού, το οποίο τον οδήγησε στην προαναφερθείσα συμπεριφορά.

Μόλις η δ. τελειώνει να τραγουδά, χειροκροτούν όλοι μαζί της. Ο Άγγελος παρατηρεί και χτυπά μια φορά με τα δυο του χέρια πάνω στο ντέφι. Τότε απλώνει ο δ. το χέρι του στον Άγγελο κι εκείνος πιάνει το ντέφι και του το δίνει. Κατόπιν έχει στραμμένη τη ματιά του απέναντι κι έπειτα αριστερά, ακολουθώντας με το βλέμμα του το δ., που τακτοποιεί το νταούλι στη θέση του. Χαμογελά βλέποντας το δ. και αμέσως κοιτάζει στην κάμερα. Έπειτα γυρίζει προς το μέρος που βρίσκεται η δ., από την οποία ακούγεται ο ήχος της μαράκας. Ο Άγγελος κάθεται στα πόδια της μητέρας του και την παρατηρεί.

11^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Η μητέρα με το χέρι της ακουμπά από πίσω τον Άγγελο κι εκείνος σηκώνεται χαμογελαστός και τρέχει προς τη δ. που του δίνει τις μαράκες. Στέκεται όμως δίπλα στο δ.. Βλέποντας ξανά τη μητέρα του, τρέχει κοντά της.

Ωστόσο η δ. τραγουδά τη μελωδία από το τραγούδι «του Ρωμαίου», χωρίς τους στίχους. Ο Άγγελος απλώνει τα χέρια του στη μητέρα κι εκείνη του δείχνει τον δ.. Τότε εκείνος γυρίζει και πιάνει τη μαράκα που του δίνει ο δ.. Την κρατάει με λαχτάρα στο χέρι του και την κουνάει, ενώ το πρόσωπό του φαίνεται έντονα χαρούμενο (40΄01΄΄)!

Κατόπιν κοιτάζει τον δ. που δίνει τις μαράκες στη Ζωή. Και στη συνέχεια γυρίζει το σώμα του δεξιά και βλέπει τη Ζωή. Συνεχίζει να κουνά τη μαράκα, ενώ απλώνει το άλλο χέρι στη μητέρα για να την κρατήσει. Η δ. τραγουδά τη μελωδία του τραγουδιού κι ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι και τη βλέπει, κρατώντας παράλληλα το χέρι της μητέρας. Προσπαθεί να κουνήσει τη μαράκα, αλλά επειδή συγχρόνως η μητέρα κουνιέται στο ρυθμό του τραγουδιού, παρασέρνει και τον Άγγελο. Έτσι εκείνος κοιτάζει τη μαράκα του και αφήνει το χέρι της μητέρας.

Όταν η δ. τραγουδά το γρήγορο μέρος της μελωδίας του τραγουδιού, ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι του στο μέρος της και τη βλέπει. Τότε αρχίζει να χορεύει κάνοντας μικρά πηδηματάκια. Ίσως μιμείται τη δασκάλα, ίσως όμως και κάποιον άλλο. Το ζητούμενο είναι ότι προσπαθεί να ακολουθήσει το ρυθμό του τραγουδιού. Συγχρόνως κουνά και τη μαράκα και μάλιστα είναι η πρώτη φορά που την χειρίζεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο.

Παρατήρησα ότι στις δύο προηγούμενες καταγραφές, στις αντίστοιχες δραστηριότητες, ο Άγγελος δυσκολευόταν να τη χειριστεί. Με την προσπάθεια, όμως, που κατέβαλε, βρήκε τελικά τρόπο.

Καθώς λοιπόν χορεύει στο ρυθμό του τραγουδιού, κρατάει με το δεξί χέρι τη μαράκα και βάζει βοηθητικά το αριστερό χέρι κάτω από αυτήν. Έτσι χτυπώντας την πάνω στο αριστερό χέρι μπορεί να ελέγχει το βάρος της. Διαφορετικά μπορεί να του έπεφτε κάτω (40’25’’). Παρατηρούμε, δηλαδή, ότι μέσα από τις μουσικοκινητικές δραστηριότητες προωθείται όχι μόνο η μουσική ικανότητα του παιδιού, αλλά και η δημιουργικότητα και η αναζήτηση της εναλλακτικής χρήσης των πραγμάτων με πιο θετική εξυπηρέτησή του σκοπού τους.

Όταν η δ. κάνει παύση στο τραγούδι μένοντας ακίνητη, ο Άγγελος την παρατηρεί παραμένοντας κι αυτός ακίνητος. Αντίστοιχα, όταν η δ. ξεκινά να χορεύει και να κινείται ζωηρά στο ρυθμό του τραγουδιού, ο Άγγελος βλέποντας την, αρχίζει να χορεύει ξανά με τον ίδιο τρόπο όπως και πριν. Χειρίζεται τη μαράκα με τον τρόπο που περιγράψαμε προηγουμένως. Απλώς τώρα, προσθέτει και το χαμόγελό του!

Όταν πάλι η δασκάλα κάνει παύση στο τραγούδι μένοντας ξανά ακίνητη, ο Άγγελος παρατηρεί γύρω όλους τους υπόλοιπους. Τη στιγμή που η δ. αρχίζει να τραγουδά τη μελωδία, ο Άγγελος συμπεριφέρεται κινητικά όπως προηγουμένως. Αυτή τη φορά όμως είναι στραμμένος προς τη Νόννη και το Νικόλα. Αρχίζουν να κινούνται όλοι κυκλικά στο χώρο της αίθουσας κι ο Άγγελος βλέποντας τη μητέρα του, τρέχει κοντά της και της πιάνει το χέρι.

Ακούγεται αμέσως μετά η δ. που τραγουδά το γρήγορο μέρος της μελωδίας. Ο Άγγελος κρατώντας τη μητέρα από το χέρι, έχει το βλέμμα στραμμένο σε κάποιον, ο οποίος βρίσκεται προς το κέντρο της αίθουσας. Παρατηρεί απορροφημένος. Εκείνη τη στιγμή, περνάει από μπροστά του τρέχοντας γρήγορα ένας συνοδός με μαύρο παντελόνι. Ο Άγγελος έχει στραμμένο το βλέμμα επάνω του και επειδή η μητέρα κινείται στο ρυθμό του τραγουδιού, τον παρασύρει κι εκείνος χάνει την ισορροπία του. Τότε η μητέρα, τον χαϊδεύει στην κοιλιά, ενώ ο Άγγελος έχει το βλέμμα προς τα αριστερά. Κάποιον βλέπει και χαμογελά. Γυρίζει όμως αμέσως το κεφάλι του μπροστά, χωρίς να εστιάζει σε κάποιον. Κοιτάζει προς τα κάτω, έχοντας ένα μειδίαμα στο πρόσωπο και χτυπά τρεις φορές τη μαράκα στο αριστερό του χέρι.

Η δασκάλα επαναλαμβάνει το γρήγορο μέρος κι ο Άγγελος κοιτάζοντας μπροστά του, πιάνει το χέρι της μητέρας, ενώ προχωρούν μερικά βήματα μπροστά. Όταν η δ. κάνει παύση, ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι, κοιτάζοντας τους υπόλοιπους γύρω του. Ακουμπά τη μαράκα στο στόμα κι έπειτα η δ. αρχίζει ξανά να τραγουδά. Ο Άγγελος γυρίζει προς τη μητέρα του και αρχίζει να χορεύει, κάνοντας μικρά πηδηματάκια. Παράλληλα χειρίζεται τη μαράκα, με τον τρόπο που «ανακάλυψε».

Ενώ όλοι κινούνται ζωηρά και ελεύθερα στο χώρο της αίθουσας, ο Άγγελος σταματά να χορεύει, κοιτάζοντας απέναντί του ίσως κάποιον συνοδό. Ακουμπά τη μαράκα στο στόμα κι όταν η δασκάλα επαναλαμβάνει τη γρήγορη μελωδία, ο Άγγελος βλέπει προς το μέρος της, κουνά μια φορά τη μαράκα κι έπειτα την ακουμπά ξανά στο στόμα.

Τώρα η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού. Ο Άγγελος σκύβει κάτω και χτυπά μια φορά τη μαράκα στο πάτωμα, καθώς ακούγεται η τονική.

Έπειτα σηκώνεται, υψώνοντας με το χέρι του ψηλά το όργανο και αμέσως σκύβει και την ξαναχτυπά στο πάτωμα. Έπειτα σηκώνεται, κοιτάζει προς τη μητέρα και επαναλαμβάνει ακριβώς το ίδιο δυο φορές. Δηλαδή, σηκώνεται και κάθεται στα πόδια του, υψώνοντας και κατεβάζοντας αντίστοιχα τη μαράκα. Μόνο που αντί να κατεβάσει απλά το χέρι του, εκείνος χτυπά τη μαράκα στο πάτωμα. Είναι οι αποκρίσεις που δίνει στην δεσπόζουσα και τονική. Αρχίζει να «εγκλιματίζεται» με το πνεύμα του μαθήματος και να αντιδρά στα ερεθίσματα που η δίνει η δ.. Την τρίτη φορά που το επαναλαμβάνει, παρατηρεί ένα κοριτσάκι που στέκεται μπροστά του και γκρινιάζει. Ο Άγγελος εξακολουθεί να χτυπά τη μαράκα στο πάτωμα αρκετές φορές. Τότε πλησιάζει η μητέρα του και πιάνοντας του το χέρι, τον σταματά. Εκείνος σουφρώνει έντονα το στόμα και τα φρύδια και σηκώνεται όρθιος, κοιτάζοντας προς τη δ.. Αρχίζει να κουνά δυνατά τη μαράκα, ενώ γελά ανοίγοντας αρκετά το στόμα (42΄50΄΄). Έπειτα σοβαρεύει το ύφος του βλέποντας τη δασκάλα. Τους λέει ότι πρέπει να βάλουν τις μαράκες στο καλάθι ήσυχα, έτσι ώστε να μην ακουστεί ούτε ο παραμικρός θόρυβος.

Μπροστά στην κάμερα είναι τώρα αρκετά παιδιά και κρύβουν τον Άγγελο. Τον βλέπω έπειτα που βάζει τη χειρολαβή της μαράκας στο στόμα και κατευθύνεται προς τη δασκάλα. Τη σηκώνει με το χέρι του κοιτάζοντας προς τον δ., αλλά εκείνος προχωρά προς το κέντρο της αίθουσας, αφήνοντας το καλάθι στο πάτωμα. Ο Άγγελος μαζεύει το χέρι του, ακουμπώντας τη μαράκα στο μάγουλο του και βλέποντας έπειτα το καλάθι που είναι τώρα τοποθετημένο στο πάτωμα, κατευθύνεται προς αυτό αφήνοντας ήσυχα τη μαράκα.

Κατόπιν στέκεται λίγο ακίνητος, κοιτάζοντας και τα άλλα παιδιά που κάνουν το ίδιο. Τη στιγμή όμως που τρέχει μπροστά του ένα κοριτσάκι με κόκκινη μπλούζα, ο Άγγελος ανοιγοκλείνει γρήγορα τα βλέφαρα του, γυρίζει και το κοιτάζει. Προχωρά λίγο ακόμη, συνεχίζοντας να βλέπει κάποιον απέναντι του. Μετά ξαναβλέποντας το καλάθι στο πάτωμα, προχωρά προς αυτό αποφασιστικά και γονατίζει δίπλα του. Ετοιμάζεται να ξαναπάρει μαράκα αλλά ο δ. το απομακρύνει.

12^{ο} Επεισόδιο:

Ακούγεται η δασκάλα που τραγουδά το νανούρισμα «Ρόδισεν η ανατολή». Ο Άγγελος στέκεται για λίγο ακίνητος, έχοντας το βλέμμα απέναντι. Έπειτα γυρίζει προς τη μητέρα και τρέχει κοντά της. Εκείνη τον παίρνει στην αγκαλιά της, αλλά ο

Άγγελος δεν κάθεται. Προχωρά προς την πόρτα που βρίσκεται ακριβώς πίσω από τη μητέρα. Προσπαθεί να την ανοίξει, αλλά η μητέρα δεν τον αφήνει και τον παίρνει στην αγκαλιά της. Εκείνος κάθεται, αλλά φαίνεται λίγο να δυσανασχετεί. Σπρώχνει το χέρι της μητέρας του, αλλά στη συνέχεια ηρεμεί. Καθώς η δ. τραγουδά, ο Άγγελος την «συνοδεύει» τραγουδώντας κι αυτός με τη συλλαβή πα-πα. Δεν προσεγγίζει ακριβώς το τονικό ύψος, αλλά δεν ξεφεύγει τελείως από αυτό. Το ίδιο ισχύει και ρυθμικά.

Κοιτάζει προς το μέρος της δ. και μετά γυρίζει το κεφάλι του στη μητέρα. Είναι τώρα όρθιος μπροστά της. Σταματά να τραγουδά, βλέποντας στα δεξιά κάποιον συνοδό. Η μητέρα κρατά το χέρι του Άγγελου κι εκείνος στέκεται τώρα δίπλα της. Κατσουφιάζει όμως το πρόσωπο του και στρέφει ξανά το βλέμμα του στον ίδιο συνοδό. Είναι η 1η φορά που ο Άγγελος έστω και μέσα στο σύνολο, αποκρίνεται φωνητικά.

Η μητέρα κρατώντας του το χέρι, το υψώνει όταν ακούγεται από τη δ. η δεσπόζουσα και το κατεβάζει όταν τραγουδά την τονική. Ο Άγγελος όμως φαίνεται ότι νευριάζει και αρχίζει να γκρινιάζει και να τσιρίζει. Κάθεται κάτω έχοντας κατσουφιασμένο ύφος, ενώ με το χέρι του τρίβει το πρόσωπο του. Φαίνεται ότι η αντίδραση αυτή προέρχεται από κούραση.

13ο Επεισόδιο:

Η δασκάλα αρχίζει το τραγούδι αποχαιρετισμού «Παιδιά γεια χαρά». Ο Άγγελος ξαπλώνει ανάσκελα, ακουμπώντας το κεφάλι του στο πόδι της μητέρας. Εκείνη τον χαϊδεύει στο κεφάλι, αλλά εκείνος της σπρώχνει το χέρι. Μετά ακουμπά το κεφάλι του στο πάτωμα, αλλά επειδή τον δυσκολεύει η θέση που πήρε, γυρίζει μπρούμυτα. Αμέσως μετά ,όμως, γυρίζει στο πλάι και κατά λάθος ακουμπά με το πόδι του το πέλμα του συνοδού της Σοφίας. Ο Άγγελος τον κοιτάζει γρήγορα κι έπειτα σηκώνεται και στέκεται καθισμένος στα τέσσερα, δίπλα στη μητέρα του.

Όταν η δ. απευθύνεται προσωπικά στο κάθε παιδί αποχαιρετώντας το, ο Άγγελος δείχνει ότι δε συμμετέχει. Τη στιγμή όμως που η δ. απευθύνεται σ' αυτόν, ο Άγγελος χαμογελά. Ο συνοδός της Σοφίας, ακουμπά το χέρι του στο πάτωμα και κουνώντας τα δάχτυλα του, προσπαθεί να τραβήξει το ενδιαφέρον του Άγγελου. Εκείνος γυρίζει το βλέμμα πάνω του, αλλά αμέσως το απομακρύνει. Έτσι λοιπόν ο συνοδός δεν συνεχίζει.

Ο Άγγελος κοιτάζει προς το μέρος των δασκάλων και αμέσως μετά προς τα αριστερά. Εκείνη τη στιγμή, διακρίνεται το χέρι του συνοδού της Σοφίας που χαιρετά. Ο Άγγελος βλέποντας τον αρχίζει να χτυπά τα χέρια του στα γόνατα, ενώ ταυτόχρονα ανασηκώνει και τα πόδια του χτυπώντας τα στο πάτωμα. Ανταποκρίνεται στον χαιρετισμό αυτού του συνοδού με τον δικό του τρόπο. Έπειτα σταματά κοιτάζοντας προς τα αριστερά. Μετά στρέφει το βλέμμα του μπροστά, προς τους δασκάλους. Δείχνει σκεφτικός και το ύφος του είναι σοβαρό.

Η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα, τη μεσαία νότα και την τονική του τραγουδιού, κάνοντας τις αντίστοιχες κινήσεις με τα χέρια. Ο Άγγελος ενώ είναι σοβαρός, ξαφνικά σηκώνει τα χέρια ψηλά. Παράλληλα, ανοίγει το στόμα λέγοντας κι αυτός «παμ». Και, από ότι παρατηρήσαμε, το λέει και στο σωστό τονικό ύψος. Έπειτα, σηκώνει εναλλάξ πρώτα το ένα χέρι και μετά το άλλο. Λίγο πριν το τέλος, σηκώνει τα χέρια και τη στιγμή που τα κατεβάζει, τα χτυπά ταυτόχρονα στο πάτωμα, δείχνοντας κι αυτός τη δεσπόζουσα και την τονική. Στρέφει έπειτα το βλέμμα στη δ. και με αυτόν τον τρόπο τελειώνει η τρίτη καταγραφή.

Γενικός σχολιασμός:

Παρατηρήθηκε μια μεγάλη εξέλιξη της μουσικής συμπεριφοράς του Άγγελου, σε σχέση με τα δυο προηγούμενα μαθήματα. Πιο συγκεκριμένα, ήταν πολύ άνετος, εξοικειωμένος με το περιβάλλον και πειραματιζόταν συνέχεια με τα ερεθίσματα, ρυθμικά και κινητικά, που έδινε η δασκάλα. Συμμετείχε με χαρά και ενθουσιασμό σε όλες τις δραστηριότητες, εκτός από μία δραστηριότητα υψηλής ενέργειας με το όνομα «Τα τρία μυρμηγκάκια». Στη συγκεκριμένη, δυσανασχετούσε έντονα και θύμωνε και αυτό φαινόταν ιδιαίτερα από το συνοφρύωμα των φρυδιών και του στόματος, αλλά και από τα επιφωνήματα του. Ίσως του προκαλούσε ανία και γι' αυτό το λόγο κατέφευγε σε άλλα ενδιαφέροντα για αυτόν πράγματα, όπως για παράδειγμα τα όργανα.

Επιπλέον, έπαιρνε πρωτοβουλίες κάνοντας δικά του σχέδια και κινητικές φιγούρες. Επίσης, συνδύαζε ρυθμικές και κινητικές συμπεριφορές προσπαθώντας κάθε φορά να συγχρονίσει και τις δύο δεξιότητες. Αξίζει εδώ να σημειωθεί η εφευρετικότητα του στον τρόπο χρήσης της μαράκας. Ενώ στα δυο προηγούμενα μαθήματα δυσκολευόταν στον χειρισμό της λόγω του βάρους της, σ' αυτό το μάθημα

σκέφτηκε να χρησιμοποιήσει το δεύτερο χέρι του βοηθητικά κάτω από το όργανο, για να μπορεί να ελέγχει το βάρος της!

Υπήρξαν κάποιες στιγμές που αποκρίνονταν στα φωνητικά ερεθίσματα της δασκάλας, πάντοτε όμως μέσα στο σύνολο και μάλιστα προσέγγιζαν κατά πολύ το σωστό τονικό ύψος!

Επιπρόσθετα, ήταν αρκετά ανεξαρτητοποιημένος από τη μητέρα του και μάλιστα υπήρξαν στιγμές που σε δραστηριότητες «προσέθετε» τα δικά του μέρη. Για παράδειγμα ενώ εκτελούσαν όλοι ρυθμική ακολουθία μιμούμενοι τη δασκάλα, ο Άγγελος βίωνε το ρυθμικό αυτό μέρος κινητικά. Οργάνωνε δηλαδή ένα δικό του «χορευτικό», κάτι το οποίο στην αρχή ήταν δύσκολο να φανταστεί κανείς. Νομίζω όμως ότι αυτή η άνεση και ελευθερία οφείλεται κατά κύριο λόγο στην παρουσία και τη συμμετοχή της μητέρας του. Κοντά της νιώθει ασφάλεια, ενισχύεται η αυτοπεποίθησή του και αφήνει σταδιακά τον εαυτό του ελεύθερο. Με λίγα λόγια, η μητέρα ως κεντρικό πρόσωπο αναφοράς λειτουργεί σαν μια «κινητήριος δύναμη», που του δίνει τη δυνατότητα να εκφράσει και να βιώσει τη μουσική σε διάφορα επίπεδα.

4η καταγραφή - μάθημα Τετάρτη 06-05-09, ώρα 6:30μμ.

Καταγραφή του Άγγελου ηλικίας 1,5 έτους, σε αίθουσα διδασκαλίας μουσικής για βρέφη και νήπια, στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

Αναλυτική καταγραφή:

1ο Επεισόδιο:

Η δ. δίνει στο μεταλλόφωνο τη δεσπόζουσα και την τονική για το τραγούδι χαιρετισμού «Παιδιά γεια χαρά». Ο Άγγελος κάθεται ανάμεσα στα πόδια της μητέρας του, κοιτάζοντας προς τη δ. και χτυπά μια φορά το πόδι στο πάτωμα. Έπειτα έχοντας το βλέμμα προς τη δ., χαμογελά δείχνοντας ενδεχομένως ότι γνωρίζει τη δραστηριότητα που πρόκειται να ακολουθήσει.

Ξεκινά το τραγούδι χαιρετισμού και όλοι συνοδεύουν χτυπώντας ρυθμικά τα χέρια τους στα γόνατα. Ο Άγγελος χαμογελά και χτυπά μια φορά το χέρι του στο γόνατο. Η μητέρα τον τοποθετεί στην αγκαλιά της για να τον βοηθήσει να βολευτεί καλύτερα. Μόλις καθίσει καλύτερα, αρχίζει να χτυπά τα χέρια του στα γόνατα και να κουνά ζωηρά πάνω-κάτω το δεξί του πόδι παρακολουθώντας σε ικανοποιητικό βαθμό το ρυθμό που έχει το τραγούδι (0’ 52’’). Το χαμόγελό που καταγράφει σε αυτή τη φάση η κάμερα μαρτυρεί αφ’ ενός ότι αναγνωρίζει το τραγούδι και αφ’ ετέρου ότι μπορεί να συνοδεύσει και ο ίδιος ρυθμικά τη συγκεκριμένη μελωδία. Επιπρόσθετα, θα λέγαμε ότι διακρίνεται στο πρόσωπο του μια ικανοποίηση, που ίσως πηγάζει από την πορεία της προσωπικής του συμμετοχής.

Ρίχνει μια γρήγορη ματιά στην κάμερα και αμέσως μετά γυρίζει το βλέμμα στη δ., χτυπώντας μόνο το πόδι στο πάτωμα. Τώρα η δ. απευθύνει προσωπικό χαιρετισμό ξεκινώντας από τον Άγγελο. Εκείνος μόλις ακούει το όνομα του, χαμογελά κοιτάζοντας την και συνεχίζει να χτυπά το πόδι του στο πάτωμα. Επιπλέον, σηκώνει το δεξί του χέρι και χαιρετά. Μετά χοροπηδά δυο φορές στην αγκαλιά της μητέρας του και βλέποντας πάλι προς τη δ., αρχίζει να χτυπά χαρούμενα τα χέρια στα γόνατα. Παράλληλα, ανεβοκατεβάζει το δεξί του πόδι. Η κίνηση του ποδιού του θα μπορούσαμε να πούμε με βεβαιότητα ότι είναι μια ρυθμική απόκριση στη μελωδία που ακούγεται και αυτό μπορούμε να το αντιληφθούμε αν παρατηρήσουμε τον τρόπο που ανεβοκατεβαίνει το πόδι του παιδιού (1’04’’). Επιπλέον, ενδεχομένως είναι και μια ένδειξη χαράς.

Όταν η δ. χαιρετά το Νικόλα, ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι στη μεριά του και χαιρετά. Ωστόσο συνεχίζει να αποκρίνεται ρυθμικά χτυπώντας τα χέρια στα γόνατα. Κατόπιν, στρέφει το κεφάλι του στη δ., τη βλέπει και χαμογελά, ενώ δείχνει ότι συμμετέχει κι αυτός στο τραγούδι. Όταν η δ. χαιρετά τη Θεοδώρα, ο Άγγελος στρέφει το κεφάλι του δεξιά στο μέρος της και χαιρετά. Στο συγκεκριμένο σημείο κουνά και τα χέρια και τα πόδια δείχνοντας πραγματικά πολύ χαρούμενος. Χοροπηδά δυο φορές στην αγκαλιά της μητέρας του και μετά σταματά κοιτάζοντας προς τα δεξιά. Ξαφνικά, ανασηκώνεται γρήγορα με τα χέρια ψηλά και έπειτα κάθεται στα πόδια της μητέρας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι φανερός ο ενθουσιασμός του αλλά και η σταδιακή εξοικείωση με το χώρο και με τα πρόσωπα που αποτελούν. Επιπρόσθετα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρατηρείται μια σταδιακή κοινωνικοποίηση του παιδιού.

Στη συνέχεια σηκώνεται όρθιος και κάθεται δίπλα στη μητέρα. Κοιτάζει μια φορά στην κάμερα και αμέσως μετά απέναντι. Η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού, ανεβοκατεβάζοντας αντίστοιχα τα χέρια. Ο Άγγελος αυτή τη φορά δεν αποκρίνεται και γυρίζει προς τη μητέρα του. Εκείνη τον τοποθετεί πάλι στην αγκαλιά της.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να υποσημειώσουμε την αξία που έχει για την εκμάθηση αλλά και τη βίωση του ρυθμού η διαρκής επανάληψη ήδη γνωστών δραστηριοτήτων. Η συγκεκριμένη διαπίστωση, άλλωστε, αποτελεί και μια βασική αρχή της μουσικής προπαιδείας, σύμφωνα με την οποία το 80% του εκπαιδευτικού υλικού και προγράμματος είναι μια επανάληψη των προηγούμενων μαθημάτων και μόνο το 20 % αποτελεί πρόσθετο και καινούργιο μουσικοκινητικό υλικό. Ο λόγος έγκειται στη σταδιακή εμπλοκή του παιδιού στα ήδη γνωστά μουσικά δρώμενα και στη σταδιακή εξοικείωση με αυτά και όχι στην απλή εκμάθηση καινούργιων δραστηριοτήτων.

2^{ο} Επεισόδιο:

Η δ. ξεκινά το τραγούδι «Περιστεράκι πέταξε». Ο Άγγελος κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας του, έχοντας στραμμένο το βλέμμα στη δ. Λικνίζει δεξιά-αριστερά το σώμα και αμέσως μετά σκύβει, ακουμπώντας πρώτα το δεξί χέρι στο πάτωμα κι έπειτα το αριστερό. Αλλάζει θέση και κάθεται οκλαδόν μπροστά από τα πόδια της μητέρας του. Μετά κάθεται ξανά στην αγκαλιά της και βλέποντας τους

άλλους, χτυπά κι αυτός παλαμάκια. Είναι η πρώτη φορά που αποκρίνεται με αυτόν τον τρόπο. Στις προηγούμενες καταγραφές δεν παρατηρήθηκε κάτι ανάλογο. Φαίνεται ότι παρατηρούσε και σταδιακά αφομοίωνε τον τρόπο πραγματοποίησης αυτής της διαδικασίας. Βέβαια, στην τρίτη καταγραφή, σημειώθηκε μια προσπάθεια αλλά χωρίς να ολοκληρωθεί.

Σταματά να χτυπά παλαμάκια, συνεχίζοντας, όμως, να παρατηρεί τη δασκάλα. Εναλλακτικά η δ. τραγουδά γρήγορα και ζωντανά το ρυθμικό μέρος του τραγουδιού και όλοι συνοδεύουν χτυπώντας ρυθμικά τα χέρια στα πόδια. Ο Άγγελος συνεχίζει να παρατηρεί. Τότε, η μητέρα χαϊδεύει το μέτωπο του απομακρύνοντας τα μαλλιά που πέφτουν στα μάτια του. Εκείνος αντιδρά και σουφρώνει τα φρύδια ίσως ως ένδειξη ενόχλησης, για απέσπασε την προσοχή του από το παρατηρούμενο σημείο.

Στη συνέχεια η δ. εμπλουτίζοντας το ρυθμικό μέρος «βαθαίνει» τη φωνή της, ενώ χτυπά ταυτόχρονα το πόδι στο πάτωμα. Ο Άγγελος συνεχίζει να την παρατηρεί. Αμέσως μετά, η δ. αλλάζει ξανά τη χροιά της φωνής της, κάνοντάς την «ψιλή». Ταυτόχρονα, χτυπά τα χέρια στο πάτωμα. Το ίδιο κάνουν και όλοι οι υπόλοιποι. Ο Άγγελος την παρατηρεί και έπειτα προσπαθώντας να βολευτεί καλύτερα στην αγκαλιά της μητέρας του, γυρίζει το κεφάλι στα δεξιά. Έπειτα κάθεται στο πάτωμα ανάμεσα στα πόδια της μητέρας ενώ η δ. ξεκινά να τραγουδά τη μελωδία, χωρίς τους στίχους. Ο Άγγελος σε αυτό το άκουσμα, στρέφει το κεφάλι του στη δ., χαμογελά, αναγνωρίζοντας ενδεχομένως το σημείο αυτό της δραστηριότητας και αρχίζει να λικνίζει το σώμα του δεξιά- αριστερά.

Τελειώνοντας το τραγούδι, η δ. λέει τη δεσπόζουσα (σολ) και την τονική (ντο) σηκώνοντας και κατεβάζοντας αντίστοιχα τα χέρια. Ο Άγγελος φαίνεται ότι αναμένει αυτήν την εξέλιξη της δραστηριότητας και όταν έρχεται η ώρα σηκώνει ψηλά τα χέρια του, όπως κάνουν όλοι, αλλά τα κατεβάζει νωρίτερα από τους άλλους. Η δ. το επαναλαμβάνει για μια ακόμα φορά το ίδιο σημείο. Ο Άγγελος αποκρίνεται ακριβώς όπως και πριν. Ωστόσο ακόμα και όταν τελειώνει η δ., ο Άγγελος σηκώνει ψηλά τα χέρια του και μόλις συνειδητοποιεί ότι τελείωσε η δραστηριότητα, τα κατεβάζει.

3^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Κάθε παιδί με τη σειρά του πλησιάζει στο μέρος που βρίσκονται οι μεταλλικές ράβδοι για να αποδώσει ηχητικά το ρυθμό που ακούγεται από τη δ., ενώ η δ. τραγουδά μια μελωδία. Οι υπόλοιποι

συνοδεύουν ρυθμικά, χτυπώντας τα χέρια τους στα γόνατα. Ο Άγγελος χτυπά το αριστερό του χέρι στο γόνατο, αλλά σταματά, κοιτάζοντας δεξιά κάποιο παιδί που μόλις πέρασε από μπροστά του. Συνεχίζει να παρατηρεί έχοντας το βλέμμα στραμμένο προς τα δεξιά. Η μητέρα με το χέρι της, από ότι μπορούμε να διακρίνουμε ακουμπά το χέρι του μικρού για να τον ενεργοποιήσει. Εκείνος γυρίζει το κεφάλι μπροστά και χτυπά τα χέρια στα γόνατα.

Έπειτα στρέφει ξανά το βλέμμα του στα δεξιά. Μόλις ξεκινά να παίζει άλλο παιδάκι στις μεταλλικές ράβδους, ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι του μπροστά και απλώνει τα χέρια του, για να πιάσει τα πόδια του. Φαίνεται λίγο αφηρημένος και ξαφνικά σαν να «επανέρχεται», χτυπά με έντονα τα χέρια του στα γόνατα και χαμογελά.

Με την ένταση που βιώνει τη συγκεκριμένη δραστηριότητα, κουνιέται και πάλλεται ολόκληρο το σώμα του. Ρίχνει μια γρήγορη ματιά στην κάμερα κι όταν όλοι χειροκροτούν το παιδί που έπαιξε στις μεταλλικές ράβδους, χειροκροτά κι ο Άγγελος.

Αμέσως μετά, σπρώχνει προς τα πίσω το σώμα του και ακουμπά την πλάτη του στα πόδια της μητέρας. Τώρα είναι η σειρά της Ζωής να παίξει στις μ. ράβδους. Ο Άγγελος στηρίζει το δεξί του χέρι στο γόνατο και παρατηρεί προς το μέρος που βρίσκεται η Ζωή. Ενώ όλοι συνοδεύουν τη Ζωή ρυθμικά χτυπώντας τα χέρια τους στα γόνατα, ο Άγγελος βρίσκεται στη στάση που προαναφέραμε και έχοντας σοβαρό ύφος, κουνά πάνω-κάτω σύμφωνα με τη μελωδία του τραγουδιού που ακούγεται, τον καρπό του χεριού του (4’30’’). Λίγο πριν ολοκληρώσει στις μ. ράβδους η Ζωή, ο Άγγελος χτυπά τα χέρια του στα γόνατα, όπως όλοι, και όταν όλοι χειροκροτούν τη Ζωή που τελείωσε, χειροκροτά κι ο Άγγελος.

Τώρα είναι η σειρά της Θεοδώρας. Ο Άγγελος κοιτάζει προς το μέρος της. Παρατηρεί για λίγο και έπειτα χτυπά μια φορά τα χέρια στα γόνατα και συγχρόνως το πόδι στο πάτωμα. Στη συνέχεια χτυπά παλαμάκια. Ας σημειωθεί εδώ ότι πρόκειται για κινήσεις που αποτελούν ρυθμικές αποκρίσεις του παιδιού στο τραγούδι της δ.. Λίγο πριν ολοκληρώσει η Θεοδώρα, ο Άγγελος κουνά στον αέρα τα χέρια του πάνω-κάτω χωρίς να τα χτυπά κάπου συγκεκριμένα. Στο τέλος, σύντομα και περιορισμένες φορές, χτυπά τα χέρια πάνω στα γόνατα του. Έπειτα, στρέφει το κεφάλι στα δεξιά και χειροκροτά, όπως και οι άλλοι, όταν τελειώνει η σειρά της Θεοδώρας (5’04’’).

Στις μ. ράβδους παίζει ένα άλλο παιδί. Ο Άγγελος έχει στραμμένο το κεφάλι στη μεριά του. Η μητέρα με τα χέρια της χτυπά στην πλάτη του τον ρυθμό του

τραγουδιού. Εκείνος μόλις καθίσει καλύτερα στη θέση του, αρχίζει να χτυπά τα χέρια του στα γόνατα, συνοδεύοντας κι αυτός όπως όλοι το παιδί που παίζει στις μ. ράβδους. Παράλληλα, στρέφει το κεφάλι στα αριστερά, στο μέρος που βρίσκεται η κάμερα, αλλά δεν κοιτάζει σ' αυτήν. Το βλέμμα του δεν εστιάζει σε κάποιον. Βλέπει προς τα κάτω και θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι λίγο σοβαρό, παρ' όλα αυτά, όμως, συμμετέχει. Έπειτα, γυρίζει το κεφάλι του μπροστά και σταματά απότομα να χτυπά τα χέρια του σηκώνοντας το αριστερό χέρι. Όταν όλοι χειροκροτούν το παιδί που τελείωσε, ο Άγγελος απλά παρατηρεί χωρίς να κάνει κάτι συγκεκριμένο.

Στη συνέχεια ένα άλλο παιδί εκτελεί την ίδια δραστηριότητα. Ο Άγγελος παραμένει σ' αυτή τη στάση λίγη ώρα κοιτάζοντάς το, ενώ μετά από λίγο, αρχίζει να χτυπά τα χέρια του στα γόνατα έχοντας μια παθητική έκφραση. Λίγο πριν ολοκληρώσει το παιδί, ο Άγγελος, όπως και πριν, γυρίζει το κεφάλι στα αριστερά χωρίς να κοιτάζει κάποιον συγκεκριμένα. Η έκφραση του δεν έχει κάτι το ιδιαίτερο. Έπειτα γυρίζει το κεφάλι του μπροστά και σκύβοντας απότομα, ακουμπά τα χέρια στο πάτωμα. Ίσως θέλει με αυτό τον τρόπο να δείξει την τονική δεδομένου ότι πραγματοποιεί αυτή την κίνηση, όταν το παιδί χτυπά για τελευταία φορά τις μ. ράβδους. Αμέσως χειροκροτά το παιδί μαζί με τους υπόλοιπους.

Στη συνέχεια η δ., εξηγεί στους συνοδούς ότι είναι πιο δύσκολο να χειριστούν τα παιδιά τη μπαγκέτα και μάλιστα σε ένα περιορισμένο χωρικό διάστημα, όπως είναι η μεταλλική ράβδος. Αυτό απαιτεί την ύπαρξη και την κατάκτηση της λεπτής κινητικής δεξιότητας, την οποία δεν έχουν αποκτήσει ακόμη τα μικρά παιδιά. (Καρτασίδου, 2004). Ενδέχεται, για παράδειγμα, τα παιδιά να έχουν σωστό σταθερό παλμό, αλλά στη περίπτωση που χρησιμοποιούν την μπαγκέτα, να παρατηρείται μια μικρή απόκλιση από τη σταθερή τους επίδοση. Αυτό, ωστόσο, δε σημαίνει ότι τους λείπει η αίσθηση του παλμού ή ότι ξαφνικά μεταβάλλεται η αποκτηθείσα ικανότητα. Όση ώρα μιλά η δ. ο Άγγελος την παρατηρεί.

Έπειτα, παίζει στις μ. ράβδους ένα άλλο παιδί. Ο Άγγελος κοιτάζει προς το μέρος του. Αμέσως σηκώνεται όρθιος και κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας του. Αυτή τη φορά ο Άγγελος δεν αποκρίθηκε ρυθμικά όπως έκανε προηγουμένως. Εδώ φαίνεται ότι τον κούρασε κάπως η διαρκής παρακολούθηση. Στη συνέχεια, ακούγεται κάποιο άλλο παιδί που παίζει. Ο Άγγελος αρχίζει να κουνά πάνω-κάτω στον αέρα το δεξί του χέρι, χωρίς να το χτυπά κάπου συγκεκριμένα. Έπειτα, κάθεται κάτω μπροστά στα πόδια της μητέρας και χτυπά τα χέρια του στην άκρη του ποδιού του. Όταν όλοι χειροκροτούν, κάνει και αυτός το ίδιο.

Έπειτα, είναι η σειρά της Σοφίας. Ο Άγγελος βλέπει τη δ. που της δίνει τις μεταλλικές ράβδους όλοι τη συνοδεύουν ρυθμικά και ο Άγγελος αρχίζει σταδιακά να χτυπά τα χέρια του στα γόνατα. Ταυτόχρονα, ανεβοκατεβάζει το δεξί του πόδι σύμφωνα με τη μελωδία που ακούγεται από τη δ., χτυπώντας το στο πάτωμα. Χτυπά μια φορά τα χέρια του στα γόνατα κι έπειτα όπως όλοι, χειροκροτά τη Σοφία που τελείωσε. Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι, οι ρυθμικές αποκρίσεις των χεριών του, ενώ δείχνουν κάποιο σταθερό παλμό, δεν είναι ακόμα σταθεροποιημένες. Με τη συστηματική όμως έκθεση στα συγκεκριμένα ακουστικά ερεθίσματα, προβλέπεται ότι θα ακολουθήσει μια διαρκώς ανοδική πορεία και σύντομα θα υπάρξει μια ικανοποιητική σταθερότητα.

Τώρα είναι η σειρά της Νόννη. Ο Άγγελος σηκώνεται όρθιος και παρατηρεί τη δ. που της δίνει τις μεταλλικές ράβδους. Μόλις αρχίζει να παίζει, ο Άγγελος κάθεται ξανά στην αγκαλιά της μητέρας του, χοροπηδώντας δυο φορές σύμφωνα με το ρυθμό του τραγουδιού! Η μητέρα χτυπά τον παλμό μια φορά στα γόνατά της και μια φορά μαλακά στο κεφάλι του Άγγελου. Εκείνος είναι ακίνητος και ανοιγοκλείνει τα βλέφαρα του κάθε φορά που η μητέρα τον ακουμπά στο κεφάλι. Έπειτα, η μητέρα χτυπά τον παλμό στην πλάτη του. Εκείνος γυρίζει δεξιά το κεφάλι του προς τη μητέρα και χαμογελαστός στρέφει ξανά μπροστά το κεφάλι του. Μάλλον του άρεσε αυτό που έκανε η μητέρα.

Στη συνέχεια η δ. δίνει τις μεταλλικές ράβδους στην Ελένη. Ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι δεξιά και την παρατηρεί χωρίς να αποκρίνεται ρυθμικά ή κινητικά, απλά συνεχίζει να τη βλέπει. Στο τέλος τη χειροκροτά όπως όλοι.

Τώρα είναι η σειρά του Άγγελου. Η δ. του λέει να καθίσει στο πάτωμα. Τότε η μητέρα τον κατεβάζει από την αγκαλιά της. Η δ. τοποθετεί τις μεταλλικές ράβδους ανάμεσα στα πόδια του, του δίνει τις μπαγκέτες και τον ταιριάζει καλύτερα. Εκείνος, αρχίζει αμέσως να χτυπά πάνω σ' αυτές. Η δ. ξεκινά να τραγουδά τη μελωδία, ενώ όλοι οι υπόλοιποι ενισχύουν με τα χέρια τους τον παλμό. Ο Άγγελος βλέπει τη δ. και χαμογελά, ενώ, υποθέτουμε, από τη χαρά του ανασηκώνει μια φορά γρήγορα το δεξί του πόδι. Έπειτα στρέφει το κεφάλι του στα αριστερά, βλέποντας γρήγορα στην κάμερα και αμέσως επιστρέφει το βλέμμα του στις ράβδους. Σταματά για λίγο, αλλά αμέσως συνεχίζει να παίζει. Έπειτα, ξανασταματά προσπαθώντας να ταιριάξει τις ράβδους. Καθώς όμως σηκώνει τη μπαγκέτα, σκαλώνει στις ράβδους οι οποίες χωρίζονται μεταξύ τους. Τότε επεμβαίνει η μητέρα μαζί με τη δ. και τις διορθώνουν. Μόλις τακτοποιείται το πρόβλημα συνεχίζει να παίζει, ενώ έχει ολοκληρωθεί πλέον η

μελωδία. Στο τέλος χειροκροτούν όλοι τον Άγγελο και εκείνος έχοντας το βλέμμα στραμμένο στις ράβδους χαμογελά ελαφρώς. Έπειτα τις πιάνει και τις δίνει στη δ., και εκείνη τον ευχαριστεί.

4ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Η δ. τους λέει να σηκωθούν για να χορέψουν και ο Άγγελος κοιτάζει προς το μέρος της και χαμογελά. Με τα χέρια του πιάνει τις άκρες των ποδιών του.

Ακούγεται ήχος από κουδουνάκια. Ο Άγγελος βλέπει τα παιδιά που παίρνουν από τη δ. κουδουνάκια και χαμογελά. Εκείνη ξεκινά το τραγούδι «Λεμονάκι μυρωδάτο» απομονώνοντας τη μουσική. Ο Άγγελος σηκώνεται όρθιος κουνώντας γρήγορα εκτός ρυθμού πάνω-κάτω το δεξί του χέρι. Έπειτα μένει ακίνητος κοιτάζοντας προς τη δ..

Μετά από λίγο η μητέρα σκύβει στο αυτί του και κάτι του ψιθυρίζει. Προφανώς του λέει να προχωρήσει προς τη δ. για να πάρει κουδουνάκια, όπως φαίνεται και από την κίνηση που κάνει στη συνέχεια ο Άγγελος. Προχωρά, δηλαδή, μερικά βήματα μπροστά και παίρνει τα κουδουνάκια που του δίνει η δασκάλα. Κατόπιν στρέφεται προς τη μητέρα πιάνοντας το χέρι της και καθώς κινούνται όλοι κυκλικά στην αίθουσα, ο Άγγελος κουνά πάνω-κάτω τα κουδουνάκια. Βέβαια δεν αποκρίνεται ρυθμικά σωστά, απλώς θα λέγαμε ότι είναι περισσότερο ένδειξη χαράς.

Έπειτα προσπαθεί να τα κρατήσει καλύτερα και αρχίζει πάλι να τα κουνά, ενώ προσπαθεί να συντονίσει και τα βήματα του. Χορεύει κι αυτός προχωρώντας με μικρά πηδήματα, ενώ συγχρόνως κουνά και τα κουδουνάκια. Πριν ολοκληρώσουν έναν κύκλο στην αίθουσα, ο Άγγελος κοιτά γρήγορα τα κουδουνάκια γουρλώνοντας τα μάτια (9’41’’), ενώ στη συνέχεια κοιτάζει προς τα δεξιά και κάτω. Αμέσως μετά από λίγη ώρα, αφού προχωρήσουν λίγο ακόμη, διακρίνεται ο Άγγελος που ανοιγοκλείνει το στόμα λέγοντας «παμ» μιμούμενος τη δ. που τραγουδά το ρυθμικό μέρος του τραγουδιού, ενώ στο ισχυρό μέρος τονίζει περισσότερο τη συλλαβή «παμ» και χτυπά το πόδι στο πάτωμα. Έπειτα κοιτάζει μπροστά του τη συνοδό με το κόκκινο πουκάμισο.

Εκείνη τη στιγμή σταματούν όλοι επιτόπου και η δ. τραγουδά το ρυθμικό μέρος του τραγουδιού. Τονίζει το ισχυρό μέρος και για να γίνει περισσότερο κατανοητό, χτυπούνε όλοι το πόδι τους στο πάτωμα. Ο Άγγελος κοιτάζοντας τώρα μπροστά,

προσπαθεί να αναπηδήσει όπως έκανε μόλις πριν η συνοδός με το κόκκινο πουκάμισο. Πιάνει το χέρι της μητέρας του, ενώ ανοιγοκλείνει το στόμα. Παρατηρεί αρχικά κάποιον που βρίσκεται απέναντι του και έπειτα γυρίζει το κεφάλι προς τη δ. Όταν εκείνη χτυπά δυνατά το πόδι της στο ισχυρό μέρος του τραγουδιού βαθαίνοντας συγχρόνως και τη φωνή της, ο Άγγελος χτυπά δυνατά το πόδι στο πάτωμα, λέγοντας κι αυτός «παμ», όπως η δ.. Είναι πολύ μεγάλη η εσωτερική ένταση που βγάζει αποκρινόμενος σ' αυτό το ερέθισμα. Πιο συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια της φωνητικής αυτής απόκρισης, ακούγεται η αναπνοή του (10'06'').

Στη συνέχεια, ανοιγοκλείνει ξανά το στόμα του με λιγότερη όμως ένταση, ενώ αναπηδά με μικρά πηδηματάκια. Έπειτα κοιτάζει ξανά τη συνοδό με το κόκκινο πουκάμισο που βρίσκεται δεξιά από τη μητέρα του. Τότε ακούγεται η δ. που αλλάζει τη χροιά της φωνής της, κάνοντάς την πολύ «ψιλή», πιάνοντας με το χέρι τη μύτη της. Ο Άγγελος στο άκουσμα αυτό στρέφει το κεφάλι στη δ. και αμέσως μετά προς τα αριστερά, κοιτάζοντας το κοριτσάκι με τη μαύρη μπλούζα που στέκεται δίπλα του, το οποίο προσπαθεί να μιμηθεί τη δασκάλα πιάνοντας τη μύτη της.

Κατά διαστήματα κοιτάζει τη δ. κι έπειτα το κοριτσάκι με τη μαύρη μπλούζα. Κουνά τα κουδουνάκια του κι όταν μετά βλέπει με προσοχή τη δ., ανοιγοκλείνει το στόμα του προσπαθώντας να πει ρυθμικά *παμ παμ* (10'30''). Βέβαια είναι τόσο μικρό το χρονικό διάστημα που αποκρίνεται ρυθμικά φωνητικά, που είναι λίγο δύσκολο να καταλάβουμε κατά πόσο το πετυχαίνει.

Αμέσως μετά σηκώνει με το χέρι του τα κουδουνάκια και τα ακουμπά στο κεφάλι του. Ίσως αυτό να είναι μια προσπάθεια να μιμηθεί κάτι η κάποιον που βλέπει χωρίς να μπορούμε να το πούμε με βεβαιότητα γιατί η κάμερα καταγράφει μόνο τις συμπεριφορές του συγκεκριμένου παιδιού. Στη συνέχεια ακουμπά τα κουδουνάκια στο στόμα του, τα επεξεργάζεται με το χέρι και τα ξαναβάζει στο στόμα. Η δ. επαναλαμβάνει τη μελωδία του τραγουδιού και όλοι κινούνται ξανά κυκλικά στην αίθουσα. Η μητέρα πιάνει το χέρι του Άγγελου και καθώς κινούνται στον κύκλο, εκείνος βάζει τα κουδουνάκια στο στόμα. Έπειτα τα απομακρύνει από αυτό, κοιτάζει στο πάτωμα και μετά πάλι μπροστά ανοίγοντας το στόμα. Σηκώνει τα κουδουνάκια, φέρνοντας τα στο ύψος του κεφαλιού. Έπειτα τα κατεβάζει κι όταν ολοκληρώνουν έναν κύκλο, ο σκύβει το κεφάλι και τα κοιτάζει.

Κατόπιν σταματούν όλοι επιτόπου και η δ. τραγουδά το ρυθμικό μέρος. Τότε όλοι χτυπάνε το πόδι στο πάτωμα, κάθε φορά που ακούγεται το ισχυρό μέρος του τραγουδιού. Στο σημείο αυτό η ορατότητα περιορίζεται γιατί μπαίνουν άλλα άτομα

μπροστά μας. Διακρίνεται μόνο για μικρό χρονικό διάστημα, τη στιγμή που χτυπά το πόδι του στο πάτωμα. Έπειτα τον ξανακρύβουν οι συνοδοί, αλλά αμέσως πάλι τον βλέπω που κουνά το σώμα του, ενώ συγχρόνως προσπαθεί να μιμηθεί ρυθμικά όπως όλοι το *παμ παμ* (11'23''). Δεν το προσεγγίζει όμως ακριβώς σωστά.

Έπειτα κοιτάζει τη συνοδό με το κόκκινο πουκάμισο που βρίσκεται μπροστά του και μετά στρέφοντας ξανά το κεφάλι μπροστά, βάζει τα κουδουνάκια στο στόμα του. Κατόπιν γυρίζει προς τη μητέρα και αμέσως πάλι μπροστά. Κουνά μια φορά πάνω-κάτω τα χέρια και κοιτάζοντας προς τη δ., χτυπά τα κουδουνάκια στην παλάμη του αριστερού του χεριού. Θα μπορούσαμε στο σημείο αυτό να πούμε πως προσπαθεί να μιμηθεί τη δ. γιατί και οι κινήσεις των υπόλοιπων που τυχαίνει να βρίσκονται δίπλα στον Άγγελο είναι ίδιες. Μετά ο Άγγελος σταματά, συνεχίζοντας, όμως, να παρατηρεί τη δ.. Εκείνη επαναλαμβάνει τη μελωδία του τραγουδιού και όλοι κινούνται κυκλικά στην αίθουσα. Ο Άγγελος κάνει έναν κύκλο γύρω από τον εαυτό του κι έπειτα πιάνει το χέρι της μητέρας. Λίγο πριν ολοκληρώσουν έναν κύκλο στην αίθουσα, ο Άγγελος προσπαθεί να τα κρατήσει καλύτερα, γιατί ενδέχεται να του πέσουν. Έχει στραμμένο το κεφάλι προς τα αριστερά, προσηλώνοντας το βλέμμα του, όμως, χωρίς να ανταποκρίνεται σε ερεθίσματα.

Έπειτα από λίγη ώρα η δ. τελειώνει το τραγούδι και όλοι σταματούν. Ο Άγγελος ανοιγοκλείνει το στόμα λέγοντας όπως παραπάνω *παμ παμ*, ενώ ταυτόχρονα αναπηδά μια φορά στις μύτες των ποδιών του. Βάζει τα κουδουνάκια στο στόμα του, αλλά η μητέρα προσπαθεί να τα απομακρύνει. Ο Άγγελος όμως επιμένει και η μητέρα επαναλαμβάνει την ίδια κίνηση. Τότε εκείνος κουνά μια φορά τα κουδουνάκια και μετά τα επαναφέρει στο στόμα. Η μητέρα απομακρύνει ξανά το χέρι του. Εκείνος κοιτάζει γρήγορα στην κάμερα και απομακρύνοντας το βλέμμα του από αυτήν χαμογελά ακουμπώντας τα κουδουνάκια στο μάγουλό του.

Κοιτάζει προς τη δ. και καθώς κατευθύνεται σε εκείνη για να της παραδώσει τα κουδουνάκια, σκουντάει επάνω σε δυο παιδιά που περνάνε από μπροστά του και έτσι γυρίζει πίσω στη μητέρα. Κρατάει το χέρι της και τότε διακρίνεται ο δ. που απλώνει το ντέφι στον Άγγελο για να τοποθετήσει μέσα σ' αυτό τα κουδουνάκια του, όπως έκαναν και οι υπόλοιποι. Ο Άγγελος τα αφήνει και αμέσως κοιτάζει τον δ.. Έπειτα μαζί με τη μητέρα προχωρούν προς την άκρη της αίθουσας για να πάρουν τη θέση τους.

5^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Η δ. μιμείται τη φωνή του μανάβη φωνάζοντας «Έχω ωραία, φρέσκα φρούτα, λαχανικά…». Μόλις η μητέρα κάθεται κάτω, ο Άγγελος πηγαίνει κοντά της κι εκείνη τον τοποθετεί απέναντι της. Εκείνος έχει το βλέμμα στη δ. και όταν η μητέρα πιάνει τα χέρια του, γυρίζει προς το μέρος της.

Αρχίζουν να λικνίζουν τα σώματά τους μπρος-πίσω σύμφωνα με το ρυθμό του τραγουδιού. Ο Άγγελος στρέφει ξανά το κεφάλι του προς τη δ., ενώ συγχρόνως χαμογελά. Μετά από λίγο σοβαρεύει, ενώ με τη φόρα που έχουν καθώς λικνίζουν τα σώματά τους, το πόδι του ανασηκώνεται. Έπειτα γυρίζει χαμογελαστός στη μητέρα και την κοιτάζει, ενώ στρέφει ξανά το κεφάλι του στη δ.. Παρατηρούνται έκδηλα συναισθήματα χαράς (13’25’’).

Όταν η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική η μητέρα ανεβοκατεβάζει εναλλάξ τα χέρια του Άγγελου, δείχνοντας το σολ και το ντο. Εκείνος έχει στραμμένο το βλέμμα του προς τη δ.. Όταν η μητέρα συνεχίζει να του ανεβοκατεβάζει τα χέρια, ο Άγγελος λικνίζει το σώμα του μπρος πίσω, ενώ συγχρόνως την κοιτάζει.

Η δ. επαναλαμβάνει τα λόγια του μανάβη κι ο Άγγελος γυρίζει απότομα το κεφάλι του στο μέρος της. Μετά τοποθετεί τα χέρια γύρω από το στόμα, όπως όταν θέλουμε να φωνάξουμε κάποιον που βρίσκεται μακριά μας και ανοιγοκλείνει το στόμα του, μιμούμενος τη δ.. Μετά μένει για λίγη ώρα ακίνητος παρατηρώντας την. Η μητέρα πιάνει πρώτα το ένα του χέρι, για να επαναλάβουν την προηγούμενη κίνηση. Ο Άγγελος το καταλαβαίνει και συμμετέχει στη δραστηριότητα δίνοντας και το άλλο χέρι στη μητέρα.

Καθώς λοιπόν λικνίζουν τα σώματά τους, ο Άγγελος έχει στραμμένο το κεφάλι του αριστερά, παρατηρώντας τη συνοδό με το κόκκινο πουκάμισο και την κόρη της. Όταν η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική, η μητέρα ανεβοκατεβάζει εναλλάξ τα χέρια του Άγγελου, ενώ εκείνος ανοιγοκλείνει το στόμα. Ίσως είναι μια προσπάθεια να αποκριθεί λεκτικά. Αμέσως μετά, ο Άγγελος αφήνει τα χέρια της μητέρας του και κουνά τα δικά του εκτός ρυθμού, πάνω-κάτω στον αέρα (14’05’’), ενώ κοιτάζοντας προς τη δ., ανοιγοκλείνει ξανά το στόμα του.

Έπειτα γυρίζει προς τη μητέρα πιάνοντας της τα χέρια. Προσπαθεί να λικνίσει το σώμα του, αλλά η προσοχή του έλκεται από την αλλαγή του ρυθμού του τραγουδιού, ο οποίος γίνεται πιο γρήγορος. Λικνίζει μια φορά μόνος του το σώμα,

παρατηρώντας πάλι τη δ.. Συνεχίζει να αποκρίνεται κινητικά, ενώ όλοι οι υπόλοιποι τραγουδούν τη δεσπόζουσα και την τονική που σηματοδοτεί το τέλος της δραστηριότητας. Ενδεχομένως ή προσπαθεί να επεκτείνει τη δραστηριότητα ή δεν αντιλήφθηκε ότι έφτασε στο τέλος.

6ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Η δ. τραγουδά μια γρήγορη μελωδία χωρίς τους στίχους. Στη θέση τους λέει μόνο *παμ παμ*. Όλοι έχουν σηκωθεί όρθιοι, εκτός από τον Άγγελο που ακόμη κάθεται, κοιτάζοντας προς τη δασκάλα. Εκείνη τους λέει ότι η προϋπόθεση για να πάρουν μαντήλα είναι να τραγουδήσουν ότι τους ζητούσε η δ..

Ο Άγγελος καθιστός όπως είναι συνεχίζει να παρατηρεί προς το μέρος της και όταν εκείνη τραγουδά ένα μελωδικό μοτίβο σε κάποιο παιδί, ο Άγγελος χαμογελά. Ο Άγγελος παρατηρεί τη δ. που τραγουδά μικρά μελωδικά μοτίβα στη Νόννη. Παρεμβάλλεται η επισήμανση που κάνει η δ. στους συνοδούς, σχετικά με την ένταση της φωνής των παιδιών κατά τη προσπάθεια τους να τραγουδήσουν. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει στους γονείς ότι με την έλλειψη της δυνατότητας σωστού χειρισμού της έντασης, τα παιδιά φαλτσάρουν. Για τον λόγο αυτό θα πρέπει να τους ζητάνε να τραγουδούν πιο απαλά. Ο Άγγελος ανοιγοκλείνει το στόμα του και γυρίζει προς τη μητέρα. Εκείνη τον σηκώνει όρθιο. Ο Άγγελος προχωρά μπροστά μερικά βήματα και έχοντας το ένα χέρι στο στόμα και το άλλο σηκωμένο ψηλά, αρχίζει να χαιρετά και να χορεύει, λικνίζοντας το σώμα του δεξιά-αριστερά (15’33’’)! Εκείνη τη στιγμή δεν ακούγεται από τη δ. κάποιο τραγούδι ούτε μελωδικά, αλλά ούτε και ρυθμικά. Η δ. απευθύνεται σε κάποιο παιδί τραγουδώντας του μελωδικά μοτίβα.

Μετά απομακρύνοντας το χέρι του από το στόμα, βγάζει λίγο τη γλώσσα του και προχωρά μερικά βήματα ακόμη, φτάνοντας στο κέντρο της αίθουσας. Εκείνη τη στιγμή η Σοφία κρατώντας τη μαντήλα της τρέχει χαρούμενα δίπλα της, ο Άγγελος γυρίζει προς το μέρος της αφού κοιτάξει τη μητέρα του, τρέχει χαμογελαστός κοντά της. Πιάνει το χέρι της και την τραβά θέλοντας να προχωρήσουν προς το μέρος όπου βρίσκονται η Σοφία και η Νόννη. Ίσως να του προσελκύουν το ενδιαφέρον οι μαντήλες που κρατούν.

Κατόπιν σταματά και τις παρατηρεί που παίζουν με τις μαντήλες. Η μητέρα χαϊδεύει το μέτωπό του, απομακρύνοντας τα μαλλιά από τα μάτια του. Εκείνος τότε

αρχίζει πάλι να χορεύει, λικνίζοντας το σώμα του δεξιά-αριστερά, όπως και προηγουμένως (16’00’’). Έπειτα σταματά, κοιτάζοντας πάλι προς το μέρος της Σοφίας και της Νόννης. Προχωρά μερικά βήματα μπροστά και αρχίζει για τρίτη φορά να χορεύει, λικνίζοντας το σώμα του όπως και πριν (16’10’’). Κατόπιν σταματά κοιτάζοντας απέναντί του τα παιδιά που τρέχουν και παίζουν με τις μαντήλες τους. Όλες αυτές οι κινητικές αντιδράσεις του Άγγελου γίνονται όση ώρα η δ. τραγουδά μελωδικά μοτίβα στα παιδιά. Ο Άγγελος κάνοντας έναν κύκλο γύρω από τον εαυτό του, χορεύει για τέταρτη φορά, κουνώντας το σώμα του δεξιά-αριστερά. Κοιτάζει προς το δ., ενώ έχει απλωμένο το δεξί του χέρι προς αυτόν. Ανοιγοκλείνει τα δάχτυλα του χεριού του και παρακλητικά για να του δώσει μαντήλα. Μετά κατεβάζει το χέρι του, χαμογελά και γυρίζοντας προς τη δ., απλώνει σ’ εκείνη τα δυο του χέρια, ζητώντας μαντήλα! Εκείνη τη στιγμή περνάει από μπροστά του ένα κοριτσάκι με ροζ μπλούζα κι έτσι ο Άγγελος κατεβάζει τα χέρια του. Όταν όμως εκείνο απομακρύνεται, ο Άγγελος απλώνει πάλι τα χέρια και πλησιάζει περισσότερο τη δ.. Παράλληλα, ανοίγει πιο πολύ τα μάτια και περιμένει (16’39’’). Ο Άγγελος αποκρίνεται μ’ αυτό τον τρόπο όσο η δ. συνεχίζει να τραγουδά μελωδικά μοτίβα σε κάθε παιδί.

Επιχείρησε να ικανοποιήσει αυτό που ήθελε ζητώντας το πρώτα από τον δ., όμως επειδή δεν κατόρθωσε να φτάσει στο επιθυμητό αποτέλεσμα, προχώρησε πιο αποφασιστικά στη δ.. Δεν καταλαβαίνει, όμως, ότι δεν έχει έρθει ακόμα η σειρά του και ότι πρέπει να περιμένει. Προχωρά μερικά βήματα πιο κοντά στη δ., έχοντας ακόμη απλωμένα παρακλητικά τα χέρια του. Επειδή όμως βλέπει ότι απευθύνεται σε άλλο παιδί, γυρίζει προς τη μητέρα, έχοντας ένα ελαφρό χαμόγελο στο πρόσωπο.

Καθώς κατευθύνεται κοντά της σταματά, κοιτάζει στην κάμερα και δείχνει την ερευνήτρια με το δάχτυλό του. Έπειτα το κατεβάζει, όμως, συνεχίζει να κοιτάζει και χαμογελά πολύ γλυκά (16’51’’). Μετά κοιτάζει προς τον δ. έχοντας ακόμα το χαμόγελο στα χείλη. Μετά από λίγο βλέπει κάποιον που βρίσκεται απέναντί του. Έπειτα στρέφει το βλέμμα του στη δ..

Τότε εκείνη απευθύνεται στον Άγγελο, λέγοντας του με *παμ παμ* μελωδικά μοτίβα (17’05’’). Εκείνος, νιώθει αμήχανα επειδή αισθάνεται ότι είναι το κέντρο της προσοχής. Το παραπάνω το συμπεραίνουμε από τις κινήσεις που κάνει. Κάθεται αμέσως κάτω, χωρίς να κοιτά τη δ., ενώ συνεχίζει να κουνιέται ανήσυχα. Υψώνει γρήγορα το βλέμμα στη δ. και χαμογελά θέλοντας ίσως να της δείξει ότι δεν πρόκειται να απαντήσει και ξαφνικά σουφρώνει τη μύτη και το στόμα. Συγχρόνως

κουνά δυνατά προς τα κάτω το δεξί του χέρι, βγάζοντας μια μικρή κραυγή. Ίσως επειδή δεν θέλει να ανταποκριθεί σε αυτά τα ερεθίσματα. Μετά από αυτό ο Άγγελος, γυρίζει το κεφάλι δεξιά-αριστερά αδιαφορώντας για αυτά που λέει η δ.. Ίσως σκέφτεται ότι με αυτό τον τρόπο, η δ. θα δει την άρνηση του και δεν θα επιμείνει. Έπειτα γυρίζει ξανά το κεφάλι μπροστά κι ενώ η δ. συνεχίζει να του τραγουδά μελωδικά μοτίβα, εκείνος της χαμογελά. Καθιστός όπως είναι, αρχίζει να κινείται προς τα εμπρός. Χωρίς όμως να κοιτά τη δ..

Εκείνη, αφού κάθισε κάτω όπως ο Άγγελος, τραγουδά μόνο την τονική λέγοντας *παμ* και χτυπώντας ταυτόχρονα το χέρι της στο πάτωμα. Ο Άγγελος συνεχίζει να μην αποκρίνεται, κουνώντας ανήσυχα το σώμα του και κοιτάζοντας δεξιά-αριστερά. Σηκώνει τους ώμους του μετά σκύβοντας ξανά το κεφάλι, πιάνει κάτι που βρίσκεται στο πάτωμα. Μόλις το κάνει αυτό, κοιτάζει τη δ. και χαμογελά, σκύβοντας ξανά το κεφάλι του κάτω.

Η δ. απευθύνεται τώρα στο Νικόλα. Ο Άγγελος δεν παίρνει μαντήλα. Ίσως, ο δ. ξέχασε να του δώσει. Εκείνος μόλις βλέπει ότι δεν παίρνει, κοιτάζει προς τη δ. με απορημένο ύφος. Κατόπιν, κουνιέται ανήσυχα και πιάνει τα χέρια της μητέρας του δείχνοντας ίσως μια δυσαρέσκεια. Έπειτα, σηκώνεται όρθιος, αφήνει τα χέρια της μητέρας του και κοιτάζει προς τα κάτω. Αμέσως μετά, υψώνει τη ματιά του στη δασκάλα και σηκώνει λίγο το δεξί του χέρι ζητώντας ίσως μαντήλα. Το κατεβάζει όμως αμέσως και γυρίζει το κεφάλι του δεξιά προς τη Νόννη, που εκείνη την ώρα παίζει με τη μαντήλα της. Βάζει το χέρι του στο στόμα, αλλά αμέσως το απομακρύνει.

Μετά από λίγο κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας, έχοντας ακόμα το βλέμμα στα δεξιά. Ίσως κοιτάζει και την Ελένη που αποκρίνεται στα μελωδικά μοτίβα της δασκάλας. Στη συνέχεια, κάθεται στα πόδια του κι όταν η δ. ρωτάει αν πήραν όλοι μαντήλες, η μητέρα τον σηκώνει όρθιο. Εκείνος προχωρά μερικά βήματα μπροστά σηκώνει το χέρι του και το βάζει κάτω από το σαγόνι. Κοιτάζει προς τον δ. και με το χέρι τρίβει το πρόσωπο του. Η μητέρα τον ακουμπά ελαφρώς στην πλάτη ωθώντας τον προς τα εμπρός κι εκείνος έχοντας, κατευθύνεται προς τον δάσκαλο.

Φτάνει μπροστά του, απλώνει τα χέρια του κι όταν βλέπει τον δ. να γυρίζει το σώμα του για να πάρει μαντήλα, ο Άγγελος νομίζοντας ότι δεν θα του δώσει, γυρίζει προς τη μητέρα και αρχίζει να προχωρά προς εκείνη. Ο δ. έχοντας τη μαντήλα στο χέρι του, φωνάζει σιγανά τον Άγγελο, αλλά εκείνος δεν ακούει. Τότε απλώνει το χέρι του, μπροστά στο πρόσωπο του Άγγελου. Εκείνος παίρνει τη μαντήλα, την

αγκαλιάζει και αρχίζει να τρέχει χαμογελαστός προς τη μητέρα. Με τη φόρα που έχει ανοίγει τα χέρια του, πετά με δύναμη τη μαντήλα στο πάτωμα και βγάζει ένα επιφώνημα, όπως για παράδειγμα «ααα..». Έπειτα σκύβει, την πιάνει και όταν σηκώνεται, δείχνει με το αριστερό του χέρι το μέρος όπου στέκονται η Νόννη, η Σοφία και κάποιοι συνοδοί.

Έπειτα κοιτάζει την Ελένη και αμέσως μετά τη μητέρα του. Της χαμογελά και ανοίγοντας τα χέρια του, τινάζει προς τα κάτω τη μαντήλα. Στη συνέχεια, κουνά μια φορά κυκλικά τη μαντήλα και μετά την μαζεύει και την πετά κάτω. Σκύβει, την πιάνει κι όταν σηκώνεται, κοιτάζει απέναντι του τη Σοφία και τη Νόννη που παίζουν με τις δικές τους μαντήλες.

Έπειτα, ο Άγγελος ξανακουνά με το χέρι του κυκλικά τη μαντήλα, κρατώντας την για λίγη ώρα στο ύψος του κεφαλιού. Συνεχίζει να παρατηρεί προς το μέρος της Σοφίας και της Νόννης που εκείνη τη στιγμή τρέχουν γύρω-γύρω. Ο Άγγελος έχει για λίγο το χέρι του στο στόμα κι έπειτα απλώνει τη μαντήλα μπροστά από το πρόσωπο του. Γυρίζει προς τα δεξιά κοιτάζοντας στα γρήγορα την Ελένη και μετά υψώνει το βλέμμα του στη μητέρα και ανασηκώνεται στις μύτες των ποδιών του κουνώντας προς τα κάτω μια φορά τη μαντήλα και βγάζοντας ξανά ένα επιφώνημα, όπως για παράδειγμα «βου..», μιμούμενος, ενδεχομένως, το glissando της δασκάλας. Εκείνη τη στιγμή δεν ακούγεται από τη δ. glissando. Ίσως το θυμάται από προηγούμενα μαθήματα. Η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική.

Αμέσως μετά προχωρά λίγα βήματα μπροστά, κουνώντας χαρούμενα στον αέρα τα χέρια. Έπειτα σταματά, κοιτάζει προς τη δ. ενώ του πέφτει η μαντήλα από το χέρι. Μέχρι τώρα η δ. τραγουδούσε μελωδικά μοτίβα στα υπόλοιπα παιδιά. Ο Άγγελος αποκρινόταν μ' αυτό τον τρόπο, όσο διαρκούσαν τα μελωδικά μοτίβα.

Στη συνέχεια η δ., ξεκινά να τραγουδά μια γρήγορη μελωδία χωρίς τους στίχους. Ο Άγγελος σκύβει, πιάνει τη μαντήλα του κι όταν σηκώνεται, κοιτάζει χαμογελαστός προς τη δ., ενώ παράλληλα χορεύει κάνοντας μικρά πηδηματάκια και κουνώντας πάνω-κάτω τα χέρια. Κινείται κυκλικά σ' ένα μικρό χώρο μπροστά από τη μητέρα του. Πετάει τη μαντήλα κάτω κι αμέσως σκύβει και την πιάνει.

Η δ. τραγουδά τώρα το αργό μέρος της μελωδίας δηλαδή ένα μικρό βαλσάκι, λικνίζοντας αντίστοιχα το σώμα της σύμφωνα με το ρυθμό. Ο Άγγελος πιάνει τη πεσμένη μαντήλα κι όταν σηκώνεται κουνά κυκλικά τα χέρια του, ρίχνοντας ξανά τη μαντήλα στο πάτωμα (20'05''). Αμέσως μετά τη ξαναρίχνει κι αφού σκύψει για να την πιάσει, παραμένει γονατιστός, παρατηρώντας με προσοχή κάποιον απέναντι του.

Έπειτα σηκώνεται κι όταν η δ. αρχίζει να ανεβοκατεβάζει με glissando γρήγορα τη φωνή της, ο Άγγελος συνεχίζει να παρατηρεί απέναντι του. Κάθεται όμως ξανά κάτω, έχοντας το βλέμμα στους δασκάλους. Κατόπιν στρέφει το κεφάλι του στα δεξιά, κοιτάζοντας το κοριτσάκι με την ροζ μπλούζα που ρίχνει κάτω τη μαντήλα της. Ο Άγγελος μετά από αυτό σηκώνεται, κουνώντας κυκλικά τη μαντήλα κι έχοντας στραμμένο το βλέμμα προς τους δ..

Όταν η δ. τραγουδά μόνο την τονική με *παμ*, ρίχνουν όλοι τις μαντήλες στο πάτωμα. Με αυτόν τον τρόπο δείχνουν το ντο. Ο Άγγελος γυρίζει αποφασισμένος το σώμα προς τα πίσω και πετά με ορμή τη μαντήλα του στο πάτωμα. Τη στιγμή που σκύβει για να την πιάσει, κοιτάζει τη Νόννη που στέκεται μπροστά του. Του γλιστράει όμως η μαντήλα από το χέρι και έτσι ξανασκύβει. Όλα αυτά διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκεια που η δ. τραγουδούσε την τονική.

Η δ. αρχίζει να τραγουδά ξανά το γρήγορο μέρος της μελωδίας. Ο Άγγελος μόλις ξανακρατήσει τη μαντήλα του σηκώνεται και αρχίζει να την κουνά ζωηρά, ενώ συγχρόνως χορεύει. Κινείται κυκλικά δίπλα από τους δασκάλους. Το πρόσωπό του είναι χαμογελαστό. Κάποια στιγμή χάνει την ισορροπία του και πέφτει κάτω (20’44’’). Στρέφει το κεφάλι του στους δ., χαμογελά κι έπειτα σηκώνεται όρθιος.

Τώρα η δ. τραγουδά το αργό μέρος της μελωδίας, δηλαδή το βαλς. Ο Άγγελος κοιτάζει προς τη δ. και αρχίζει να κουνά τη μαντήλα, κάνοντας με το χέρι του μεγάλους κύκλους όπως εκείνη. Παρατηρείται έντονη συμμετοχικότητα. Ρίχνει τη μαντήλα στο πάτωμα, σκύβει, την πιάνει κι όταν σηκώνεται κοιτάζει απέναντι του προς τη Σοφία, κουνώντας την λιγότερο αυτή τη φορά. Έπειτα κάθεται στα γόνατα και παρατηρεί τα παιδιά που βρίσκονται μπροστά του και ανεβοκατεβάζουν τη φωνή τους, ρίχνοντας αντίστοιχα τη μαντήλα στο πάτωμα.

Μετά από λίγο σηκώνεται όρθιος, κουνώντας δυο φορές κυκλικά τα χέρια του. Έπειτα κοιτάζει το κοριτσάκι με τη μαύρη μπλούζα που σκύβει για να πιάσει τη μαντήλα της. Συνεχίζει να την παρατηρεί για λίγη ώρα ακόμη και μετά κουβαριάζει τη μαντήλα του και τη πετάει με δύναμη στο πάτωμα. Σκύβει λοιπόν για να την πιάσει ενώ η δ. επαναλαμβάνει τη γρήγορη μελωδία.

Ο Άγγελος ενώ αρχίζει να κινείται πολύ ζωηρά σφίγγοντας τα δόντια και σουφρώνοντας τα φρύδια, ίσως από την ένταση της δραστηριότητας, μετά ξαφνικά σταματά κοιτάζοντας προς τη δ. και με τα χέρια του κουβαριάζει τη μαντήλα και την ακουμπά κάτω από το σαγόνι. Η δ. τραγουδά τώρα το βαλς. Ο Άγγελος κάθεται στα

γόνατα παρατηρώντας πότε τους δασκάλους και πότε τα παιδιά. Μετά σηκώνεται, ακουμπά τη μαντήλα στο στόμα του και κοιτάζει ξανά προς τη δ..

Όταν εκείνη ανεβοκατεβάζει γρήγορα τη φωνή της, ο Άγγελος κοιτάζει τα παιδιά που βρίσκονται απέναντι του που πετάνε τις μαντήλες τους στο πάτωμα. Τότε, κάνει κι εκείνος το ίδιο για μια φορά. Έπειτα σκύβει για να την πιάσει κι όταν σηκώνεται επαναλαμβάνει την ίδια κίνηση. Την τρίτη φορά που σκύβει, την πιάνει, σηκώνεται και την ξαναρίχνει στο πάτωμα.

Η δ. τραγουδά ξανά το γρήγορο μέρος της μελωδίας. Ο Άγγελος κρατώντας τη μαντήλα του αρχίζει να κινείται ζωηρά, όχι όμως για πολύ. Σταματά, κοιτάζοντας προς τη δ.. Η δ. τραγουδά ξανά το αργό μέρος, δηλαδή το βαλς. Ο Άγγελος προσπαθεί να κάνει κύκλο με το χέρι του αλλά του γλιστράει η μαντήλα και πέφτει κάτω. Αφού την ξαναπιάσει την κουνάει πέρα δώθε και τρέχει ζωηρά. Αν και ήταν το αργό μέρος, ο Άγγελος αποκρίθηκε σαν να ακουγόταν η γρήγορη μελωδία (22’27’’).

Κάποια στιγμή του πέφτει η μαντήλα, σκύβει για να την πιάσει κι όταν σηκώνεται, κοιτάζει προς τα δεξιά κουνώντας κυκλικά τα χέρια του. Αμέσως μετά χαμογελά, κουνώντας πάνω-κάτω τη μαντήλα. Παράλληλα, κινείται ζωηρά κάνοντας μικρά πηδηματάκια. Όλα αυτά γίνονται, όσο η δ. τραγουδά το αργό μέρος.

Ο Άγγελος μετά σταματά και παρατηρεί ένα ξανθό κοριτσάκι με ροζ μπλούζα που περνά από μπροστά του. Προχωρά μερικά βήματα ακόμη, ενώ συνεχίζει να παρατηρεί το κοριτσάκι. Του πέφτει η μαντήλα, και σκύβει να την πάρει. Τη στιγμή που σηκώνεται, κουνά κυκλικά τα χέρια και έπειτα σταματά κοιτάζοντας προς το μέρος όπου βρίσκεται η Ελένη.

Τώρα η δ. ανεβοκατεβάζει τη φωνή της πετώντας ψηλά τη μαντήλα και αφήνοντας την έπειτα να πέσει κάτω. Ακούγονται κάποια παιδιά που την μιμούνται, ανεβοκατεβάζοντας κι αυτά τη φωνή τους. Ο Άγγελος κοιτάζοντας προς την Ελένη, σηκώνει ψηλά τη μαντήλα και αμέσως την ρίχνει κάτω. Σηκώνεται έχοντας τη μαντήλα στο χέρι. Στη συνέχεια κουνά δυο φορές κυκλικά τα χέρια του και στρέφεται προς τη δ..

7^{ο} Επεισόδιο:

Το επεισόδιο αυτό αποτελεί την επέκταση της δραστηριότητας. Κάθονται όλοι κάτω, ο καθένας στη θέση που βρίσκεται. Ο Άγγελος κοιτάζοντας προς τη δ. κάθεται

στο πάτωμα. Απλώνει μπροστά του τη μαντήλα όπως και οι άλλοι και αρχίζει να χτυπά τα χέρια του στα γόνατα. Το κάνει αυτό, μιμούμενος τη δ. που χτυπά ρυθμικά τα χέρια της πάνω στην απλωμένη μαντήλα και ετοιμάζεται για το επόμενο τραγούδι.

Ο Άγγελος ακόμα δεν έχει απομακρύνει το βλέμμα από πάνω της. Χτυπά μια φορά τα χέρια του πάνω στη μαντήλα, αλλά μετά σταματά, την πιάνει στα χέρια του και σηκώνεται όρθιος. Την ακουμπά στο κεφάλι του, μετά την κατεβάζει από αυτό και την ρίχνει κάτω, σκύβει για να την πιάσει και επαναλαμβάνει το ίδιο. Αν και η προηγούμενη δραστηριότητα έχει τελειώσει, ο Άγγελος βρίσκει ιδέες να χειριστεί τη μαντήλα και να την επεκτείνει. Με λίγα λόγια, γίνεται όλο και πιο δημιουργικός.

Η δ. αρχίζει να τραγουδά ένα παραδοσιακό τραγούδι σε ρυθμό 7/8 (2+2+3). Ο Άγγελος στο άκουσμα του, αντί να σηκώσει τη πεσμένη μαντήλα, αρχίζει να χορεύει, λικνίζοντας δεξιά-αριστερά το σώμα του (23’20’’). Έπειτα κάθεται στα γόνατα κοιτάζοντας προς τη δ. σηκώνεται, πετώντας μακριά τη μαντήλα.

Την ξαναπιάνει στο χέρι και την πετάει στο πόδι του δ.. Αφού την έπιασε, κοιτάζει τον δ., του χαμογελά και προχωρά με μικρά βήματα προς τα πίσω ίσως από ντροπή.

Στη συνέχεια η δ. χτυπώντας παλαμάκια, δίνει έμφαση στο ρυθμικό μέρος του τραγουδιού καθώς απαγγέλει το μελωδικό ρυθμό του τραγουδιού χρησιμοποιώντας την ουδέτερη συλλαβή *παμ παμ*. Ο Άγγελος καθώς γυρίζει προς τη Νόννη, αρχίζει να τρέχει ζωηρά κουνώντας συγχρόνως τη μαντήλα. Του πέφτει, όμως, από το χέρι και σκύβει να την πιάσει. Μένει για λίγη ώρα γονατιστός κι όταν σηκώνεται προχωρά λίγο προς τα πίσω, ξαναρίχνοντας τη μαντήλα του.

Η δ. τραγουδά τώρα τη μελωδία με τον ίδιο τρόπο. Ο Άγγελος σηκώνεται έχοντας τη μαντήλα στο χέρι και την ξαναρίχνει κοιτάζοντας στα δεξιά. Το βλέμμα του κολλάει σ’ ένα συνοδό με γκρι κάλτσες που χτυπά ρυθμικά τα πόδια του στο πάτωμα. Έπειτα πιάνει ξανά τη μαντήλα του και αρχίζει να την κουνά ζωηρά πάνω κάτω, ενώ συγχρόνως κατευθύνεται προς τον δάσκαλο χορεύοντας. Σουφρώνει το στόμα ίσως επειδή καταβάλει μια προσπάθεια να συντονίσει την κίνηση του σώματος του με την κίνηση του χεριού του.

Μόλις φτάνει δίπλα στον δ., απλώνει το χέρι του και αφήνει τη μαντήλα να κρέμεται πάνω στο πόδι του και τον βλέπει να κινείται. Την ίδια στιγμή η δ. δίνει έμφαση στο ρυθμικό μέρος, χτυπώντας τα πόδια στο πάτωμα. Ο Άγγελος έχοντας ακόμα το βλέμμα στον δ., μαζεύει τη μαντήλα του και αποχωρεί. Έπειτα προχωρά με

ζωηρά βήματα προς τη Νόννη, κουνώντας λιγότερο τη μαντήλα και αμέσως μετά στρέφεται στη μητέρα του.

Όλη αυτή την ώρα ο Άγγελος δεν πλησίασε καθόλου τη μητέρα του. Ήταν άνετος και ο μοναδικός που ήταν όρθιος και κινούνταν κυκλικά δίπλα από τους δασκάλους. Βίωνε τη δραστηριότητα κινητικά και ρυθμικά, ενώ οι υπόλοιποι μόνο ρυθμικά μιμούμενοι τους δασκάλους.

Μόλις φτάνει στη μητέρα του, ρίχνει τη μαντήλα στην αγκαλιά της, ενώ ανοίγει το στόμα του. Η μητέρα τον πιάνει και τον τοποθετεί στα πόδια της. Έπειτα πιάνει τη μαντήλα του και τη ρίχνει μπροστά στα πόδια του. Εκείνος στην προσπάθεια να πιάσει τη μαντίλα γλιστράει και πέφτει από την αγκαλιά της μητέρας χωρίς, όμως, να χτυπήσει. Τότε η μητέρα τον ξαναβάζει πάνω της.

Ο Άγγελος κοιτάζει τη μπλε μαντήλα της μητέρας του που είναι στο πάτωμα και σκύβει να την πιάσει. Τον προλαβαίνει, όμως, η μητέρα του και του τη δίνει η ίδια. Εκείνος κρατώντας τώρα και τις δυο τις κουβαριάζει και κοιτάζοντας προς τη δ., σηκώνεται όρθιος.

8^{ο} Επεισόδιο:

Και αυτό το επεισόδιο αποτελεί επέκταση της δραστηριότητας. Η δ. τραγουδά την κλίμακα του ντο και όσο ανεβαίνει μια – μια τις νότες, τόσο σηκώνει με το χέρι της τη μαντήλα. Το ίδιο κάνουν όλοι. Ο Άγγελος κινείται σ' ένα μικρό χώρο μπροστά από τη μητέρα του, κουνώντας κυκλικά τα χέρια του. Έπειτα σταματά και κοιτάζει προς τη δ.. Κατόπιν ανοίγει τα χέρια του και καθώς τα υψώνει, πετά τη μαντήλα στο πάτωμα. Αυτό το κάνει τη στιγμή ακριβώς που η δ. τραγουδά την τονική της κλίμακας.

Στη συνέχεια ο Άγγελος κάθεται στα γόνατά του κι ενώ η δ. επαναλαμβάνει την κλίμακα, εκείνος παρατηρεί κάποιον απέναντί του. Μετά από αρκετή ώρα σηκώνεται, κουνώντας γρήγορα και κυκλικά τη μαντήλα του (25'27''). Σ' αυτό το σημείο ο Άγγελος, είναι ο μοναδικός που αποκρίνεται κινητικά. Οι υπόλοιποι, ακόμα και οι δ., δεν κάνουν κάτι. Στέκεται μπροστά στη Σοφία και το συνοδό της, ρίχνει με ορμή μπροστά τους τη μαντήλα του και συνεχίζει να τους βλέπει. Όταν πιάνει τη μαντήλα του, ο συνοδός της Σοφίας του χαμογελά και ο Άγγελος κουνώντας ξανά κυκλικά τη μαντήλα, κατευθύνεται με ζωηρό βήμα προς τη μητέρα. Ακούγεται η δ. που τραγουδά

την ανοδική κλίμακα του ντο, ανεβάζοντας συγχρόνως το χέρι της και ο Άγγελος μιμείται αυτή την κίνηση.

Ενώ κρατά τη μαντήλα του, βλέπει δίπλα στο πόδι της μητέρας του μια άλλη και σκύβει να την πιάσει, όμως, δεν το πραγματοποιεί και όταν σηκώνεται, η μητέρα τον τοποθετεί ανάμεσα στα πόδια της.

Η δ. για εναλλαγή, τραγουδά γρήγορα και μελωδικά την κλίμακα και ο Άγγελος κουνά πάνω-κάτω τη μαντήλα του. Σταματά όμως βάζοντας τη μαντήλα στο στόμα του. Έπειτα την κουβαριάζει ακουμπώντας την στο σαγόνι. Τη στιγμή που η δ. τραγουδά την οκτάβα πετώντας ψηλά τη μαντήλα και αφήνοντας την να πέσει κάτω, ο Άγγελος κάθεται στα γόνατα και παρατηρεί μια φορά τη δ. και μια φορά προς τα δεξιά.

Αμέσως μετά χαμογελά και σηκώνεται όρθιος. Τότε αρχίζει να κουνά πολύ ζωηρά πάνω-κάτω τη μαντήλα. Παράλληλα προχωρά λίγο πιο μπροστά. Τέλος, την πετά με ορμή στο πάτωμα. Τη στιγμή που σκύβει για να την πιάσει κοιτάζει προς τη δ. και εκείνη τελειώνει τη δραστηριότητα λέγοντας μελωδικά το όνομά της, και αφήνει τη μαντήλα της στο κέντρο της αίθουσας.

Ο Άγγελος σηκώνεται όρθιος χωρίς τη μαντήλα. Την πατάει με το πόδι του σέρνοντας την εκεί που βρίσκονται και οι άλλες. Επειδή όμως χάνει λίγο τη ισορροπία του, γονατίζει κοιτάζοντας προς τα δεξιά. Στο σημείο αυτό δεν κάνει ότι κάνουν οι άλλοι απλά κοιτάζει τις συγκεντρωμένες μαντήλες και απομακρύνεται προς τα πίσω.

Η μητέρα τότε δίνει στον Άγγελο τη μπλε μαντήλα της, εκείνος την παίρνει και κατευθύνεται στο κέντρο της αίθουσας. Μόλις φτάνει κοντά στις υπόλοιπες μαντήλες, βλέπει τη Νόννη που τις παίρνει στη αγκαλιά της, με σκοπό να τις δώσει στη δασκάλα. Επειδή όμως έχουν μείνει ακόμα αρκετές στο πάτωμα, ο Άγγελος ρίχνει και τη δική του. Παραμένει ακίνητος στη θέση του, κοιτάζοντας το κοριτσάκι με τη ροζ μπλούζα που δίνει μερικές μαντήλες στον δάσκαλο. Έπειτα η έκφρασή του δείχνει ότι έχει λίγο αφαιρεθεί.

Ακούγονται από κάποιο παιδί παλαμάκια και ο Άγγελος στο άκουσμα αυτό, χτυπά τα δάχτυλα ενός χεριού στο άλλο. Φαίνεται ότι το κάνει μηχανικά γιατί ξαφνικά επανέρχεται. Κοιτάζει τους δασκάλους και καθώς κατευθύνεται προς τη μητέρα του, λικνίζει δεξιά-αριστερά το σώμα και αμέσως μετά τρέχει κοντά της βγάζοντας ένα δυνατό επιφώνημα, «οοοο…»! Βιώνει με τον δικό του τρόπο αυτά που συμβαίνουν στη μουσική, εκφράζοντας συγχρόνως τον ενθουσιασμό του.

Μόλις φτάσει κοντά στη μητέρα του, στέκεται μπροστά της και κοιτάζει προς τον δ., ο οποίος είναι έτοιμος για την επόμενη δραστηριότητα.

9ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Ο δ. χτυπά στο νταούλι μια ρυθμική αυτοσχέδια εισαγωγή για το τραγούδι που πρόκειται να ακολουθήσει. Ο Άγγελος κοιτάζοντας τον έχει μια φοβισμένη έκφραση. Προχωρά με μικρά βήματα προς τα πίσω και συγκεκριμένα πίσω από τη μητέρα του, γιατί έτσι νιώθει ασφάλεια. Διακρίνεται μόνο το χέρι του που κουνά πάνω-κάτω και είναι σαν να θέλει να σταματήσει αυτό που κάνει ο δ..

Έπειτα προχωρά λίγα βήματα μπροστά, λικνίζοντας δεξιά-αριστερά το σώμα του. Με το χέρι του πιάνει τα χείλη, συνεχίζοντας να παρατηρεί τον δάσκαλο. Τότε η δ. αρχίζει να τραγουδά «Τα τρία μυρμηγκάκια». Αρχίζουν να κινούνται όλοι ρυθμικά και κυκλικά στο χώρο της αίθουσας. Ο Άγγελος βλέπει τη δ. και αρχίζει να περπατά ρυθμικά. Πιάνει το χέρι της μητέρας και ακολουθούν όπως και οι άλλοι, τους δ..

Μόλις προχωρήσουν λίγα βήματα, ο Άγγελος στρέφει χαμογελαστός το κεφάλι στα αριστερά, κουνώντας πέρα δώθε το χέρι του. Έπειτα κοιτάζει δεξιά προς τη Σοφία και εκείνη τη στιγμή σταματούν όλοι επιτόπου.

Η δ. πιάνοντας τη μύτη της, αλλάζει τη χροιά της φωνής της, μιμούμενη τη φωνή του μικρού μυρμηγκιού. Ο Άγγελος κοιτάζοντας τώρα μπροστά του τη συνοδό με το κόκκινο πουκάμισο, ανοίγει το στόμα και με το χέρι του ακουμπά τη μύτη του. Μιμείται την κίνηση που κάνουν όλοι (28’14’’). Έπειτα στρέφει γρήγορα τη ματιά του στη δ. και μετά γυρίζει προς τα αριστερά, κοιτάζοντας ένα κοριτσάκι με κόκκινη μπλούζα που κρατά ένα πάνινο παπάκι. Ο Άγγελος λικνίζει το σώμα του δεξιά-αριστερά και συνεχίζει να βλέπει αυτό το κοριτσάκι. Ίσως κοιτάζει το παιχνίδι που κρατά.

Όταν η δ. αρχίζει να τραγουδά πάλι «Τα τρία μυρμηγκάκια», ο Άγγελος λικνίζει το σώμα του δεξιά-αριστερά, αλλά για λίγο, γιατί συνειδητοποιεί ότι δεν βρίσκεται δίπλα στη μητέρα του. Καθώς κινούνται όλοι κυκλικά στην αίθουσα, ο Άγγελος ψάχνει τη μητέρα του. Εκείνη γυρίζει και πιάνει το χέρι του. Ο Άγγελος κουνά πάνω-κάτω το δεξί χέρι του και κοιτάζει ξανά το κοριτσάκι με την πάνινη πάπια, που

βρίσκεται μπροστά του. Στη συνέχεια ο Άγγελος βγάζει ένα επιφώνημα και με το χέρι του πιάνει τη μύτη. Εκείνη τη στιγμή η δ. ολοκληρώνει το τραγούδι.

Καθώς τώρα ρωτούν οι δ. με ποιόν τρόπο θα περπατήσουν τα μυρμηγκάκια της ιστορίας, ο Άγγελος προχωρά μερικά βήματα προς τη γωνία της αίθουσας και κάθεται κάτω. Πλησιάζει η μητέρα κοντά του για να τον σηκώσει, αλλά εκείνος παραμένει εκεί.

Όλοι περπατάνε μπουσουλώντας δείχνοντας μ' αυτό τον τρόπο ότι κολυμπάνε. Η μητέρα του Άγγελου κάνει το ίδιο για να κινητοποιήσει τη συμμετοχή του παιδιού. Πράγματι, μόλις τη βλέπει να απομακρύνεται, τεντώνει όσο μπορεί το χέρι του, σαν να της «λέει» να τον πάρει μαζί της. Επειδή όμως βλέπει ότι εκείνη συνεχίζει, μπουσουλάει γρήγορα για να τη φτάσει, ενώ συγχρόνως τσιρίζει. Μόλις φτάνει κοντά της σταματά να φωνάζει και πιάνει το χέρι της.

Εκείνη τη στιγμή σταματάνε όλοι επιτόπου, μιμούμενοι τη φωνή του μικρού μυρμηγκιού. Ο Άγγελος κοιτάζει με βλέμμα προσοχής τη συνοδό με τη μαύρη μπλούζα και τη συνοδό με την άσπρη μπλούζα που στέκονται δίπλα του. Όταν όμως η δ. επαναλαμβάνει το τραγούδι και αρχίζουν όλοι πάλι να μπουσουλάνε, ο Άγγελος παραμένει στη θέση του. Η μητέρα χαϊδεύει το μέτωπό του, απομακρύνοντας τα μαλλιά που πέφτουν στα μάτια του και εκείνος χαμογελά παρατηρώντας τους υπόλοιπους.

Έπειτα προχωράνε όλοι με διαφορετικό τρόπο, μιμούμενοι το βάδισμα της χελώνας. Μπουσουλάνε αργά-αργά και το ίδιο κάνει και ο Άγγελος που βρίσκεται κοντά στη μητέρα. Δυσανασχετεί όμως γιατί ίσως κουράστηκε και αρχίζει πάλι να τσιρίζει. Τότε η μητέρα τον πιάνει από το χέρι και σηκώνονται όρθιοι. Προχωρούν λίγο πιο μπροστά ενώ ο Άγγελος έχει γυρισμένο το κεφάλι προς τα πίσω, κοιτάζοντας το κοριτσάκι με τη ροζ μπλούζα.

Σταματούν τώρα όλοι επιτόπου και με το χέρι τους αλλάζουν τη χροιά της φωνής τους κάνοντάς την ψεύτικη, ψιλή, όπως μιλά το μικρό μυρμηγκάκι της ιστορίας. Η μητέρα κάνοντας το ίδιο, σκύβει στον Άγγελο για να την δει και να την μιμηθεί. Ο Άγγελος όμως προχωρά προς την πόρτα και προσπαθεί να την ανοίξει. Η μητέρα τον απομακρύνει και ενώ η δ. επαναλαμβάνει το τραγούδι, ο Άγγελος λικνίζει το σώμα του δεξιά-αριστερά και κατευθύνεται προς την πόρτα. Τότε μια συνοδός με μαύρη μπλούζα του χαμογελά και ο Άγγελος την κοιτάζει. Αμέσως όμως στρέφεται πάλι προς την πόρτα. Τότε η μητέρα τον πηγαίνει στην άλλη άκρη της αίθουσας.

Η δ. αρχίζει για μια ακόμη φορά το τραγούδι και αυτή τη φορά προσπαθούν όλοι να κινηθούν αθόρυβα για να μην τους ακούσει κανείς. Ο Άγγελος κοιτάζει το καλοριφέρ που βρίσκεται στη γωνία της αίθουσας και πηγαίνει κοντά του. Έπειτα προχωρά μερικά βήματα προς τα πίσω, βλέπει τη μητέρα και μετά πλησιάζει ξανά το καλοριφέρ. Η μητέρα, όμως, ακολουθεί το σύνολο και περιμένει να δει την αντίδραση του παιδιού. Εκείνος μόλις βλέπει ότι απομακρύνεται, τρέχει κοντά της, ενώ παράλληλα τσιρίζει.

Πιάνει το χέρι της και όταν όλοι σταματούν επιτόπου πιάνοντας τη μύτη τους και αλλάζοντας τη χροιά της φωνής τους, ο Άγγελος πιάνει κι αυτός τη μύτη του, ενώ συγχρόνως χορεύει, λικνίζοντας δεξιά-αριστερά το σώμα του και κουνώντας πέρα δώθε το δεξί του χέρι (31’12’’).

Έπειτα σταματά και κοιτάζει στα αριστερά του έχοντας το δάχτυλο μέσα στο στόμα. Όταν όλοι κινούνται κυκλικά σύμφωνα με το τραγούδι που επαναλαμβάνει η δ., ο Άγγελος πιάνει από το χέρι τη μητέρα και ενσωματώνονται στο κύκλο. Μόλις φτάνουν κοντά στην πόρτα, ο Άγγελος αφήνει το χέρι της μητέρας και πλησιάζοντας την, χτυπά το χέρι του πάνω σ’ αυτή.

Τώρα η δ. τραγουδώντας το ίδιο τραγούδι τους λέει να περπατήσουν δυνατά για να τους «ξυπνήσουν» όλους. Ο Άγγελος βλέπει τη μητέρα που απομακρύνεται ακολουθώντας τους άλλους και τρέχει κοντά της. Πιάνει το χέρι της και προχωρούν μαζί λίγα βήματα.

Σταματούν όλοι επιτόπου και ο Άγγελος βλέποντας ότι αλλάζουν πάλι τη χροιά της φωνής τους, κάνει μια κίνηση αποστροφής. Γυρίζει αποφασιστικά προς τα πίσω, βγαίνοντας από το χώρο δράσης και κουνά δεξιά-αριστερά το κεφάλι του, δείχνοντας την άρνηση του, ενώ συγχρόνως γκρινιάζει. Δεν απομακρύνεται, όμως, πολύ γυρνά στο ίδιο μέρος και κατευθύνεται στη μητέρα πιάνοντας το χέρι της.

Τότε ο Άγγελος αρχίζει να την τραβά από το χέρι, προχωρώντας προς το τμήμα της αίθουσας που απαγορεύεται η πρόσβαση για τα παιδιά. Η μητέρα με τον τρόπο που περπατάει, δείχνει ότι πρέπει να ακολουθήσουν το σύνολο. Ο Άγγελος δυσανασχετεί και σουφρώνοντας τα φρύδια αρχίζει πάλι να γκρινιάζει.

Η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική και ο Άγγελος συνεχίζει να τραβά τη μητέρα του. Πηγαίνουν κοντά στο παράθυρο και εκεί δίπλα βλέπει ο Άγγελος ένα αγοράκι με πράσινη μπλούζα, που κάθεται και παρατηρεί το μάθημα, χωρίς να του δώσει ιδιαίτερη σημασία. Πιάνει το καλοριφέρ που βρίσκεται κάτω από το παράθυρο και σηκώνεται στις μύτες των ποδιών του. Τότε η μητέρα τον παίρνει στην αγκαλιά

της και κοιτάζουν για λίγο έξω από το παράθυρο. Παρατήρησα ότι κάθε φορά που παρουσιάζεται η συγκεκριμένη δραστηριότητα δυσανασχετεί έντονα. Δείχνει με εμφανώς ότι αυτή η δραστηριότητα του προκαλεί ανία και ψάχνει τρόπο να την κάνει πιο ενδιαφέρουσα.

Ενώ η δ. ετοιμάζεται για επόμενη δραστηριότητα, η μητέρα έχοντας τον Άγγελο στην αγκαλιά της πηγαίνει στο χώρο της αίθουσας που βρίσκονται όλοι οι υπόλοιποι. Ακούγεται ρυθμικός χτύπος στο νταούλι και η μητέρα κατεβάζει τον Άγγελο από την αγκαλιά της. Εκείνος, όμως, την κοιτάζει με ένα παράπονο στα μάτια και η μητέρα δείχνει με το δάχτυλό της τους δ. και τον ξαναπαίρνει στην αγκαλιά της. Ο Άγγελος κοιτάζει το πάτωμα και με το χέρι του τρίβει το πρόσωπό του. Η μητέρα τον ξανακατεβάζει, αλλά εκείνος την κοιτάζει, γκρινιάζει και ανοίγει τα χέρια του για να τον πάρει αγκαλιά. Είναι μάλλον κουρασμένος.

10^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Η δ. τραγουδά τη μελωδία από το ίδιο τραγούδι, ενώ συνοδεύει ρυθμικά στο τύμπανο. Η μητέρα έχει στην αγκαλιά της τον Άγγελο και εκείνος κοιτάζει δεξιά και αριστερά.

Η δ. καλεί στα τύμπανα την Κωνσταντίνα και τη Ζωή να παίξουν τον ρυθμό του τραγουδιού, ενώ οι υπόλοιποι ενισχύουν με τα χέρια τους τον παλμό. Ο Άγγελος προχωρά προς τη δ., γυρίζει, όμως, πίσω στη μητέρα, πιάνει το χέρι της και την τραβά μαζί του. Την κοιτάζει και εκείνη τον παίρνει στην αγκαλιά της και σηκώνεται όρθια μαζί του. Τώρα χειροκροτούν όλοι τα κορίτσια που ολοκλήρωσαν τη προσπάθειά τους. Το ίδιο κάνει και η μητέρα του Άγγελου. Εκείνος κοιτάζοντας προς την Κωνσταντίνα και τη Ζωή χειροκροτά όπως και οι άλλοι (33’50’’).

Στη συνέχεια η δ. καλεί τη Θέκλα και την Ελένη και ενώ οι υπόλοιποι ενισχύουν με τα χέρια τους τον παλμό του τραγουδιού, ο Άγγελος παρατηρεί τα κορίτσια. Έπειτα η μητέρα με το χέρι της, χτυπά τον παλμό στην πλάτη του Άγγελου και γυρίζοντας το κεφάλι της στο δικό του, τραγουδά τη μελωδία που λέει και η δασκάλα. Διακρίνονται τα χείλη της που ανοιγοκλείνουν και γι’ αυτό υποθέτουμε ότι τραγουδά. Ο Άγγελος ακουμπά το κεφάλι του στο δικό της και γέρνει στον ώμο της. Έπειτα, σηκώνει το κεφάλι του και η μητέρα απομακρύνει τα μαλλιά που πέφτουν στα μάτια του. Τώρα όλοι χειροκροτούν τα κορίτσια που τελείωσαν και ο Άγγελος κοιτάζοντας προς το μέρος τους, κάτι παρατηρεί με προσοχή.

Αμέσως μετά η δ. καλεί στο τύμπανο την Θεοδώρα και την Γεωργία. Ο Άγγελος τις παρατηρεί για λίγη ώρα και ενώ όλοι ενισχύουν τον παλμό του τραγουδιού, εκείνος ακουμπά στον ώμο της μητέρας του. Η μητέρα χτυπά στην πλάτη του τον ρυθμό. Ξαφνικά ακούγεται ένα κοριτσάκι που γκρινιάζει και ο Άγγελος στρέφει προς τα εκεί τη προσοχή του. Έπειτα γυρίζει και ακουμπά στον άλλο ώμο της μητέρας. Όταν όλοι χειροκροτούν τα κορίτσια που τελείωσαν, ο Άγγελος δε δίνει αντιδρά με κανένα τρόπο. Η μητέρα αφήνει τον Άγγελο κάτω.

Τώρα είναι η σειρά της Νόννης και της Σοφίας. Ο Άγγελος βλέπει προς το μέρος τους χαμογελά ελαφρώς και προχωρά μερικά βήματα πιο μπροστά. Καθώς παίζουν στο τύμπανο τα κορίτσια οι υπόλοιποι ενισχύουν τον παλμό. Ο Άγγελος γυρίζει προς τη μητέρα και αρχίζει να χορεύει λικνίζοντας το σώμα του δεξιά-αριστερά. Μόλις σταθεί μπροστά στη μητέρα του, βλέπει στα δεξιά το Νικόλα και σταματά. Το ύφος του είναι σοβαρό. Έπειτα κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας, συνεχίζοντας να κοιτά το Νικόλα. Σε λίγο όλοι χειροκροτούν τα κορίτσια και ο Άγγελος κοιτάζει τη Σοφία που επιστρέφει στον πατέρα της.

Η δ. καλεί στο τύμπανο το Νικόλα και τον Άγγελο. Εκείνος όμως έχοντας το κεφάλι στα δεξιά, δεν ακούει τη δ. που τον φωνάζει. Η μητέρα τον πιάνει και τον μετακινώντας τον λίγο πιο μπροστά. Τότε γυρίζει το κεφάλι του μπροστά, βλέποντας το τύμπανο. Πλησιάζει περισσότερο το τύμπανο και από τη χαρά του φωνάζει. Κοιτάζει το Νικόλα και μετά παίρνει τη μπαγκέτα που του δίνει η δ.. Αρχίζει να χτυπά με χαρά πάνω σ' αυτό και κατά διαστήματα κοιτάζει το Νικόλα. Έπειτα σταματά, κοιτάζει στα δεξιά και πιάνει τη μπαγκέτα με το αριστερό του χέρι. Ξεκινά να χτυπά πάλι στο τύμπανο, κοιτάζει το Νικόλα, χαμογελά και αμέσως γυρίζει το κεφάλι στα δεξιά. Μόλις τελειώνουν όλοι τους χειροκροτούν και ο Άγγελος δίνει τη μπαγκέτα στη δ. χωρίς, όμως, να την αφήσει. Με το άλλο του χέρι πιάνει το τύμπανο και ενώ η δ. το σηκώνει και απομακρύνεται, σηκώνεται και ο Άγγελος. Την κοιτάζει και όταν εκείνη τον ευχαριστεί, ο Άγγελος το αφήνει, χαμογελά και προχωρά προς τα πίσω. Κοιτάζει γρήγορα, τη δ. κι έπειτα κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας του. Με το χέρι του πιάνει το στόμα και κοιτάζει προς τη δ..

Τέλος είναι η σειρά της Μυρτούς. Ενισχύουν όλοι τον παλμό του τραγουδιού, ενώ ο Άγγελος παρατηρεί τη Μυρτώ σοβαρός. Η μητέρα με το χέρι της χτυπά τον παλμό στην πλάτη του. Ο Άγγελος συνεχίζει να την κοιτάζει παρόλο που όλοι οι άλλοι τη χειροκροτούν όταν τελειώνει να παίζει στο τύμπανο. Έπειτα στρέφει το κεφάλι στα αριστερά, κοιτάζοντας το Νικόλα. Αμέσως μετά κοιτά γρήγορα την

κάμερα και μετά παρατηρεί τη δ.. Σουφρώνει έντονα τα χείλη και ανοιγοκλείνει γρήγορα το στόμα. Αυτό το κάνει όσο επικρατεί μια σύντομη παύση εκ μέρους της δασκάλας.

11ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας και μικρής διάρκειας. Η δ. τραγουδά «Κάτω από ένα μαρουλάκι…». Ο Άγγελος την παρατηρεί για λίγη ώρα και έπειτα πιάνοντας το πόδι του, στρέφει το κεφάλι δεξιά. Αμέσως μετά ακούγεται από τον δ. ένα σφύριγμα, που όσο συνεχίζεται ανεβάζει παράλληλα και σταδιακά, σαν σκάλα τη φωνή του. Ο Άγγελος παρατηρεί με προσοχή και με ύφος σοβαρό προς το μέρος του. Μόλις τελειώνει το σφύριγμα ο δ., η δ. χτυπά τα χέρια της στο πάτωμα και συνεχίζει το τραγούδι με ύφος δραματικό.

Ο Άγγελος βλέποντας προς το μέρος της, σηκώνει τα χέρια του και τη στιγμή που τα χτυπά στο πάτωμα, λέει δυνατά *παμ*. Είναι από τις λίγες φορές που αποκρίνεται φωνητικά. Συνήθως μόνο μιμείται κινήσεις. Η δ. τραγουδά τη συνέχεια του τραγουδιού «..σαν ο κόσμος να χανόταν..», που θυμίζει περισσότερο ρυθμική απαγγελία. Ο Άγγελος στρέφει τώρα το κεφάλι στη δ. (37’32’’). Καθώς την κοιτάζει, σηκώνει τα χέρια και τα χτυπά ρυθμικά πάνω στα γόνατα. Μιμείται τη δ. και αποκρίνεται ρυθμικά.

Στη συνέχεια η δ. επαναλαμβάνει από την αρχή το τραγούδι «Κάτω από ένα μαρουλάκι». Ο Άγγελος κοιτάζοντας την, σουφρώνει έντονα το στόμα και πιάνει το πόδι του. Στο τέλος του τραγουδιού προχωρά λίγο πιο μπροστά, συνεχίζοντας να πιάνει το πόδι του. Όταν η δ. τραγουδά τη συνέχεια του τραγουδιού «..σαν ο κόσμος να χανόταν..», ο Άγγελος γυρίζει προς τα αριστερά και αφού προχωρήσει λίγα βήματα, βλέπει κάτι στο πάτωμα και το παίρνει. Τότε πλησιάζει η μητέρα και απλώνοντας τη παλάμη της στον Άγγελο, παίρνει στα χέρια της αυτό που κρατά το παιδί. Ο μικρός κοιτάζει τη συνοδό του Νικόλα, έχοντας ένα μειδίαμα στο πρόσωπο του. Βλέπει τη μητέρα κι έπειτα ξανακοιτάζει τη συνοδό του Νικόλα.

Η δ. επαναλαμβάνει το τραγούδι και η συνοδός κοιτάζει τον Άγγελο και κουνά το κεφάλι της ρυθμικά, δεξιά-αριστερά. Ο Άγγελος την κοιτάζει και χαμογελά και όταν μετακινείται λίγο πιο πίσω ακουμπώντας την πλάτη του στα πόδια της μητέρας, λικνίζει το σώμα του δεξιά-αριστερά. Επειδή η συνοδός του Νικόλα έχει στέψει αλλού τη προσοχή της εκείνος λικνίζει περισσότερο το σώμα του δεξιά-αριστερά, ενώ

ταυτόχρονα κουνά το κεφάλι του και χαμογελά (38’27’’). Εκείνη όμως συνεχίζει να μην τον βλέπει και τότε ο Άγγελος σταματά, την βλέπει και παίρνει σοβαρό ύφος. Κατάλαβε ότι δεν τον προσέξει. Έπειτα σηκώνεται και γυρίζοντας προς τη μητέρα, κουνά γρήγορα το κεφάλι του δεξιά-αριστερά. Μετά κάθεται στην αγκαλιά της και στη συνέχεια στο πάτωμα.

Τη στιγμή που η δ. τραγουδά τη συνέχεια του τραγουδιού «..και πέφτει το αχλαδάκι κάτω από το μαρουλάκι..», ο Άγγελος γονατίζει και κοιτάζοντας τη δ. απλώνει τα χέρια του και χαμογελά. Έπειτα κάθεται, κοιτάζοντας ξανά το μέρος της. Εκείνη τραγουδά τη συνέχεια του τραγουδιού «..σαν ο κόσμος να χανόταν..», χτυπώντας εναλλάξ ρυθμικά τα πόδια της στο πάτωμα. Ο Άγγελος βλέποντας αυτή τη κίνηση, μιμείται τη δ. και χτυπά μια φορά το πόδι του στο πάτωμα. Αμέσως μετά δείχνει σκεφτικός. Έπειτα απομακρύνει τα δάχτυλα του από τα χείλη και κοιτάζει προς τη δ. που ετοιμάζεται για την επόμενη δραστηριότητα.

12ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Η δ. τραγουδά τη μελωδία από το τραγούδι «Σαν τον Καραγκιόζη» χωρίς τους στίχους, ενώ ταυτόχρονα χτυπά ρυθμικά τα χέρια της στα γόνατα. Το ίδιο κάνουν όλοι. Ο Άγγελος για αρκετή ώρα παρατηρεί τους δ. χωρίς καμία ρυθμική απόκριση. Εκείνοι αρχίζουν να μοιράζουν τύμπανα και ντέφια έχοντας τοποθετήσει ένα νταούλι στο κέντρο της αίθουσας. Κάποια στιγμή η μητέρα σκύβει στο αυτί του Άγγελου και κάτι του ψιθυρίζει. Τότε εκείνος μπουσουλάει χαμογελώντας.

Αφού προχωρήσει λίγο, στέκεται μπροστά από τα τύμπανα. Αρχίζει να χτυπάει πάνω σε ένα από αυτά, αλλά σταματά απότομα και γυρίζει πίσω στη μητέρα. Τότε, ο δ. αφήνει μπροστά του ένα ντέφι και ο Άγγελος απλώνει τα χέρια του και το πιάνει. Το φέρνει λίγο πιο κοντά του και αρχίζει να χτυπά πάνω σ’ αυτό. Έπειτα κρατά με το ένα του χέρι το ντέφι κάθετα στο πάτωμα, ενώ με το άλλο χτυπά με ζωηρά πάνω σ’ αυτό. Φαίνεται, όμως, ότι δεν βολεύεται καθιστός και έτσι σηκώνεται, κρατώντας το στο ένα χέρι χτυπώντας το με το άλλο. Συγχρόνως, χορεύει κάνοντας μικρά πηδηματάκια.

Δεν διαρκεί, όμως, για πολύ, γιατί σταματά και προσπαθεί να το κρατήσει καλύτερα. Έτσι κάθεται στα γόνατα, έχοντας το ντέφι μπροστά του. Χωρίς να κάνει οποιαδήποτε κίνηση παρατηρεί απέναντι του. Η μητέρα χτυπά με το χέρι της πάνω

στο ντέφι του Άγγελου, για να του δώσει ξανά το έναυσμα να συνεχίσει. Τότε ο μικρός σηκώνεται απότομα όρθιος και κοιτάζοντας μπροστά του χτυπά δυνατά πάνω στο ντέφι. Σταματά, όμως, μάλλον λόγω της δυσκολίας σύλληψης του οργάνου το οποίο στη συνέχεια του πέφτει.

Η δ. επαναλαμβάνει τη μελωδία του τραγουδιού και ο Άγγελος σκύβοντας κάτω, χτυπά στο ντέφι, αλλά επειδή εκείνο είναι ανάποδα στο πάτωμα, δεν μπορεί να συνεχίσει και κοιτάζοντας το, το πιάνει από τις άκρες. Το σηκώνει λίγο και στρέφει το κεφάλι δεξιά. Έπειτα το αφήνει ξανά κάτω και προσπαθεί να το γυρίσει από τη σωστή πλευρά. Τότε επεμβαίνει η μητέρα και τον βοηθάει γυρίζοντας το σωστά (40’35’’). Ο Άγγελος αρχίζει να χτυπά χαρούμενα πάνω σ’ αυτό, έπειτα στρέφει το κεφάλι στα δεξιά, ενώ συνεχίζει να κουνά πάνω-κάτω τα χέρια, χωρίς, όμως, να τα χτυπά πάνω στο ντέφι. Τα κινεί στον αέρα.

Μετά από αυτό σταματά, χτυπά για λίγη ώρα ακόμα στο ντέφι και κοιτάζοντας στα δεξιά, σταματά πάλι να παίζει. Η δ. επαναλαμβάνει για τελευταία φορά το τραγούδι, γιατί άκουσε ένα παιδάκι που είπε ότι κουράστηκε. Η μητέρα με το χέρι της χτυπά στην πλάτη του Άγγελου τον παλμό του τραγουδιού. Εκείνος σηκώνει μηχανικά το ντέφι. Ύστερα κοιτάζοντας αριστερά βλέπει τα τύμπανα, χαμογελά, αφήνει για λίγο στην άκρη το ντέφι του και πλησιάζοντας τα τύμπανα, χτυπά μια φορά πάνω σ’ αυτά.

Σταματά όμως, πιάνει πάλι το ντέφι και ρίχνοντας μια ματιά στο κοριτσάκι που βρίσκεται στα τύμπανα, απομακρύνεται προς τα πίσω πηγαίνοντας στη μητέρα του. Καθώς η δ. τελειώνει το τραγούδι, χειροκροτούν όλοι και κάποια παιδιά αναλαμβάνουν και μαζεύουν τα όργανα. Περνώντας η Νόννη μπροστά από τον Άγγελο, σκύβει και του τραβάει με δύναμη το ντέφι για να το πάρει. Εκείνος δεν το αφήνει εύκολα. Αφού, όμως, του το πάρει, επιστρέφει και σκύβοντας στον Άγγελο του λέει ότι τελειώσανε. Επειδή φαίνεται ότι ήταν απρόσμενο αυτό για τον Άγγελο, από αντανακλαστική αντίδραση ανοιγοκλείνει γρήγορα τα βλέφαρα.

13^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά το νανούρισμα από τη δ. «Σύννεφο τριανταφυλλί…», που σηματοδοτεί τη λήξη του μαθήματος. Ο Άγγελος έχοντας το βλέμμα του στη δ. χαμογελά και η μητέρα τον παίρνει στην αγκαλιά της. Καθώς εκείνη λικνίζει το σώμα της στο ρυθμό του νανουρίσματος, ο Άγγελος έχει το βλέμμα του στραμμένο αλλού.

Έπειτα η μητέρα τον αφήνει να κάθεται στο πάτωμα και εκείνος γέρνει το κεφάλι του μια φορά από τη μια μεριά και μια φορά από την άλλη, δείχνοντας ότι χαλαρώνει. Αμέσως μετά ξαπλώνει στην αγκαλιά της μητέρας, αλλά κουνάει πάνω-κάτω τα πόδια, προσπαθώντας να βολευτεί καλύτερα. Μόλις πάρει τη θέση του βγάζει ένα επιφώνημα και η ματιά του στρέφεται στην κάμερα. Τότε με το χέρι του τρίβει το πρόσωπό του και τη στιγμή που ακούγεται ένα επιφώνημα, κλείνει με το χέρι το στόμα του. Μάλλον συνειδητοποίησε ότι ακούστηκε αρκετά και ντράπηκε.

14ο Επεισόδιο:

Ξεκινά το τραγούδι αποχαιρετισμού «Παιδιά γεια χαρά». Χτυπάνε όλοι τα χέρια τους στα γόνατα συνοδεύοντας τη δ. που τραγουδά και ο Άγγελος πιάνοντας το αυτί του, κοιτάζει κάποιον στα δεξιά. Δείχνει κουρασμένος και κοιτάζοντας προς τους δ., ακουμπά με τα χέρια του το κεφάλι. Έπειτα στρέφει το βλέμμα του αριστερά, παρατηρώντας κάτι με ενδιαφέρον.

Καθώς γυρίζει πάλι μπροστά σηκώνεται από την αγκαλιά της μητέρας. Εκείνη με το χέρι της χαιρετά τον Άγγελο για να της ανταποκριθεί κι αυτός, αλλά ο μικρός προχωρά στο καλοριφέρ που βρίσκεται πίσω από τη μητέρα στη γωνία της αίθουσας. Η μητέρα τότε ακουμπά τον Άγγελο και καθώς εκείνος επιστρέφει κοντά της, εκείνη του δείχνει κάτι που κρατά στο χέρι της. Ο Άγγελος το παίρνει, κοιτάζει προς τους δ. και επιστρέφει πάλι στο καλοριφέρ. Τοποθετεί πάνω στο καλοριφέρ αυτό που πήρε από τη μητέρα και την ίδια στιγμή ανασηκώνεται στις μύτες των ποδιών για να το ξαναπάρει πίσω.

Όταν η δ. απευθύνει προσωπικό χαιρετισμό στον Άγγελο, εκείνος γυρίζει ξαφνιασμένα προς το μέρος της και έπειτα συνεχίζει την προσπάθεια να πάρει το αντικείμενο που άφησε προηγουμένως. Προσπαθεί για αρκετή ώρα και επειδή δεν τα καταφέρνει, γυρίζει γκρινιάζοντας προς τους δ.. Η μητέρα τον πιάνει από το χέρι και τον απομακρύνει βάζοντας τον στην αγκαλιά της. Ο Άγγελος σηκώνει το χέρι του δείχνοντας προς το καλοριφέρ και προσπαθεί να σηκωθεί. Η μητέρα στην αρχή δεν τον αφήνει, αλλά εκείνος επιμένει. Τελικά σηκώνεται και προσπαθεί ξανά να πιάσει το αντικείμενο που βρίσκεται πάνω στο καλοριφέρ.

Η δ. τραγουδά τώρα τη δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού. Η μητέρα πιάνει το αντικείμενο και το δείχνει στον Άγγελο, ελπίζοντας ότι θα αποκριθεί όπως

και οι άλλοι και δεν θα ασχολείται πλέον μ' αυτό. Ο Άγγελος όμως το παίρνει στο χέρι του, κοιτάζει προς τους δ., χαμογελά και πηγαίνοντας ξανά στο καλοριφέρ, προσπαθεί τώρα να το αφήσει. Η δ. τελειώνει το μάθημα και ο Άγγελος με το χέρι του τραβάει την κουρτίνα στην άκρη (44'38''). Φαίνεται ότι κουράστηκε και γι' αυτό αντιδρά μ' αυτό τον τρόπο.

Γενικός σχολιασμός:

Σημειώθηκε αρκετές φορές η ενεργητική συμμετοχή του Άγγελου στις περισσότερες δραστηριότητες. Επιπρόσθετα θα μπορούσαμε να πούμε ότι έδειχνε εστιασμένη προσοχή και ενδιαφέρον. Συνοφρύωνε αρκετά συχνά τα φρύδια και το στόμα χωρίς να σημαίνει κάθε φορά το ίδιο. Κάποιες φορές ήθελε να δείξει την άρνηση για συμμετοχή όπως για παράδειγμα στη δραστηριότητα «Τα τρία μυρμηγκάκια». Ήταν το ίδιο άνετος όπως και στο προηγούμενο μάθημα, αλλά όχι τόσο δραστήριος σε όλη τη διάρκεια του μαθήματος. Παρ' όλα αυτά έπαιρνε πρωτοβουλίες και έκανε προσπάθειες για να επιτύχει αυτό που ήθελε, όπως για παράδειγμα στη δραστηριότητα με τις μαντήλες.

Δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι ακόμη έτοιμος για να αποκριθεί φωνητικά, ιδιαίτερα όταν γνωρίζει ότι θα είναι το κέντρο της προσοχής. Γι' αυτό το λόγο κουνιόταν ανήσυχα ή σούφρωνε τα φρύδια και το στόμα ή ακόμα κατέβαζε αποφασιστικά το χέρι του στη δασκάλα αποτρέποντας την να συνεχίσει όταν εκείνη του απεύθυνε μελωδικά μοτίβα. Σε αντίθεση μ' αυτό, μέσα στο σύνολο ακούγοντας και βλέποντας τη δ., ανταποκρίνονταν στα ερεθίσματα. Λόγω όμως της απόστασης που υπήρξε ανάμεσά μας, δεν μπορέσαμε να διαπιστώσουμε με σαφήνεια αν προσεγγίζει το σωστό τονικό ύψος.

Υπήρξαν στιγμές που ήταν μόνο παρατηρητής, και αυτό ίσως γιατί περνούσε από μια φάση αφομοίωσης που θα τον οδηγήσει σταδιακά στην μουσική ετοιμότητα και θα του δώσει την ευκαιρία να αποκριθεί σωστά. Επιπλέον, υπήρξαν δραστηριότητες που παρατηρήθηκε μια ανεξαρτητοποιημένη συμμετοχή καθώς κινούνταν άνετα και ελεύθερα στο χώρο γεμάτος χαρά. Τέλος, αποκρινόταν ρυθμικά και κινητικά ακόμα και όταν οι υπόλοιποι συμμετείχαν μόνο ρυθμικά. Ήδη από την

προηγούμενη φορά φάνηκε ότι όσο προχωρούν τα μαθήματα, τόσο ο Άγγελος σημειώνει μια σταδιακή πρόοδο. Την κάθε στιγμή την ζει έντονα και διαφορετικά.

5η καταγραφή - μάθημα Τετάρτη 13-05-09, ώρα 6:30μμ.

Καταγραφή του Άγγελου ηλικίας 1,5 έτους, σε αίθουσα διδασκαλίας μουσικής για βρέφη και νήπια, στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

Αναλυτική καταγραφή:

1ο Επεισόδιο:

Η δ. δίνει στο μεταλλόφωνο τη δεσπόζουσα και την τονική για το τραγούδι χαιρετισμού «Παιδιά γεια χαρά». Ο Άγγελος κάθεται μπροστά από τα πόδια της μητέρας του και κοιτάζει μια φορά τους δασκάλους και μια φορά δεξιά και αριστερά. Έπειτα στρέφει το βλέμμα του απέναντι, κοιτάζοντας κάποιον με προσοχή. Σηκώνεται όρθιος και κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας του, ενώ τώρα κοιτάζει με προσοχή τη δ..

Η δ. ξεκινά το τραγούδι χαιρετισμού και όλοι συνοδεύουν χτυπώντας ρυθμικά τα χέρια τους στα γόνατα. Ο Άγγελος χαμογελά γιατί γνωρίζει τι θα ακολουθήσει και κοιτάζοντας απέναντι, χοροπηδά μια φορά στην αγκαλιά της μητέρας του. Αμέσως μετά σοβαρεύει το ύφος του κι όταν η δ. απευθύνει προσωπικό χαιρετισμό ξεκινώντας από τη Σοφία, ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι του αριστερά, χαμογελά και χτυπά τα χέρια του στα γόνατα, ενώ συγχρόνως ανεβοκατεβάζει το δεξί του πόδι προσπαθώντας να ακολουθήσει το ρυθμό του τραγουδιού. Ο παλμός του όμως δεν είναι ακόμη ξεκάθαρος, σταθερός.

Στη συνέχεια, ο Άγγελος ανεβοκατεβάζει το δεξί του πόδι γυρίζοντας προς τη δ. χαμογελά. Είναι μια ρυθμική απόκριση στο συγκεκριμένο ερέθισμα. Προσπαθεί να βολευτεί καλύτερα κι έτσι κάθεται στο πάτωμα ανάμεσα στα πόδια της. Λικνίζει μια φορά το σώμα του δεξιά-αριστερά, έχοντας το βλέμμα στη δ. και αμέσως μετά, χτυπά τα χέρια του στο πάτωμα.

Τώρα η δ. απευθύνει προσωπικό χαιρετισμό στον Άγγελο κι εκείνος από τη χαρά του χτυπά τα χέρια στο πάτωμα και κουνά πάνω-κάτω τα πόδια. Δεν μπορεί να συγκρατήσει τον ενθουσιασμό του και τη στιγμή που σηκώνει ψηλά τα πόδια, χάνει την ισορροπία του. Εκείνη τη στιγμή φάνηκε ότι τρόμαξε και προσπάθησε να συγκρατηθεί από τα πόδια της μητέρας. Έπειτα κάθεται ξανά στη θέση του και κοιτάζοντας προς τη δ., χαμογελά. Ανεβοκατεβάζει μια φορά τα πόδια και κοιτάζει απέναντι. Αμέσως μετά κουνά μπρος πίσω το σώμα, ανεβοκατεβάζοντας συγχρόνως τα πόδια.

Η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα, μεσαία νότα και την τονική του τραγουδιού κι ο Άγγελος έχει στραμμένο το βλέμμα στα αριστερά του. Κοιτάζει κάποιον που ανεβοκατεβάζει τα χέρια, ανάλογα με τη νότα που τραγουδά η δ., το οποίο προσπαθούν να κάνουν όλοι, ακολουθώντας την. Ο Άγγελος κουνά πάνω-κάτω τα πόδια και χαμογελά έχοντας ακόμα το βλέμμα στα αριστερά. Έπειτα γυρίζει το σώμα προσπαθώντας να καθίσει καλύτερα.

2ο Επεισόδιο:

Δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Η δ. ξεκινά το τραγούδι «Οι νότες είναι εφτά..», χτυπώντας εναλλάξ και ρυθμικά τα πόδια στο πάτωμα. Ο Άγγελος αφού βολευτεί στη θέση του, κοιτάζει μια φορά τη συνοδό που βρίσκεται στα δεξιά του και έπειτα τη δ.. Παρατηρεί την κίνηση των ποδιών της και χαμογελά.

Ετοιμάζεται να χτυπήσει κι αυτός τα πόδια του στο πάτωμα, αλλά τα σηκώνει αρκετά ψηλά με συνέπεια να χάσει την ισορροπία του. Φάνηκε ότι τρόμαξε. Έπειτα γυρίζει το κεφάλι του αριστερά, χτυπώντας το πόδι στο πάτωμα.

Η δ. τραγουδά την κλίμακα του ντο μιμούμενοι με τα χέρια της το ανέβασμα της σκάλας. Ο Άγγελος κοιτάζει με προσοχή κάποιον στα αριστερά του. Ξαφνικά αρχίζει να κουνά μπρος-πίσω χαρούμενα το σώμα του και κοιτάζοντας προς τη δ., σηκώνει ψηλά το δεξί του χέρι, δείχνοντας την ενεργή συμμετοχή του (2’00’’). Έπειτα το κατεβάζει και χτυπά χαρούμενα και τα δυο χέρια στα γόνατα του. Κοιτάζει κάποιον απέναντί του και σηκώνει ξανά το δεξί του χέρι, μιμούμενος αυτό που κάνουν όλοι (2’04’’). Αμέσως μετά το κατεβάζει και προσπαθεί να βολευτεί καλύτερα στη θέση.

Η δ. επαναλαμβάνει το τραγούδι «Οι νότες είναι εφτά…», αλλά το λέει ψιθυριστά. Ο Άγγελος την κοιτάζει και καθώς κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας του, χαμογελά πολύ γλυκά, έχοντας το βλέμμα στραμμένο στη δ..

Εκείνη τραγουδά την κλίμακα, αλλάζοντας τη χροιά της φωνής της, ενώ μιμείται με τα χέρια το ανέβασμα της σκάλας για να δείξει την ανοδική πορεία της κλίμακας. Το ίδιο φυσικά γίνεται και στο κατέβασμα της κλίμακας. Ο Άγγελος παρατηρεί τη δ. και μετά στρέφει το κεφάλι απέναντι. Πιάνει τα πόδια του και χοροπηδά μια φορά στην αγκαλιά της μητέρας, ενώ συγχρόνως σηκώνει ψηλά τα δυο του χέρια. Αμέσως μετά χοροπηδά ξανά στην αγκαλιά της και σηκώνεται όρθιος. Δείχνει εμφανώς τον ενθουσιασμό του.

Η δ. λέει ξανά το ίδιο τραγούδι χτυπώντας ρυθμικά τα χέρια στα γόνατα. Ο Άγγελος κοιτάζει τη δ. και γυρίζοντας στη μητέρα, κάθεται στην αγκαλιά της. Έπειτα, σηκώνεται όρθιος. Η δ. τραγουδά την κλίμακα «βαθαίνοντας» τη φωνή της. Ο Άγγελος κάθεται στο πάτωμα, έχοντας το βλέμμα αριστερά στο κοριτσάκι με το μωβ φόρεμα που τραγουδά.

Έπειτα σηκώνεται πάλι όρθιος κοιτάζοντας απέναντι. Όταν κάθεται κάτω στρέφει το κεφάλι αριστερά συνεχίζοντας να παρατηρεί και κατόπιν γυρίζει προς τη μητέρα.

3ο Επεισόδιο:

Δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Η δ. ξεκινά το τραγούδι «Περιστεράκι πέταξε» σε ρυθμό 5/8 (3+2), λικνίζοντας αντίστοιχα το σώμα δεξιά αριστερά. Ο Άγγελος κοιτάζει με προσοχή κάποιον μπροστά του και γυρίζει αμέσως το βλέμμα στη δ.. Χαμογελά και λικνίζει μια φορά το σώμα προς τα αριστερά. Χάνει για λίγο την ισορροπία του και ύστερα πάλι λικνίζει χαρούμενα το σώμα του δεξιά-αριστερά (3’30’’).

Η δ. τραγουδά ξανά από την αρχή το τραγούδι, αυτή τη φορά όμως χωρίς τους στίχους και όλοι την ακολουθούν ρυθμικά. Ο Άγγελος κάθεται αντικριστά από τη μητέρα και χτυπά χαρούμενα τα χέρια στα γόνατα. Έπειτα κάθεται δίπλα της κοιτάζει προς τους δ. και δείχνει πολύ χαρούμενος. Συνεχίζει να χτυπά τα χέρια του στα γόνατα.

Η δ. δίνει τώρα έμφαση στο ρυθμικό μέρος του τραγουδιού, ενώ συνοδεύει χτυπώντας παλαμάκια. Το ίδιο κάνουν και οι υπόλοιποι. Ο Άγγελος την βλέπει και στρέφει το κεφάλι μπροστά και χτυπώντας μια φορά το πόδι του στο πάτωμα. Συνειδητοποιεί, όμως, ότι χτυπάνε παλαμάκια και σταματά. Παρατηρεί απέναντι του λίγη ώρα ακόμα κι όταν όλοι χτυπάνε ρυθμικά το πόδι τους στο πάτωμα, κάνει και εκείνος το ίδιο.

Η δ. επαναλαμβάνει τη μελωδία του τραγουδιού και ο Άγγελος κοιτάζοντας αριστερά το κοριτσάκι με τη φούξια μπλούζα, λικνίζει το σώμα του δεξιά-αριστερά. Έπειτα σταματά και χαμογελά.

Τώρα η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού σηκώνοντας και κατεβάζοντας αντίστοιχα τα χέρια. Ο Άγγελος κοιτάζει το κοριτσάκι με τη φούξια μπλούζα που κάθεται δίπλα του. Τη στιγμή που κατεβάζουν τα χέρια τους δείχνοντας

την τονική του τραγουδιού, ο Άγγελος χτυπά μια φορά το χέρι του στο πάτωμα. Αποκρίνεται ρυθμικά στο ερέθισμα. Έπειτα γυρίζει το κεφάλι στη δ. και σηκώνει μια φορά τα χέρια του. Πιάνει τη μύτη του και όταν απομακρύνει το χέρι του από αυτήν, χαμογελά, κοιτάζοντας την.

4ο Επεισόδιο:

Δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Η δ. τραγουδά μια μελωδία χωρίς λόγια. Συγχρόνως, συνοδεύει ρυθμικά με τις μεταλλικές ράβδους. Ο Άγγελος την παρατηρεί με προσοχή και αμέσως μετά κοιτάζει απέναντι του και χτυπά πολύ χαρούμενα τα χέρια του στα γόνατα. Εκείνη τη στιγμή περνάνε από μπροστά του η Νόννη και η συνοδός της. Ο Άγγελος ενώ αποκρινόταν ρυθμικά και εκφραστικά, όταν τις βλέπει σταματά και σοβαρεύει το ύφος του.

Η δ. δίνει τις μ. ράβδους στην Ελένη και η μητέρα του Άγγελου τον τοποθετεί έτσι ώστε να βλέπει την Ελένη. Η δ. ξεκινά να τραγουδά τη μελωδία και οι υπόλοιποι ενισχύουν τον ρυθμό, χτυπώντας τα χέρια τους στα γόνατα. Ο Άγγελος πλησιάζει κοντά στην Ελένη και χτυπά χαρούμενα τα χέρια του στα πόδια και το πόδι του ρυθμικά στο πάτωμα. Χωρίς να παρακολουθεί το ρυθμό που ακούγεται. Φαίνεται ότι ο παλμός του δεν έχει ακόμη σταθεροποιηθεί. Στη συνέχεια κοιτάζει χαμογελαστός μια δεξιά και μια αριστερά και συνεχίζει να αποκρίνεται ρυθμικά. Καθώς χειροκροτούν όλοι την Ελένη που τελείωσε, ο Άγγελος γυρίζει το σώμα του και στηρίζει το χέρι του στη συνοδό της Ελένης.

Η δ. δίνει τώρα τις μεταλλικές ράβδους στον Άγγελο και η μητέρα τον τοποθετεί μπροστά της. Παίρνει τις μπαγκέτες που του δίνει η δ. και αρχίζει αμέσως να παίζει χαρούμενα στις ράβδους. Δεν ακολουθεί πιστά το ρυθμό, το προσεγγίζει όμως αρκετά. Η δ. ξεκινά να τραγουδά τη μελωδία και οι υπόλοιποι ενισχύουν τον ρυθμό του τραγουδιού χτυπώντας τα χέρια τους στα γόνατα, η μητέρα χτυπά τον παλμό στην πλάτη του Άγγελου. Η χαρά του είναι τόσο έκδηλη που κοιτάζει μια φορά τις μ. ράβδους, μια φορά τη δ. που κάθεται μπροστά του και μια φορά τους γύρω του (5’25’’). Ο Άγγελος ταιριάζει τις ράβδους που μετακινήθηκαν από τη θέση τους. Επειδή όμως το μέταλλο δεν τοποθετήθηκε σωστά, επεμβαίνει η μητέρα και το τοποθετεί ξανά σωστά και ο Άγγελος συνεχίζει να παίζει σ’ αυτό. Το βλέμμα του είναι προσηλωμένο στις ράβδους, σουφρώνει τα χείλη ως ένδειξη προσοχής και έπειτα σταματά πάλι για να το ταιριάξει καλύτερα. Η δ. τελειώνει το τραγούδι, ο

Άγγελος αφήνει τις μπαγκέτες κάτω και την κοιτάζει. Χαμογελά, ενώ η δ. τον επιβραβεύει και εκείνος δίνει τις ράβδους στην Ελένη. Η δ. όμως το παίρνει, δίνοντας το στο επόμενο παιδί.

Ο Άγγελος κοιτάζει το παιδί που ετοιμάζεται να παίξει και η δ. ξεκινά το τραγούδι. Όλοι οι υπόλοιποι συνοδεύουν το παιδί με τον τρόπο που προαναφέρθηκε. Ο Άγγελος κάνει το ίδιο και χαμογελά, βλέποντας ακόμα το παιδί αυτό. Κάποια στιγμή από τη χαρά του, λικνίζει το σώμα του μπρος-πίσω, αλλά γλιστράει και χτυπάει το κεφάλι του στο πάτωμα. Η μητέρα τον βάζει να καθίσει μπροστά στα πόδια της. Τώρα όλοι χειροκροτούν το παιδί που τελείωσε να παίζει και ο Άγγελος έχει στραμμένο το βλέμμα του σ' εκείνο.

Η δ. δίνει τις ράβδους στη Μυρτώ. Καθώς εκείνη αρχίζει να παίζει, η δ. τραγουδά και οι υπόλοιποι συνοδεύουν τη Μυρτώ με τον ίδιο τρόπο. Ο Άγγελος είναι σοβαρός και δείχνει ότι κάτι σκέφτεται. Η μητέρα χτυπά στην πλάτη του τον παλμό του τραγουδιού, αλλά εκείνος συνεχίζει να μην αποκρίνεται. Ξαφνικά, όμως, ο Άγγελος αρχίζει να χαμογελά, ενώ δείχνει με το δάκτυλο τη Μυρτώ. Έπειτα, κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας του. Καθώς όλοι χειροκροτούν τη Μυρτώ, ο Άγγελος συνεχίζει να κοιτάζει απέναντι του.

Η δ. δίνει τώρα τις ράβδους στο Νικόλα. Ο Άγγελος κάθεται ανάμεσα στα πόδια της μητέρας και κοιτάζει το Νικόλα. Η δ. αρχίζει να τραγουδά, ενώ όλοι με τα χέρια τους ενισχύουν τον παλμό του τραγουδιού. Ο Άγγελος κάθεται τώρα στο πόδι της μητέρας, συνεχίζοντας να παρατηρεί. Όταν όλοι χειροκροτούν το Νικόλα, ο Άγγελος χαμογελά και κάθεται ξανά κάτω, ανάμεσα στα πόδια της μητέρας.

Τώρα είναι η σειρά της Κωνσταντίνας. Η δ. ξεκινά να τραγουδά, ενώ οι υπόλοιποι ως συνήθως ενισχύουν τον παλμό. Ο Άγγελος κοιτάζει την Κωνσταντίνα, χαμογελά και καθώς σηκώνεται κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας, ενώ εκείνη χτυπά στους ώμους του τον παλμό του τραγουδιού. Στη συνέχεια, χειροκροτούν όλοι την Κωνσταντίνα, ενώ ο Άγγελος συνεχίζει να παρατηρεί.

Η δ. δίνει τις ράβδους στη Θέκλα. Εκείνη τη στιγμή μπαίνει από την πόρτα μια συνοδός με το κοριτσάκι της και ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι του και τις βλέπει. Μόλις η δ. ξεκινά το τραγούδι και οι υπόλοιποι συνοδεύουν ρυθμικά τη Θέκλα, ο Άγγελος χαμογελά και χτυπά τα χέρια του στα γόνατα. Έπειτα κάθεται στο πάτωμα συνεχίζοντας να αποκρίνεται ρυθμικά. Λίγο πριν τελειώσει η Θέκλα να παίζει, ο Άγγελος σταματά, κάθεται στο πόδι της μητέρας και κοιτάζει τη Θέκλα. Στη συνέχεια, χειροκροτούν την μικρή που τελείωσε να παίζει και ο Άγγελος γυρίζει και

κοιτάζει προς τα αριστερά. Τώρα είναι η σειρά της Νόννης, η οποία αρχίζει να παίζει, τη στιγμή που η δ. ξεκινά το τραγούδι. Ο Άγγελος κοιτάζει απέναντι του έχοντας σοβαρό ύφος. Η μητέρα χτυπά τον παλμό στην πλάτη του κι εκείνος κάθεται στο πάτωμα. Μόλις τελειώνει η Νόννη και όλοι την χειροκροτούν, ο Άγγελος χαμογελά ελαφρώς.

Η δ. δίνει τις ράβδους στη Σοφία και ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι του αριστερά και έπειτα κάθεται στο πόδι της μητέρας. Η δ. τραγουδά τη ίδια μελωδία, ενώ οι υπόλοιποι συνοδεύουν ρυθμικά τη Σοφία. Ο Άγγελος κάθεται ξανά κάτω, παρατηρεί για λίγη ώρα τα δυο κοριτσάκια και η μητέρα τον ακουμπά στο χέρι για να αρχίσει να αποκρίνεται. Εκείνος γυρίζει το κεφάλι του μπροστά και όταν σηκώνεται από δίπλα του το ένα από τα δυο κοριτσάκια, ο Άγγελος το κοιτάζει και χτυπά ρυθμικά το δεξί του χέρι στο πόδι. Μετά από λίγο, όμως, σταματά. Δεν απομακρύνει το βλέμμα του από το κοριτσάκι με η μωβ μπλούζα. Εκείνη επιστρέφει στη θέση της και ο Άγγελος με το βλέμμα του την ακολουθεί. Όταν όλοι χειροκροτούν τη Σοφία, ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι του μπροστά, χαμογελά και κάθεται στο πόδι της μητέρας.

Η δ. καλωσορίζει την Θεοδώρα και τη Ζωή. Ο Άγγελος βλέπει τη δ. που πλησιάζει με τις μ. ράβδους την Θεοδώρα και τις αφήνει μπροστά της. Τότε η δ. ξεκινά να τραγουδά, ενώ οι άλλοι συνοδεύουν ρυθμικά. Ο Άγγελος ακολουθεί με το βλέμμα του τη δ. και όταν παίζει η Θεοδώρα στις μ. ράβδους, γυρίζει το κεφάλι του και τη βλέπει.

Η δ. το δίνει στη συνέχεια στη Ζωή και εκείνη αρχίζει να παίζει σ' αυτό, όταν η δ. επαναλαμβάνει το τραγούδι. Ο Άγγελος κοιτάζει τη Ζωή και μετά γυρίζει το κεφάλι του στη δ.. Όταν όλοι χειροκροτούν τη Ζωή, ο Άγγελος την παρατηρεί.

5ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Η δ. τους προτρέπει να σηκωθούν για να χορέψουν. Η μητέρα σηκώνει όρθιο τον Άγγελο ενώ εκείνος κοιτάζει την Ελένη που βρίσκεται στα δεξιά του. Αμέσως, όμως, προχωρά με γοργό βήμα προς τη δασκάλα. Ακούγεται ήχος από κουδουνάκια και ο Άγγελος τρέχει, μέχρι την άλλη άκρη της αίθουσας, επιστρέφοντας πάλι πίσω στη μητέρα. Στέκεται μπροστά από ένα κοριτσάκι με πράσινη μπλούζα, το οποίο κοιτάζει.

Καθώς γυρίζει στη μητέρα, η δ. τραγουδά τη μελωδία από το τραγούδι «Λεμονάκι μυρωδάτο». Ο Άγγελος κοιτάζει τη δ. και ανοιγοκλείνει το στόμα του

δείχνοντας ότι τραγουδά. Είναι μια προσπάθεια φωνητικής απόκρισης στο ερέθισμα. Εκείνη είναι έτοιμη να μοιράσει τα κουδουνάκια και τα παιδιά τρέχουν κοντά της (10'13''). Ο Άγγελος πιάνει το χέρι της μητέρας του και όταν η δ. τραγουδά τη μελωδία του τραγουδιού, ο Άγγελος τραβώντας τη μητέρα από το χέρι, κατευθύνεται στη δ.. Παίρνει τα κουδουνάκια που του δίνει εκείνη και μόλις τα κρατάει καλά στο χέρι του, αρχίζει να τα κουνά πέρα δώθε, ενώ η χαρά του είναι έκδηλη και φανερή! Σταματά απότομα όταν βλέπει τη δ. να ξεκινά το χορό. Καθώς κινούνται κυκλικά στην αίθουσα, ο Άγγελος κοιτάζει τη δ. που βρίσκεται μπροστά του. Κουνά τα κουδουνάκια του, ενώ συγχρόνως χορεύει κάνοντας μικρά πηδηματάκια.

Η δ. δίνει τώρα έμφαση στο ρυθμικό μέρος του τραγουδιού. Όταν όλοι σταματούν επιτόπου χτυπώντας ρυθμικά το πόδι τους τη στιγμή που ακούγεται το ισχυρό μέρος του τραγουδιού, ο Άγγελος κοιτάζει αλλού και δεν ανταποκρίνεται. Έπειτα γυρίζει το κεφάλι του προς τη δ.. Όταν όμως η μητέρα χτυπά στο ισχυρό μέρος το πόδι της στο πάτωμα, ο Άγγελος κοιτάζει την κίνηση του ποδιού της και αρχίζει να χοροπηδά. Στο σημείο αυτό παρατηρείται μια προσπάθεια μίμησης της κίνησης της μητέρας.

Στη συνέχεια, έχοντας όλοι ανοιχτή την παλάμη του ενός χεριού τους, χτυπάνε πάνω σ' αυτή ρυθμικά τα κουδουνάκια. Ο Άγγελος παρατηρεί τη μητέρα του και έπειτα επεξεργάζεται τα κουδουνάκια του. Αρχίζει να τα κουνά χαρούμενα πέρα δώθε και αφού κοιτάξει προς το μέρος της δ. σταματά και χτυπά τα κουδουνάκια στην παλάμη του αριστερού του χεριού. Ταυτόχρονα χοροπηδά επιτόπου. Έπειτα στρέφει το κεφάλι του κοιτάζοντας δεξιά και αριστερά και επαναλαμβάνει την ίδια κίνηση.

Η δ. τραγουδά τη μελωδία του τραγουδιού και κινούνται όλοι κυκλικά στην αίθουσα. Ο Άγγελος πιάνει το χέρι της μητέρας του και ανά μικρά διαστήματα κουνά τα κουδουνάκια του. Κάποια στιγμή του πέφτουν από το χέρι και σκύβει για να τα πιάσει. Μόλις σηκώνεται, προχωρά ζωντανά με τη μητέρα του, κουνώντας συγχρόνως τα κουδουνάκια του. Σταματά, όμως, προσπαθώντας να τα κρατήσει καλύτερα, γιατί πρόκειται να του πέσουν από το χέρι.

Σταματούν όλοι επιτόπου και η δ. δίνει έμφαση στο ρυθμικό μέρος του τραγουδιού. Ταυτόχρονα χτυπούνε το πόδι στο πάτωμα κάθε φορά που έρχεται το ισχυρό μέρος. Ο Άγγελος κοιτάζει προς τη δ. και αφήνοντας το χέρι της μητέρας του, γυρίζει το σώμα του παρατηρώντας τα παιδιά που είναι από πίσω του. Έπειτα γυρίζει ξανά μπροστά, ακουμπά τα κουδουνάκια στο στόμα του και τη στιγμή που τα απομακρύνει, χαμογελά πολύ γλυκά σε κάποιον συνοδό που βρίσκεται μπροστά του.

Στη συνέχεια κάνει έναν μικρό κύκλο γύρω από τον εαυτό του, κουνά πάνω-κάτω τα κουδουνάκια ενώ παρατηρούνται έντονες εκφράσεις στο πρόσωπο του. Αμέσως μετά κοιτάζει κάποιον συνοδό που βρίσκεται μπροστά του. Η δ. επαναλαμβάνει τη μελωδία του τραγουδιού και ο Άγγελος πιάνοντας το χέρι της μητέρας του, αρχίζει να κινείται κυκλικά στην αίθουσα όπως και όλοι οι άλλοι. Συγχρόνως κουνά τα κουδουνάκια κι όταν περνάει μαζί με τη μητέρα μπροστά από την κάμερα κοιτάζει σύντομα και συνεχίζει.

Μόλις ολοκληρώσουν έναν κύκλο στην αίθουσα, η δ. τελειώνει το τραγούδι και τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική. Ο Άγγελος έχοντας απομακρυνθεί λίγο από τη μητέρα, πλησιάζει το τραπέζι με τα όργανα και αφήνει πάνω σ' αυτό τα κουδουνάκια του. Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι αναγνωρίζει το τέλος της δραστηριότητας. Έπειτα γυρίζει το κεφάλι του στη μητέρα και χαμογελά. Μετά, κοιτάζει προς τη δ. και επιστρέφει πίσω παίρνοντας ξανά στο χέρι του τα κουδουνάκια. Κάνει μερικά βήματα προς τη μητέρα, αλλά αμέσως γυρίζει πίσω πλησιάζοντας το τραπέζι με τα όργανα. Ακουμπά πάνω σ' αυτό για δεύτερη φορά τα κουδουνάκια και τότε η δ. του δείχνει ότι πρέπει να τα παραδώσει στο δ.. Η μητέρα τον πιάνει και τον κατευθύνει στον δ.. Εκείνος απλώνει το ντέφι στον Άγγελο, που μέσα σ' αυτό είναι συγκεντρωμένα και τα υπόλοιπα κουδουνάκια. Ο Άγγελος τοποθετεί εκεί τα κουδουνάκια και με το βλέμμα του ακολουθεί τον δάσκαλο.

6^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Η δ. μιμείται τη φωνή του μανάβη, φωνάζοντας «έχω ωραία φρέσκα φρούτα…». Η δ. κάθεται κάτω και ο Άγγελος στέκεται όρθιος δίπλα της. Την κοιτάζει με προσοχή και κατευθύνεται στη μητέρα του. Μόλις φτάνει κοντά της την κοιτάζει και χαμογελά και πιάνοντας τα χέρια της, κάθεται κάτω απέναντί της. Καθώς η δ. τραγουδά «ο μανάβης μας περνάει…», ο Άγγελος λικνίζει μπρος-πίσω το σώμα του μαζί με τη μητέρα, έχοντας το βλέμμα του στραμμένο στη δασκάλα. Την παρατηρεί και χαμογελά πολύ γλυκά (14'20'').

Όταν εκείνη τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική, ο Άγγελος την κοιτάζει σοβαρός, ενώ η μητέρα ανεβοκατεβάζει εναλλάξ τα χέρια του, δείχνοντας αντίστοιχα το σολ και το ντο. Έπειτα ο Άγγελος χαμογελά και αφήνει τα χέρια της μητέρας του. Η δ. συνεχίζει να τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική και ο Άγγελος πιάνει ξανά

τα χέρια της μητέρας του, λικνίζοντας το σώμα του μπρος πίσω. Εκείνη όμως ανεβοκατεβάζει εναλλάξ τα χέρια του στη δεσπόζουσα και στην τονική.

Η δ. επαναλαμβάνει τα λόγια του μανάβη «έχω ωραία φρέσκα…», βάζοντας τα χέρια της γύρω από το στόμα, όπως όταν θέλουμε να φωνάξουμε κάποιον που βρίσκεται μακριά μας. Το ίδιο κάνουν και οι υπόλοιποι. Ο Άγγελος στρέφει ξαφνικά το κεφάλι του στη δ., βάζοντας τα χέρια του γύρω από το στόμα (14’38’’) μιμούμενος σε μεγάλο βαθμό τη δασκάλα. Έπειτα τα κατεβάζει, κοιτάζοντας κάποιον απέναντι του.

Η δ. στη συνέχεια τραγουδά «Ο μανάβης μας περνάει…». Ο Άγγελος έχει γυρισμένη την πλάτη του στη μητέρα και εκείνη πιάνοντας τον από τους ώμους, τον λικνίζει μπρος-πίσω στο ρυθμό του τραγουδιού. Εκείνος απομακρύνει τα χέρια της. Κατόπιν γυρίζει προς το μέρος της και κάθεται πάλι απέναντί της. Πιάνει τα χέρια της και καθώς λικνίζει το σώμα του μπρος-πίσω, γυρίζει αμέσως το κεφάλι του στη δ. και της χαμογελά. Είναι σαν να προκαλεί το ενδιαφέρον της.

Η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού και ο Άγγελος την κοιτάζει με σοβαρό ύφος. Η μητέρα ωστόσο ανεβοκατεβάζει τα χέρια του, δείχνοντας το σολ και το ντο. Έπειτα ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι του στη μητέρα και αμέσως μετά αφήνει τα χέρια της και γυρίζοντας προς τη δ. χαμογελά, κουνώντας δεξιά-αριστερά το κεφάλι και αναπνέοντας γρήγορα.

Εκείνη επαναλαμβάνει τα λόγια του μανάβη, αυτή τη φορά όμως ψιθυριστά. Ο Άγγελος την κοιτάζει και προχωρά μπουσουλώντας λίγο πιο πίσω. Κάθεται δίπλα στη μητέρα του και καθώς λικνίζουν όλοι τα σώματά τους στο τραγούδι «Ο μανάβης μας περνάει…», ο Άγγελος παρατηρεί με προσοχή τη συνοδό με το πράσινο πουκάμισο που βρίσκεται μπροστά του (15’24’’). Τότε η μητέρα τον πιάνει από τους ώμους και τον λικνίζει μπρος-πίσω. Εκείνος γυρίζει αμέσως στη μητέρα του γελώντας. Αρχίζει όμως μόνος του να λικνίζει μπρος-πίσω το σώμα και μετά κοιτάζοντας αριστερά, κουνά το σώμα δεξιά αριστερά. Έπειτα σταματά και απλώνοντας τα χέρια του, πιάνει το πόδι της μητέρας. Την κοιτάζει και κουνά χαρούμενα και γρήγορα δεξιά-αριστερά το κεφάλι.

Η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα και την τονική του τραγουδιού και ο Άγγελος κάθεται ανάμεσα στα πόδια της μητέρας και ανοίγοντας τα χέρια του, πηδά στην αγκαλιά της. Στη συνέχεια, χοροπηδά μια φορά στη θέση του και αγκαλιάζει ξανά τη μητέρα του. Έπειτα σηκώνεται όρθιος έχοντας το βλέμμα στραμμένο στα δεξιά και

κάθεται στα πόδια του. Βλέπει σύντομα την κάμερα και αμέσως μετά κοιτάζει με προσεκτικά τους δ. που ξεκινούν την επόμενη δραστηριότητα.

7ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Ο δ. αυτοσχεδιάζει στο τύμπανο μια ρυθμική εισαγωγή και συγκεντρώνονται γύρω του δυο κοριτσάκια. Ο Άγγελος παρατηρεί με ενδιαφέρον καθώς εκείνος συνεχίζει για λίγο ακόμα να αυτοσχεδιάζει. Η δ. ξεκινά το τραγούδι «Τα τρία μυρμηγκάκια..», περπατώντας ρυθμικά και κυκλικά στην αίθουσα. Η μητέρα σηκώνει όρθιο τον Άγγελο, αλλά εκείνος πλησιάζει το τραπέζι με τα όργανα. Τότε η μητέρα τον πιάνει από το χέρι για να ενταχθούν και αυτή στη δραστηριότητα.

Καθώς σταματούν όλοι επιτόπου, η δ. πιάνει τη μύτη της και αλλάζει τη χροιά της φωνής της. Ο Άγγελος φαίνεται να δυσανασχετεί. Πιάνει με το άλλο του το χέρι τη μητέρα και στο πρόσωπό του δημιουργείται μια αρνητική έκφραση. Συνοφρυώνει έντονα τα φρύδια και το στόμα δείχνοντας ότι η συγκεκριμένη δραστηριότητας είναι αρκετά ανιαρή γι' αυτόν. Έτσι, τραβώντας τη μητέρα από το χέρι, κατευθύνεται στην αίθουσα με τα όργανα. Όταν όμως ακούγεται ο δ. που τραγουδά, ο Άγγελος σταματά και κοιτάζοντας προς το μέρος του, εκδηλώνει δυσαρέσκεια. Αμέσως μετά, όμως, χαλαρώνει την έκφραση του προσώπου του και κοιτάζοντας ακόμα προς τους δ., πιάνει τη μύτη του. Μιμείται την κίνηση που έκαναν όλοι προηγουμένως (17'03'').

Έπειτα απομακρύνει το χέρι του από τη μύτη και καθώς κινούνται όλοι κυκλικά στην αίθουσα, ο Άγγελος τραβάει τη μητέρα από το χέρι, ενώ παράλληλα τσιρίζει. Δείχνει να δυσανασχετεί αρκετά. Αρχίζει να κατευθύνεται προς την αίθουσα με τα όργανα, αλλά πριν φτάσει εκεί, κοιτάζει σύντομα την κάμερα. Το ύφος του είναι σοβαρό.

Στη συνέχεια μπουσουλάνε όλοι στο χώρο της αίθουσας, δείχνοντας μ' αυτό τον τρόπο ότι τα «μυρμηγκάκια» κολυμπάνε. Ο Άγγελος τραβάει τη μητέρα από το χέρι, αλλά εκείνη αφήνει το χέρι του και γονατίζει, προσπαθώντας να κινητοποιήσει τη συμμετοχή του. Ο Άγγελος, όμως, αρχίζει να τσιρίζει και πιάνει το χέρι της μητέρας. Εκείνη σηκώνεται όρθια και ο Άγγελος κοιτάζοντας τους υπόλοιπους που κινούνται στο χώρο, κατευθύνεται προς το τραπέζι με τα όργανα. Η μητέρα τον εμποδίζει, αλλά εκείνος επιμένει και πλησιάζει το τραπέζι.

Όταν σταματούν όλοι επιτόπου και αλλάζουν τη χροιά της φωνής τους δείχνοντας ότι το μικρό μυρμηγκάκι «μιλάει», ο Άγγελος στηρίζεται στο τραπέζι και σηκώνεται στις μύτες των ποδιών του, προσπαθώντας να πάρει κάποιο όργανο. Η μητέρα, όμως, τον παίρνει στην αγκαλιά της και όταν η δ. ξεκινά να τραγουδά όλοι την ακολουθούν. Η μητέρα έχοντας τον Άγγελο στην αγκαλιά, εντάσσονται στη δραστηριότητα.

Τον κατεβάζει από την αγκαλιά της και όταν η δ. επαναλαμβάνει το τραγούδι, αρχίζει να χοροπηδά. Το ίδιο κάνουν και οι υπόλοιποι. Ο Άγγελος βλέποντας τους να κινούνται μ' αυτό τον τρόπο, χαίρεται πάρα πολύ. Καθώς η μητέρα κρατά τα χέρια του, εκείνος χαμογελά και χοροπηδά. Έπειτα, κοιτάζει τη μητέρα και όταν στρέφει το κεφάλι προς τους δ., συνεχίζει να χοροπηδά και να γελά, αλλά συγχρόνως κουνά γρήγορα πάνω κάτω το χέρι.

Τώρα όλοι σταματούν επιτόπου αλλάζοντας τη χροιά της φωνής τους. Ο Άγγελος συνεχίζει να χοροπηδά και να κουνά πάνω-κάτω το χέρι, αλλά σταματά και παρατηρεί ένα κοριτσάκι που στέκεται μπροστά του. Έπειτα κοιτάζει στην κάμερα και όταν γυρίζει στη μητέρα του, εκείνη τον τοποθετεί στην αγκαλιά της.

Η δ. επαναλαμβάνει το τραγούδι, η μητέρα αφήνει κάτω τον Άγγελο και μαζί με τους υπόλοιπους, κινούνται κυκλικά στην αίθουσα. Όταν σταματούν επιτόπου και η δ. ρωτάει τα παιδιά με ποιόν άλλο τρόπο θα περπατήσουν τα «μυρμηγκάκια» της ιστορίας, ο Άγγελος προχωρά μερικά βήματα πιο μπροστά. Καθώς τώρα όλοι περπατούν αθόρυβα στις μύτες των ποδιών όπως μια γάτα, ο Άγγελος προχωρά μερικά βήματα και μετά κάθεται στο πάτωμα. Σε λίγο, όμως, κοιτάζει τη μητέρα και σηκώνεται όρθιος.

Η δραστηριότητα έχει ως εξέλιξη την ακινητοποίηση όλων στις θέσεις τους. Στη συνέχεια πιάνοντας ο καθένας τη μύτη τους, αλλάζουν τη χροιά της φωνής τους. Ο Άγγελος πλησιάζει τη μητέρα του και κάθεται στο πάτωμα. Τότε παρατηρεί τη Νόννη που περνάει από μπροστά του και αρχίζουν ξανά όλοι να κινούνται στην αίθουσα όσο η δ. τραγουδά. Η μητέρα τον σηκώνει όρθιο και η δ. τους λέει να περπατήσουν δυνατά προσποιούμενοι ότι διασχίζουν το «ποτάμι». Καθώς λοιπόν κινούνται όλοι κυκλικά και η δ. τραγουδά «Τα τρία μυρμηγκάκια..», ο Άγγελος περπατά μαζί με τη μητέρα, ενώ παρατηρεί προς το μέρος της δ..

Έπειτα σταματούν επιτόπου και ο Άγγελος τραβώντας τη μητέρα από το χέρι, προχωρά λίγο πιο μπροστά, στο κέντρο της αίθουσας. Στη συνέχεια, καθώς η δ. τραγουδά και όλοι κινούνται κυκλικά στο χώρο, ο Άγγελος κάθεται στο πάτωμα και

ψάχνει με το βλέμμα του τη μητέρα. Αμέσως σηκώνεται όρθιος και πηγαίνει κοντά της.

Η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα, την τρίτη νότα και την τονική του τραγουδιού και ο Άγγελος χαμογελά. Όταν η δ. επαναλαμβάνει το σολ-μι-ντο, ο Άγγελος κοιτάζοντας δεξιά χοροπηδά και ανεβοκατεβάζει γρήγορα τα δυο του χέρια. Είναι περισσότερο έκφραση χαράς και όχι μίμηση. Έπειτα κάθεται στα γόνατα και αμέσως σηκώνεται ξανά όρθιος, υψώνοντας το αριστερό του χέρι. Τώρα μαζί με τη μητέρα κάθονται στο πάτωμα και ο Άγγελος κοιτάζοντας το κοριτσάκι με την άσπρη μπλούζα που στέκεται μπροστά του, χαμογελά πολύ γλυκά. Έπειτα στρέφει χαρούμενος το κεφάλι του στη μητέρα και έτσι ξεκινά η επόμενη δραστηριότητα.

Παρατηρήσαμε ότι ο Άγγελος σ' αυτή τη δραστηριότητα, δυσανασχέτησε αρκετές φορές. Η ίδια αντίδραση παρατηρήθηκε και στις δυο προηγούμενες καταγραφές κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της συγκεκριμένης δραστηριότητας. Ωστόσο, στη σημερινή, σημειώθηκαν περισσότερα σημεία συμμετοχής. Δεν μπορούμε να υποθέσουμε γιατί αποστρέφονταν αυτή τη δραστηριότητα, ίσως γιατί είναι η μοναδική που τα παιδιά χρησιμοποιούν κάποιο όργανο και γι' αυτό το λόγο πλησίαζε συνεχώς το τραπέζι με τα όργανα. Στη παρούσα καταγραφή παρατηρούμε, επίσης, και μια αλλαγή της ψυχολογίας του όταν η δ. αναφέρει την τονική, τη μεσαία και τη δεσπόζουσα νότα. Στη φάση αυτή ο Άγγελος αντιλαμβάνεται προφανώς ότι σηματοδοτείται η λήξη της συγκεκριμένης δραστηριότητας και αυτό υποθέτουμε ότι τον χαροποιεί.

8ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Η δ. τραγουδά τη μελωδία από το τραγούδι «Τα τρία μυρμηγκάκια…» και ο δ. την συνοδεύει στο τύμπανο. Ο Άγγελος χαμογελά και χτυπά τα χέρια του στα γόνατα. Το ίδιο γίνεται και από τους υπόλοιπους (21'16''). Έπειτα σταματά, κοιτάζει δεξιά και σοβαρεύει το ύφος του. Αμέσως μετά, όμως, χτυπά τα χέρια στο πάτωμα, χαμογελά και μπουσουλάει λίγο πιο μπροστά.

Ο δ. καλεί στα τύμπανα τη Γεωργία και τη Σοφία και ο Άγγελος τον παρατηρεί. Μετά, υψώνει το χέρι του ψηλά δείχνοντας το ταβάνι και κοιτάζοντας το, χαμογελά. Όταν τα κορίτσια αρχίζουν να παίζουν στα τύμπανα ταυτόχρονα με το τραγούδι της δ. όλοι οι άλλοι συνοδεύουν με τα χέρια τους ρυθμικά. Ο Άγγελος

κοιτάζει προς τους δ. και χτυπά δυο φορές το χέρι του στο πάτωμα, αποκρινόμενος ρυθμικά στο ερέθισμα. Κατόπιν προχωρά καθιστός πιο πίσω, και ακουμπά την πλάτη του στον τοίχο. Ο Άγγελος παρατηρεί. τη δ. που επιβραβεύει τα κορίτσια και όλοι τις χειροκροτούν.

Τώρα ο δ. καλεί στα τύμπανα την Ελένη και ένα άλλο παιδάκι και ο Άγγελος μετακινείται λίγο πιο μπροστά. Βλέπει την Ελένη που πλησιάζει το τύμπανο και σουφρώνει τα φρύδια του ίσως γιατί θα ήθελε αυτός να είναι στη θέση της. Όταν η δ. ξεκινά να τραγουδά, οι υπόλοιποι συνοδεύουν με τον ίδιο τρόπο την Ελένη, ενώ ο Άγγελος, γυρίζει το σώμα του δεξιά και πέφτει πάνω στο πόδι της συνοδού με το πράσινο πουκάμισο που κάθεται δίπλα του. Εκείνη τον χαϊδεύει στην πλάτη και ο Άγγελος γυρίζει αμέσως στη μητέρα. Βλέπει αυτή τη συνοδό και χαμογελά. Δίπλα στον Άγγελο υπάρχει μια άσπρη τσάντα και βλέποντας την, την πιάνει και την σπρώχνει προς τη συνοδό με το πράσινο πουκάμισο. Τότε η μητέρα πιάνει τα χέρια του για να αφήσει την τσάντα, ενώ εκείνος συνεχίζει να κοιτάζει προς αυτήν τη συνοδό.

Ο δ. καλεί τώρα δυο άλλα παιδάκια στα τύμπανα. Καθώς η δ. τραγουδά και όλοι οι άλλοι συνοδεύουν ρυθμικά τα κορίτσια, ο Άγγελος παρατηρεί. Μόλις τελειώνουν τα κορίτσια να παίζουν, ο Άγγελος γυρίζει το κεφάλι του στα δεξιά και κοιτάζοντας τη συνοδό με το πράσινο πουκάμισο, χαμογελά. Κατόπιν πλησιάζει κοντά της, αλλά σηκώνεται αμέσως όρθιος πλησιάζοντας τη μητέρα του. Εκείνη τον τοποθετεί στην αγκαλιά της.

Η δ. καλεί τώρα τη Νόννη και την Θεοδώρα. Καθώς η δ. τραγουδά και οι υπόλοιποι ενισχύουν με τα χέρια τους τον παλμό, ο Άγγελος κατεβαίνει από την αγκαλιά της μητέρας και στέκεται όρθιος, κοιτάζοντας δεξιά τη συνοδό με το πράσινο πουκάμισο. Έπειτα στρέφεται προς τους δ.. Πλησιάζει τη μητέρα του, ενώ όλοι χειροκροτούν τα κορίτσια που τελείωσαν.

Τώρα η δ. καλεί τη Ζωή και την Μυρτώ στα τύμπανα. Ο Άγγελος κοιτάζοντας τη Ζωή που παίζει, χαμογελά και κουνά ρυθμικά πάνω-κάτω τα χέρια. Η δ. ξεκινά να τραγουδά, ενώ όλοι οι άλλοι τις συνοδεύουν ρυθμικά. Ο Άγγελος κοιτάζοντας αριστερά, χτυπά τα χέρια του στα γόνατα. Έπειτα σταματά και γυρίζοντας ξανά το κεφάλι μπροστά, χτυπά τα χέρια του στα γόνατα. Πρόκειται για ρυθμικές αποκρίσεις του στο ερέθισμα. Αμέσως μετά σηκώνεται όρθιος, δείχνοντας με το χέρι του το ταβάνι. Στη συνέχεια τα κουνά πάνω κάτω, χοροπηδά και ανοιγοκλείνει το στόμα

χωρίς να μπορούμε, λόγω της απόστασης, να ακούσουμε τι λέει. Πάντως φαίνεται ότι είναι μουσικές αποκρίσεις ρυθμικές και φωνητικές του Άγγελου στο ερέθισμα.

Τώρα η δ. καλεί στο τύμπανο τον Άγγελο. Εκείνος κάθεται κάτω, αλλά η μητέρα του τον σηκώνει όρθιο. Τότε εκείνος κοιτάζοντας τον δ. χαμογελά και τρέχει κοντά του. Πιάνει τη μπαγκέτα και αρχίζει να χτυπά δυνατά στο τύμπανο. Η δ. ξεκινά να τραγουδά και οι υπόλοιποι ενισχύουν με τα χέρια τους τον παλμό. Ο Άγγελος ενώ παίζει, κοιτάζει δεξιά και αριστερά. Έπειτα αφήνει τη μπαγκέτα και κάθεται στα πόδια της μητέρας. Ίσως θέλει να νιώθει σιγουριά ή μπορεί να νιώθει αναγκαία την ενθάρρυνση της. Πιάνει πάλι τη μπαγκέτα και αρχίζει να παίζει έντονα στο τύμπανο κοιτάζοντας τους δ.. Παράλληλα χτυπά ρυθμικά το πόδι στο πάτωμα. Τώρα οι δ. τον επιβραβεύουν και τον χειροκροτούν και ο Άγγελος τους κοιτάζει, χαμογελά και όταν σηκώνεται κουνά πάνω-κάτω χαρούμενα το χέρι ως απλή ένδειξη χαράς και τρέχει ενθουσιασμένος πίσω, στην άκρη της αίθουσας (25’06’’). Ακουμπά τον τοίχο και κάθεται δίπλα στη μητέρα. Κοιτάζει τη Νόννη που στέκεται μπροστά του και ακούγεται η δ. που ξεκινά την επόμενη δραστηριότητα.

9ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα υψηλής ενέργειας. Η δ. τραγουδά μια γρήγορη μελωδία χωρίς στίχους και ετοιμάζεται να δώσει μαντήλες. Ο Άγγελος κοιτάζει στα δεξιά και πιάνει το χέρι της μητέρας και εκείνη τον σηκώνει όρθιο. Ο Άγγελος αρχίζει να χορεύει κάνοντας μικρά πηδηματάκια, ενώ κουνά χαρούμενα πάνω-κάτω τα χέρια. Συγχρόνως βγάζει επιφωνήματα. Ίσως αυτά είναι κάποιο τραγούδι που συνδυάζει ο Άγγελος με το συγκεκριμένο χορό. Αποκρίνεται όμως χωρίς η δ. να τραγουδά. Δεν ακούγεται τίποτα κι όμως ο Άγγελος χορεύει.

Μετά από λίγη ώρα η δ. ξεκινά να τραγουδά αυτή τη μελωδία και ο Άγγελος σταματά και την παρατηρεί. Η μητέρα σηκώνεται όρθια και ο Άγγελος απλώνοντας το χέρι του, πιάνει το δικό της. Καθώς η δ. τραγουδά το μέρος που μοιάζει με βαλς με ουδέτερη συλλαβή *παμ παμ*, ο Άγγελος κατευθύνεται μαζί με τη μητέρα προς τη δ. ανοιγοκλείνοντας το στόμα του και λέγοντας κι αυτός *παμ*. Προσπαθεί σκόπιμα να μιμηθεί για να ανταποκριθεί στα ερεθίσματα. Λόγω της απόστασης όμως που μας χωρίζει από το παιδί, αλλά και επειδή κινείται είναι δύσκολο να ακούσουμε αν προσεγγίζει το σωστό τονικό ύψος ή αν απλώς λέει *παμ παμ*. Η μητέρα κάθεται

κάτω, αλλά ο Άγγελος φωνάζει και την τραβάει από το χέρι, για να πάνε στη δ. να πάρουν μαντήλα.

Η δ. απευθύνεται στη Νόννη λέγοντας της μελωδικά μοτίβα. Ο Άγγελος συνεχίζει να τραβάει τη μητέρα του από το χέρι, πλησιάζοντας περισσότερο τη δ.. Έπειτα σταματά και παρατηρεί τη Νόννη που τραγουδά και τη δ. που της δίνει τη μαντήλα.

Η δ. απευθύνεται στον Άγγελο λέγοντας του με *παμ παμ* μικρά μελωδικά μοτίβα. Ο Άγγελος αρχικά την κοιτάζει, αλλά μετά στρέφει το κεφάλι του αλλού. Η δ. συνεχίζει να κάνει το ίδιο και τότε ο Άγγελος την κοιτάζει, αλλά πάλι δεν αποκρίνεται. Η μητέρα τον σπρώχνει κοντά στη δ., αλλά εκείνος σουφρώνει τα φρύδια και το στόμα και γυρίζει στη μητέρα, δείχνοντας ότι δε θέλει να συμμετάσχει στο συγκεκριμένο μέρος της δραστηριότητας. Έτσι, τραβώντας τη μητέρα από το χέρι, κατευθύνεται στον δ. και απλώνοντας το χέρι του, παίρνει τη μαντήλα που του δίνει εκείνος.

Μόλις την κρατήσει στο χέρι του, κοιτάζει προς τον δ. και στη συνέχεια απομακρύνεται από αυτόν. Ενώ η δ. απευθύνεται στο Νικόλα τραγουδώντας του τα ίδια μοτίβα, ο Άγγελος κρατά ακόμα τη μητέρα από το χέρι, κουνά με το άλλο χέρι τη μαντήλα και τρέχει μέσα στην αίθουσα. Έπειτα σταματά και παίζει με τη μαντήλα του, ρίχνοντας την με ορμή στο πάτωμα. Κάποια στιγμή καθώς σκύβει για να την πιάσει, γλιστράει και πέφτει κάτω.

Η δ. απευθύνεται σε άλλο παιδί λέγοντας του μικρά μελωδικά μοτίβα και ο Άγγελος σηκώνεται αμέσως όρθιος, και αρχίζει να χορεύει και να κουνά χαρούμενα πάνω-κάτω τα χέρια, όπως όταν η δ. τραγουδά τη γρήγορη μελωδία. Έπειτα ρίχνει αρκετές φορές στο πάτωμα με ορμή τη μαντήλα, όπως όταν η δ. τραγουδά την τονική της μελωδίας. Πιθανόν να θυμάται τις κινήσεις και σε αυτό το σημείο να τις αναπαραγάγει.

Ενώ η δ. απευθύνεται τώρα στη Σοφία, ο Άγγελος με τη μαντήλα του αρχίζει ξανά να χορεύει. Φαίνεται έντονος ο ενθουσιασμός και η χαρά στο πρόσωπό του. Όταν ρίχνει κάτω τη μαντήλα και σκύβει για να την πιάσει, κοιτάζει τη Ζωή που εκείνη τη στιγμή τον παρατηρεί. Όταν σηκώνεται ο Άγγελος έχοντας τη μαντήλα στο χέρι, τη βάζει στο κεφάλι του κουνώντας την δεξιά-αριστερά, ενώ συγχρόνως χορεύει. Έπειτα κοιτάζει την Ελένη που βρίσκεται μπροστά του και μετά κάθεται κάτω. Κουνά τη μαντήλα του και προσπαθεί να βολευτεί στη θέση του και στη συνέχεια στρέφει το κεφάλι αριστερά και χαμογελά σε κάποιον.

Τώρα η δ. απευθύνεται στη Μυρτώ και ο Άγγελος κοιτάζοντας δεξιά, κουβαριάζει τη μαντήλα στο χέρι του. Η μητέρα χαϊδεύει το μέτωπό του και εκείνος σηκώνοντας τη μαντήλα, την περνάει πίσω από την πλάτη του. Την ώρα που η δ. συζητά με τους συνοδούς σχετικά με το φωνητικό εύρος των παιδιών αυτής της ηλικίας, ο Άγγελος ενώ κουνά τη μαντήλα χαμογελά και ύστερα γυρίζει το βλέμμα του στη μητέρα.

Η δ. απευθύνεται τώρα στη Θεοδώρα και ο Άγγελος κοιτάζοντας δεξιά, κουνά τη μαντήλα του. Έπειτα σταματά να αποκρίνεται, έχοντας ακόμα στραμμένο το βλέμμα στα δεξιά.

Ενώ η δ. απευθύνεται στην Κωνσταντίνα, ο Άγγελος σηκώνεται όρθιος και κουνά κυκλικά τη μαντήλα, κάνοντας συγχρόνως μικρά πηδηματάκια. Έπειτα σταματά και κοιτάζοντας αριστερά, τη μαζεύει στα χέρια του. Τότε κάποια συνοδός πιάνει την άκρη της μαντήλας του και την κουνά. Εκείνος την κοιτάζει και σουφρώνοντας έντονα τα φρύδια και το στόμα ως ένδειξη ενόχλησης την τραβάει, και συνεχίζει να κάνει την ίδια κίνηση. Έπειτα κοιτάζει το Νικόλα με τη συνοδό του και συνεχίζει να κουνά τη μαντήλα. Κατόπιν σταματά και την ρίχνει κάτω.

Η δ. απευθύνεται τώρα στη Θέκλα και ο Άγγελος πιάνει την πεσμένη μαντήλα του και όταν σηκώνεται αρχίζει να την κουνά χαρούμενα πάνω-κάτω, ενώ στην έκφρασή του, διακρίνεται έντονα ο ενθουσιασμός. Η κίνηση του αυτή αποτελεί μια μουσική απόκριση, σε σημείο που δεν ακούγεται από τη δ. κάποιο τραγούδι. Η δ. τραγουδά μελωδικά μοτίβα στη Θέκλα. Προφανώς ο Άγγελος ανακαλεί την κίνηση αυτή από προηγούμενα μαθήματα. Εκείνη τη στιγμή περνάει από μπροστά του γρήγορα ένα κοριτσάκι και ο Άγγελος αφήνοντας τη μαντήλα από το χέρι, την κοιτάζει. Έπειτα τρία κοριτσάκια τρέχουν στην αίθουσα και εκείνος με το βλέμμα του τις ακολουθεί. Στη συνέχεια σκύβει και πιάνει τη μαντήλα του και κρατώντας την ανοιχτή μπροστά στο σώμα του, πλησιάζει τη μητέρα.

Η δ. απευθύνεται στην Ελένη λέγοντας της μελωδικά μοτίβα και ο Άγγελος παίζει με τη μαντήλα του, ρίχνοντας την στο πάτωμα. Όταν την τρίτη φορά τη σηκώνει από το πάτωμα, κοιτάζει απέναντι του ένα κορίτσι που κλαίει, ενώ συγχρόνως μαζεύει στο χέρι του τη μαντήλα. Έπειτα την τεντώνει μπροστά από το σώμα του και κοιτάζει προς τα αριστερά.

Τέλος η δ. απευθύνεται στη Ζωή και ο Άγγελος κοιτάζοντας προς τα αριστερά, την ξαναμαζεύει ανάμεσα στα χέρια του. Με την κίνηση αυτή, δεν φαίνεται να μιμείται κάποιον συγκεκριμένα. Στη συνέχεια στέκονται μπροστά στον Άγγελο η

Ελένη και η Μυρτώ. Εκείνος τις κοιτάζει και τυλίγει τη μαντήλα στο λαιμό του. Έπειτα την απομακρύνει από τον λαιμό του, όμως, συνεχίζει να τις παρατηρεί. Έπειτα ρίχνει κάτω τη μαντήλα του και κάθεται κι εκείνος στο πάτωμα.

Όταν η δ. ρωτάει αν πήραν όλα τα παιδιά μαντήλες, η μητέρα μετακινεί τον Άγγελο λίγο πιο μπροστά. Η δ. αρχίζει να τραγουδά τη γρήγορη μελωδία και ο Άγγελος τη κοιτάζει. Μετά από λίγη ώρα κάθεται κάτω και η μητέρα ακουμπά τη μαντήλα της στο πρόσωπό του. Εκείνος γελά, έχοντας στραμμένο το βλέμμα του ψηλά και μπροστά. Τότε ακούγεται η Σοφία που κλαίει και η προσοχή του στρέφεται προς το μέρος της.

Καθώς η δ. τραγουδά το μέρος της μελωδίας που θυμίζει βαλς, η μητέρα σηκώνει όρθιο τον Άγγελο (30’40’’). Όταν η δ. ανεβοκατεβάζει τη φωνή της με glissando πετώντας ψηλά τη μαντήλα και αφήνοντας την να πέσει στο πάτωμα, ο Άγγελος χαμογελά και κάνει και εκείνος το ίδιο. Έπειτα σκύβει για να την πιάσει και όταν σηκώνεται, επαναλαμβάνει την ίδια κίνηση δυο φορές. Τη δεύτερη φορά, όμως, βγάζει κι ένα επιφώνημα. Εκτός από την κινητική απόκριση συμμετέχει και φωνητικά.

Η δ. όρθια τραγουδά τη γρήγορη μελωδία. Ο Άγγελος σηκώνεται μετά από την προτροπή της μητέρας του. Καθώς η δ. τραγουδά το αργό μέρος, ο Άγγελος κουνά τη μαντήλα, κάνοντας μεγάλους κύκλους με το χέρι του, όπως η δ.. Συγχρόνως έχει ανοιχτό το στόμα και τα μάτια λίγο κλειστά και φαίνεται ίσως επειδή συμμετέχει έντονα στη συγκεκριμένη φάση. Στη συνέχεια κουνά τη μαντήλα τινάζοντάς την προς τα κάτω και κάνει συγχρόνως μικρά πηδηματάκια.

Όταν η δ. ανεβοκατεβάζει τη φωνή της με glissando, ο Άγγελος την κοιτάζει, μαζεύει τη μαντήλα του ανάμεσα στα χέρια, σηκώνεται στις μύτες των ποδιών του ενώ σουφρώνει το στόμα πιθανόν ως ένδειξη προσοχής. Έπειτα πετάει τη μαντήλα ψηλά, αφήνοντας την να πέσει στο πάτωμα και στη συνέχεια την πιάνει και σηκώνεται όρθιος. Κοιτάζει μπροστά του το κοριτσάκι που παίζει με τη μαντήλα της.

Όταν η δ. λέει ότι θα χειριστούν τη μαντήλα με τον τρόπο που το κάνει ο Νικόλας, ο Άγγελος τη ρίχνει με ορμή στο πάτωμα. Στη συνέχεια η δ. τραγουδά τη γρήγορη μελωδία και ο Άγγελος περπατά, κάνοντας έναν κύκλο γύρω από τον εαυτό του και κουνώντας συγχρόνως μπρος-πίσω το αριστερό του χέρι.

Καθώς η δ. τραγουδά το αργό μέρος, ο Άγγελος παρατηρεί τη συνοδό με το πράσινο πουκάμισο που στέκεται μπροστά του. Μετά από λίγη ώρα, κοιτάζει τη

Θεοδώρα, κουνώντας συγχρόνως τη μαντήλα του. Τη ρίχνει κάτω και όταν σηκώνεται, κοιτάζει προς τη δ..

Έπειτα η δ. επαναλαμβάνει τη γρήγορη μελωδία και ο Άγγελος την παρατηρεί για λίγη ώρα ακόμη. Μετά, γυρίζει το κεφάλι του πίσω προς τη μητέρα. Όταν η δ. τραγουδά το αργό μέρος, ο Άγγελος την παρατηρεί, τεντώνοντας μπροστά στο σώμα του τη μαντήλα. Στη συνέχεια αγκαλιάζει τη μαντήλα του και συνεχίζει να παρατηρεί με προσοχή τους δ.. Κάποια στιγμή μπαίνει μπροστά του η Σοφία και ο Άγγελος την κοιτάζει, ανοιγοκλείνοντας γρήγορα τα βλέφαρά του.

Η δ. ανεβοκατεβάζει γρήγορα τη φωνή της με glissando κι ο Άγγελος προχωρά λίγα βήματα πιο πίσω και κουνά με ορμή πέρα δώθε τη μαντήλα. Ταυτόχρονα η έκφραση ενθουσιασμού διαγράφεται έντονα στο πρόσωπο του. Γελά, έχοντας ανοιχτό το στόμα και τα μάτια του είναι αρκετά ανοιχτά και εκφραστικά σε αυτό το σημείο. Αμέσως μετά ο Άγγελος αρχίζει να τρέχει στην αίθουσα, κουνώντας συγχρόνως πάνω- κάτω τη μαντήλα, χωρίς η δ. να έχει ξεκινήσει την αντίστοιχη μελωδία. Μετά από λίγο η δ., αρχίζει να τραγουδά τη γρήγορη μελωδία και ο Άγγελος συνεχίζει να αποκρίνεται μ' αυτό τον τρόπο (33'10''). Είναι η πρώτη φορά που ο Άγγελος αποκρίνεται τόσο ενεργητικά αλλά και εκφραστικά στη συγκεκριμένη δραστηριότητα. Βλέπουμε, επίσης, ότι στα σημεία που η μελωδία είναι μελωδία είναι γρήγορη, ο Άγγελος δείχνει μια υψηλή κινητική δραστηριότητα, ενώ στην αντίθετη περίπτωση οι κινήσεις του είναι πιο υποτονικές. Βέβαια, υπάρχουν και σημεία κατά τα οποία ανεξάρτητα από το ρυθμό που ακούγεται, ο Άγγελος κινείται στο χώρο σύμφωνα με τις προτιμήσεις του.

Η δ. τραγουδά το αργό μέρος και ο Άγγελος παρατηρεί τη συνοδό με το πράσινο πουκάμισο. Αμέσως μετά αρχίζει να τρέχει στο χώρο μπροστά από τη μητέρα, κουνώντας παράλληλα τη μαντήλα του. Έπειτα, κρατώντας την στο χέρι, κοιτάζει έναν συνοδό που βρίσκεται μπροστά του και αρχίζει να την κουνά γρήγορα πάνω-κάτω. Κατόπιν προχωρά λίγα βήματα δεξιά και συνεχίζει να τη κουνά ζωηρά.

Στη συνέχεια τη ρίχνει στο πάτωμα ενώ η δ. ανεβοκατεβάζει γρήγορα τη φωνή της με glissando. Ο Άγγελος παρατηρεί τη Σοφία που κλαίει κι έπειτα σκύβει και πιάνει τη μαντήλα του.

10^{ο} Επεισόδιο:

Ξεκινά η επέκταση της συγκεκριμένης δραστηριότητας. Κάθονται όλοι κάτω και η δ. χτυπά ρυθμικά τα χέρια της στο πάτωμα σύμφωνα με τη μελωδία του τραγουδιού που πρόκειται να τραγουδήσει. Ο Άγγελος έχει στραμμένο το βλέμμα του στη δ. αλλά ξαφνικά πατάει μια πεσμένη μαντήλα και πέφτει κάτω. Ωστόσο, χαμογελά, πιάνει τη μαντήλα του και σηκώνεται όρθιος. Η μητέρα που στέκεται από πίσω και τον βλέπει που ετοιμάζεται να καθίσει τον τοποθετεί μπροστά από τα πόδια της.

Ο Άγγελος κοιτάζοντας τους δ. που χτυπάνε με τα χέρια τους έντονα τον παλμό στο πάτωμα, σουφρώνει το στόμα και τα φρύδια του ενδεχομένως ως ένδειξη προσοχής. Έπειτα, ακουμπώντας τη μαντήλα στο πάτωμα ανάμεσα στα πόδια του, κοιτάζει τους δ. και χτυπά ρυθμικά τα χέρια του πάνω στη μαντήλα. Κατόπιν την πιάνει και την ακουμπά στο κεφάλι του. Στη συνέχεια έχοντας τη μαντήλα στην αγκαλιά του, κοιτάζει τη Μυρτώ που περνάει από μπροστά του και έπειτα γυρίζει το κεφάλι του στα δεξιά.

Η δ. αρχίζει να τραγουδά ένα παραδοσιακό τραγούδι σε ρυθμό 7/8 (2+2+3). Ο Άγγελος λικνίζει δεξιά-αριστερά το σώμα του και καθώς γυρίζει το κεφάλι του δεξιά, πιάνει μια δεύτερη μαντήλα που προφανώς είναι της μητέρας του. Την επεξεργάζεται, την κουνά δεξιά αριστερά και μετά τη δίνει στη μητέρα του. Η μητέρα την παίρνει και ο Άγγελος στρέφει το κεφάλι του δεξιά, κοιτάζοντας κάποιον με προσοχή.

Η δ. δίνει τώρα έμφαση στο ρυθμικό μέρος του τραγουδιού, βάζοντας στη θέση των στίχων ρυθμικές συλλαβές και χτυπώντας συγχρόνως παλαμάκια. Ο Άγγελος έχοντας ακόμα το βλέμμα του στα δεξιά, πιάνει τη μαντήλα του και σηκώνει το χέρι του, αφήνοντας το ακίνητο. Έπειτα γυρίζει και κοιτάζει τη μητέρα του που χτυπά παλαμάκια και αμέσως στρέφει το βλέμμα του στους δ..

Η δ. επαναλαμβάνει μελωδικά το ίδιο τραγούδι, χτυπώντας εναλλάξ και ρυθμικά τα πόδια της στο πάτωμα. Ο Άγγελος έχοντας το βλέμμα προς τους δ., παρατηρεί με προσοχή τις κινήσεις τους. Έπειτα κουβαριάζει ξανά τη μαντήλα και όταν την κοιτάζει, γουρλώνει τα μάτια και σουφρώνει έντονα το στόμα ως ένδειξη έντονης παρατήρησης.

Η δ. δίνει έμφαση στο ρυθμικό μέρος του τραγουδιού και ο Άγγελος κοιτάζοντας τη μαντήλα του, αρχίζει να χτυπά ρυθμικά το πόδι του στο πάτωμα και

να κουνά πάνω κάτω τα χέρια. Έπειτα χτυπά εναλλάξ τα χέρια στο πάτωμα και μετακινείται λίγο πιο αριστερά, ακουμπώντας στο πόδι της Ζωής.

Η δ. επαναλαμβάνει μελωδικά το τραγούδι και ο Άγγελος κοιτάζει τη μητέρα που βρίσκεται αντικριστά του και μετά τη μαντήλα του (35'18''). Η μητέρα πιάνει τη μαντήλα του Άγγελου και την απλώνει μπροστά του. Η μητέρα αρχίζει να χτυπά ρυθμικά τα χέρια της πάνω στη μαντήλα του. Βλέποντας την ο μικρός αρχικά κάνει το ίδιο αλλά αμέσως μετά την πιάνει και τη σηκώνει, στρέφοντας το βλέμμα του στη μητέρα.

Η δ. δίνει έμφαση στο ρυθμικό μέρος χτυπώντας παλαμάκια και ο Άγγελος καθιστός όπως είναι, γυρίζει αριστερά, αλλά με το γόνατό του πατάει στη μαντήλα και πέφτει κάτω. Η μητέρα τον πιάνει και τον τοποθετεί μπροστά από τα πόδια της. Ακριβώς δίπλα στον Άγγελο κάθεται η Ζωή και εκείνος την κοιτάζει, καθώς και τη μαντήλα που έχει στην αγκαλιά της. Πιάνει τη μαντήλα της αλλά αμέσως το απομακρύνει, κουβαριάζοντας τη δική του.

Η δ. τραγουδά ξανά μελωδικά το τραγούδι και ο Άγγελος κοιτάζει τη Ζωή και αφήνει τη μαντήλα του στο πάτωμα. Η μητέρα χαϊδεύει το μέτωπό του και εκείνος πιάνοντας τη μαντήλα του, γυρίζει το σώμα του προς τη Ζωή.

Η δ. τελειώνει το τραγούδι και τοποθετώντας τη μαντήλα της στο κέντρο της αίθουσας, τραγουδά μελωδικά το όνομά της σε σολ-μι προσθέτοντας κάτι που της αρέσει να τρώει, όπως για παράδειγμα «με λένε Άγγελο και μ' αρέσει η σοκολάτα». Ο Άγγελος κοιτάζει τη δ. και τα παιδιά που αφήνουν τις μαντήλες τους, τραγουδώντας συγχρόνως μελωδικά το όνομά τους.

Μετά από λίγη ώρα σηκώνεται όρθιος και κατευθύνεται προς το κέντρο της αίθουσας για να αφήσει τη μαντήλα του. Προχωρά λίγα βήματα αλλά σταματά και γυρίζει το κεφάλι στο κοριτσάκι με τη φούξια μπλούζα που είναι δίπλα του. Έπειτα παρατηρεί για λίγη ώρα τα παιδιά που αφήνουν τις μαντήλες τους και ξαφνικά γλιστράει και πέφτει κάτω.

Αμέσως μετά σηκώνεται όρθιος και η δ. του λέει να αφήσει τη μαντήλα και να πει «με λένε Άγγελο». Εκείνος γυρίζει προς τη μητέρα και σουφρώνει το στόμα δείχνοντας μια άρνηση στο κάλεσμα της δ.. Παίρνει τη μαντήλα της μητέρας του και κατευθύνεται ξανά προς το κέντρο της αίθουσας, εκεί που βρίσκονται και οι υπόλοιπες. Ετοιμάζεται να τις αφήσει, ξαναπέφτει. Έπειτα σηκώνεται όρθιος και μαζεύει ανάμεσα στα χέρια του τις μαντήλες.

Η Νόννη αφού μάζεψε όλες τις μαντήλες από το πάτωμα και τις έδωσε στη δ., βλέποντας τον Άγγελο να ψάχνει πού θα τοποθετήσει τις δικές του, του τις παίρνει από τα χέρια και τις δίνει στη δ.. Ο Άγγελος κοιτάζει τη Νόννη και σουφρώνοντας τα φρύδια, πιάνει τα χείλη του δείχνοντας τη δυσαρέσκειά του για αυτήν την ενέργεια. Τότε τρέχει στη μητέρα και μόλις φτάνει κοντά της, τσιρίζει και κουνά νευρικά μπρος πίσω το χέρι. Έπειτα γυρίζει το βλέμμα του στη Νόννη. Φαίνεται ότι τον ενόχλησε αρκετά που του πήρε τις μαντήλες από το χέρι. Ίσως ήθελε να τις δώσει ο ίδιος.

Αμέσως μετά κάθεται στην αγκαλιά της μητέρας του και πιάνοντας τα χείλη του, κοιτάζει τους δ. που ετοιμάζονται για την επόμενη δραστηριότητα.

11ο Επεισόδιο:

Ξεκινά δραστηριότητα χαμηλής ενέργειας. Ακούγονται ρυθμικά χτυπήματα σε τύμπανα. Ο Άγγελος κοιτάζοντας προς τους δ. σηκώνεται από την αγκαλιά της μητέρας και κατευθύνεται χαμογελαστός προς το μέρος τους. Πλησιάζει τον δ., τον κοιτάζει και βάζοντας τα χέρια του στα τύμπανα, κάθεται κάτω (37’35’’).

Ο δ. παίζει στα τύμπανα ένα ρυθμικό σχήμα και ο Άγγελος κοιτάζοντας τον, σοβαρά και πολύ προσεχτικά αρχίζει να χτυπά πάνω στα τύμπανα. Έπειτα στρέφει το κεφάλι αριστερά στο κοριτσάκι που στέκεται δίπλα του και μετά ξανά στα τύμπανα. Ο δ. αυτοσχεδιάζει μια ρυθμική εισαγωγή γι’ αυτό που πρόκειται να ακολουθήσει. Ο Άγγελος κοιτάζει τα χέρια του και αρχίζει κι αυτός να χτυπά πάνω στα τύμπανα. Έπειτα όμως γυρίζει το κεφάλι του δεξιά και κοιτάζει τη Νόννη που κάθεται δίπλα και παρατηρεί τον δ. που παίζει στα τύμπανα.

Μετά ο Άγγελος κοιτάζει πάλι τα χέρια του δ., σουφρώνει το στόμα του και γουρλώνει τα μάτια ως ένδειξη προσοχής και στρέφει το κεφάλι αριστερά, κοιτάζοντας δυο κοριτσάκια που κάθονται δίπλα του. Ο Άγγελος χτυπά ξανά στα τύμπανα και στρέφει το βλέμμα του στη Νόννη που εκείνη τη στιγμή μιλάει σ’ ένα κοριτσάκι με άσπρη μπλούζα που βρίσκεται πίσω από τον Άγγελο. Η προσοχή του στρέφεται σε αυτή τη συζήτηση και γυρίζει το κεφάλι του προς τα πίσω, απλώνοντας προφανώς το χέρι του στο κορίτσι αυτό.

Η δ. αρχίζει να τραγουδά τη μελωδία από το τραγούδι «Σαν τον καραγκιόζη» και ο Άγγελος στο άκουσμα αυτό, λικνίζει το σώμα του δεξιά-αριστερά και στη συνέχεια τρέχει στη μητέρα του. Έπειτα κοιτάζει προς τον δ. και τρέχει ξανά σ’ αυτόν. Δεν πλησιάζει όμως πολύ τα τύμπανα, γιατί παίζει σ’ αυτά η Σοφία. Τότε ο δ.

τοποθετεί στο κέντρο της αίθουσας ένα νταούλι γύρω από το οποίο μαζεύονται αρκετά παιδιά για να παίξουν ρυθμικά σ' αυτό, όσο η δ. τραγουδά. Ο Άγγελος κατευθύνεται προς το μέρος αυτό και ακουμπά το νταούλι. Ωστόσο, η Μυρτώ θέλοντας και εκείνη να παίξει, τον απομακρύνει με μια κίνηση της. Τότε επεμβαίνει η συνοδός της Μυρτούς και τον τοποθετεί ανάμεσα στη Θεοδώρα και τη Ζωή. Εκείνος, όμως, φεύγει και τρέχει χαμογελαστός στη μητέρα. Επειδή μαζεύτηκαν όλα τα παιδιά γύρω από το νταούλι, ο Άγγελος, ίσως, δυσκολεύτηκε και για αυτό έφυγε. Ωστόσο, δεν έχασε τη χαρούμενη διάθεσή του.

Η δ. συνεχίζει να τραγουδά μελωδικά το τραγούδι χρησιμοποιώντας ουδέτερη συλλαβή. Η μητέρα βάζει τον Άγγελο να καθίσει κάτω και η συνοδός με το ασπρόμαυρο φόρεμα δίνει στον Άγγελο ένα τύμπανο. Τότε εκείνος μαζί με τη μητέρα, αρχίζουν να χτυπάνε ρυθμικά πάνω σ' αυτό. Μετά από λίγη ώρα ο Άγγελος σταματά και η μητέρα με το χέρι της χτυπά τον παλμό στην πλάτη του.

Η δ. σταματά να τραγουδά, αφήνοντας τα παιδιά να αυτοσχεδιάσουν στα κρουστά τους όργανα. Ο Άγγελος σπρώχνει το τύμπανο και μετακινείται και ο ίδιος λίγο πιο μπροστά. Παρατηρεί ένα κοριτσάκι μπροστά του με φούξια μπλούζα και σπρώχνει κοντά της το τύμπανο του. Το κοριτσάκι παίζει στο τύμπανο του Άγγελου και για αυτό τον λόγο τον βλέπουμε να το παίρνει και να σηκώνεται όρθιος. Σουφρώνει το στόμα και τα φρύδια ως ένδειξη ενόχλησης και πλησιάζει τη μητέρα του. Αφήνει ανάμεσα στα πόδια της το τύμπανο και κάθεται κι εκείνος κάτω. Αρχίζει να χτυπά έντονα πάνω σ' αυτό, ενώ ταυτόχρονα χοροπηδά.

Μετά από λίγη ώρα σταματά και μετακινεί λίγο πιο μπροστά το τύμπανο. Τότε πλησιάζει η Ζωή και χτυπά με τα χέρια της ρυθμικά στο τύμπανο του Άγγελου. Εκείνος την βλέπει και τραβάει κοντά του το τύμπανο, ενώ συγχρόνως τσιρίζει. Παρουσιάζει μια δυσκολία στο να το μοιράζεται τα πράγματα που χρησιμοποιεί με άλλους, γεγονός που δικαιολογεί η ηλικία στην οποία βρίσκεται (Cole& Cole, 2002). Καθώς η Ζωή συνεχίζει να παίζει σ' αυτό, ο Άγγελος αντιδρά περισσότερο. Σπρώχνει το χέρι της, ενώ τσιρίζει και γκρινιάζει.

Η δ. ξεκινά να τραγουδά πάλι τη μελωδία του τραγουδιού, ο Άγγελος στράφηκε μαζί με το τύμπανο προς τα αριστερά, αρχίζει να παίζει σ' αυτό. Παράλληλα, χτυπά ρυθμικά το πόδι του στο πάτωμα. Η μητέρα χτυπά στην πλάτη του τον παλμό του τραγουδιού και εκείνος γελά και παίζει με περισσότερη ένταση στο τύμπανο του.

Η δ. σταματά για λίγο να τραγουδά αφήνοντας τους να αυτοσχεδιάσουν και ο Άγγελος σταματά να παίζει και ξανασπρώχνει το τύμπανο προς το κοριτσάκι με τη

φούξια μπλούζα. Τότε η Ελένη που παίζει μαζί μ' αυτό το κοριτσάκι, βλέπει το τύμπανο του Άγγελου και χτυπά με το χέρι της σ' αυτό. Ο Άγγελος τις κοιτάζει, σουφρώνει το στόμα δείχνοντας ότι θυμώνει και τραβάει κοντά του το τύμπανο.

Η δ. αρχίζει επαναλαμβάνει τη ίδια μελωδία σε αργό tempo και τότε διακρίνεται το χέρι μιας συνοδού που χτυπά ρυθμικά στο τύμπανο του Άγγελου. Εκείνος κοιτάζει το χέρι της και απομακρύνει το τύμπανο του. Στη συνέχεια το αφήνει δίπλα του και πλησιάζοντας την Ελένη, της σπρώχνει το πόδι. Έπειτα κάθεται μπροστά του η Ζωή και βλέποντάς την ι σηκώνει το τύμπανο και το κρύβει πίσω από τον ώμο του. Η Ζωή, όμως, συνεχίζει να χτυπά στο τύμπανο του. Εκείνος την κοιτάζει και ανοίγει το στόμα του ετοιμάζοντας να φωνάξει. Τότε η Ζωή σταματά γιατί καταλαβαίνει την άρνηση του Άγγελου και ξαπλώνει. Ο Άγγελος την κοιτάζει και στο πρόσωπό του διαγράφεται ένα χαμόγελο ευτυχίας, γιατί κατάφερε να την απομακρύνει. Η δ. τραγουδά τη ίδια μελωδία στο αρχικό tempo και ο Άγγελος παίζει ήσυχα στο τύμπανο του. Έπειτα σταματά και η μητέρα με το ένα χέρι της χτυπά στην πλάτη του τον παλμό του τραγουδιού και με το άλλο στο τύμπανο. Ο Άγγελος όμως δεν παίζει και παρατηρεί τους δασκάλους.

Μόλις τελειώνει η δ., ο Άγγελος χτυπά μια φορά στο τύμπανο και γυρίζει το κεφάλι του αριστερά, κοιτάζοντας κάποιον που συνεχίζει να χτυπά ρυθμικά στο κρουστό του όργανο. Έπειτα εμφανίζεται η Μυρτώ και παίρνει κοντά της το τύμπανο του Άγγελου. Εκείνος έχοντας ακόμα στραμμένο το κεφάλι του αριστερά, χαμογελά και προσπαθεί να χτυπήσει στο τύμπανο του, το οποίο δεν είναι πια μπροστά του. Συνειδητοποιεί ότι λείπει και κοιτάζει τη Μυρτώ που το πήρε. Σοβαρεύει αμέσως το ύφος του και αρχίζει να τσιρίζει διεκδικώντας το. Τότε η Μυρτώ του το επιστρέφει. Οι δ. χειροκροτούν τα παιδιά που έπαιξαν στα όργανα και ο Άγγελος χαμογελά που έχει ξανά κοντά του το τύμπανο.

Ο Άγγελος δίνει στο δ., που αυτή τη στιγμή μαζεύει τα όργανα, το τύμπανό του. Ενώ κοιτάζει απέναντι, σε λίγο στρέφει το βλέμμα του προς το μέρος ενός κοριτσιού που τσιρίζει. Έπειτα, σπρώχνει το χέρι της μητέρας που προσπαθεί να τον ταιριάξει, γιατί ίσως του αποσπά την προσοχή. Ακούγεται η δ. που ξεκινά την επόμενη δραστηριότητα.

12^{ο} Επεισόδιο:

Η δ. ξεκινά το νανούρισμα «Ρόδισεν η ανατολή» τραγουδώντας το σκοπίμως σε χαμηλότερο τόνο, διότι συμφωνεί περισσότερο με το φωνητικό εύρος των παιδιών. Η μητέρα βάζει τον Άγγελο στην αγκαλιά της και εκείνος κοιτάζει τη Ζωή που ξαπλώνει. Έπειτα κατεβαίνει από την αγκαλιά της και κάθεται κάτω, ανάμεσα στα πόδια της. Κοιτάζει τη Ζωή και έπειτα προς τη δ.. Κατόπιν γυρίζει το κεφάλι του δεξιά και κοιτάζει ένα παιδάκι που κλαίει. Μετά, βλέποντας τη δ. ξαπλώνει, ακουμπώντας το κεφάλι του στο πόδι της μητέρας. Εκείνη τον χαϊδεύει και μετά από λίγο ο μικρός σηκώνεται. Κάθεται αντικριστά της και ξαπλώνει στο άλλο πόδι. Κοιτάζει κάποιον απέναντι του, ενώ η μητέρα τον χαϊδεύει.

Η δ. τώρα τους λέει ότι ήταν το τελευταίο μάθημα και ότι τα μαθήματα για όσους επιθυμούν να συνεχίσουν, θα ξαναξεκινήσουν μετά το Καλοκαίρι. Ο Άγγελος σηκώνεται κι έπειτα ξαπλώνει στο πόδι της μητέρας. Εκείνη του χαϊδεύει τα μαλλιά και ο Άγγελος κοιτάζοντας μπροστά του τη Θεοδώρα που ξαπλώνει, χαμογελά. Η δ. ρωτάει αν είναι όλοι έτοιμοι για να ξεκινήσει το τραγούδι αποχαιρετισμού. Η μητέρα βάζει τον Άγγελο να κάθεται, για να μπορεί να συμμετάσχει.

13^{ο} Επεισόδιο:

Η δ. ξεκινά το τραγούδι αποχαιρετισμού «Παιδιά γεια χαρά» και ο Άγγελος γυρίζει και τη κοιτάζει. Έπειτα βλέπει τη Θεοδώρα και τη Ζωή και για μια στιγμή δείχνει ότι αφαιρείται, γιατί το βλέμμα του προσηλώνεται στο πάτωμα.

Τότε η μητέρα βάζει το χέρι της μπροστά στα μάτια του Άγγελου και χαιρετά, για να του δώσει έτσι ένα έναυσμα να συμμετάσχει κι αυτός. Εκείνος χαμογελά και κοιτάζει τη Θεοδώρα, στην οποία πριν λίγο απεύθυνε η δ. το χαιρετισμό.

Έπειτα μετακινείται λίγο πιο μπροστά και χτυπά χαρούμενα τα χέρια του στο πάτωμα. Γυρίζει, όμως, αμέσως πίσω στη μητέρα και ξαπλώνει στο πόδι της. Εκείνη τον βάζει να καθίσει. Η δ. απευθύνει προσωπικό χαιρετισμό στον Άγγελο και εκείνος χαμογελά και μετακινείται δίπλα στη μητέρα. Κάθεται για λίγο και μετά μπουσουλάει ξανά πηγαίνοντας πιο κοντά στη μητέρα. Σηκώνεται όρθιος και έπειτα κάθεται στην αγκαλιά της. Στη συνέχεια κατεβαίνει και κάθεται δίπλα της. Προχωρά λίγα βήματα αριστερά, κατά μήκος του τοίχου, και όταν σταματά γυρίζει και τη κοιτάζει χαμογελαστός.

Η δ. τραγουδά τη δεσπόζουσα, την τρίτη νότα και την τονική του τραγουδιού και ο Άγγελος πλησιάζει τη μητέρα του. Ξαπλώνει γεμάτος χαρά στην αγκαλιά της ενώ εκείνη τον χαϊδεύει. Ο Άγγελος συνεχίζει να γελά, στρέφοντας τώρα το βλέμμα στη δασκάλα.

Γενικός σχολιασμός:

Ο Άγγελος σ' αυτό το μάθημα συμμετείχε ενεργά και μάλιστα μιμούνταν δυσκολότερες κινήσεις τις οποίες δεν μπορούσε να μιμηθεί στα πρώτα μαθήματα. Πειραματίζονταν περισσότερο προσπαθώντας να αναπαράγει τις κινήσεις της δασκάλας και σε αρκετές περιπτώσεις η προσπάθειά του ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένη. Σε προηγούμενα μαθήματα θα λέγαμε ότι κυρίως παρακολουθούσε. Σε δραστηριότητες υψηλής ενέργειας, συνδύαζε ρυθμικές και κινητικές συμπεριφορές. Ιδιαίτερα στη δραστηριότητα με τις μαντήλες ο ρυθμός των κινητικών του αποκρίσεων ήταν σε αρκετές περιπτώσεις σύμφωνος με τον παλμό του τραγουδιού. Παρατηρήθηκε αρκετές φορές η ελεύθερη κίνησή του στο χώρο και μάλιστα σε μικρούς χώρους ιδιαίτερα κοντά στη μητέρα.

Μέσα από τις δραστηριότητες, εκδήλωνε έντονα τα συναισθήματά του και αυτό φαινόταν πολύ από τις εκφράσεις του προσώπου του, σε συνδυασμό με τις κινήσεις του σώματός του. Όταν κάτι δεν τον ευχαριστούσε στο μάθημα, δεν δίσταζε να εκφράζει την άρνησή του. Σούφρωνε τα φρύδια και το στόμα και αντιδρούσε φωνητικά. Βέβαια κάθε φορά το συνοφρύωμα των φρυδιών, των ματιών και του στόματος δεν σήμαινε συγκεκριμένα άρνηση ή δυσαρέσκεια. Πολλές φορές ήταν ένδειξη προσοχής και συγκέντρωσης.

Κάποιες φορές μας έδινε την εντύπωση ότι, με όλη τη στάση του σώματός του, προσπαθούσε να μεταδώσει ένα μήνυμα. Δεν έδινε φωνητικές αποκρίσεις όταν του το ζητούσε η δασκάλα, αλλά κατά τη διάρκεια της δραστηριότητας, ανοιγόκλεινε αρκετές φορές το στόμα του εφ' όσον έβλεπε ότι δεν ήταν το κέντρο της προσοχής. Λόγω της απόστασης όμως που με χώριζε από εκείνον, ήταν δύσκολο να διακρίνω κατά πόσο προσεγγίζει το σωστό τονικό ύψος.

Με την επιβράβευση και τον ενθουσιασμό των δασκάλων, ενισχύονταν συνεχώς η αυτοπεποίθησή του και εκδήλωνε σταδιακά όλο και πιο πολύ τις ικανότητές του. Στην εξέλιξη του Άγγελου, σημαντικό ρόλο έπαιξε και η μητέρα που

συμμετείχε ενεργά στα μαθήματα και πολλές φορές γινόταν για τον Άγγελο η αφορμή κινητοποίησης και συμμετοχής του.

Συμπεράσματα –Προτάσεις για την εκπαίδευση

Φτάνοντας στην ολοκλήρωση της πτυχιακής μας εργασίας θα θέλαμε να εξετάσουμε αν τα δεδομένα, που παρουσιάστηκαν σε θεωρητικό επίπεδο, διακρίνονται και στη μελέτη της συγκεκριμένης εξατομικευμένης περίπτωσης.

Αρχικά, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι πραγματοποιήθηκε μια ομαδοποίηση των δεδομένων με σκοπό την πιο οργανωμένη και λειτουργική παράθεσή και ανάλυσή τους. Οι ενότητες που αποτελούν τα σημεία προβληματισμού προήρθαν από την παρατήρηση και καταγραφή της συμπεριφοράς - μουσικοκινητικής και μη - που ανέπτυξε το υπό παρατήρηση υποκείμενο. Ειδικότερα, αναφερόμαστε στη μουσική ανάπτυξη του παιδιού, στην συναισθηματική ανάπτυξη, στην κοινωνικοποίηση και την κοινωνική αλληλεπίδραση με την ομάδα, στην πρωτοτυπία και τη δημιουργικότητα και στη γνωστική ανάπτυξη, όπως αυτά φάνηκαν μέσα από τις καταγραφές μας.

Μουσική ανάπτυξη

Ο Άγγελος φάνηκε ότι παρουσίαζε μια σταδιακή εξέλιξη σε θέματα που είχαν να κάνουν με τη μουσική εξέλιξη. Καταρχήν, παρατηρήθηκε μια διαρκώς αυξανόμενη επιθυμία συμμετοχής στις δραστηριότητες. Η εμπλοκή του παιδιού ακολούθησε μια μεταβατική πορεία από την απλή παρατήρηση μέχρι και την πλήρη και δημιουργική συμμετοχή. Συμμετείχε ενεργά στις δραστηριότητες μιμούμενος τις κινήσεις των δασκάλων και της μητέρας του, αλλά κάποιες φορές και των παιδιών και των υπόλοιπων συνοδών. Επιπλέον, πειραματιζόταν έντονα με τα μουσικά όργανα.

Το παιδί φαίνεται να έλκεται ιδιαίτερα από τα μουσικά όργανα ή από τα απλά αντικείμενα, όπως οι μαντήλες, σε σημείο που, από ότι φαίνεται, αντιδρούσε με δραστηριότητες που δεν συμπεριλάμβαναν τη χρήση τους. Το γεγονός αυτό είναι, κατά τη γνώμη μας, πολύ λογικό. Τα μουσικά όργανα αποτελούσαν για το παιδί μεγαλύτερη πρόκληση συγκριτικά με την απλή κινητική συμμετοχή του. Επιπρόσθετα, προσήλκυαν το ενδιαφέρον του γιατί ενδεχομένως δεν ερχόταν σε καθημερινή επαφή μαζί τους, αλλά και διότι μέσα από την απλή και φυσιολογική κίνηση χτυπήματος παράγεται μια ποικιλία ηχητικών και ρυθμικών τόνων και εμπειριών που αποτελούν ευχάριστο πειραματισμό για τα παιδιά.

Όπως φαίνεται από τις καταγραφές που παρουσιάστηκαν η συνειδητοποίηση και η βίωση του ρυθμού είναι πρωταρχική σε κάθε δραστηριότητα. Όσον αφορά, λοιπόν, τις ρυθμικές αποκρίσεις που παρουσίασε το παιδί μπορούμε να επισημάνουμε ότι δεν έχει επιτευχθεί μια πλήρη κατάκτηση του συγκεκριμένου αντικειμένου. Ενώ, στη αρχή η ρυθμική του συμμετοχή μας φάνηκε ικανοποιητική, στη συνέχεια παρατηρήσαμε ότι δεν ακολουθούσε πάντα τα ρυθμικά μοτίβα που ακούγονταν.

Ωστόσο, παρατηρήσαμε ότι βίωνε και αναπαρήγαγε θετικότερα και πολύ ικανοποιητικά τον ρυθμό με όλο του το σώμα. Με άλλα λόγια όταν κουνούσε το σώμα του ρυθμικά, ακολουθούσε πολύ σωστά τον ρυθμό της συγκεκριμένης μελωδίας (3η καταγραφή - 1’11’’) Το γεγονός αυτό παρατηρήθηκε σε μικρότερη συχνότητα όταν προσπαθούσε να αποδώσει το ρυθμό μόνο με τα χέρια. Σε αυτές τις περιπτώσεις το παιδί προσπαθούσε να παρακολουθήσει τον ρυθμό χωρίς να το καταφέρνει πάντοτε (5η καταγραφή – 5’05’’). Για παράδειγμα, στο τραγούδι χαιρετισμού που χτυπούσαν τον παλμό στα γόνατα (3η καταγραφή – 1’32’’). Στις φάσεις που χρησιμοποιούσε μουσικά όργανα είδαμε ότι τα κουνούσε, χωρίς να προσπαθεί να ακολουθεί την εκάστοτε μελωδία. Υποθέτουμε ότι ενδέχεται το παιδί είτε να μην έχει αντιληφθεί ότι η σωστή χρήση του οργάνου μπορεί να αναπαράγει τον ρυθμό της μελωδίας που ακούγεται, είτε απλώς δεν μπορούσε στη συγκεκριμένη φάση να αναπαράγει με αυτόν τον τρόπο τον ρυθμό.

Το γεγονός αυτό, όπως επισημαίνουν εξέχουσες μουσικοπαιδαγωγικές προσωπικότητες, όπως ο Dalcroze και ο Orff, είναι αναμενόμενο. Το μικρό παιδί πρέπει πρώτα να βιώσει τον ρυθμό χρησιμοποιώντας ολόκληρο το σώμα του μέσα από κινητικά παιχνίδια, τρέξιμο, περπάτημα και άλλες μουσικοκινητικές δραστηριότητες. Στη συνέχεια, με χτυπήματα των ποδιών και των χεριών και τέλος χρησιμοποιώντας τα απλά κρουστά (Καραδήμου-Λιάτσου, 2003). Τα συγκεκριμένα μουσικά αντικείμενα είναι, βέβαια, απλά στη χρήση τους σε σχέση με τα πνευστά και τα έγχορδα. Επιπλέον αποτελούν προέκταση του χεριού μας και ιδιαίτερα του αντίχειρα και έτσι δεν απαιτείται ιδιαίτερη δεξιοτεχνία στη χρήση τους. Ωστόσο, ίσως χρειάζεται η διακριτική συμβολή της λεπτής κινητικής ικανότητας, την οποία ενδεχομένως να μην έχουν κατακτήσει τα παιδιά αυτής της ηλικίας (Καρτασίδου, 2004), αλλά και το θεμελιώδες νοητικό υπόβαθρο που θα υπαγορεύσει στο παιδί τον τρόπο χρήσης του οργάνου και παρακολούθησης του ρυθμού μέσω αυτού. Επιπρόσθετα, η χρήση ενός ξένου αντικειμένου μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα. Για τον λόγο αυτό ο Orff εισήγαγε τις ηχηρές κινήσεις σαν πρώτο στάδιο του

ρυθμικού παιξίματος (Καραδήμου-Λιάτσου, 2003). Επίσης, εισήγαγε την έννοια του ρυθμού μέσω της κίνησης, αλλά και μέσω του λόγου και αυτό γιατί πίστευε ότι η σταδιακή μετάβαση από τα λεκτικά σχήματα στις ρυθμικές δραστηριότητες, από το τραγούδι και την κίνηση στα μουσικά όργανα, «είναι η πιο αβίαστη και φυσική διαδοχή ολοκληρωμένων μουσικών εμπειριών» (Αντωνακάκης, 2006).

Συνεπώς, η αντίληψη, η αποκωδικοποίηση και η απόδοση του ρυθμού ακολουθούν μια μεταβατική πορεία από το όλο στο μερικό και κατά συνέπεια παρόμοιες συμπεριφορές δεν αποδεικνύουν την ύπαρξη κάποιου προβλήματος. Ωστόσο, η προσπάθεια που γίνεται σε αυτό το σημείο, από τους δασκάλους του ωδείου, δεν είναι κενού περιεχομένου, αφού με αυτόν τον τρόπο επέρχεται μια σταδιακή εξοικείωση και μια πιο άμεση μετάβαση στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Επιπρόσθετα, τα συγκεκριμένα όργανα έχουν μια διεγερτική επίδραση στα παιδιά, ενεργοποιώντας τη διάθεση για ήχους και ανακαλύψεις.

Επιπλέον, ένα ακόμη στοιχείο που μας προσφέρεται από έρευνες που μελετούν τον ανθρώπινο εγκέφαλο, είναι ότι ο εγκέφαλος έχει τη δυνατότητα να αποθηκεύει τις απαραίτητες πληροφορίες για τον κινητικό έλεγχο στην *παρεγκεφαλίδα*, από όπου μπορούν να ανακληθούν με εντολές από το φλοιό των εγκεφαλικών ημισφαιρίων (Society for Neuroscience, 1996). Μεταφέροντας τις συγκεκριμένες πληροφορίες στα εκπαιδευτικά δεδομένα θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι, όταν το νεαρό άτομο εκτίθεται σε πληθώρα μουσικοκινητικών δραστηριοτήτων μπαίνει στη διαδικασία να έρθει σε πιο συστηματική επαφή με αυτό το αντικείμενο. Από ότι παρατηρήσαμε, το συγκεκριμένο πρόγραμμα παρέμβασης παρείχε μεγάλη ποικιλία επαναλαμβανόμενων μουσικών εμπειριών. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη σταδιακή απομνημόνευσή τους από το παιδί και κατά συνέπεια, στην αναπαραγωγή τους και μάλιστα στις αντίστοιχες μουσικές φάσεις.

Ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα θα μπορούσαν να είναι: η κυκλική κίνηση της μαντήλας ($4^{η}$ καταγραφή – 20’04’’), η ανοδική και καθοδική κίνηση των χεριών με σκοπό να υποδειχθεί από το παιδί η δεσπόζουσα και η τονική ($4^{η}$ καταγραφή– 3’14’’) και η σταδιακή επίτευξη της ικανότητας να χτυπά παλαμάκια ($4^{η}$ καταγραφή– 2’21’’). Οι παραπάνω συμπεριφορές είναι μερικά από τα σημεία σταδιακής προόδου του παιδιού, τα οποία πιστεύουμε ότι προήλθαν από τη διαρκή έκθεσή του σε συγκεκριμένα μουσικά ερεθίσματα.

Οι φωνητικές αποκρίσεις που σημείωσε το παιδί παρουσίασαν και αυτές μια σταδιακή πρόοδο. Το παιδί αρχικά δεν αντιδρούσε φωνητικά κάτω από οποιεσδήποτε

συνθήκες. Και σε ομαδικό επίπεδο, μέσα στο σύνολο, αλλά και ατομικά η αντίδρασή του ήταν αρνητική και κάθε φορά έδειχνε μια δυσκολία, μάλλον λόγω ντροπής, να αποκριθεί στις μουσικές προκλήσεις της δασκάλας (3η καταγραφή – 26’15’’). Ωστόσο, στις τελευταίες καταγραφές διακρίνουμε ότι σημειώνεται μια προσπάθεια φωνητικής απόκρισης. Σε κάποια στιγμιότυπα ακούγεται και φαίνεται η προσπάθειά του. Έλεγε μαζί με όλους «παμ-παμ» για να αποδώσει φωνητικά τη δεσπόζουσα και τη τονική (4η καταγραφή – 10’06’’). Στις περισσότερες προσπάθειες, ωστόσο, δεν μπορούμε να έχουμε ηχητική πρόσβαση λόγω της απόστασης που μας χωρίζει από το παιδί αλλά και από το θόρυβο που επικρατεί. Κάποιες φορές που γίνεται αντιληπτή η προσπάθεια του παιδιού φαίνεται ότι προσέγγιζε το σωστό τονικό ύψος και ακολουθούσε την εκάστοτε ρυθμική και μελωδική γραμμή σε ικανοποιητικό βαθμό (3η καταγραφή – 44’35’’).

Θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι ήταν πολύ σημαντικό που σε κάποιες δραστηριότητες οι δάσκαλοι έκαναν τη φωνή τους να μοιάζει με παιδική, για παράδειγμα στη δραστηριότητα «Τα τρία μυρμηγκάκια» μιμούμενοι τα μυρμήγκια, έκαναν τις φωνές τους ιδιαίτερα λεπτές ώστε να προσεγγίζουν την παιδική φωνή. Το γεγονός αυτό υποβοηθά τη διευκόλυνση της συμμετοχής των παιδιών σε μια μουσική δραστηριότητα αλλά και την ανάπτυξη του φωνητικού εύρους που παρουσιάζουν αυτά. Η ετοιμότητα ηχητικής και κινητικής εναρμόνισης εκ μέρους των ενηλίκων με αυτές των παιδιών οδηγούν σε μια άμεση αλληλεπίδραση, αλλά και στην αύξηση της συμμετοχικότητας εκ μέρους των παιδιών. Άλλωστε η μουσική είναι από τις πιο εύκολες δραστηριότητες που μπορεί να μοιραστεί με τους άλλους το βρέφος (Trevarthen, 2007). Στη δική μας περίπτωση η διαπίστωση αυτή φαίνεται ότι ισχύει. Ο Άγγελος αν και αντιδρούσε αρνητικά στην προαναφερθείσα δραστηριότητα, φαίνεται ότι προσέλκυσε το ενδιαφέρον του ο παραπάνω τρόπος προσέγγισης και αύξησε έστω για μικρό χρονικό διάστημα τη συμμετοχή του (4η καταγραφή – 28’14’’ και 31’12’’).

Κοινωνικοποίηση- Κοινωνική αλληλεπίδραση-Συναισθηματική εκφραστικότητα

Η κοινωνικοποίηση του νεαρού ατόμου είναι ιδιαίτερα σημαντική υπόθεση. Το παιδί πρέπει σταδιακά να μπορέσει να υποχωρήσει στις υποχρεώσεις του στο σύνολο, να συνεργαστεί με τους άλλους και να αξιολογήσει την πορεία αυτής της συνεργασίας, του εαυτού του αλλά και των άλλων (Καραδήμου Λιάτσου, 2003).

Έχει ειπωθεί ότι η οργάνωση και η σταθεροποίηση του ρυθμού είναι μια από τις σημαντικότερες ενδείξεις ετοιμότητας σε θέματα συνεργασίας και ομαδικής δράσης, αλλά είναι και στοιχείο συνδετικό το οποίο θα υποβοηθήσει τη μουσική συμπεριφορά της ομάδας (Καρτασίδου-επιστ. επιμ.-, 2006).

Στο συγκεκριμένο σημείο είναι καλό να υποσημειώσουμε ότι κατά τη διάρκεια των μαθημάτων δεν απαιτούνταν άμεσα η αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της ομάδας. Ωστόσο, ακόμα και από την απλή παρουσία σε ένα ομαδικό σύνολο μαθαίνονται έστω και υποσυνείδητα πρωταρχικές αξίες που προάγουν την κοινωνική ζωή.

Ο Άγγελος στην αρχή ήταν πολύ διστακτικός σε θέματα αλληλεπίδρασης και έκφρασης συναισθημάτων. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρούμε, ότι κατά τη διάρκεια της δραστηριότητας χαιρετισμού δεν συμμετείχε αποφεύγοντας να χαιρετήσει και να στρέψει το κεφάλι του προς το μέρος των παιδιών (1η καταγραφή – 1’03’’). Σταδιακά, όμως, βλέπουμε ότι ενεργοποιείται και χαιρετά τα παιδιά όταν ακούγεται το όνομα τους (3η καταγραφή – 1’24’’). Σημαντικό είναι το γεγονός ότι χαιρόταν πάρα πολύ από αυτή του τη συμμετοχή καθώς επίσης και ότι ανέπτυξε μια βλεμματική επαφή με τα παιδιά, τα οποία κοιτούσε όταν χαιρετούσε. Η ανάπτυξη της βλεμματικής επαφής είναι μια ικανότητα, που διευκολύνεται μέσα από τις μουσικές δραστηριότητες αλλά και μέσα από την απλή έκθεση του ατόμου στα μουσικά ερεθίσματα (Custodero, 2007), γεγονός που παρατηρήσαμε και στη συγκεκριμένη περίπτωση. Βέβαια, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την πιθανότητα ότι η συμπεριφορά αυτή ενδεχομένως να είναι ένα απλό προϊόν της μάθησης. Ωστόσο, ο τρόπος που χαιρετούσε μας κάνει να πιστεύουμε ότι αναπτύχθηκε μια θετικότερη και πιο «φιλική» σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά.

Επιπρόσθετα, τον είδαμε να προσεγγίζει σταδιακά άλλα παιδιά, για παράδειγμα έστρεψε το τύμπανο προς το μέρος τους, ακούμπησε με το χέρι του ένα από τα παιδιά, εκδήλωνε τη δυσαρέσκειά του για τη συμπεριφορά κάποιων άλλων παιδιών (5η καταγραφή – 37’07’’). Επιπλέον, ανταποκρινόταν χαμογελώντας στους χαιρετισμούς των συνοδών (3η καταγραφή – 45’57’’) και μερικές φορές προσπαθεί να τους προσελκύσει το ενδιαφέρον (3η καταγραφή – 33’38’’ και 4η καταγραφή – 38’27’’).

Επίσης, παρατηρήσαμε μια σταδιακή ανεξαρτητοποίηση από τη μητέρα-συνοδό του (4η καταγραφή – 20’44’’). Ο Άγγελος στην αρχή των μουσικών μαθημάτων δεν αποχωριζόταν για κανένα λόγο τη μητέρα. Τον βλέπουμε ακόμα και

για να πάρει μαντήλα από τη δασκάλα να επιδιώκει να κρατά το χέρι της μητέρας. Σε άλλες περιπτώσεις η απουσία της παρουσίας της φαίνεται ότι τον φόβιζε. Ωστόσο, έφτασε εξελικτικά σε σημείο να προσεγγίζει μόνος του τους δασκάλους, ιδιαίτερα όταν κρατούσαν μουσικά όργανα (3η καταγραφή – 10’49’’ και 5η καταγραφή – 37’32’’). Η παραπάνω συμπεριφορά ενδεχομένως να προέρχεται από την σταδιακή εξοικείωσή του με το χώρο και τους ανθρώπους που τον αποτελούν. Επιπρόσθετα, η απόκτηση των επιθυμητών οργάνων θα μπορούσαμε να πούμε ότι βοηθά αυτήν την εξέλιξη (4η καταγραφή, μαντήλες – 16’40’’). Με άλλα λόγια τα κίνητρα κάνουν τη συμπεριφορά του πιο ελεύθερη αλλά και η συμβολή των μουσικών δραστηριοτήτων φαίνεται ότι την προωθεί ιδιαίτερα (3η καταγραφή – 25’40’’)

Βέβαια, ο Άγγελος παρουσίαζε μια δυσκολία στο να μοιράζεται τα μουσικά όργανα που χρησιμοποιούσε εκείνος (5η καταγραφή – 39’46’’ – 41’09’’). Ωστόσο, η δυσκολία αυτή είναι ένα χαρακτηριστικό της βρεφικής ηλικίας, το οποίο σταδιακά αποβάλλεται με τη διακριτική συμβολή του ενήλικου περιβάλλοντος (Cole & Cole, 2002).

Σε συναισθηματικό επίπεδο, ο Άγγελος, από ότι καταγράφηκε, εξέφραζε τα συναισθήματα που του δημιουργούσαν διάφορες καταστάσεις. Έτσι βλέπουμε να εκδηλώνει τη χαρά του όταν συμμετέχει σε μια δραστηριότητα (5η καταγραφή – 40’02’’). Επίσης, τον βλέπουμε να δυσανασχετεί με συγκεκριμένες δραστηριότητες (3η καταγραφή – 18’03’’) αλλά και με τις ενέργειες κάποιων παιδιών. Επιπλέον, δείχνει το φόβο και την αγωνία του όταν βρίσκεται μακριά από τη μητέρα (3η καταγραφή – 24’32’’). Όλα αυτά τα συναισθήματα εκφράζονται άμεσα και με σαφήνεια από τις εκφράσεις του προσώπου του. Το γεγονός αυτό αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της παιδικής ηλικίας. Η ικανότητα να ελέγχουμε την εκδήλωση των συναισθημάτων μας αυξάνεται με το πέρασμα της ηλικίας, χωρίς, όμως, να επιτυγχάνεται απόλυτα (Cole & Cole, 2002). Ωστόσο, έχει επισημανθεί ευρέως ότι η εμπλοκή σε μουσικές δραστηριότητες ενισχύει και υποβοηθά την ικανότητα έκφρασης των συναισθημάτων (Taylor, 2001). Το γεγονός αυτό δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι συμβαίνει στοιχειωδώς και στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Μέσα από τη συστηματική ανάλυση των καταγραφών που παρουσιάστηκαν παρατηρήσαμε την ανάπτυξη της μνήμης που έγινε φανερή μέσα από τη μίμηση μαθημένων συμπεριφορών. Ο Άγγελος πολλές φορές δραστηριοποιούνταν σύμφωνα με κινήσεις που είχε μάθει σε προηγούμενα μαθήματα (4η καταγραφή – 4’15’’). Είναι γεγονός ότι η μουσική είναι μια χρήσιμη προσθήκη στη μάθηση διαθέτοντας την δυνατότητα να βοηθά την ανάπτυξη της βραχύχρονης μνήμης (Καρτασίδου –επ. επιμ.–, 2006). Επιπρόσθετα, παρατηρήθηκε η ανάπτυξη της προσοχής και της παρατηρητικότητας του παιδιού, γνωστικές διαδικασίες που είναι υπεύθυνες και αποτελούν βασική προϋπόθεση για τη διαδικασία της μάθησης (Hayes, 1998). Επιπλέον, βοήθησε το παιδί να καλλιεργήσει σε πρωταρχικό επίπεδο την ικανότητα σύγκρισης και ανάλυσης μέσα από την εναλλαγή των μουσικών δραστηριοτήτων υψηλής και χαμηλής ενέργειας. Πιο συγκεκριμένα το παιδί σε ένα αρχικό επίπεδο αναγνώριζε, συνέκρινε τους μουσικούς ρυθμούς και αντιδρούσε με τον αντίστοιχο τρόπο στα εκάστοτε ρυθμικά μοτίβα. Επίσης, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε το γεγονός ότι μέσα από την εκμάθηση του τονικού ύψους, το παιδί θεμελίωσε βασικές προμαθηματικές έννοιες, όπως πάνω-μέση-κάτω, ψηλά-χαμηλά, μέσα-έξω, πολλά-λίγα, οι οποίες είναι βασικές για τη σταδιακή κατάκτηση του μαθηματικού υλικού (Αγαλιώτης, 2002).

Επιπρόσθετα, θα θέλαμε να επισημάνουμε την καλλιέργεια της δημιουργικότητας, της πρωτοτυπίας και της εφευρετικότητας που διαπιστώσαμε ότι εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια των μαθημάτων. Ο Άγγελος αρχικά, παρουσίαζε μια δυσκολία στη χρήση της μαράκας, προφανώς λόγου του βάρους της δεν μπορούσε να τη χειριστεί σωστά και με ευκολία (1η καταγραφή – 42’36’’ και 2η καταγραφή – 26’20’’). Για να διευκολύνει τον εαυτό του δεν ακολούθησε το συμβατικό τρόπο χρήσης της, αλλά «εφηύρε» ένα τρόπο που διευκόλυνε την προσωπική του εξυπηρέτηση. Πιο συγκεκριμένα, κρατούσε με το δεξί χέρι την μαράκα και την χτυπούσε πάνω στο αριστερό. Με αυτό τον τρόπο έλεγχε το βάρος της και κατά συνέπεια μπορούσε να τη χρησιμοποιήσει με μεγαλύτερη άνεση (3η καταγραφή – 40’25’’). Μέσα από τα μουσικά ερεθίσματα έγινε αισθητή η παρουσία δημιουργικότητας αλλά και διευρύνθηκε.

Επιπρόσθετα, στην τρίτη, τέταρτη και στη πέμπτη καταγραφή τον βλέπουμε να είναι ιδιαίτερα δημιουργικός. Δεν μιμούταν απλώς τις κινήσεις που έκαναν οι

δάσκαλοι, αλλά επέκτεινε τη δραστηριότητα με τον προσωπικό του τρόπο (3η καταγραφή – 32’02’’ 4η καταγραφή – 23’20’’ και 25’27’’). Το ίδιο παρατηρήσαμε και κατά τη διάρκεια δραστηριοτήτων που δεν του άρεσαν. Κατά τη διαδικασία αυτής της δραστηριότητας ο Άγγελος προσπαθούσε εναλλακτικά να διερευνήσει την αίθουσα προσπαθώντας να προσεγγίσει τα μουσικά όργανα και να κάνει με ποικίλους τρόπους κάτι πιο δημιουργικό (3η καταγραφή – 18’35’’). Το γεγονός αυτό είναι εξίσου σημαντικό με την απόκτηση του ρυθμού ή της τονικότητας και λοιπών μουσικών εννοιών, διότι η δημιουργική επαφή με τη μουσική και ιδιαίτερα η ανάπτυξη της ικανότητας για αυτοσχεδιασμό αποτελεί τη μεγαλύτερη «επανάσταση» στο χώρο της μουσικής συμβάλλοντας στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του κάθε ατόμου και στην ελεύθερη μουσική του έκφραση (Mark, 1986).

Γενικά, θα θέλαμε να επισημάνουμε την ανάγκη της πρώιμης έναρξης σχετικών προγραμμάτων. Και αυτό γιατί είναι γενικά παραδεκτό ότι η ευπλαστότητα που χαρακτηρίζει τον εγκέφαλο στα πρώτα στάδια της αναπτυξιακής πορείας του παιδιού, επιτρέπει την αναδόμηση του με εξαιρετική ευκολία και ταχύτητα (Kahle, 1985). Αυτό δε σημαίνει ότι τα μουσικά επιτεύγματα του νεαρού ατόμου πρόκειται να ξεπεράσουν το προσωπικό του μουσικό δυναμικό, αλλά ότι με την έγκαιρη πρόσβαση μπορούμε να επιτύχουμε καλύτερα αποτελέσματα, τα οποία θα ακολουθούν το άτομο καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής του. Είναι άλλωστε σημαντική η σκέψη ότι μέσα από τη ενασχόληση με τη μουσική προσφέρεται σε πολλά παιδιά ένας ενδεχόμενος δρόμος επιβίωσης, επιτυχίας ή ακόμα και προσωπικής ευτυχίας (Στάμου, 2006α).

Σημαντική είναι επίσης και η ευαισθητοποίηση των αρμοδίων φορέων – μέσω αντίστοιχων προτάσεων, αλλά και ερευνητικά εμπεριστατωμένων διαχρονικών ερευνών που θα έχουν ως στόχο να καταδείξουν την αποτελεσματικότητα των παρεμβατικών αυτών προγραμμάτων, ώστε να υπάρξει στη συνέχεια και ανάλογη εκπαιδευτική υποδομή, που θα διευκολύνει την ενασχόληση όλων των παιδιών με μουσικές δραστηριότητες και ποιοτικά προγράμματα. «Με τον τρόπο αυτό θα αποκτήσουν τη δυνατότητα εκδήλωσης των κλίσεων τους, των δυνατοτήτων, αλλά και των αδυναμιών τους» (Στάμου, 2006α).

Η ευαισθητοποίηση της οικογένειας είναι ένα ακόμη γεγονός το οποίο πρέπει να ληφθεί υπ’ όψιν. Προγράμματα ενημέρωσης/ ευαισθητοποίησης της οικογένειας για το θετικό ρόλο που διαδραματίζει η συμμετοχή του παιδιού τους σε τέτοιου είδους προγράμματα έχουν μεγάλη χρηστική αξία. Επίσης, η ανάγκη παροχής

σχετικών ευκαιριών/ ερεθισμάτων μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο τα οποία θα δρουν υποστηρικτικά ως προς τα ανάλογα εκπαιδευτικά προγράμματα φαίνεται ότι μπορεί να προσφέρει πολλά. Σύμφωνα με την Λ. Στάμου (2006β) «Το να γνωρίζουμε την επίδραση που μπορεί να ασκεί η συμμετοχή των γονιών στην εκπαίδευση των παιδιών τους μπορεί να είναι εξαιρετικά σημαντικό για γονείς και δασκάλους που επιθυμούν να δημιουργήσουν το καλύτερο περιβάλλον μάθησης και ανάπτυξης για τα παιδιά τους».

Κατά την προσωπική μας άποψη ο γονέας πρέπει να παρακολουθεί τα μαθήματα και να συμμετέχει ενεργά στην εκπαιδευτική διαδικασία, επιπλέον θα ήταν καλό να ασχολείται και να επεκτείνει το μάθημα και στο σπίτι με τη χρήση βιντεοσκοπημένου υλικού. Η προσπάθεια αυτή θα ενισχύσει τη διάθεση του παιδιού για την καθημερινή του εμπλοκή στα μουσικά ερεθίσματα (Mark, 1986).

Η παρουσία της μητέρας και στη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Η μητέρα με την διαρκή και διακριτική παρουσία της βοηθούσε και ενεργοποιούσε τη συμμετοχή του παιδιού. Πολλές φορές γινόταν θετικό πρότυπο μίμησης, ενώ άλλες, μέσα από την προσωπική της συμμετοχή, βοηθούσε και τη συμμετοχή του παιδιού. Επιπρόσθετα, το βοηθούσε ιδιαίτερα στην εκμάθηση του ρυθμού καθώς προσπαθούσε με ποικίλους τρόπους να τον μεταδώσει στο παιδί (3η καταγραφή – 37’30’’, 4η καταγραφή – 40’55’’ και 5η καταγραφή 24’56’’ – 39’00’’ – 40’50’’). Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η εμπλοκή της μητέρας στην εκπαιδευτική διαδικασία εκτός από το υποστηρικτικό πλαίσιο που παρείχε στη πρόοδο του παιδιού, ήταν και μια ευκαιρία ανάπτυξης μιας ιδιαίτερης σχέσης μεταξύ τους βάσει της κοινής αυτής εμπειρίας. Το γεγονός αυτό γίνεται φανερό από κάποιες σκηνές, όπως αυτή που παρατηρούμε κατά το χρονικό διάστημα στην 3η καταγραφή - 16’25’’ και στην 5η καταγραφή - 42’42’’.

Συμπερασματικά, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι η παρατήρηση της μουσικής συμπεριφοράς των παιδιών μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια, όπως στην προκειμένη περίπτωση στη τάξη του ωδείου, δεν αποτελεί μόνο μια ερευνητική μεθοδολογία. Έχει τη δυνατότητα να συμβάλει σημαντικά στην εκπαιδευτική κατάρτιση αλλά και στην επιμόρφωση σχετικά με τη μουσική συμπεριφορά και αγωγή βρεφών και νηπίων.

Μέσα από τη συγκεκριμένη εμπειρία, ως μελλοντικοί μουσικοπαιδαγωγοί πιστεύουμε, ότι αποκομίσαμε την ευκαιρία να διευρύνουμε τις γνώσεις μας για το μουσικό προφίλ που εμφανίζουν παιδιά βρεφικής ηλικίας. Να παρακολουθήσουμε τις

δυνατότητές τους αλλά και τις αδυναμίες που προέρχονται από τους περιορισμούς που θέτει η συγκεκριμένη ηλικία και να αναπτύξουμε μια προβληματική σχετικά με την εφαρμογή κατάλληλων στρατηγικών διδασκαλίας που θα οδηγήσουν σταδιακά στην μουσική αλληλεπίδραση μεταξύ του μουσικοπαιδαγωγού και του παιδιού.

Επίσης, πιστεύουμε, ότι η συγκεκριμένη διαδικασία της παρατήρησης πρέπει να αποτελεί βασικό στοιχείο της δουλειάς του δασκάλου. Διότι μέσα από την ανάλυση των συμπεριφορών των παιδιών παρέχεται στον εκπαιδευτικό η δυνατότητα ανατροφοδότησης και αναπροσαρμογής των εκπαιδευτικών του στόχων και των μεθόδων που χρησιμοποιεί για την επίτευξή τους. Και όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η Στάμου (2009β) «Η παρατήρηση που συνοδεύεται από στοχασμό, δράση και αναστοχασμό μπορεί να αναδειχθεί ως πολύτιμο εργαλείο επαγγελματικής γνώσης, ανάπτυξης και εξέλιξης».

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνική βιβλιογραφία

Αγαλιώτης, Ι. (2004), *Μαθησιακές Δυσκολίες στα μαθηματικά (αιτιολογία, αντιμετώπιση , αξιολόγηση)*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Ανδρούτσος, Π. (1995), *Μουσική παιδαγωγική- Ανάλυση των συστημάτων Orff & Dalcroze*, εκδ. Edition Orpheus.

Αντωνακάκης, Δ. (2006), *Οι μουσικοκινητικές δραστηριότητες Orff ως μέσο υποστηρικτικής παρέμβασης στην ανάπτυξη των παιδιών*, άρθρο στο διαδίκτυο.

Kahle, W. (1985), *Νευρικό σύστημα και αισθητήρια όργανα,* τόμος Γ΄, επιμέλ. Ελληνικής έκδ.: Παπαδόπουλος Ν., εκδ. Λίτσας, Αθήνα.

Καραδήμου – Λιάτσου, Π. (2003), *Η μουσικοπαιδαγωγική τον 20ό αιώνα*, εκδ. Edition Orpheus.

Καρτασίδου, Λ. (2004), *Μάθηση μέσω κίνησης*, εκδ. Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσ/νίκη.

Καρτασίδου, Λ. (επιστ. υπεύθυνη - 2006), *Μουσικά εργαλεία – αξιολόγησης στην Ειδική Αγωγή – μια πιλοτική έρευνα προσαρμογής μουσικών εργαλείων αξιολόγησης για παιδιά και άτομα με Νοητική Καθυστέρηση*, Διδασκαλείο «Δημ. Γληνός», Θεσ/νίκη.

Καρτασίδου, Λ. - Στάμου, Λ. (2006), *Μουσική παιδαγωγική, Μουσική εκπαίδευση στην Ειδική Αγωγή, Μουσικ*οθεραπεία, εκδ. Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσ/νίκη.

Cole M. & Sh. (2002), *Η ανάπτυξη των παιδιών,* α΄ & β΄ τόμος, εκδ. Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος, Αθήνα.

Κολιάδης, Ε. (2002), *Γνωστική ψυχολογία Γνωστική Νευροεπιστήμη και Εκπαιδευτική Πράξη,* εκδ. του ιδίου, τόμος Δ΄, Αθήνα.

Κόνιαρη, Δ. (2001), *Μουσική, Εγκέφαλος και Μουσική Εκπαίδευση*, Μουσική Εκπαίδευση, 8, (3), 5-15.

Custodero, L. (2007), *Συνηχητικά κληροδοτήματα της παιδικής ηλικίας. Στο Γ. Κουγιουμτζάκης (Επιμ.) Συμπαντική Αρμονία, Μουσική και Επιστήμη* (σσ. 334-346), Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Παυλίδου, Ε. (2007), *Εισαγωγή στη Ρυθμική & Κινητική αγωγή,* Πανεπιστημιακές σημειώσεις στο μάθημα Ρυθμική & Κινητική αγωγή, εκδ. Τμήμα Εκδόσεων Α.Π.Θ.

Πλατσίδου, Μ. (2006), *Ο λειτουργικός ρόλος της αντιλαμβανόμενης συναισθηματικής νοημοσύνης στο σύστημα του εαυτού* στο Συγγολλίτου Ε.(επιμ.), *Έννοια του εαυτού και λειτουργικότητα στο σχολείο*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσ/νίκη.

Ρεράκη, Β. (2005), *Διδακτικές σημειώσεις για το μάθημα της Μουσικής Παιδαγωγικής*, Ρέθυμνο: Α.Τ.Ε.Ι. Μουσικής Τεχνολογίας και Ακουστικής.

Society for Neuroscience (1996), *Τι γνωρίζουμε για τον εγκέφαλο*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.

Στάμου, (2006α), *Ποια είναι η καλύτερη ηλικία για να ξεκινήσει ένα παιδί μουσική;* άρθρο στο περιοδικό Classical Music, I, (σσ. 99-105).

Στάμου, Λ. (2006β), *Σημαντικά ερευνητικά ευρήματα για τη μουσική ανάπτυξη κατά τη βρεφική και παιδική ηλικία: Η αναγκαιότητα αναπροσανατολισμού της εκπαιδευτικής πολιτικής* στο Καρτασίδου Λ.- Στάμου Λ. (επιμ.) στο *Μουσική παιδαγωγική, Μουσική εκπαίδευση στην Ειδική Αγωγή, Μουσικ*οθεραπεία, εκδ. Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσ/νίκη.

Στάμου, Λ. (2008), *Διδακτικές σημειώσεις για το μάθημα Μουσική Προπαιδεία*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης.

Στάμου, Λ. (2009α), *Μουσικότητα και μουσική καθοδήγηση στα πρώτα χρόνια της ζωής: Η συμβολή της «Θεωρίας μουσικής μάθησης» στη μουσικοπαιδαγωγική πρακτική με βρέφη και νήπια*, στο Ζητήματα Μουσικής Παιδαγωγικής, (σσ. 165-187).

Στάμου, Λ. (2009β) *Μουσική μελέτη από 'κούνια': Η έρευνα της μουσικής συμπεριφοράς βρεφών και νηπίων.* Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου της Ελληνικής Ένωσης για τη Μουσική Εκπαίδευση, «Μουσική: Παιδεύει, Εκπαιδεύει, Θεραπεύει», Αθήνα, 30/10-01/11/2009, σελ. 846-858.

Trevarthen, C. (2007), *Επικοινωνιακή μουσικότητα: Πώς αναπτύσσεται το νόημα στον ρυθμό και στη συμπάθεια*, στο Γ. Κουγιουμτζάκης (επιμ.) *Συμπαντική Αρμονία, Μουσική και Επιστήμη*, 353-410, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Turner R. (2007), *Η αρμονία των ημισφαιρίων, στο Γ. Κουγιουμτζάκης (Επιμ.) Συμπαντική Αρμονία, Μουσική και Επιστήμη* (σσ. 196-205), Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Hayes, N. (1998), *Εισαγωγή στην Ψυχολογία,* επιστ. επιμ για την Ελληνική έκδ.: Κωσταρίδου-Ευκλείδη, τόμος Α΄., εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Ξένη βιβλιογραφία

Hodges, A. (1989). *Why Are We Musical? Speculations on the Evolutionary Plausibility of Musical Behavior*, *Council for Research in Music Education*, *Bulletin 99*, 7-22.

Jackendoff, R. - Lerdahl, F. (2004), *The Capacity for Music: What Is It, and What's Special About It?* , July 1.

Mark M., (1986), Contemporary Music Education, Schirmer Books.

Moog, H. (1976), *The development of musical experience in children of preschool Age*, Psychology of Music, 4 (2), 38-45.

Nowicky, E. A., (2003) *A meta- analysis of the social competence of children with learning disabilities compared to classmates of low to high achievement*, Learning Disability Quarterly, 26 (3), 171-188.

Sandra Franzia, (αχρονολόγητο), www.eutokia.gr

Schon, A., Roth, M., & Besson, M. (2002). *An fMRI study of music sight-reading. Neuroreport: For Rapid Communication of Neuroscience Research, 13* (17), 2285-2289.

Schellenberg, G. (2001). *Music and non-musical abilities*. Annals of the New York Academy of Sciences, 930, 355-371.

Schellenberg, G. (2003). *Does exposure to music have beneficial side effects*? In Peretz & J. Zatorre (Eds.), *The cognitive neuroscience of music* (pp. 430-448), Oxford, England: Oxford University Press.

Suzuki, Sh. (1969). *Nurtured by Love*, Exposition Press N. Y.

Swanwick, K. & Tillman, J. (1986). *The sequence of music development: A study of children's composition*. British Journal of Music Education, 3, (3), 305-309.

Taylor, L. (2001). *Music Therapy*, International Association of Eating Disorders Professionals Foundation Symposium, Topic: "Eating Disorders: Families, Healing, and Diversity", Wyndham Emerald Plaza, San Diego, California.

Trevarthen (2005). *Action and emotion in development of the human self, its sociability and cultural intelligence: Why infants have feelings like ours*. In J. Nadel and D. Muir (eds.), *Emotional Development*, (pp. 61- 91), Oxford: Oxford University Press.

Trevarthen, C. & Reddy, V. (2007). *Consciousness in infants*. In M. Velman & S. Schneider. (eds.), *A companion to Consiousness* (pp. 41-57). Oxford: Blackwells.

Turner, A. (1992). *The whole child*, Music Teacher Magazine.